

JI

DR. SRĐAN BUDISAVLJEVIĆ

STVARANJE DRŽAVE
SRBA HRVATA I SLOVENACA

*POVODOM ĆETRDESETOGODIŠNICE
JUGOSLOVENSKOG UJEDINJENJA*

Z A G R E B

1958

PRILOZI NOVIJOJ JUGOSLAVENSKOJ HISTORIJI

Knjiga 2.

SRB

Urednik

Akademik VASO BOGDANOV

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI
I UMJETNOSTI

P R E D G O V O R

Početkom novembra 1918. g. došlo je do vojničkog sloma i političkog raspada Austro-Ugarske monarhije. Na ruševinama ove, a na osnovu principa samoodređenja naroda, stvoreno je od jedne mnogonarodne države više nacionalnih država.

U ovom historijskom momentu Jugosloveni su imali da biraju između dva rješenja. Jedno je rješenje bilo, da već do rata slobodne i nezavisne države Srbija i Crna Gora prošire svoje granice i postanu veće, nego što su bile u momentu, kada je rat počeo, a pored njih da se stvore slobodne i nezavisne države Hrvatska i Slovenija. Drugo je rješenje bilo, da se stvori jedna zajednička država Jugoslavija.

Došlo je do ovog drugog rješenja. Došlo je do njega velikom političkom akcijom, koja je vođena izvan zemlje i u samoj zemlji. Izvan zemlje – nakon vojničkog sloma Srbije i Crne Gore pred zimu godine 1915/1916. – bili su na čelu te akcije Srpska vlada sa sjedištem na Krfu i Jugoslovenski odbor sa sjedištem u Londonu. U jugoslovenskim krajevima monarhije vodile su akciju pojedine političke stranke i grupe kao i politički ljudi izvan stranaka i grupa. O onome, što je rađeno izvan zemlje, pisano je mnogo. (U zadnje vrijeme izašlo je u izdanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu odlično dokumentovano djelo Dr. Ante Mandića »Fragmenti za historiju ujedinjenja«.) A o onome, što je rađeno u zemlji, pisano je malo.

G. 1920. izašla je u Zagrebu knjiga prof. dr. Ferde Šišića pod naslovom: »Dokumenti o postanku Kraljevine Srbaca, Hrvata i Slovenaca 1914–1919.« O dokumentima, štampanim u ovoj knjizi, kaže dr. Šišić u Predgovoru ovo: »Ovi dokumenti nisu povezani jedan s drugim zasebnim tekstom, niti je štogod više rečeno o tome, kako su oni postali, to jest o tome, što se sve prije njihova objelodanjenja odigravalo iza zastora. Nedostaje dakle genetički i narativni elemenat, a taj će nedostatak bez sumnje mnogi čitatelji požaliti. Međutim ustvari je tako, da bi ovom zahtjevu mogao valjano udovoljiti tek onaj, koji je i sam kod tog procesa sudjelovao. Ja ću se s toga prvi najviše obradovati, ako

ovom knjigom probudim želju u svima našim političarima, koji su od 1914.-1919. historiju našu ne samo proživljavali, nego je i stvarali, da predaju javnosti u memoarskoj formi sve ono, što jedino oni mogu tačno i pouzdano znati.« (Ferdo Šišić, Dokumenti o postanku Kraljevine Srbaca, Hrvata i Slovenaca 1914-1919 – Zagreb, 1920.)

Mnogi dokumenti, izneseni u knjizi dra Šišića, govore o dogadajima, koji su se za vrijeme Prvog svjetskog rata odigrali u zemlji. Meni je poznato, kako je do tih dogadaja došlo, bilo što sam lično u njima učestvovao (ovo naročito vrijedi za dogadaje, koji su se zbili u Zagrebu, koji je bio centar političke akcije, vođene u zemlji), bilo iz veze sa onima, koji su izvan Zagreba i Hrvatske vodili političku akciju. Ja sam jedini u životu od onih, koji su učestvovali u akciji u zemlji na stvaranju jugoslovenske narodne države. Smatram svojom dužnošću, da, prije nego što za uvijek zaklopim oči, udovoljim želji prof. dr. Šišića, i iznesem ono, što mi je poznato, kako je došlo do jednog dijela dokumenta, iznesenih u njegovoј knjizi, a ujedno da iznesem i neke dokumente, kojih u Šišićevoj knjizi nema.

Držim, da će se iz onoga, što ću iznijeti, moći vidjeti i zaključiti, da su i oni, koji su u zemlji vodili akciju, ugradili svoj kamen u temelje zgrade slobodne i nezavisne jugoslovenske države, koja nije gradena za jednu ili dvije generacije, već je sagrađena za vjekove ...

U Zagrebu, 3. marta 1958., na godišnjicu donošenja Martovske rezolucije.

Dr. S. B.

NAPOMENA UREDNIKA

Autor ove knjige dr. Srđan Budislavljević, jedan od malobrojnih zastupnika Hrvatskog sabora, koji su za trajanje Prvog svjetskog rata vodili u Hrvatskoj akciju za rješenje našeg nacionalnog pitanja izvan okvira Habsburške monarhije, nalazio se u središtu one građanske politike, koja je pripremila i provela ujedinjenje iz godine 1918. Njegova kazivanja predstavljaju još jedno značajno svjedočanstvo o držanju i o shvaćanjima naših građanskih političara u to doba. Zbog važnosti, koju ovo djelo ima za rasvjetljavanje udjela građanske komponente u stvaranju države SHS, urednik je smatrao da autorov tekst treba stampati u cijelosti, ne ulazeći u razmatranje pojedinih njegovih pogleda. Za upoznavanje historije ujedinjenja od osobitog je interesa upoznati se s autentičnim originalnim pogledima svih, pa i građanskih učesnika u tim značajnim događajima.

- Objavljajući ovo djelo kao jedan od priloga stvaranju države SHS, redakcija ove Akademijine serije će u drugim svojim izdanjima prikazati historiju našeg Ujedinjenja iz godine 1918 i sa drugog stanovišta, posvećujući naročitu pažnju ostalim, negrađanskim komponentama u ovom važnom zbivanju prije četrdeset godina.

OD SARAJEVSKOG ATENTATA DO NAPADAJA
AUSTRO-UGARSKE NA SRBIJU

28. juna 1914., na Vidovdan, izvršen je u Sarajevu atentat na austro-ugarskog prestolonasljednika Franju Ferdinanda. Ubio ga je revolverskim hicem đak srednje škole Gavrilo Princip. Ubijstvo Franje Ferdinanda izazvalo je veliko uzbudjenje ne samo na slovenskom jugu, ne samo u Austro-Ugarskoj monarhiji, već i u čitavoj Evropi. Postojala je opasnost, da će djelo atentata u Sarajevu dovesti do velikih sudbonosnih događaja ne samo na Balkanu, već i u Evropi.

Za 7. jula sazvana je bila u Beču sjednica, na kojoj su učestvovali ministar spoljnih poslova grof Berthold, ministar rata Krobatin, ministar zajedničkih financija Bilinski, predsjednik austrijske vlade grof Stürgh i predsjednik ugarske vlade grof Tisza. Sjednici je predsjedavao Berthold. Ovaj je u uvodu svoga govora kazao, da je nastupio čas, kada treba Srbiju za uvijek pomoći sile učiniti neopasnom. On da se u ovom pitanju obratio na njemačkog cara Vilima i na njemačkog državnog kancelara Bethman-Hollwega. Ovi su obećali, da će pružiti Austro-Ugarskoj bezuslovnu pomoć Njemačke za slučaj ratnih komplikacija, koje bi mogle nastati vojnom akcijom protiv Srbije. Ova akcija da bi mogla dovesti do sukoba sa Rusijom, koja imade dalekosežne planove za stvaranje balkanskoga saveza, koji bi imao biti uperen protiv Austro-Ugarske. Žato on drži, da se ovoj akciji Rusije može stati na put samo što skorijim obračunom sa Srbijom. Svako odlaganje da bi stavilo Austro-Ugarsku u manje povoljan položaj.

Poslije referata grofa Bertholda povedena je diskusija, u kojoj su svi prisutni – osim grofa Tisze – usvojili Bertholdovo gledište. Bilinski je rekao, da je rat sa Srbijom prije ili poslije neizbjegjan i da Srbiju može samo sila opametiti. Krobatin je dodao, da bi poslije već dvije promašene prilike (1909. za vrijeme aneksione krize i 1912. za vrijeme balkanskog rata), bilo fatalno po prestiž monarhije na jugu, ako se sada propusti i treća prilika za obračun sa Srbijom. Stürgh je istakao, da je ovo najpogodniji trenutak za rat sa Srbijom. Jedino se Tisza nije složio

sa mišljenjem ostalih učesnika konferencije. On je predlagao, da treba Srbiji staviti teške uslove, ali ne takve, da ih ona ne bi mogla primiti.

Tiszi je odgovoreno, da bi jedan čisto diplomatski uspjeh, sve kada bi i donio odlučno poniženje Srbije, bio bez vrijednosti i da za to treba Srbiji staviti tako teške zahtjeve, za koje se može očekivati, da ih ona ne će primiti.²

Kako se iz govora, održanih na ovoj sjednici u Beču vidi, vodeći kru-govi Austro-Ugarske stvorili su već odluku, da treba povesti rat protiv Srbije.

Poslije atentata od 28. juna ministarstvo inostranih poslova u Beču poslalo je višeg činovnika ovog ministarstva Wiesnera, da ode u Sarajevo i da tamо ispita rezultate kaznene istrage povedene protiv Gavrila Principa i drugova. Wiesner se vratio 13. jula u Beč i podnio izvještaj ministru inostranih poslova Bertholdu, u kome se između ostalog kaže, da učešće Srpske vlade u izvođenju ili pripremi atentata nije dokazano i da se ovo ne može ni prepostaviti. Štaviše, imade dovoljno razloga, da se vjeruje, da je ovo učešće isključeno.³ Međutim ovaj izvještaj nije promijenio stav i gledište učesnika na konferenciji od 7. jula.

23. jula, u 6 sati poslije podne, predao je austro-ugarski poslanik u Beogradu barun Giesl Srpskoj vladi ultimativnu notu, u kojoj se među ostalim kaže, kako je povijest zadnjih godina, a naročito kako su to događaji, koji su se odigrali u Sarajevu 28. juna, pokazali, da u Srbiji postoji pokret, kojemu je svrha, da se od Austro-Ugarske otkinu izvjesni dijelovi njezina teritorija. Ovaj pokret da zaštićuje Srpska vlada. Ona da mirno gleda zločinačko rovarenje raznih društava u Srbiji, upereno protiv monarhije, iako je njezina dužnost, da uguši taj pokret. U toj akciji da učestvuju i srpski oficiri i srpski činovnici. Srpska vlada da je dozvoljavala, da se i u javnoj nastavi širi propaganda protiv monarhije. Događaji od 28. juna da su pokazali strašne posljedice držanja Srpske vlade. Iz iskaza i priznanja počinitelja atentata od 28. juna da se vidi, da je plan umorstva prestolonasljednika Ferdinanda začet u Beogradu, te da su ubojice bili oružani oružjem i bombama, koje su dobili od srpskih oficira i činovnika, članova »Narodne Odbrane«. Srpski organi da su proveli prebacivanje zločinaca i njihova oružja iz Srbije u Bosnu. Rezultati istrage, vođene u Sarajevu protiv učesnika u atentatu, da ne dozvoljavaju austro-ugarskoj vladi, da i dalje čeka i da i dalje zadrži strpljivost, koju je godinama pokazivala spram rovarenja protiv monarhije, kome je središte u Beogradu, odakle se rovarenje prenosi u monarhiju. Rezultati istrage da nalažu vladi dužnost, da učini kraj tome rovarenju. Da može ovaj cilj postići, vlada je primorana, da zahtijeva od Srpske vlade službeno obećanje i jamstvo, da će ugušiti propagandu uperenu protiv monarhije. A da obaveza Srpske vlade dobije službeni karakter, zahtijeva se od Srpske vlade, da na prvoj

² Seton Watson, *Sarajevo, Studija o uzrocima svetskog rata*, Zagreb, 1926, strane 132, 133.

³ Isto, strana 77–78.

stranici svog
vlada osudu
svrha, da se
padaju. Vlada
što su srpske
vlada ima da
miješa u su
da izjavи, da
stanovnike
protiv onih,
hije i da će

Na kraju
obveže: 1. da
i prezir prot
teritorijalnog
»Narodna O
da će istim
koja se bave
društva ne b
lovanje; 3. da
učiteljskih li
propagandi i
uprave odstr
protiv Austro
njih postoji,
Srbiji organiz
pagande, up
6. da će odi
juna, koji se
će i organi, c
uapsiti maj
državnog čin
će svim sred
rijala preko
organe u Šap
će ces. i kr. v
funkcionera
položaju, nis
protiv Austro
vijestiti o izv

Na kraju
kasnije do su

Na ultima
vlada notom
sedam od des

⁴ Isto, strana

treba
rimiti.
kada
treba
h ona

i kru-
protiv

Beču
Sara-
avrila
ještaj
kaže,
azano
zloga,
j nije

nik u
među
su to
Srbiji
jesni
Ona
ereno
U toj
la da
onar-
žanja
na da
čet u
je su
ane».
ija iz
ika u
eka i
rova-
rova-
žnost,
pri-
o, da
srpske
prvoj

strane

stranici svog »Službenog Lista« u broju od 26. jula saopći izjavu, kojom vlada osuđuje propagandu, uperenu protiv Austro-Ugarske, kojoj je svrha, da se od Austro-Ugarske monarhije otgrnu krajevi, koji joj pripadaju. Vlada da žali posljedice tih zločinačkih djela; nadalje da žali, što su srpski oficiri i činovnici učestvovali u toj propagandi. Srpska vlada ima da izjavi, da osuđuje svaku pomisao, odnosno pokušaj, da se miješa u sudbinu bilo kojeg dijela Austro-Ugarske. Ona nadalje ima da izjavi, da smatra svojom dužnosti, da upozori oficire, činovnike i stanovnike kraljevine Srbije, da će sa najvećom strogosti postupiti protiv onih, koji bi se učinili krivcima za čine, uperene protiv monarhije i da će sa svoje strane nastojati, da takve čine onemogući.

Na kraju se u austro-ugarskoj noti traži od Srpske vlade, da se obveže: 1. da će osujetiti svaku publikaciju, koja razdražuje na mržnju i prezir protiv monarhije, a koja ima opću tendenciju, uperenu protiv teritorijalnog integriteta monarhije i 2. da će smjesta raspustiti društvo »Narodna Odbrana«, da će zaplijeniti njegova sredstva za propagandu, da će istim načinom postupiti protiv svih ostalih društava i udruženja, koja se bave propagandom; da će preduzeti sve mjere, da raspuštena društva ne bi pod drugim imenom i u drugoj formi nastavila svoje djelovanje; 3. da će bez oklijevanja u javnoj nastavi u Srbiji i u pogledu učiteljskih lica i u pogledu naukovnih pomagala odstraniti sve, što služi propagandi ili što bi joj moglo služiti; 4. da će iz vojske i iz javne uprave odstraniti sve oficire i činovnike, koji su krivi za propagandu protiv Austro-Ugarske, koja će lica, uz naznaku materijala, koji protiv njih postoji, ces. i kr. vlada saopćiti kr. vlasti; 5. da će pristati, da u Srbiji organi ces. i kr. vlade sudjeluju kod ugušivanja subverzivne propagande, uperene protiv teritorijalnog integriteta Austro-Ugarske; 6. da će odrediti sudsku istragu protiv onih sukrivaca u uroti od 28. juna, koji se nalaze na srpskom teritoriju. Kod ove istrage sudjelovat će i organi, delegirani od ces. i kr. vlade; 7. da će sa svim pospješenjem uapsiti majora Voju Tankosića i nekog Milana Ciganovića, srpskog državnog činovnika, koji su kompromitovani istragom u Sarajevu; 8. da će svim sredstvima spriječiti krijumčarenje oružja i eksplozivnog materijala preko srpske granice, pa da će otpustiti i kazniti one pogranične organe u Šapcu i Loznicama, koji su propustili počinitelje atentata; 9. da će ces. i kr. vlasti dati razjašnjenja o izjavama visokih srpskih državnih funkcionera u Srbiji i u inostranstvu, koji se, usprkos svom visokom položaju, nisu ustručavali, da se nakon 28. juna neprijateljski izjasne protiv Austro-Ugarske, i 10. da će ces. i kr. vladu bez zavlačenja obavijestiti o izvršenju mjera, navedenih u gornjim točkama.

Na kraju note se kaže, da austro-ugarska vlada očekuje odgovor najkasnije do subote, 25. o. mj., u 6 sati poslije podne.⁴

Na ultimatum austro-ugarske vlade od 23. jula odgovorila je Srpska vlada notom od 25. jula. U toj noti Srpska vlada usvaja bez rezerve sedam od deset postavljenih zahtjeva ultimatuma. Na ostala tri zahtjeva

⁴ Isto, strana 178, 179, 180.

Neprija
augusta 19
ski obraču
Jugosloven

PRO
VOJ

Sa poče
goni Jug
vale su i v
mimo sud
logorima z
života u za
nog borav
bez dozvo

Morale
će biti izn

U ovim
Taoci.
rata, uapš
selima. Či
oni uzeti
najmanja
vojnim sa
jednosti p

Mnogi
su oni uze

Interni
početkom
sanski Br
vojnim b
znički tra
U baraki,
šteno po s
jedan dio
barakama
lesti (tif
na dan, a

stavila je izvjesne rezerve. Naglasila je, da se bez povrede čl. 22. srpskog ustava, koji zajamčuje slobodu štampe, ne može obustaviti izlaženje novina, ali da će vlada u budućem zasjedanju skupštine predložiti zakonsku osnovu, kojom se može izvršiti zapljena novina u slučaju napadaja na teritorijalni integritet Austro-Ugarske. Što se tiče zahtjeva, da austro-ugarski činovnici uzmu učešća u istrazi na srpskom teritoriju, Srpska vlada je izjavila, da pristaje na taj zahtjev samo utoliko, ukoliko se ovakva kooperacija slaže sa principima međunarodnog kaznenog prava. Srpska vlada odbila je zahtjev, da dozvoli, da delegati austro-ugarske vlade sudjeluju u istrazi, koja će se poveći protiv lica, za koja se tvrdi, da su imala učešća u atentatu u Sarajevu, jer bi udovoljenje ovom zahtjevu značilo povredu ustava i srpskog kaznenog zakona.⁵

Odgovor Srpske vlade na austro-ugarski ultimatum bio je pomirljiv i susretljiv. Njime se mogla Austro-Ugarska zadovoljiti, da je htjela, da se spor riješi mirnim putem. Ali ona to nije htjela. Ona je htjela rat protiv Srbije, nadajući se, da će taj rat imati karakter vojne kaznene ekspedicije.

27. jula izdano je u Beču službeno saopćenje, u kojem se među ostatim kaže, da odgovorom Srpske vlade nije udovoljeno zahtjevima, koji su sadržani u noti austro-ugarske vlade od 23. jula, a koji obuhvaćaju najmanju mjeru onoga, što je potrebno za trajnu uspostavu mira na jugoistoku monarhije.⁶

A 28. jula izdano je u Beču ovo službeno obavještenje:

»Ces. i kr. ministarstvo inostranih poslova upravilo je jučer stranim misijama ovu notu: da se učini kraj subverzivnom rovarenju, koje potječe iz Beograda, a upereno je protiv teritorijalnog integriteta Austro-Ugarske monarhije, dostavila je ces. i kr. vlada 23. VII. 1914. kr. vladu notu, koja sadržava niz zahtjeva i ujedno je dat kr. vlasti rok od 48 sati, da odgovori na ove zahtjeve. Budući da odgovor Srpske vlade nije zadovoljio, ces. i kr. vlada smatra potrebnim, da se sama pobrine za zaštitu svojih prava i interesa, te u ovu svrhu apelira na silu oružja. Austro-Ugarska, koja je prama članu I. konvencije od 16. X. 1907. već upravila Srbiji formalnu izjavu, koja se odnosi na početak neprijateljstava, smatra, da se odsad nalazi u ratnom stanju sa Srbijom. Obavještavajući o ovome poklisarstvo (poslanstvo), ces. i kr. ministarstvo izvanjskih poslova časti se izjaviti, da će se Austro-Ugarska za vrijeme, dok traju neprijateljstva, držati odredaba haške konvencije od 18. X. 1907., kao i onih londonske deklaracije od 26. II. 1909., pod pretpostavkom, da će jednakost postupiti i Srbija. Poklisarstvo se umoljava, da što brže saopšti svojoj vlasti ovu notifikaciju.«⁷

⁵ Isto, strana 188, 189.

⁶ Zagrebački dnevnik *Obzor* od 28. jula 1914.

⁷ Isto, od 29. jula 1914.

Neprijateljstva između Austro-Ugarske i Srbije otpočela su početkom augusta 1914. A sa ovim neprijateljstvima otpočeo je i veliki historijski obračun između Austro-Ugarske na jednoj i Srbije i svih ostalih Jugoslovena na drugoj strani.

PROGONI JUGOSLOVENA OD AUSTRO-UGARSKIH
VOJNIH I GRAĐANSKIH VLASTI NA CIJELOM
PODRUČJU MONARHIJE

Sa početkom vojne akcije protiv Srbije i Crne Gore otpočeli su i progoni Jugoslovena na cijelom jugu monarhije. U tom progonu učestvovali su i vojne i građanske vlasti. Ljudi su uzimani za taoce, strijeljani mimo suda, izvedeni pred vojne i građanske sudove i zatvarani u logorima za internirce, u kojima je život bio često puta mnogo gori od života u zatvorima. Mnogi su opet bili protjerani iz mjesta njihova stalnog boravišta i konfirirani u mjestima, iz kojih se nisu smjeli maknuti bez dozvole vlasti.

Morale bi se napisati debele knjige, da se iznesu svi ti progoni. Ovdje će biti iznesen samo jedan dio tih progona.

PROGONI U BOSNI I HERCEGOVINI

U ovim zemljama izvršeni su najbrojniji i najstrašniji progoni.

Taoci. Poslije austrijskog ultimatuma Srbiji, a prije samog početka rata, uapšeno je nekoliko hiljada Srba, i to kako u gradovima, tako i u selima. Čim su otpočele ratne operacije, saopćeno je uapšenicima, da su oni uzeti za taoce. Rečeno im je, da će biti strijeljani, ako ma kakva i najmanja šteta bude nanesena vojnim objektima, transportima vojske, vojnim saobraćajnim sredstvima i bilo čemu, što je od značenja i vrijednosti po vojne interese.

Mnogi taoci bili su pobijeni, a da se nije ništa dogodilo, zbog čega su oni uzeti kao taoci.

Internirci. Na hiljade i hiljade ljudi iz Bosne i Hercegovine bilo je početkom rata internirano. Sabirno mjesto za internaciju bio je Bosanski Brod. Tu su internirci bivali smješteni u zapuštenim i zagađenim vojnim barakama. Kada se sabrao dovoljan broj ljudi za jedan željenički transport, onda su ih otpremali u Arad i tu smještali u barake. U baraki, u kojoj je bilo mjesta samo za nekih 25 ljudi, bilo je smješteno po 85 ljudi. Kada je broj interniraca dosegao 5.500 ljudi, onda su jedan dio interniraca smjestili u tunele ispod stare aradske tvrđave. U barakama i tunelima bila je velika nečistoća. Zavladale su zarazne bolesti (tifus, crveni vjetar, srđobolja). U početku su umirala 2 do 3 lica na dan, a poslije je broj mrtvih porastao dnevno na oko 50 lica. Ishrana

interniraca bila je bijedna. K tome je postupak nadzornih organa bio brutalan. Internirci su bili tučeni i na sve moguće načine zlostavljeni. Veliki broj interniraca umro je u logoru. Od 400 djece, koja su dovedena u logor sa njihovim majkama, ostalo je na životu oko 40.

Kada je u jesen g. 1915. Srbija bila okupirana od njemačke i austrijske vojske, došlo je do osnivanja logora za internirce u Doboju. U ovaj su logor koncem 1915. većinom dovedeni Srbi iz Bosne i Hercegovine, koji su prve godine rata bili izbjegli u Srbiju, da se sklone od terora domaćih vlasti. Među izbjeglicama se je nalazio veliki broj žena i djece. Postupak sa njima bio je isti, kao onaj u logoru za internirce u Aradu. Logori za internirce bili su raspušteni istom u ljetu god. 1917.

Suđenje vojnih sudova i strijeljanje i bez sudskog postupka. Mnogo je ljudi za vrijeme rata bilo izvedeno pred vojni prijeku sud. Postupak pred ovim sudovima bio je vrlo kratak. Gotovo sve presude glasile su na smrt. Ove presude imale su među ostalim da djeluju kao zastrašujući primjer.

U Foči je početkom rata izvedeno pred vojni sud oko 70 lica. Sva ta lica osuđena su bila na smrt i strijeljana.

U Trebinju su osuđeni na smrt od vojnog suda najugledniji ljudi iz mesta i okoline. Vješala su bila podignuta pred srpskom crkvom i srpskom školom. Na smrt osuđeni vođeni su kroz mjesto do vješala. Vojna pratnja udarala je u bubnjeve, da skrene pažnju mještanima na osuđenike i da djeluje zastrašujući na svijet.

No nisu gubili glave samo oni ljudi, koji su od vojnih sudova bili suđeni na smrt. Veliki broj ljudi pobijen je od vojnih jedinica i žandarma kratkim putem. Vojne vlasti izdale su uputstva, da vojne jedinice mogu postupati na osnovu »prava nužne obrane«. Ustvari je to »pravo« značilo, da se mogu ubijati ljudi, a da se i ne izvode pred sud. Tako je bilo ubijeno mnogo ljudi, a naročito u istočnim krajevima Bosne i Hercegovine, koji su graničili sa Srbijom i Crnom Gorom.

U Rudom su natjerali stanovnike sela Sirče, da sami sebi iskopaju grobove, a onda su poubijali i staro i mладо, i žene i djecu. U Foči je strijeljano i povješano bez suđenja 126 ljudi. U Milićima oslobođio je vojni sud trinaestoricu ljudi od optužbe. Kada su nakon presude pušteni iz zatvora, vojnici su ih po naređenju njihova vojnog starještine ponovo zatvorili i zatim kratkim putem strijeljali. U Kosjeriću kod Trebinja uapšeno je oko 40 ljudi, od kojih su – osim jednoga – svi strijeljani. U Konjskom je pobijeno 19 muškaraca i 2 žene.

No nisu samovoljna ubijstva vršili samo pripadnici vojske i žandarmerije. Mnogo ljudi pobili su takozvani »šuckori« (Schutzkorps). To su bili od vojnih vlasti organizirane građanske čete, koje su tobože imale zadaču, da drže red u pozadini vojske i da parališu eventualnu akciju srpskih četnika, ako bi se ovi pojavili na teritoriji Bosne i Hercegovine. U »šuckore« ušao je bio najgori gradski ološ. Od »šuckora« pobijen je veliki broj nedužnih ljudi. Povrh toga su »šuckori« pljačkali, otimali stoku od naroda i palili srpske kuće.

Suđenje
skim okružjem
Franju Ferencu
Princip, Nezinu
(nisu mogli da
djela bili u
Miško Jovanović
nad Ilićem
na 16 godina
Đukić i Ivan
7 godina tahanja

U mjesecu
8 daka gine
čina izazivaju
sne i Hercegovina
mjeseca do

U junu 12
12 daka iz
u trajanju

U septembru
i drugova
(osuda nije
do šesnaest

Od mjeseca
okružnim snažnim
zbog zločina
kojom je obučen
a 105 na krov

U oktobru
rice i drugova
ković, Mihaljević

U februaru
vića zbog

U septembru
vakovića i
smrt (osudu
kaznu tamnicu

U januaru
ković i njih
na smrt (osudu
tamnice.⁸

⁸ Podaci
Corovića, Cr

Suđenje građanskih sudova. U oktobru 1914. vođen je pred sarajevskim okružnim sudom kazneni proces protiv učesnika u atentatu na Franju Ferdinanda – Gavrila Principa i drugova. Osuđeni su: Gavrilo Princip, Nedeljko Čabrinović i Trifko Grabež na 20 godina tamnica (nisu mogli biti suđeni na smrt, jer su u momentu počinjenja kaznenog djela bili maloljetni), Danilo Ilić, Veljko Čubrilović, Nedo Kerović, Miško Jovanović i Jakov Milović na smrt (smrtna kazna izvršena je nad Ilićem, Čubrilovićem i Jovanovićem), Vaso Čubrilović osuđen je na 16 godina tamnica, Cvetko Popović na 12 godina tamnica, Lazar Dukić i Ivo Kranjčević na 10 godina tamnica, Cvijan Stepanović na 7 godina tamnica, pa Branko Zagorac i Marko Perin na 3 god. tamnice.

U mjesecu maju 1915. vođena je u Sarajevu kaznena rasprava protiv 8 đaka gimnazije u Mostaru i dvojice zanatlija iz Mostara, zbog zločina izazivanja na mržnju i prezir protiv »državopravnog položaja Bosne i Hercegovine«. Optuženi su osuđeni na tamnicu u trajanju od tri mjeseca do jedne godine.

U junu 1915. vođena je u Travniku rasprava zbog istog delikta protiv 12 đaka iz sarajevske gimnazije. Optuženi su osuđeni na kaznu tamnice u trajanju od jedne do tri godine.

U septembru 1915. vođena je u Bihaću rasprava protiv Todora Ilića i drugova zbog zločinstva veleizdaje. Osuđeni su: Todor Ilić na smrt (osuda nije izvršena), a ostalih 20 optuženih na kaznu tamnice od dvije do šesnaest godina.

Od mjeseca novembra 1915. do mjeseca aprila 1916. vođena je pred okružnim sudom u Banjaluci rasprava protiv Vasilja Grdića i drugova zbog zločina veleizdaje. Optuženo je bilo 156 lica. Izrečena je presuda, kojom je osuđeno na smrt 16 optuženih (smrtna kazna nije izvršena), a 105 na kaznu tamnice od dvije do dvadeset godina.

U oktobru 1916. vođena je rasprava u Sarajevu protiv Damjana Đurice i drugova zbog zločina veleizdaje. Osuđeni su na smrt Roko Jerković, Mihajlo i Ilija Petrović (osuda nije izvršena).

U februaru 1917. vođen je u Sarajevu proces protiv Nikole Kašikovića zbog zločinstva veleizdaje. Osuđen je na 10 godina tamnice.

U septembru 1917. vođen je proces u Sarajevu protiv Radomira Novakovića i drugova zbog zločinstva veleizdaje. Novaković je osuđen na smrt (osuda nije izvršena), a ostalih 10 optuženika bilo je suđeno na kaznu tamnice od jedne do deset godina.

U januaru 1918. vođena je u Sarajevu rasprava protiv Stoje Kašiković i njezina sina Predraga Kašikovića. Stojka Kašiković osuđena je na smrt (osuda nije izvršena), a Predrag Kašiković na deset godina tamnice.⁸

⁸ Podaci o progonima Srba u Bosni i Hercegovini uzeti su iz knjige Vladimira Corovića, *Crna Knjiga*, Beograd–Sarajevo, 1920.

PROGONI U DALMACIJI

Dok su u Bosni i Hercegovini bili progonjeni gotovo isključivo Srbi, u Dalmaciji su bili progonjeni i Hrvati i Srbi.

Odmah u početku rata uzeto je u Dalmaciji oko 100 ljudi za taoce. Mnogi taoci bili su ukrcani na trgovačke brodove ili smješteni u željezničkim vozovima, kojim su brodovima, odnosno vozovima bile prevožene vojne jedinice austro-ugarske vojske, odnosno ratni materijal. Taoci su imali platiti glavom, ako bi se na putu desio ma kakav incident, na primjer, ako se brod nasuče, ili voz isklizne iz šina, ili ako negdje u blizini broda ili voza pukne puška.

Za taoce su uzimani i seljaci i radnici i inteligencija. Od poznatih političkih ljudi Dalmacije uzeti su bili kao taoci: dr. Božo Vukotić, dr. Ante Tresić-Pavičić, dr. Melko Čingrija, dr. Jozo Smislak, dr. Ivo Krstelj, dr. Mate Drinković i dr. Prvišlav Grisogono. Kao talac je bio uzet i poznati književnik Ivo Vojnović.

Mnogo je opet ljudi iz Dalmacije izvedeno pred vojne ili građanske sudove. Većina njih bila je optužena zbog zločina veleizdaje. Gotovo svi sudski procesi bili su vođeni od sudova izvan Dalmacije, jer austrijske vlasti nisu imale povjerenja u dalmatinske suce.

U Dalmaciji je početkom rata strijeljano oko 50 lica.

Pred sud su među mnogima izvedena i ova lica: dr. Ante Tresić-Pavičić (optužen od vojnog suda zbog zločina veleizdaje, ali riješen od optužbe), Rudolf Giunio (optužen zajedno sa češkim narodnim poslanikom Vaclavom Klofačem od vojnog suda u Beču zbog zločina veleizdaje), dr. Oskar Tartaglia (optužen zbog zločina veleizdaje i osuđen od vojnog suda u Grazu na 5 godina teške tamnica), dr. Mate Drinković (optužen zbog zločina veleizdaje i osuđen na 2 godine tamnice), Niko Bartulović (optužen zbog zločina veleizdaje i osuđen na 5 godina tamnice), Maja Nižetić-Čulić (optužena zbog zločina veleizdaje i osuđena na 5 godina tamnice), Antun Farčić (optužen zbog zločina veleizdaje i osuđen na 8 godina tamnice), dr. Grga Andelinović (optužen zbog zločina smetanja javnog mira i osuđen na 14 mjeseci tamnice).

Bilo je opet mnogo ljudi iz Dalmacije, koji su dugo vremena ležali u istražnom zatvoru, a da uopće protiv njih nije bila podignuta optužnica. Među ovima bio je i publicista I. F. Lupis Vukić, protiv koga je početkom rata povedena kaznena istraga zbog zločina veleizdaje, špijunaže i uvrede veličanstva. Bio je u zatvorima u Splitu, Mostaru, Mariboru i Grazu. Kod ovoga suda obustavljen je protiv Lupisa postupak sredinom g. 1916.

Mnogo je ljudi iz Dalmacije bilo internirano u logorima u Mariboru, Grazu i drugim mjestima Austrije. A bilo je dosta konfiriranih u pojedinim mjestima Austrije, iz kojih se bez izričite dozvole vlasti nisu smjeli udaljivati.⁹

⁹ Podaci o progona u Dalmaciji potiču od Ivana Lupisa Vukića, publiciste iz Splita, Dr. Berislava Andelinovića, advokata iz Splita, iz govora narodnog zastupnika u bečkom parlamentu Dr. Božu Vukotića i knjige Dr. Oskara Tartaglie, *Uveleizdajnik: Moje uspomene iz borbe protiv crno-žutog orla*, Zagreb-Split 1928.

I u Hrvatskoj (Srijem) nisu progonjeni u Dalmaciji i drugim mjestima, zbog zločina veleizdaje i draživanja na domaćinstvo, ovih kaznenih delicta, koje su progone.

Jedini veći progon u Hrvatskoj kod Okružnog suda u Metkoviću, dr. Josipu Vriločiću. On je progovan u vrijeme progona u to vrijeme u ničkoj ugarnjenoj vojsci.

Kako je doneseno u ugarsko-hrvatskoj skupštini grebu od ove skupštine (narodni poslovni sabor, osim predsjednika).

21. novembra 1916. godine, kojem je donesen u Ugarskoj, Mraović i sestra ga obavijestio da će se u vremenu na dan 22. novembra na dan 23. novembra, on prema propisima pravne komisije, spram pitanja o progona u Hrvatskoj, tanje dra Božo Vukotić, u nitetnog odluke, šef policije, putovao na jug, do Gyekenysa, koji će ga u Ugarskoj parlamentu imunitetni čas, iz Budimpešte, da on uz ovu posetu progona.

Dr. Budimir Dimić je progona.

¹⁰ Prema rezoluciji državnopravne skupštine, članova 40. ovi delegati su progona.

PROGONI U HRVATSKOJ

I u Hrvatskoj bilo je dosta progona Srba. Samo ti progoni (izuzevši Srijem) nisu bili onako masovni kakvi su bili u Bosni i Hercegovini, u Dalmaciji i u Vojvodini. Većina progonjenih bila je izvedena pred sud zbog zločina uvrede veličanstva, pa zločina smetanja javnog mira (razdraživanja na prezir i mržnju protiv Austro-Ugarske monarhije). Do ovih kaznenih procesa najviše je dolazilo na osnovu lažnih denuncijacija, koje su podnosili ljudi, zadojeni mržnjom protiv Srba.

Jedini veći kazneni proces bio je vođen zbog zločinstva veleizdaje kod Okružnog suda u Zagrebu protiv dra Laze Popovića, dra Milana Metikoša, dra Srdana Budislavljevića, Milana Teodorovića i Đorda Gavrilovića. Ovaj proces dobio je širi publicitet, jer je dr. Budislavljević u to vrijeme bio član Hrvatskog sabora i delegat ovoga sabora u zajedničkoj ugarsko-hrvatskoj zastupničkoj kući.¹⁰

Kako je dr. Budislavljević bio član Hrvatskog sabora i delegat ovoga u ugarsko-hrvatskoj zastupničkoj kući, zatražio je okružni sud u Zagrebu od ovih sabora, da se dr. Budislavljević može kazneno progoniti (narodni poslanici nisu mogli biti kazneno progonjeni bez odobrenja sabora, osim u slučajevima, ako su bili na činu – in flagranti – zatečeni).

21. novembra 1914. došao je u zatvor okružnog suda u Zagrebu, u kojem je dr. Budislavljević bio zatvoren, šef zagrebačke policije Ivo Mraović i saopćio ovome, da dolazi po naređenju bana Skerleca, da ga obavijesti, da će pitanje njegova izručenja biti rješavano 25. novembra na sjednici imunitetnog odbora ugarsko-hrvatskog sabora i da on prema propisima imunitetnog odbora imade kao narodni poslanik pravo, da dode na sjednicu ovog odbora i da pred ovim izloži svoj stav spram pitanja njegova izručenja судu radi kaznenog progona. Na pitanje dra Budislavljevića, da li će, ako odluči, da ode na sjednicu imunitetnog odbora, moći slobodno putovati u Budimpeštu, odgovorio je šef policije, da je izdano naređenje, da dra Budislavljević, ako bude putovao na sjednicu imunitetnog odbora, dva zagrebačka detektiva prate do Gyekenesa. Ovdje će ga preuzeti dva detektiva peštanske policije, koji će ga pratiti do ulaska u zgradu parlamenta, gdje će ga preuzeti parlamentarna straža, koja će ga dovesti do sobe, u kojoj će zasjedati imunitetni odbor. Na isti način da će dr. Budislavljević putovati natrag iz Budimpešte u Zagreb. Na ovo saopćenje izjavio je dr. Budislavljević, da on uz ovakve uvjete ne kani ići na sjednicu imunitetnog odbora.

Dr. Budislavljević uputio je sutradan predsjedniku parlamenta u Budimpešti telegram, kojim traži, da bude izručen судu radi kaznenog progona.

¹⁰ Prema nagodbi, sklopljenoj između Ugarske i Hrvatske, kojom su bili regulirani državnopravni odnosi između ove dvije zemlje, Hrvatski sabor birao je između svojih članova 40 delegata u zastupničku kuću i 3 delegata u magnatsku kuću u Budimpešti. Ovi delegati Hrvatskog sabora učestvovali su u rješavanju onih zakonodavnih poslova, koji su ugarsko-hrvatskom nagodbom bili utvrđeni kao zajednički poslovi.

Na početku sjednice zastupničke kuće u Budimpešti od 25. novembra 1914. saopćio je predsjednik, da je preko banske vlade u Zagrebu stigao zahtjev suda, kojim se traži, da zastupnička kuća odobri da dr. Budisavljević može biti kazneno proganjen zbog zločinstva veleizdaje. Ujedno je predsjednik saopćio, da je od predsjednika ugarske vlade grofa Tisze dobio pismo ovog sadržaja:

»Ban Hrvatske i Slavonije obavještava me, da je nadležna vlast za tražila od ugarskog sabora, da se suspendira imunitetno pravo hrvatskog poslanika Srđana Budisavljevića. Ujedno mi gospodin ban saopćava, da je na vlastitu odgovornost odredio, da spomenuti poslanik bude interniran u državnom pritvoru, dok se ne odredi njegovo izručenje sa strane parlamenta s obzirom na okolnost, da postoji sumnja, da je počinio takvo djelo, koje je zahtijevalo, da bude hitno uapšen s obzirom na postojeća ratna vremena.

Ugarska vlada je mišljenja, da imunitetno pravo, koje je jedno od najdragocjenijih zagarantovanih prava parlamenta za nezavisnost zakonodavstva spram svakog faktora sile – ne može imati zadatok, da daje imunitet za takva djela, koja su uperena protiv sigurnosti same države i prema tome protiv životnih interesa ove. U vremenima, kada se povodom nesastajanja parlamenta ne može odmah donijeti zaključak o dizanju prava imuniteta – zadača je i dužnost odgovorne vlade, da poduzme korake za sigurnost države, preuzimajući odgovornost za posljedice. Slično je svojevremeno postupila ugarska vlada povodom hapšenja narodnog poslanika Svetozara Miletića u julu g. 1876.

Jednako postupa vlada i sada. Zato mi je čast, da zamolim vašu ekscepciju, da saopći parlamentu interniranje narodnog poslanika Srđana Budisavljevića i ujedno saopći, da ugarska vlada odobrava postupak bana i da preuzima odgovornost za akt, koji tangira pravo ugarskog parlamenta. Ujedno se vlada obraća na parlament sa molbom, da uzme gledište o ovom pitanju i da vidi za njezin postupak podijeli apsolutorij.

Budimpešta, 17. novembra 1914.

Tisza v. r.«

Po pročitanju ovog pisma grofa Tisze zastupnička kuća donijela je zaključak, da se predmet ustupa imunitetnom odboru, da ovaj u roku od tri dana doneše zaključak o zahtjevu suda za izručenje dra Budisavljevića.

Imunitetni odbor održao je sjednicu još istoga dana. Na sjednici je donesen jednoglasno ovaj zaključak: 1. predlaže se, da dr. Budisavljević bude izručen sudu radi kaznenog progona zbog zločinstva veleizdaje, 2. predlaže se, da se odobri postupak vlade i da se ova rješava svake odgovornosti zbog držanja dra Budisavljevića u zatvoru prije njegova izručenja.¹¹

¹¹ Podaci o izručenju na kazneni progon dra. S. Budisavljevića uzeti su iz stenografskih zapisnika ugarsko-hrvatskog sabora.

Predlog in
zastupničke

Povodom
opširno je
voden u Zag
blicitet.

Hrvatski s
izbijanja rat
podnosi zaht
saboru, da je
savljević bu
o djelu opas
vremenu, uga

Dr. Budisa
traži: 1. da se
njegovim sta
radi kaznen

Na sjedni
dozvoljava i
Zaključak je
članovi Star
htjevu dra L
povrijeden z

Glavna ra
Zagrebu u
Gavrilović r
seci, dr. Met
tarnice, i to
zbog zločina
nim savezim
mržnju proti

Do veliko

U Klenku
je uapšeno o
Karlovima
radinsku tvr
Indiji uapse
uzeto za tao

Srpska je
izbacila iz S
djelja rata i
srpska se voj
od novih na

¹² Stenogra

Na početku sjednice zastupničke kuće u Budimpešti od 25. novembra 1914. saopćio je predsjednik, da je preko banske vlade u Zagrebu stigao zahtjev suda, kojim se traži, da zastupnička kuća odobri da dr. Budisavljević može biti kazneno proganjena zbog zločinstva veleizdaje. Ujedno je predsjednik saopćio, da je od predsjednika ugarske vlade grofa Tisze dobio pismo ovog sadržaja:

»Ban Hrvatske i Slavonije obavještava me, da je nadležna vlast zažila od ugarskog sabora, da se suspendira imunitetno pravo hrvatskog poslanika Srđana Budisavljevića. Ujedno mi gospodin ban saopćava, da je na vlastitu odgovornost odredio, da spomenuti poslanik bude interniran u državnom pritvoru, dok se ne odredi njegovo izručenje sa strane parlamenta s obzirom na okolnost, da postoji sumnja, da je počinio takvo djelo, koje je zahtjevalo, da bude hitno uapšen s obzirom na postojeća ratna vremena.

Ugarska vlada je mišljenja, da imunitetno pravo, koje je jedno od najdragocjenijih zagarantovanih prava parlamenta za nezavisnost zakonodavstva spram svakog faktora sile – ne može imati zadatku, da daje imunitet za takva djela, koja su uperena protiv sigurnosti same države i prema tome protiv životnih interesa ove. U vremenima, kada se povodom nesastajanja parlamenta ne može odmah donijeti zaključak o dizanju prava imuniteta – zadača je i dužnost odgovorne vlade, da poduzme korake za sigurnost države, preuzimajući odgovornost za posljedice. Slično je svojevremeno postupila ugarska vlada povodom hapšenja narodnog poslanika Svetozara Miletića u julu g. 1876.

Jednako postupa vlada i sada. Zato mi je čast, da zamolim vašu ekscelenciju, da saopći parlamentu interniranje narodnog poslanika Srđana Budisavljevića i ujedno saopći, da ugarska vlada odobrava postupak bana i da preuzima odgovornost za akt, koji tangira pravo ugarskog parlamenta. Ujedno se vlada obraća na parlament sa molbom, da uzme gledište o ovom pitanju i da vladi za njezin postupak podijeli apsolutorij.

Budimpešta, 17. novembra 1914.

Tisza v. r.«

Po pročitanju ovog pisma grofa Tisze zastupnička kuća donijela je zaključak, da se predmet ustupa imunitetnom odboru, da ovaj u roku od tri dana doneše zaključak o zahtjevu suda za izručenje dra Budisavljevića.

Imunitetni odbor održao je sjednicu još istoga dana. Na sjednici je danesen jednoglasno ovaj zaključak: 1. predlaže se, da dr. Budisavljević bude izručen sudu radi kaznenog progona zbog zločinstva veleizdaje, 2. predlaže se, da se odobri postupak vlade i da se ova rješava svake odgovornosti zbog držanja dra Budisavljevića u zatvoru prije njegova izručenja.¹¹

¹¹ Podaci o izručenju na kazneni progon dra. S. Budisavljevića uzeti su iz stenografskih zapisnika ugarsko-hrvatskog sabora.

Predlog in
zastupničke k
Povodom n
opširno je pi
voden u Zag
blicitet.

Hrvatski s
izbijanja rata
podnosi zahtje
saboru, da je dr
savljević budu
o djelu opasne
vremenu, ugra

Dr. Budisavlje
traži: 1. da sa
njegovim statutom
radi kaznenog

Na sjednici
dozvoljava iz
Zaključak je
članovi Starčev
htjevu dra Bud
povrijeden za

Glavna ravnica
Zagrebu u mjesecu
Gavrilović radi
se, dr. Metković
tarnice, i to
zbog zločina
nim savezima
mržnju protiv

Do velikog
U Klenku je
je uapšeno ob
Karlovci u mje
radinsku tvrđavu
Indiji uapšeno
uzeto za taoce

Srpska je vojska
izbacila iz Srbije
djelja rata bi
srpska se vojska
od novih napad

¹² Stenografski

Predlog imunitetnog odbora prihvaćen je jednoglasno na sjednici zastupničke kuće od 1. XII. 1914.

Povodom rasprave u ugarskom saboru o slučaju dra Budisavljevića opširno je pisala peštanska štampa. Na ovaj je način proces, koji je vođen u Zagrebu protiv dra Laze Popovića i drugova, dobio širi publicitet.

Hrvatski sabor sastao se 14. juna 1915. na prvo zasjedanje poslije izbijanja rata. Na prvoj sjednici pročitan je dopis bana Skerleca, kojim podnosi zahtjev suda za izručenje dra Budisavljevića i ujedno saopćava saboru, da je svojevremeno bio odredio, da narodni zastupnik dr. Budisavljević bude stavljen u zatvor i prije izručenja od sabora, jer se radi o djelu opasnog po državu, koje bi moglo, osobito u sadašnjem ratnom vremenu, ugroziti sigurnost i vojnu akciju monarhije.

Dr. Budisavljević sa svoje strane uputio je saboru podnesak, kojim traži: 1. da sabor zauzme gledište o pitanju povrede imuniteta počinjene njegovim stavljanjem u zatvor i 2. da sabor dozvoli njegovo izručenje radi kaznenog progona zbog zločina veleizdaje.

Na sjednici sabora od 6. jula 1915. donesen je zaključak, kojim se dozvoljava izručenje dra Budisavljevića sudu radi kaznenog progona. Zaključak je donesen većinom glasova (protiv zaključka glasovali su članovi Starčevićeve stranke prava). Sabor nije donio zaključak o zahtjevu dra Budisavljevića, da je njegovim hapšenjem prije izručenja povrijeden zakon o imunitetu narodnih poslanika.¹²

Glavna rasprava protiv dra Budisavljevića i drugova vođena je u Zagrebu u mjesecu decembru 1915. Dvojica optuženih: Teodorović i Gavrilović riješeni su bili od optužbe. Dr. Popović osuđen je na 14 mjeseci, dr. Metikoš na 10 mjeseci, a dr. Budisavljević na 8 mjeseci teške tamnica, i to ne zbog zločina veleizdaje, zbog koga su bili optuženi, već zbog zločina smetanja javnog mira, počinjenog učestvovanjem u »tajnim savezima, kojima je bila svrha, da javno razdražuju na prezir i mržnju protiv Austro-Ugarske monarhije.«

Do velikog progona Srba došlo je u Srijemu.

U Klenku je prvih dana rata ubijeno bez suda osam Srba. U Zemunu je uapšeno oko 100 ljudi, od kojih je 30 uzeto za taoce. U Srijemskim Karlovcima uapšeno je 20 ljudi, koji su najprije prepraćeni u Petrovaradinsku tvrdavu, a zatim odvedeni u logor za internirce u Aradu. U Indiji uapšeno je oko 30 ljudi, a u Irigu oko 20 ljudi, od kojih je 10 uzeto za taoce.

Srpska je vojska nakon sjajne pobede na Ceru u septembru 1914. izbacila iz Srbije vojne snage austro-ugarske vojske, koje su prvih nedjelja rata bile upale u sjeverozapadni dio Srbije. Nakon ove pobjede srpska se vojska spremala, da što bolje organizira obranu teritorija Srbije od novih napadaja austro-ugarske vojske, koje je očekivala. Međutim je

¹² Stenografski zapisnici Hrvatskog sabora.

koncem septembra došlo do upada vojnih snaga srpske vojske u jugoistočni dio Srijema. Do ovog upada došlo je na zahtjev vrhovne komande ruske vojske, koja se nadala, da će se ovom akcijom srpske vojske donekle oslabiti jak pritisak austro-ugarskih vojnih jedinica na ruskom frontu. Upad srpske vojske u Srijem, na brzu ruku pripremljen i izvršen sa relativno malim vojnim snagama, nije uspio, i srpske su se jedinice morale – nakon ozbiljnih gubitaka – povući iz Srijema u Srbiju.

Nakon ovog povlačenja došlo je do strahovitih progona srpskog elementa u Srijemu. U Zemunu je bez suđenja strijeljano, odnosno obješeno oko 50 ljudi. Mnogo ih je uapšeno i predano na suđenje domobranskom vojnem суду u Zagrebu. Ovaj je суд zbog zločina veleizdaje osudio 20 muškaraca i 10 žena na kaznu zatvora od 3 do 13 godina. U Batajnici strijeljano je bez suđenja 10 ljudi, u Platićevu 14, u Grahovcima 20, u Beški 7, u Boljevcu 10, u Jakovu 6, u Surčinu 11, u Breštaču 15, u Šašincima 8, u Jarku 12, u Bežaniji 5, u Dobanovcima 23, u Ugrićima 2, u Deču 4, u Karlovčićima 18, u Donjem Tovarniku 3, u Klenku 17, u Agaru 4, u Obrežu 14, u Kupinovcu 5, u Progaru 16, u Bečmenu 5, u Petrovčiću 1, u Golubincima 4, u Šimanovcima 6, u Pećincima 9 i u Pećincima 1. Iz svih ovih sela odveden je velik broj lica u logore za internirce, a mnoge su srpske kuće popaljene.¹³

Progoni u Srijemu ne zaostaju mnogo za progonima, izvršenim u Bosni i Hercegovini.

PROGONI U VOJVODINI

U Vojvodini izvršeni su veliki progoni Srba. Bilo je dosta ljudi, koji su kratkim putem strijeljani po naređenju vojnih vlasti. Mnogi su opet izvedeni pred vojne i građanske sudove i od ovih suđeni. A veliki broj Vojvodana bio je interniran u logorima za internirce.

Najviše je bilo progona Srba u Južnom Banatu. U Borči kraj Pančeva izvedena su pred vojni sud 53 muškarca i 25 žena. Desetorica su suđena na smrt i strijeljana, a dvanaestorica osuđeni su na kaznu robije u trajanju od 15 do 20 godina.

Od suda u Pančevu osuđen je na 10 godina robije zbog zločinstva veleizdaje profesor Vasa Stajić, urednik »Novog Srbina«. Aleksa Petković, kavanar u Pančevu, osuđen je zbog zločina veleizdaje na 8 i pol godina robije. Dušan Šambek, horovođa u Pančevu, osuđen je zbog zločina veleizdaje na doživotnu robiju, dr. Branko Stanojević, advokat u Pančevu, osuđen je na 3 godine, dr. Dušan Bošković, advokat u Pančevu, osuđen je na 1 godinu robije, Jovan Maksin, profesor u Pančevu, osuđen je na 1 godinu robije. Milutin Jovanović, trgovac u Pančevu, osuđen je na 2 godine robije. Dr. Živa Miletić iz Bele Crkve osuđen je

¹³ Podaci o progonima Srba u Srijemu, uzeti su iz knjige Toše Iskruljeva, *Raspće srpskog naroda u Srijemu 1914. i Madari*, Novi Sad, 1941.

na 2 i pol godine
4 godine ro
godine robi
su na po 2 g

I u Bačko
je to bilo u
osuđeni su
urednik nov
je bio pred
kaza riješen
optužen rad
Po izdržanju
koncem g. 1

U Subotic
od njih izv
2 godine.

Mnogo j
Ugarske. N
Banata bila
bio je straš
čine, pa ih

Austrijski
bili masov
god. 1914.
uglavnom
Hapšenja
u nekoliko
Rajić, Josi
Ivan Kirad
Percan iz
reni: pop
Šantić iz
Volarić iz
telja bili s
iz Medulin
Dr. Đuro
izdaje, no
dr. Mate

¹⁴ Podaci
oslobodenja
nalnih bor
Aradu», No

na 2 i pol godine robije, Stevo Kručinčanin iz Bele Crkve osuđen je na 4 godine robije, Branko Roler iz Velike Kikinde osuđen je na 2 i pol godine robije, Slavko Laković i Kosta Šević iz Velike Kikinde osuđeni su na po 2 godine robije.

I u Bačkoj bilo je progona Srba, samo ne u onako velikom broju, kako je to bilo u Banatu. Samko Radosavljević i Nikola Kovačić iz Sombora osuđeni su radi veleizdaje na smrt i strijeljani. Jaša Tomić, glavni urednik novosadskog lista »Zastava« i bivši narodni poslanik, izveden je bio pred sud i optužen radi zločinstva veleizdaje. U nedostatku dokaza riješen je od optužbe. Poslije toga je interniran u Segedinu. Tu je optužen radi nekih članaka u »Zastavi« i osuđen na 8 mjeseci zatvora. Po izdržanju kazne ponovno je interniran. Pušten je na slobodu istom koncem g. 1917.

U Subotici su pored Srba bili progonjeni i Hrvati-Bunjevci. Mnogi su od njih izvedeni pred sud i osuđeni na kaznu zatvora od 14 dana do 2 godine.

Mnogo je Srba iz Vojvodine bilo internirano u raznim mjestima Ugarske. Najviše ih je bilo internirano u logorima u Aradu (samo iz Banata bila su u Aradu internirana 172 lica). Postupak sa internircima bio je strašan. Ljudi su gladovali i bili zlostavljeni na sve moguće načine, pa ih je dosta umrlo u logoru.¹⁴

PROGONI U ISTRI

Austrijske vlasti vršile su i u Istri progone Hrvata, nu ti progoni nisu bili masovni. Oni su bili nešto oštreni, u nekoliko prvih mjeseci rata god. 1914., osobito u mjesecima augustu i septembru. Progonjeni su uglavnom radnici i inteligencija: svećenici, učitelji, advokati i studenti. Hapšenja su vršena uglavnom u dva područja: opatijsko-kastavskom i u nekoliko sela u okolini Pule. Od radnika bili su zatvoreni: Lovro Rajić, Josip Iveša, Božo Iveša, Petar i Tone Mezulić, svi iz Premanture; Ivan Kirac i Josip Kirac iz Medulina; Ivan Hrvatin iz Pomera; Martin Percan iz Raklja i Jovo Drakulić iz Peroja. Od svećenika bili su zatvoreni: pop Vinodolac iz Marčana, pop Luka Kirac iz Medulina, pop Pero Šantić iz Kaštelira, kanonik Anton Andrijić iz Punta, pop Vjekoslav Volarić iz Beloga na otoku Cresu i pop Šime Červar iz Zrenja. Od učitelja bili su zatvoreni: Frlić iz Ližnjana, Antun Žmak i Josip Demarin iz Medulina i Franjo Ujić iz Jurdana. Od pravnika bili su u zatvoru: Dr. Đuro Červar, advokat iz Opatije (optužen zbog zločinstva veleizdaje, no na glavnoj raspravi, održanoj u Grazu, riješen od optužbe), dr. Mate Dvorničić, advokat iz Opatije, dr. Ivo Orlić, advokatski pri-

¹⁴ Podaci o progonima Srba u Vojvodini uzeti su iz knjige Petra Pekića, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, Subotica, 1939., knjige Uroša Jovanovića, *Stradanje nacionalnih boraca 1914–1918.*, Beograd 1936. i članka Mihovila Tomandla, »Banačani u Aradu«, *Nova Evropa*, knjiga II., br. 8. – 1921.

pravnik iz Opatije, dr. Emanuel Perčić, sudac iz Opatije i Stanko Rodić, sudski pripravnik u Rovinju. Od apotekara bio je zatvoren Pavao Peručić iz Opatije, a od novinara i književnika Milan Marjanović iz Kastva. Od studenata i daka bili su zatvoreni: Božo Semelić iz Premanture, Vladimir Magašić iz Nove Vasi, Mijo Mirković iz Raklja, i Macan iz Sv. Petra u Šumi.

Hapšenja je vršila žandarmerija (na području tvrđavne zone Pula uz asistenciju vojske).

Uapšenici su prvih dana augusta 1914. bili otpremani u Trst u civilni zatvor, zatim u Rihenberg, a odavle su svi prebačeni u zatvor na ljubljanskem Gradu. U septembru mjesecu zatvorenici su bili neposredno otpremani u zatvor u Ljubljani, gdje su svi stavljeni na raspoloženje vojnog suda divizije i bili saslušani od vojnih sudaca istražitelja.

Od suda osuđenih nije bilo mnogo. Bili su osuđeni: učitelj Franjo Ujčić na tri godine, đak Kazimir Magašić na dvije godine, pop Vindolac na 1 godinu, radnik Martin Percan Pivko na 1 godinu i Ljubo Drakulić na jednu godinu i pol tamnica.¹⁵

PROGONI U SLOVENIJI

Ni slovenski krajevi Austro-Ugarske nisu bili pošteđeni od progona.

Početkom rata vođen je pred okružnim sudom u Ljubljani kazneni postupak zbog zločina veleizdaje protiv 32 člana omladinske organizacije »Preporod«. Dvadeset trojica optuženika proglašeni su krivima i osuđeni, među ovima vođe pokreta Ivan Endlicher na 7 i Janže Novak na 5 godina teške tamnica.

Franjo Grafenauer, poslanik na carevinskom vijeću u Beču i pokrajinskog sabora u Celovcu, bio je optužen zbog zločina veleizdaje i osuđen na 5 godina teške tamnica kao i na gubitak poslaničkog mandata.

Ivan Hribar, bivši predsjednik grada Ljubljane, optužen je bio zbog zločinstva veleizdaje. U nedostatku dokaza riješen od optužbe i pušten iz zatvora. Na zahtjev vojnih vlasti ponovno je zatvoren i optužen, no sud ga je i po drugi put riješio od optužbe. Iza toga bio je konfiniran u mjestu Abtenau kod Salzburga u Gornjoj Austriji, odakle se mogao vratiti kući istom u mjesecu junu god. 1917.

Franjo Maselj, slovenski pisac i dr. Fran Ilešič, predsjednik »Slovenske matice«, uapšeni su početkom rata. Protiv njih bila je povedena istraga zbog zločina veleizdaje, koja je zbog nedostatka dokaza bila obustavljena. Na zahtjev vojnih vlasti Maselj je konfiniran u mjesto Pulka u Donjoj Austriji.

Krajem jula i početkom augusta 1914. došlo je do masovnih hapšenja u nekim slovenskim krajevima. Samo u gradu Gorici i goričkoj grofoviji

¹⁵ Podaci o progonima u Istri potječu od dr. Ive Orlića iz Sušaka, dr. Đure Červara i dr. Uliksa Štangera iz Opatije, pa akademika Mije Mirkovića iz Zagreba.

viji uapšeno je bilo oko 500 ljudi, a među ovima urednik lista »Soča« Andrej Gaboršek, advokat u Gorici dr. Dinko Puc i sudac i pjesnik dr. Alojzij Gradnik. Protiv ove trojice poveden je sudski postupak zbog zločina veleizdaje, koji je zbog nedostatka dokaza obustavljen. Na zahtjev vojnih vlasti Andrej Gaboršek bio je interniran u Göllersdorfu u Gornjoj Austriji.

Uapšenici iz Gorice kao i iz drugih krajeva Slovenije bili su prebačeni u zatvor na ljubljanskom Gradu. Među zatvorenicima bila su i ova lica: publicista dr. Gregor Žerjav, urednik goričke »Vede«, dr. Vladimir Knaflčič, književnik Ivan Cankar, tvorničar Andrija Jakil i učitelj Ive Jardas. Kada je u maju 1915. ušla Italija u rat protiv Njemačke i Austro-Ugarske, zatvorenici u ljubljanskom Gradu iz Gorice i Goričke grofovije, pušteni su iz zatvora.

U predvečerje rata sa Italijom bili su uapšeni u Ljubljani profesor dr. Ivan Lach, urednik »Dneva«, Rasto Pustoslemšek, urednik »Slovenskog Naroda« i Viktor Zalar, urednik lista »Glas Juga« i zatvoreni u ljubljanskom Gradu. Odavle su sa jednim dijelom ostalih zatvorenika odvedeni u koncentracione logore u Štajerskoj i u Donjoj Austriji.¹⁶

Kako se iz progona Jugoslovena, koji su u prvim godinama rata vršeni, vidi, austrijske i ugarske građanske i vojne vlasti vršile su progone i Srba i Hrvata i Slovenaca na cijelom etnografskom teritoriju Južnih Slavena Austro-Ugarske monarhije. Te vlasti smatrali su ne-pouzdanim odnosno neprijateljskim elementom i Srbe i Hrvate i Slovence i za to su i jedne i druge i treće progonili. No ovi progoni imali su za Jugoslovene i jednu dobru stranu: ovi su osjetili i vidjeli, da su oni, koji su ih progonili, stvarno bili neprijatelji Jugoslovena. A to je bio jedan razlog više, da Jugosloveni sa svoje strane učine sve, što je bilo u njihovoj moći i snazi, da se riješe svojih neprijatelja. A riješiti su ih se mogli samo tako, ako prestanu biti građani njima neprijateljske tude države i postanu građani svoje vlastite narodne države.

STAV AUSTRIJSKIH GENERALA

Nagodbom sklopljenom g. 1867. između Austrije i Ugarske, svaka od ove dvije države rješavala je suvereno zakonodavna i administrativna pitanja osim spoljnih poslova, vojnih poslova i poslova spoljne trgovine i carina. Vrhovni komandant vojske i mornarice bio je car austrijski i kralj ugarski.

Među visokim oficirima bilo je i takovih, koji su imali ambiciju, da vrše ne samo povjerene im vojne funkcije, već da imaju utjecaj i na poslove spoljne i unutrašnje politike.

¹⁶ Podaci o progonima u Sloveniji potječu od prof. Boge Grafenauera i publiciste Rasta Pustoslemšeka iz Ljubljane, pa iz knjiga: Gaboršek Andrej, *Gorički Slovenci*, Ljubljana 1934., Hribar Ivan, *Moji spomini*, Ljubljana 1938. i Trunk I. M., *Spomini*, Celje 1950.

Ta grupa oficira postala je naročito aktivna početkom ovoga stoljeća i ona je u javnosti nazivana »ratnom strankom«. Na čelu te grupe bio je podmaršal Conrad Hötzendorf, koji je g. 1906. postao načelnikom glavnog generalštaba austro-ugarske vojske.

Conrad Hötzendorf naročito se interesirao za jugoslovensko pitanje. On je zastupao mišljenje, da Srbija treba da nestane kao samostalna država i da je treba anektirati Austro-Ugarskoj monarhiji. On je zagovarao, da treba povesti protiv Srbije takozvani preventivni rat još god. 1909. za vrijeme aneksione krize i god. 1912. za vrijeme prvog balkanskog rata, koji su u septembru g. 1912. poveli protiv Turske Srbija, Crna Gora, Bugarska i Grčka. Njegovo je gledište bilo, da će do rata između Njemačke i Austro-Ugarske s jedne i Rusije, Velike Britanije i Francuske s druge strane, doći prije ili kasnije. A kako ove posljednje još g. 1909. i 1912. nisu bile dovoljno naoružane i pripremljene za rat, to one neće povesti rat protiv Njemačke i Austro-Ugarske, ako ova napadne Srbiju. A kada Srbija bude pobijedena i anektirana Austro-Ugarskoj, bit će centralnim vlastima osiguran bok na Balkanu, kada dođe do obračuna između velikih, a time će ujedno biti riješeno i jugoslovensko pitanje onako, kako to traže interesi monarhije.

Conradu Hötzendorfu nije pošlo za rukom, da ostvari svoju misao o preventivnom ratu protiv Srbije. A kada je Austro-Ugarska u ljetu g. 1914. napala Srbiju, ova nije ostala osamljena, jer je taj napadaj bio povod za Prvi svjetski rat.

Napadaj na Srbiju prvih mjeseci rata svršio je porazom Austro-Ugarske.

Tri puta bile su austro-ugarske vojne snage, koje su upale u Srbiju, teško poražene. Koncem g. 1914. nijedan austro-ugarski vojnik nije se nalazio na teritoriju Srbije.

U jesen g. 1915. došlo je do novog napadaja na Srbiju, ovaj put pod vodstvom i uz znatne vojne snage Njemačke i uz pomoć Bugarske, koja se priklonila centralnim vlastima. Ovom napadaju Srbija nije mogla odoljeti, pa je ona koncem g. 1915. zajedno sa Crnom Gorom, koja je također bila u ratu sa centralnim vlastima, bila vojnički okupirana.

Kako su se početkom god. 1915. njemačke vojne snage nalazile duboko u Francuskoj i Rusiji, Conrad Hötzendorf vjerovao je, da će rat svršiti pobedom centralnih vlasti.

U toj vjeri podnio je Hötzendorf 10. oktobra 1915. memorandum caru Franji Josipu, u kome iznosi svoje mišljenje, kako treba da nakon rata granice Austro-Ugarske monarhije budu proširene na račun Rusije, Srbije i Crne Gore.

Što se tiče Srbije i Crne Gore kaže Hötzendorf u svome memorandumu ovo:

»Svagda sam stajao i danas stojim na gledištu, da samo potpuna inkorporacija Srbije u monarhiju može dovesti do povoljnog rezultata i ovu oslobođiti opasnosti, kojom je ugrožava Srbija, ako je samostalna. Takva bi Srbija i dalje ostala opasnim ognjištem agitacije za sva jugoslavenska separatistička nastojanja i odanim saveznikom Rusije, kao i

neprijatelj...
značenje imaju
njen položaj
već godinama
Predviđajući
da se protiv
porira, uključuju
Nažlost je
iza pobjedon

Mnogo manje
Gora, ukoliko
naseljena, sin
Gora mogla
da bi ona bila
uslov, da ne
ona morala
neophodno
Grab) kao i
luka Bar, mo
njima. Ipak
gospodarskog

Mišljenje
oktobra 1915.
soki austroug
stvu spoljnih

Svoja gledi
Hötzendorf
Josipu 22. no
svoje gledišta

A u pismu
skom ministru

»Nacionalni
se samo o to
mi sada radimo
protiv nas t
jeva. Sadašn
jeme odlučno
Srbiju oborili
samo Beogra
Srbije ostaje

Conrad H
se slagali sa
sati sa lica z

¹⁷ Dr. Milad
1923., strana 25

¹⁸ Isto, stran

neprijateljem Austrije. Dakle stalno otvorenom ranom. Kako veliko značenje ima ujedinjenje sviju jugoslovenskih zemalja u monarhiji za njen položaj kao velike sile, a naročito kao pomorske vlasti, opširno sam već godinama izlagao u memorandumima, koje sam ponovno podnosio. Predviđajući prilike, koje su sada nastale, savjetovao sam još g. 1909., da se protiv Srbije postupi silom sa ciljem, da se cijela kraljevina inkorporira, uključivši i tako važan predio kraj Niša i čitavu dolinu Morave. Nažalost je zbog tadašnjeg propuštanja sada nastala situacija, da će, iza pobjedonosnog svršetka rata, važna područja doći u ruke Bugarske.

Mnogo manje opasna od samostalne Srbije izgleda samostalna Crna Gora, ukoliko joj se ne prizna slobodan posjed uz morskou obalu. Rijetko naseljena, siromašna i bez sredstava za uzdržavanje – samostalna Crna Gora mogla bi se dovesti u takvu gospodarsku ovisnost od monarhije, da bi ona bila prisiljena, da mora da se priključi monarhiji – sve to uz uslov, da ne bude raspolažala nikakvim posjedom uz more. S toga bi ona morala da prepusti monarhiji one dijelove svoga područja, koji su neophodno potrebni za utvrđenje Boke Kotorske (Lovćen i visoravan Grab) kao i prostor uz more do albanske granice. Ako bi joj ipak ostala luka Bar, morala bi ova biti zatvorena austro-ugarskim obalnim utvrđenjima. Ipak izgleda povoljnijim inkorporacija Crne Gore, a to i radi gospodarskog napretka ove zemlje.¹⁷

Mišljenje izloženo u memorandumu Conrada Hötzendorfa od 10. oktobra 1915., nije bilo osamljeno. To su mišljenje dijelili i drugi visoki austrougarski oficiri i visoki činovnici u austrougarskom ministarstvu spoljnih poslova.

Svoja gledanja na rješenje jugoslovenskog pitanja izložio je Conrad Hötzendorf i u svome drugom memorandumu, upućenom caru Franji Josipu 22. novembra 1915. U ovom memorandumu Hötzendorf ponavlja svoje gledište, izneseno u pismu od 10. oktobra 1915.

A u pismu od 30. decembra 1915., upućenom tadanjem austro-ugarskom ministru spoljnih poslova barunu Burianu, kaže Hötzendorf ovo:

»Nacionalno se ujedinjenje Jugoslovena ne da više zaustaviti. Radi se samo o tome, kako će se ono i kada će se provesti. Ne provedemo li mi sada radikalno i bez odlaganja ovo ujedinjenje, izvršit će se ono protiv nas tako, da će doći do odcjepljenja svih jugoslovenskih krajeva. Sadašnji se rat mogao izbjegći, da smo, kako sam to u svoje vrijeme odlučno preporučivao u godinama 1908.–1909., a i u god. 1912., Srbiju oborili i anektirali. Srbiju treba cijelu anektirati. Anektira li se samo Beograd sa Mačvom, doći će do katastrofe. Svaki i najmanji torso Srbije ostaje opasan.«¹⁸

Conrad Hötzendorf i oni visoki vojni i diplomatski krugovi, koji su se slagali sa njegovim mišljenjem, imali su jasan i određen cilj: zbrisati sa lica zemlje slobodnu Srbiju, inkorporirati je u Austro-Ugarsku

¹⁷ Dr. Milada Paulova, *Diplomaticka hra o Jihoslovany za svetove valky*, Praha 1923., strana 25, 26.

¹⁸ Isto, strana 47.

i tako provesti ujedinjenje Jugoslovena u okviru monarhije. Oni su se u svojim računima prevarili. Došlo je do ujedinjenja Jugoslovena, ali ne u okviru, već – izvan okvira monarhije.

POLITIKA HRVATSKE STRANKE PRAVA (FRANKOVCI)

Koncem prošlog stoljeća stupio je u Starčevićevu hrvatsku stranku prava dr. Josip Frank, advokat u Zagrebu. Ovaj je na riječi bio vrlo radikalni član stranke, a ustvari bio je oportunist, koji je stajao u povjerljivim vezama sa visokim političkim krugovima u Beču. Dru Franku je uspjelo, da dode do utjecaja na u to vrijeme već ostarjelog i oboljelog osnivača Hrvatske stranke prava dra Antu Starčevića. Pomoću njegova autoriteta postao je dr. Frank jedna od vodećih ličnosti stranke.

Kada je krajem prošloga vijeka došlo do rascjepa u stranci prava, dr. Frank je stao na čelo čiste hrvatske stranke prava. Pristaše dra Franka nazivali su se tada po imenu svoga šefa »frankovci«, a politika stranke »frankovlukom«. Kada je u Zagrebu god. 1908.–1909. voden proces protiv 53 Srba zbog zločinstva veleizdaje, list Hrvatske stranke prava »Hrvatsko pravo« vodio je najbezobzirniju kampanju protiv optuženih Srba. Glavni svjedoci u tom procesu bili su frankovci. Dr. Frank umro je god. 1911. Poslije njegove smrti preuzezeli su vodstvo stranke prava dr. Aleksandar Horvat i dr. Ivo Frank (sin dra Josipa Franka), advokati i narodni zastupnici u Zagrebu. Oni su nastavili da vode stranku u istom pravcu, kako ju je vodio dr. Josip Frank.

Kada je god. 1914. počeo rat, uvedeno je i u Hrvatskoj takozvano izuzetno ratno stanje. Politički život potpuno je zamro, a odlučnu riječ i u politici dobole su vojne vlasti. Vodstvo Hrvatske stranke prava stupilo je u vezu sa ovima. Još prije ultimatuma, predanog Srbiji, došlo je 16. jula 1914. u Zagrebu do sastanka između šefa glavnog generalštaba austro-ugarske vojske Hötzendorfa i dra Horvata i dra Franka. Tom prilikom nagovijestio je Hötzendorf ovoj dvojici, da će doći do rata protiv Srbije, a u tom slučaju bilo bi potrebno, da se u Hrvatskoj uvede vojni komesarijat.

Dr. Horvat i dr. Frank prihvatali su u cijelosti ovo Hötzendorfovovo mišljenje. Oni su već prvih mjeseci rata stupili u vezu sa odlučujućim faktorima monarhije u Beču i pred ovima iznosili mišljenje, da treba u Hrvatskoj ukinuti ustavno stanje i uvesti komesarijat.

Dr. Horvat i dr. Frank podnijeli su 24. juna 1915. vodećim diplomatskim krugovima u Beču memorandum, u kome među ostalim kažu, da im je šef austro-ugarskog generalštaba Conrad Hötzendorf, kojemu su prilike na jugoistoku monarhije dobro poznate, još 16. jula 1914. izjavio, da će u slučaju rata trebati postaviti na čelo uprave u Hrvatskoj jednog austro-ugarskog generala. U Hrvatskoj da su jedino lojalne stranke i grupe: hrvatska stranka prava, hrvatska seljačka pučka stranka, grupa

bivšeg bana
Ove stranke
som«, da su
žile, da u Hr
na taj način
srpski elemen
nje vrijeme,
vlasti.¹⁹

Ono, što s
ostvareno. Pr
tivio, da se
toga zbog in
nije konveni
jer bi to znad
na prilike u l

Memorand
hrvatskog ba
dokumente, k
vlastima, izn
senzaciju i o

Hrvatski s
sjednici od 2
orkanskog o
ske stranke p
zara Pribićev
macija, Hrv
dinstva Slov
renu državu
ručju toga n

U istoj sje
prava dr. Vi
slobodna suv
tako, da će m
unutarnje ne

Dr. Horva
dum od 24.
predsjednika

Početkom
skoj monarhi
tičke stranke

¹⁹ Večeslav

Oni su se
lovena, ali

ku stranku
či bio vrlo
e stajao u
Beču. Dru
ostarjelogra
Sevića. Po
čih ličnosti

nci prava,
ristaše dra
a politika
09. vođen
ke stranke
ju protiv
kovci. Dr.
u vodstvo
dra Josipa
astavili da
nk.

takozvano
učnu riječ
prava stu
i, došlo je
neralštaba
nka. Tom
či do rata
koj uvede

endorfovo
lučujućim
da treba

diplomat-
kažu, da
kojemu su
4. izjavio,
oj jednog
stranke i
ka, grupa

bivšeg bana barona Raucha i grupa bivšeg bana dra Nikole Tomašića. Ove stranke i grupe, koje njihovi protivnici nazivaju »svetom alijansom«, da su u posljednje vrijeme na mnogim utjecajnim mjestima tražile, da u Hrvatskoj treba postaviti vojnog komesara, jer da bi se jedino na taj način moglo spriječiti, da u jednom pogodnom momentu velikosrpski elementi vrše sabotažu na jugoistoku monarhije. Sada da je krajnje vrijeme, da se ovoj akciji pridruži i akcija mjerodavnih vojnih vlasti.¹⁹

Ono, što se u memorandumu dra Horvata i dra Franka tražilo, nije ostvareno. Predsjednik ugarske vlade Stjepan Tisza odlučno se usprotivio, da se u Hrvatskoj uvede vojni komesarijat. Nije on bio protiv toga zbog interesa Hrvatske. Njemu zbog mađarskih političkih računa nije konveniralo, da do odlučujuće riječi u Hrvatskoj dodu vojne vlasti, jer bi to značilo prestanak odnosno slabljenje utjecaja mađarske vlade na prilike u Hrvatskoj.

Memorandum dra Horvata i dra Franka došao je g. 1918. u ruke hrvatskog bana Mihalovića, koji je ovaj memorandum kao i neke druge dokumente, koji dokazuju usku vezu Hrvatske stranke prava sa vojnim vlastima, iznio u ljetu 1918. u Hrvatskom saboru, što je izazvalo veliku senzaciju i ogroman skandal.

Hrvatski sabor radio je sve do konca rata. U historijskoj saborskoj sjednici od 29. oktobra 1918. pod snažnim pritiskom javnog mnijenja i orkanskog oduševljenja, koje je u ovoj sjednici vladalo, članovi Hrvatske stranke prava glasovali su za prijedlog narodnog zastupnika Svetozara Pribićevića i drugova, u kojem se među ostalim predlaže da »Dalmacija, Hrvatska i Slavonija sa Rijekom... na temelju narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda.«

U istoj sjednici sabora predsjednik saborskog kluba Hrvatske stranke prava dr. Vladimir Prebeg završio je svoj govor sa usklikom: »Živjela slobodna suverena država Slovenaca, Hrvata i Srba. Cvala i ojačala tako, da će moći odoljeti svakom vanjskom neprijatelju i svakoj napasti unutarnje nesloge.«

Dr. Horvat i dr. Frank nisu mogli slutiti, kada su potpisali memorandum od 24. VI. 1915., da će njihova akcija svršiti sa ovim poklikom predsjednika njihovog saborskog kluba!

MAJSKA DEKLARACIJA

Početkom rata g. 1914. prestao je svaki politički život u Austro-Ugarskoj monarhiji. Vrata predstavničkih tijela bila su zatvorena, a političke stranke prestale su da djeluju. Velik broj političkih listova prestao

¹⁹ Večeslav Vilder, *Dva smjera u hrvatskoj politici*, Zagreb, 1918, strana 83, 84.

je da izlazi, jedni po svojoj volji, a drugi po naredbi vlasti. Svi srpski listovi prestali su izlaziti i do kraja rata nisu obnovili svoje izlaženje.

U Hrvatskoj sastao se Hrvatski sabor na prvo ratno zasjedanje 14. juna 1915. Sjednicu sabora otvorio je potpredsjednik sabora dr. Pero Magdić. U svom pozdravnom govoru kazao je dr. Magdić među ostalim, kako je hrvatski narod preko 1000 godina državni narod, koji je uvek branio svoju slobodu i držao se u svim prilikama i neprilikama života, te znao očuvati domaju. On da će to znati učiniti i u današnjim teškim prilikama... Misli, da mora naglasiti nepokolebljivo uvjerenje čitavog ovog sabora kao predstavnika naših narodnih i političkih težnja, da će prinesene žrtve uroditи blagoslovjenim plodom, bude li ostvaren onaj neprekidni i stalni zahtjev hrvatskog naroda za narodnim ujedinjenjem u jedno jedinstveno svoje državno tijelo na osnovu narodnog načela, pa pozitivnog i historijskog prava, da se tako omogući slobodan razvoj narodno-političkog, prosvjetnog i gospodarskog života hrvatskog naroda, a u interesu civilizacije i napretka kao i u interesu monarhije.

Kako se iz ovoga govora potpredsjednika sabora dra Magdića vidi, traži se ujedinjenje hrvatskog naroda u jednu državu, jer je to ne samo u interesu hrvatskog naroda, nego i u interesu monarhije.²⁰

U tom govoru nema ni riječi o Srbima i Slovincima i o njihovoj težnji za ujedinjenjem.

U martu g. 1917. sastao se u zasjedanje Hrvatski sabor. U adresi većine sabora, upućenoj caru i kralju Karlu, traži se ujedinjenje hrvatskog naroda u okviru monarhije i u okviru ugarsko-hrvatske zajednice.²¹ I u toj adresi ne spominju se Slovinci i Srbi.

U ostalim krajevima monarhije nije sve do ljeta g. 1917. došlo ni do kakvih političkih deklaracija ni manifestacija, ne možda zato, što se to nije htjelo, već zato, što se to nije smjelo da učini. U Bosni i Hercegovini vladala je kruta vojnička šaka. U Vojvodini Srbi i Hrvati nisu se smjeli politički izjavljivati. A u austrijskoj polovini monarhije, u kojoj je imao odlučnu riječ Beč, nije se dozvoljavalo nikakvo političko kretanje i politička aktivnost.

Promjena je nastupila smrću cara i kralja Franje Josipa. Ovaj je umro 21. oktobra 1916., a na austro-ugarski prijesto došao je car i kralj Karlo. Po dolasku na vlast ovaj se počeo zanositi mišju separatnog mira, koji bi Austro-Ugarska sklopila sa državama Antante.²² Da se pokaže pred ovim državama, da se u Austriji mijenja režim apsolutizma i da se ona vraća demokratskom načinu vladavine, došlo je do saziva austrijskog parlamenta u Beču za dan 30. maja 1917.

U austrijskom parlamentu imali su svoje zastupnike i Jugosloveni (Slovinci iz Štajerske, Koruške, Kranjske, Gorice, Gradiške i Trsta, Hrvati iz Istre i Hrvati i Srbi iz Dalmacije).

²⁰ Govor sadrži i druge izraze lojalnosti dinastiji i dobre želje austro-ugarskoj vojsci u ratu (Stenografski zapisnici Hrvatskog sabora).

²¹ Stenografski zapisnici Hrvatskog sabora.

²² Antantom nazivane su za vrijeme Prvog svjetskog rata Rusija, Francuska i Velika Britanija, koje su zajednički vodile rat protiv Njemačke i Austro-Ugarske.

Na dan o...
cija parlame...
skoj polovi...
kluba u beč...
Slovenci, H...

U sjednic...
goslovenskog
stupnici, u J...
narodnog na...
svih zemalja...
samostalno,...
kratskoj pod...
ske dinastije...
svog jednog

Deklaraci...
Anton Koro...
dr. Otokar H...
Janez Hlad...
čić, Josip Po...
gorčić, dr. J...
Fon, dr. A...
Tresić-Pavić

Nakon do...
šljenja, odn...

Jedni su t...
venaca, Hrv...
koja bi bila...
njezin. Rije...
narhije».

Drugi su...
stvaranje sl...
lorenska di...
hijsku form...
ostati na če...
nezavisne di...
stajala sam...

Oni, koji...
ranje nezav...
argumente:

U deklara...
žive Slovenc...
tudih narod...
tijelo.

²³ Šišić, Do...

Svi srpski izlaženje.
edanje 14.
a dr. Pero
neku ostala-
od, koji je
eprilikama
današnjim
jerjenje či-
xih težnja,
i ostvaren
im ujedi-
narodnog
i slobodan
hrvatskog
nonarhije.
diča vidi,
o ne samo

ihovoj te-

adresi ve-
hrvatskog
nice.²¹ I u

došlo ni
ato, što se
i Herce-
rvati nisu
narhije, u
političko

Ovaj je
car i kralj
separatnog
²² Da se
solutizma
do saziva

gosloveni
i Trsta,

ro-ugarskoj

čuska i Ve-
garske.

Na dan otvaranja bečkog parlamenta došlo je do političkih deklaracija parlamentarnih klubova pojedinih naroda, koji su živjeli u austrijskoj polovici monarhije. Tako je došlo i do deklaracije Jugoslovenskog kluba u bečkom parlamentu, u kojem su bili učlanjeni narodni poslanici Slovenci, Hrvati i Srbi.

U sjednici parlamenta od 30. maja 1917. pročitao je predsjednik Jugoslovenskog kluba dr. Anton Korošec deklaraciju, kojom narodni zaступnici, u Jugoslovenskom klubu udruženi, izjavljuju, da na temelju narodnog načela i hrvatskog državnog prava zahtijevaju ujedinjenje svih zemalja u monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakog gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo pod ţezlom habsburško-lorenške dinastije, te će se svom snagom zauzeti za ostvarenje ovog zahtjeva svog jednog te istog naroda.

Deklaraciju su potpisali ovi članovi Jugoslovenskog kluba u Beču: dr. Anton Korošec, dr. Matko Luginja, Karl Verstovšek, Vjekoslav Spinčić, dr. Otokar Ribarž, dr. Vladimir Ravnihar, Eugen Jarc, don Ivo Prodan, Janez Hladnik, Franc Pišek, Ivan Roškar, Josip Gostinčar, Mihael Brečić, Josip Pogačnik, dr. Lovro Pogačnik, dr. Melko Čingrija, dr. A. Gregorčić, dr. Janez Krek, dr. Sesardić, dr. F. Janković, dr. Ivan Šušteršić, Fon, dr. A. Dulibić, dr. Benković, Juraj Bijankini, dr. Ivčević, dr. A. Tresić-Pavičić, F. Demšar, J. V. Perić, dr. Josip Smolaka, Fran Jaklič.²³

Nakon donošenja Majske deklaracije stvorila su se u zemlji dva mišljenja, odnosno tumačenja o programatskom zahtjevu deklaracije.

Jedni su tumačili, da se Majskom deklaracijom traži ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba, koji žive na teritoriju monarhije, u jednu državu, koja bi bila stvorena u okviru monarhije i kao takva bila sastavni dio njezin. Riječima »Žezlo monarhije« da se htjelo označiti »okvir monarhije«.

Drugi su opet stali na gledište, da se Majskom deklaracijom traži stvaranje slobodne suverene države, kojoj bi bila na čelu habsburško-lorenška dinastija. To da znači, da će slobodna država imati monarhijsku formu. A kako se radi o dinastiji habsburško-lorenškoj, koja će ostati na čelu onog dijela države, koji će postojati i nakon stvaranja nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba, to da bi stvarno ova država stajala samo u personalnoj uniji sa ostalim dijelovima monarhije.

Oni, koji su stali na gledište, da se Majskom deklaracijom traži stvaranje nezavisne slobodne države, iznosili su za svoje tumačenje ove argumente:

U deklaraciji se traži ujedinjenje svih zemalja u monarhiji, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakog gospodstva tuđih naroda slobodno i na demokratskoj podlozi osnovano državno tijelo.

²³ Šišić, *Dokumenti*, strana 94.

Kada bi se u deklaraciji tražilo ujedinjenje spomenutih zemalja u monarhiji, onda bi stilizacija glasila, da se traži ujedinjenje u monarhiji, to će reći u okviru monarhije, svih zemalja, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi. No to se u deklaraciji ne traži. U njoj se traži »ujedinjenje svih zemalja u monarhiji«, što znači svih zemalja monarhije, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi. Riječ monarhija upotrebljena je ovdje kao geografski pojam, sa kojim se htjelo označiti zemlje, kojih se ujedinjenje traži.

Da je ovo ispravno, vidi se iz memoranduma, upućenog 31. januara 1918. od Jugoslovenskog kluba u Beču delegacijama, koje su pregovarale u Brest-Litovsku o uvjetima mira. U tom se memorandumu doslovno kaže: »Dne 30. maja pročitao je predsjednik Jugoslovenskog kluba u bečkoj zastupničkoj kući izjavu, u kojoj se traži ujedinjenje svih krajeva monarhije, u kojima su nastanjeni Slovenci, Hrvati i Srbi, u jedno samostalno, od svakog gospodstva tuđeg naroda slobodno, na demokratskoj podlozi izgrađeno državno tijelo pod žezlom doma Habsburg-Lotringen«.²⁴

A kakvo se ujedinjenje traži? Traži se ujedinjenje u jedno državno tijelo. Državno tijelo znači državu. A kakva ima da bude ta država? Ona ima da bude: 1. samostalna i 2. od svakog gospodstva tuđih naroda slobodna. U deklaraciji se nijednom riječju ne spominje druga, ili druge države, sa kojima bi država Slovenaca, Hrvata i Srbija imala stajati u bilo kakvoj, ma i najširoj vezi. Prema tome traži se, da država ima da bude suverena.

U deklaraciji se zahtjev za stvaranje države osniva na ova dva načela: 1. na narodnom načelu i 2. hrvatskom državnom pravu. Narodno načelo znači pravo naroda na njegovu samostalnu suverenu narodnu državu. A pod hrvatskim državnim pravom uvijek se razumijevalo pravo Hrvata na nezavisnu državu. Osnivači stranke prava dr. Ante Starčević i Eugen Kvaternik naučavali su, da su Hrvati u Srednjem vijeku imali svoju slobodnu hrvatsku državu, koja je zbog jačih političkih snaga, a protiv njezine volje, izgubila jedan dio svoje državnosti, ali da time Hrvati nisu izgubili pravo na svoju nezavisnu državu i zato oni treba da vode borbu, da se ovo pravo ponovno ostvari.

Sve stranke prava stajale su na ovom gledištu. Na ovom je gledištu stajala teorijski i Hrvatska stranka prava (frankovci), iako je ova stranka stvarno stajala u službi Beča. Iz ovoga izlazi, da pozivanje deklaracije na državno pravo znači postavljanje zahtjeva za suverenu državu.

U sjednici bečkog parlamenta od 30. maja 1918. dali su i češki narodni poslanici, udruženi u češkom parlamentarnom klubu, deklaraciju, u kojoj se kaže:

»Da je sadašnja dualistička forma monarhije na očitu štetu po opće interesu, jer stvara vladajuće i podjarmljene narode. Zato se traži kao bezuvjetno potreban uslov, a u svrhu, da se odstrane sve nacionalne pri-

²⁴ Isto, strana 119.

vilegije, uz ja carevine i m narhija prom

Iz citiranih preustrojstvo

Kada se de racijom Jugozlaka. U češk vilegija (pod skom i Madž zvitak svakog

U Jugoslo narodi monar koji se imaju bodno držav dinastije.

Različito sh klaracije vidi deklaracije ka

U Ljubljani ljubljanski bis Narodno-naprednost sa zah uvjerenju bud istinske sloboda

S druge str donosi u broj racija od 30. s prava o tom p smo nikada b od 30. svibnja za veliki korak radu, te za onaca na teritor predstavnika L zajedničko na cija od 30. svib istakosmo i na njavana nar načnoj izgrad

A u broju » naslovom »Pre narodne stran programu, u p

²⁵ Obzor od 3

²⁶ Šišić, Dokum

vilegije, uz jamstvo uzajamnog razvitka svakog naroda u interesu čitave carevine i monarhije kao i dinastije – da se habsburško-lorenska monarhija prometne u državu jednakopravnih nacionalnih država.²⁵

Iz citiranih riječi deklaracije »Češkog kluba« vidi se, da ovaj traži preustrojstvo monarhije u neku vrstu federativne države.

Kada se deklaracija Češkog parlamentarnog kluba usporedi sa deklaracijom Jugoslovenskog parlamentarnog kluba, onda se vidi očita razlika. U češkoj deklaraciji traži se samo odstranjenje nacionalnih privilegija (pod ovima se misli privilegovan položaj Nijemaca u austrijskom i Madžara u ugarsko-hrvatskom dijelu države), i jamstvo za razvitak svakog naroda, što da je u interesu čitave monarhije i dinastije.

U Jugoslovenskoj deklaraciji nijednom se riječi ne spominju ostali narodi monarhije. Spominju se samo Slovenci, Hrvati i Srbi monarhije, koji se imaju ujediniti u jedno od svakog gospodstva tudihih naroda slobodno državno tijelo, koje bi stajalo pod žezlom habsburško-lorenske dinastije.

Različito shvaćanje i tumačenje programatskog zahtjeva Majske deklaracije vidi se i iz pojedinih političkih izjava, koje su donesene nakon deklaracije kao i iz pisanja štampe o tom pitanju.

U Ljubljani izašla je 15. septembra 1917. izjava, koju je potpisao ljubljanski biskup Jeglič, pa predstavnici Slovenske ljudske stranke i Narodno-napredne stranke. Potpisnici ove izjave izjavljuju svoju solidarnost sa zahtjevima Majske deklaracije i dodaju, da je »po njihovom uvjerenju budućnost habsburške monarhije moguća samo na načelu istinske slobode njezinih naroda«.²⁶

S druge strane list Starčevićeve stranke prava »Hrvatska Država« donosi u broju od 23. XI. 1917. uvodni članak pod naslovom: »Deklaracija od 30. svibnja«, u kojem se članku iznosi stav Starčevićeve stranke prava o tom pitanju. U ovom članku kaže se među ostalim i ovo: »Nismo nikada bili oni, koji su deklaraciju Jugoslovenskog kluba u Beču od 30. svibnja smatrali »svetim pismom«. Ali držali smo je i držimo je za veliki korak naprijed u našem političkom razvoju, za bazu u daljem radu, te za organizacionu jedinstvenu podlogu Hrvata, Srba i Slovenaca na teritoriji ove monarhije. U njoj je prvi put jednodušno od predstavnika Hrvata, Srba i Slovenaca naglašeno narodno jedinstvo, pa zajedničko nastojanje za osnutkom suverene narodne države. Deklaracija od 30. svibnja kao minimum naših narodnih zahtjeva – što mi prvi istakosmo i naglasimo – postade nam bazom rada, okupljanja i ujedinjavanja narodnog. Na njoj baziramo dalji rad, ne diskutirajući o koначnoj izgradnji slobode narodne«.

A u broju »Hrvatske Države« od 24. XI. 1917. u uvodnom članku pod naslovom »Programi« kaže se među ostalim: »Sve malne naše domaće narodne stranke složiše se u jednom aktuelnom pozitivnom realnom programu, u poznatoj deklaraciji od 30. svibnja, koja, naglašujući je-

²⁵ Obzor od 31. maja 1918., broj 147.

²⁶ Sišić, Dokumenti, strana 102, 103.

dinstvo čitavog srpsko-hrvatskog-slovenačkog naroda, traži samostalnu, nezavisnu suverenu narodnu državu.²⁸

Kao što se iz ovog pisanja »Hrvatske Države« vidi, tumači se program Majske deklaracije kao zahtjev za suverenom državom. A suverena država mogla se stvoriti samo izvan okvira Austro-Ugarske monarhije.

List grupe oko »Glaza Slovenaca, Hrvata i Srba« u broju od 28. januara 1918. donosi uvodni članak pod naslovom »Majska deklaracija«, u kojem se članku među ostalim kaže i ovo: »Bečka deklaracija nije nikakav narodni program, niti je to namjeravala da bude, a pogrešno i nepametno bi bilo i pokušavati, da se to od nje učini. Ona je doduše proklamovala jedinstvo Slovenaca, Hrvata i Srba – i to joj je jaka strana, – ali je u isto vrijeme povukla rez kroz sam taj jedinstveni živi narod. To su joj odmah zamjerili svi, koji su je shvatili kao neki nacionalni program. Stoga gledišta prigovor je sasvim osnovan. Naučno ne može vrijediti ni objašnjenje, da se ovdje radi o nekom minimalnom narodnom programu. Političke stranke mogu imati minimalni i maksimalni, aktuelni i neaktuelni program, ali nacionalni program u jednom historijskom momentu nije nikakva promjenljiva veličina, da može imati minimalne i maksimalne i valjda neke srednje prosjekе. Nacionalni program može biti samo jedan i dakako ne može neobuhvatati čitavu narodnu zajednicu. No, objektivno uvezši, prigovor je bespredmetan, jer deklaracija je bila samo podloga za momentanu politiku nekoliko naših političkih grupa i – ništa više. Treba je dakle prosvidati sa tog gledišta. U vrijeme, kada je došla, nesumnjivo je znatno doprinijela naročito u nekojim krajevima širenju jugoslovenske nacionalne svijesti i razmahu narodnog pokreta. I to je dobit. Ali ne treba od nje tražiti više, nego ona može dati: da bude osnova za integralnu jugoslovensku politiku. Takva politika moguća je samo na osnovu jednog nacionalnog programa, koji mora, razumije se, sadržavati čvrsto i bez kompromisa načela: ujedinjenje naroda, nezavisnost naroda, suverenost naroda. Takva politika može biti narodna u potpunom smislu.«

Kako se iz ovog članka »Glaza Slovenaca, Hrvata i Srba« vidi, grupa oko ovog lista ne smatra, da se Majsom deklaracijom traži ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba sa teritorijom Austro-Ugarske monarhije u jednu državu u okviru monarhije. Inače bi ona taj prigovor stavila programu, iznesenom u deklaraciji. Ona to ne čini, već pravilno ističe, da zahtjev za ujedinjenjem samo jednog dijela naroda može biti politički akt, a ne nacionalni program.

Poslije ostvarenog jugoslovenskog ujedinjenja pisano je dosta o značenju programatskog zahtjeva Majske deklaracije.

Josip Horvat u »Političkoj povijesti Hrvatske«, govoreći o deklaraciji, kaže među ostalim ovo: »Fraza pod »Žezlom habsburške dinastije« – o tome bijahu svi na čistu – samo je smokvin list, sigurnosna rezerva, shvatljiva obzirom na postojeće zakone.«²⁹

²⁷ Josip Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb, 1936., strana 480.

Protivno ovog nacionalnog pokret naroda, tičke orientacije država austrijske.

Profesor dr. govori o Majske deklaracije bili su šec, koji da su teritorija monarhije. No i dr. među ostalim deklaracije fraza formula, koja cijom agitiraju sumnje, u ovom bili pozdravili. Ušeničnik ili rom, unutar Ljubljane. Oni su je vidjeli ske dinastije, gdje je jugoslovenske Bosne, i to u velikom broj žrtava za stičkoj monarhiji.

Bez obzira na deklaracije stoje, jeme rata do se do izdanja monarhije, kada deklaraciji prvi put stvaranje države jednog te isto.

Od donošenja deklaracije za ujedinjenje, je akcija postavljena sa danom istom sa danom ostvaren.

Majska deklaracija monarhije. O mnogo govoreći, rodnim slojevima, ta i Srba sa tom.

²⁸ Edvard Kardelj, str. 365.

²⁹ Dr. Viktor

ostalnu,
se pro-
A suve-
rske mo-
d 28. ja-
racija»,
cija nije
pogrešno
e doduše
je jaka
veni živi
neki naš
van. Na-
kom mi-
nimalni
rogram u
čina, da
prosjeke.
eobuhva-
r je bes-
anu poli-
akle pro-
je znatno
ske naci-
i ne treba
ntegralnu
novu jed-
ati čvrsto
oda, suve-
n smislu».«
idi, grupa
jedinjenje
je u jednu
programu,
zahtjev za
akt, a ne
sta o zna-
o dekla-
dinastije»
na rezerva,

Protivno ovome gledištu Edvard Kardelj u knjizi »Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja« kaže za Majsku deklaraciju: »Nju je iznudio pokret narodnih masa, ali ona nosi na sebi još sve znakove stare političke orientacije. Iako zahtijeva ujedinjenje Južnih Slavena, ona za-država austrijski okvir i habsburšku dinastiju.«²⁸

Profesor dr. Viktor Novak, koji u svojem djelu »Magnum Crimen« govori o Majskoj deklaraciji, tvrdi, da su začetnici i tvorci Majskе deklaracije bili slovenski klerikalci dr. Ivan Šušteršić i dr. Anton Korošec, koji da su htjeli i željeli, da se pitanje ujedinjenja Jugoslavena sa teritorija monarhije riješi u okviru monarhije i radi interesa monarhije. No i dr. Novak u daljem izlaganju o Majskoj deklaraciji kaže među ostalim i ovo: »Nema sumnje, da je za jedan dio potpisnika deklaracije fraza »pod ţezlom habsburško-lorenske dinastije« bila samo formula, koja je morala da se spomene, kako bi se moglo istom rezolucijom agitirati u širokim masama bez protivljenja vlasti. Ne može biti sumnje, u ovom periodu bio je nemali broj svećenika, koji su doduše bili pozdravili Majsku deklaraciju, ali je nisu tumačili na način Jeglič-Ušeničnik ili Mahnič-Alfirević. Stoviše, oni se nisu zadovoljili sa okvirom, unutar koga su njeni tvorci željeli tu novu i njihovu Jugoslaviju. Oni su je vidjeli veću i širu, nikako ne pod »ţezlom habsburško-lorenske dinastije«. Ovi svećenici došli su do izraza naročito u Dalmaciji, gdje je jugoslovenski pokret imao najveći domet. Dalmacija je pored Bosne, i to njena omladina, kao i njezina inteligencija, dala najveći broj žrtava za jugoslovensku stvar, ali nikako ne uokvirenu u trijali-stičkoj monarhiji.«²⁹

Bez obzira na razno tumačenje programatskih zahtjeva Majskе deklaracije stoji činjenica, da je u političkoj akciji Jugoslavena za vrijeme rata donošenje ove deklaracije bio snažan korak naprijed. Dok se do izdanja ove govorilo samo o stvaranju hrvatske države u okviru monarhije, kako je to činjeno u Hrvatskom saboru, u Majskoj deklaraciji prvi put je u monarhiji za vrijeme rata postavljen zahtjev za stvaranje države Slovenaca, Hrvata i Srba, i to kao zajedničke države jednog te istog naroda.

Od donošenja Majskе deklaracije počela je u narodu politička akcija za ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba u jugoslovensku državu. Ova je akcija postepeno rasla i bivala sve snažnija i silnija. Ona je prestala istom sa danom, kada je program nezavisne jugoslovenske države ostvaren.

Majskа deklaracija dobila je veliki publicitet na slovenskom jugu monarhije. O njoj se mnogo pisalo u jugoslovenskoj štampi i o njoj se mnogo govorilo ne samo u političkim krugovima, već i u širokim narodnim slojevima. Zahtjev, kojim se traži ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba sa teritorija monarhije u slobodnu i nezavisnu državu – bio je

²⁸ Edvard Kardelj, *Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja*, Beograd, 1958., str. 365.

²⁹ Dr. Viktor Novak, *Magnum Crimen*, Zagreb, 1948

zahtjev, koji dotada nije bio postavljen kao politički program nijedne stranke i nijedne političke grupe u monarhiji. No kako je ovaj zahtjev bio postavljen samo od jednog parlamentarnog kluba, i to od kluba, koji je radio u Beču, osjetila se potreba, da ovaj zahtjev nađe potporu i sa strane drugih političkih stranaka i grupa, kao i da bude prihvачen od što širih narodnih krugova odozdo.

Prva se javila Starčevićeva stranka prava. Na sjednici Hrvatskog sabora od 5. juna 1917. pročitao je predsjednik saborskog kluba Starčevićeve stranke prava dr. Ante Pavelić izjavu, u kojoj se među ostalim kaže, da Starčevićeva stranka prava radosno pozdravlja izjavu, danu 30. maja 1917. u carevinskom vijeću u ime zastupnika »Jugoslovenskog kluba« u Beču, kojom ovi zahtijevaju na temelju modernog narodnog načela i historijskog državnog hrvatskoga prava državo-pravno i upravno sjedinjenje svih onih zemalja monarhije, u kojima žive Hrvati, Slovenci i Srbi, u jedno samostalno, od svakog gospodstva tudihih naroda slobodno i na demokratskoj osnovici osnovano državno tijelo. Stranka nadalje ističe, da je takav zahtjev osnovom svega njezina života i djelovanja od njezina postanka do danas. S toga ona poziva cijeli hrvatski narod, da je u ovom odlučnom času podupre u njezinu nastojanju, ističući pritom, da ona to ne smatra svojim stranačkim, već općenarodnim poslom. Napose obraća se Starčevićeva stranka prava na ovaj sabor, pozivajući sve stranke njegove, da se, napustivši svaku sitničavost i malodušnost, nađu jedne u iskrenom i nepopustljivom radu za velike ideale narodne slobode i ujedinjenja.

Povrh ovog programatskog zahtjeva, postavljenog u izjavi saborskog kluba Starčevićeve stranke prava, kaže se dalje, da Starčevićeva stranka prava, stojeći na gledištu narodnog jedinstva Hrvata, Slovenaca i Srba, pozivlje naročito Srbe, državljane kraljevine Hrvatske, da se po primjeru zastupnika »Jugoslovenskog kluba« u Beču, priključe njezinu gledištu, te da zajedno sa Hrvatima i Slovincima porade za sjedinjenje slovenskog juga monarhije Habsburga u posebno državno tijelo.³⁰

Značenje izjave saborskog kluba Starčevićeve stranke prava nije bilo samo u tom, što je ona poduprla zahtjev, iznesen u deklaraciji Jugoslovenskog kluba u Beču. Ova izjava značila je krupnu promjenu u programatskom gledištu Starčevićeve stranke prava u pitanju odnosa spram Srba i srpskog naroda. Sve do ove izjave, Starčevićeva stranka prava stajala je na principu svehrvatstva, koje je značilo negaciju srpstva, što je u prošlosti izazivalo zlu krv i mnogo nesporazuma i svade između Hrvata i Srba. U svojoj izjavi od 5. juna 1917. Starčevićeva stranka prava napušta princip svehrvatstva i prihvata gledište, da su Slovenci, Srbi i Hrvati jedan jedinstveni narod.

U javnosti se očekivalo, da li će i kako će na apel, upućen Srbima, biti odgovoreno sa srpske strane.

Ovaj odgovor brzo je došao.

³⁰ Stenografski zapisnici Hrvatskog sabora.

Narodni
Srdan Bud
to učinili za
stiti politik
rala novom

U sjedni
u ime Vala
ostalog ka
čitavog slo
historijskog
hije, u koj
samostalno

U ovoj iz
minje se »ž

Ovom p
Hrvatskog
htio da ista
hrvatsko-ug
nim, da i d

Valerijan
prihvatali po
parlamentu
raciju od 30
savljevića,
resovanje, i
prikazan ka

25. janua
izjavljuju, o
od jugoslov
od 30. maja
držanih u to
svih ostalih
đuju najošt
ujedinjenje
je jedino ka
pasti. Konač
i odlučno za
raciji Jugos

Ovu izjav
dr. Matko L
Zuccon, dr.
Josip Ribari
27. janua
radikalne st

³¹ Isto.

³² Šišić, Dok

Narodni zastupnici Hrvatsko-srpske koalicije Valerijan Pribićević i Srđan Budisavljević istupili su početkom jula 1917. iz koalicije. Oni su to učinili zato, što su smatrali, da je nadošlo vrijeme, kada treba napustiti politiku oportuniteta i povesti radikalnu politiku, koja je odgovarala novom vremenu, nastalom svjetskim ratom.

U sjednici sabora od 13. jula 1917. pročitao je Srđan Budisavljević u ime Valerijana Pribićevića i u svoje ime izjavu, u kojoj se između ostalog kaže, da je »u ovo veliko vrijeme jedinstven i odlučan zahtjev čitavog slovenskog juga monarhije, da se na osnovu narodnog načela, historijskog prava, pa prava samoodređenja naroda, sve zemlje monarhije, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, ujedine u jedno potpuno samostalno i nezavisno državno tijelo.«³¹

U ovoj izjavi Valerijana Pribićevića i Srđana Budisavljevića ne spominje se »žezlo habsburške dinastije«.

Ovom prilikom izjavio je Budisavljević, da polaže čast delegata Hrvatskog sabora u ugarsko-hrvatskom saboru u Budimpešti. On je time htio da istakne, da se jugoslovensko pitanje neće rješavati u okviru hrvatsko-ugarske zajednice, već izvan ove i da zato smatra nepotrebnim, da i dalje ostane članom sabora u Budimpešti.

Valerijan Pribićević i Srđan Budisavljević bili su prvi Srbi, koji su prihvatali politički program Majske deklaracije (Srbi poslanici u bečkom parlamentu dr. Dušan Baljak i dr. Božo Vukotić nisu potpisali deklaraciju od 30. maja 1917.) Izjava Valerijana Pribićevića i Srđana Budisavljevića, koju su dali u Hrvatskom saboru, naišla je na veliko interesovanje, pa je u dobrom dijelu jugoslovenske štampe njihov korak prikazan kao krupan politički događaj.

25. januara 1918. zastupnici istarskoga sabora dali su izjavu, kojom izjavljuju, da bezuslovno odobravaju narodni i prirodni zahtjev izražen od jugoslovenskih zastupnika na carevinskom vijeću u Beču u deklaraciji od 30. maja 1917., da su uvjereni, da bi se ispunjenjem zahtjeva, sadržanih u toj deklaraciji i udovoljenjem zakonitih i prirodnih zahtjeva svih ostalih naroda u monarhiji, uskoro sveopći svjetski mir, da osudju najoštire svako nastojanje, došlo bilo sa koje strane, da se osujeti ujedinjenje Jugoslovena, istaknuto u gore navedenoj deklaraciji, koje je jedino kadro, da očuva Jugoslove od političke i gospodarske propasti. Konačno pozivaju sve jugoslovenske zastupnike, da odmah složno i odlučno započnu raditi oko oživotvorenja zahtjeva, sadržanog u deklaraciji Jugoslovenskog kluba u Beču od 30. maja 1917.

Ovu izjavu potpisali su: Anton Andrijić, Sime Ćervar, Luka Kirac, dr. Matko Laginja, dr. Ivan Pošić, Ivan Sancin, Matej Skrbec, dr. Ivo Zuccon, dr. Duro Ćervar, Josip Grašić, dr. Šime Kurelić, dr. Ivo Milić, Josip Ribarić, Vjekoslav Spinčić, Josip Valenčić.³²

27. januara 1918. izdao je u Srijemskim Karlovcima u ime Srpske radikalne stranke njezin predsjednik Đorđe Krasojević izjavu, u kojoj

³¹ Isto.

³² Šišić, Dokumenti, strana 116.

kaže, da Srpska narodna radikalna stranka ne smatra deklaraciju Jugoslovenskog kluba kao alfу i omegu cijelog ovog pitanja, a to utoliko manje, što mnoge pojedinosti nisu dovoljno precizirane, naglašuje, da Srpska radikalna stranka u svom programu još od početka zastupa iskreni demokratizam i samoopredjeljenje naroda, t. j. da u svakoj zajednici bude očuvano narodno ime, kulturni i ekonomski razvitak i sve ono, što je jednom narodu potrebno i sveto. Konačno izjavljuje, da Srpska narodna radikalna stranka u stvaranju jugoslovenske zajednice ne će biti posljednja, nego će se boriti rame uz rame sa svima onima, koji budu iskreno radili na njenu ostvarenju.³³

Hrvatski i srpski zastupnici Dalmacije u dalmatinskom saboru i u carevinskom vijeću u Beču na sastanku, održanom 13. i 14. aprila 1918. u Zadru, izdali su sa sastanka izjavu, u kojoj kažu, da su jednodušni i solidarni sa djelovanjem Jugoslovenskog kluba u Beču u pogledu ujedinjenja Slovenaca, Hrvata i Srba u jedno samostalno državno tijelo.³⁴

Akcija za prihvatanje programa Majske deklaracije dobila je veliki zamah u pojedinim jugoslovenskim zemljama monarhije. Održavani su mnogobrojni politički zborovi i sastanci, na kojima su donošeni zaključci, kojima se prihvata i odobrava program, iznesen u deklaraciji. Za deklaraciju izjasnila su se mnoga općinska zastupstva kao i pojedine staleške organizacije (učiteljske, svećeničke i t. d.), sabirani su potpisni na izjavama, kojima se prihvata program deklaracije (u slovenskim krajevima pokrenuta je akcija žena za prihvatanje deklaracije, pa je izjavu potpisalo oko 150.000 žena).

Cijela ova politička akcija bila je nošena idejom narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba i stvaranja nezavisne i slobodne njihove države. Ova je ideja akciji, koja je vođena u narodu, davala snagu, polet i oduševljenje. I u tome je bilo veliko značenje akcije za prihvatanje Majske deklaracije.

KRFSKA DEKLARACIJA I MARTOVSKA REZOLUCIJA

Deklaracija Jugoslovenskog kluba u Beču donesena je 30. maja 1917. Dvije nedjelje kasnije došlo je na Krfu do konferencije članova Srpske vlade na čelu sa predsjednikom Nikolom Pašićem, predstavnika srpskih opozicionih stranaka Milorada Draškovića, Ljube Davidovića i Voje Marinkovića, pa članova Jugoslovenskoga odbora u Londonu dra Ante Trumbića, dra Hinka Hinkovića, dra Dinka Trinajstića, dra Bogumila Vošnjaka i dra Dušana Vasiljevića.

Svrha je ovog sastanka bila, da se između Srpske vlade i srpskih opozicionih stranaka s jedne i Jugoslovenskog odbora s druge strane postigne sporazum, kojim će se utvrditi opći narodni program stvaranja

³³ *Isto*, strana 117.

³⁴ *Isto*, strana 128, 129.

zajedničke jugoslovenske

Nakon razgovora sporazum o koju su potpisani skog odbora

U ovoj se naroda, koji bude potpuno podnoj naci

Nadalje se osnovana budi Hrvata i Slovinim teritorijem demokratska i zvat će se državni grb i puno ravnopravno čirilica, bit će bodno i javno, će biti izjednačena na kojem životu. Naš narod je u djenja i ujedinjenja narodima. Sve spram države i stavnštvo kaće opće i jednako, koji će se dobitiće osnovu i po njemu će nesen brojno

Na kraju se Slovenaca sastavlja. Ona bi bila gospodarskog napretka i veznik svih očekivanih slobode naroda i narodne zajednice.

Krfska deklaracija je postavljena na

^{34a} Jugoslovenski sporazum o početkom rata i u Ženevi, 27. marta 1917. Ante Trumbić.

³⁵ Šišić, Dokumenti

ju Jugoslovensku državu utoliko
šije, da
iskreni
zajednici
ono, što
oska na-
ne će biti
oji budu

boru i u
ila 1918.
nodušni i
edu uje-
o tijelo.³⁴
je veliki
zavani su
ošeni za-
klaraciji.
o i poje-
pirani su
u sloven-
je, pa je
jedinstva
njihove
la snagu,
a prihvata

UCIJA

aaja 1917.
va Srpske
ka srpskih
ra i Voje
dra Ante
Bogumila

oskih opo-
strane po-
stvaranja

zajedničke jugoslovenske države i osnovni principi, na kojima će se jugoslovenska država imati izgraditi.

Nakon razgovora i pregovora, koji su trajali 6 nedjelja, postignut je sporazum o svim pitanjima i 20. jula 1917. objavljena je deklaracija, koju su potpisali u ime Srpske vlade Nikola Pašić i u ime Jugoslovenskog odbora dr. Ante Trumbić.^{34a}

U ovoj se deklaraciji konstatuje, da je neodstupan zahtjev našega naroda, koji on postavlja na osnovu načela samoodređenja naroda, da bude potpuno oslobođen svakog tuđinskog ropstva i ujedinjen u slobodnoj nacionalnoj državi.

Nadalje se u deklaraciji iznose principi, na kojima treba da bude osnovana buduća zajednička država. Po ovim principima država Srba, Hrvata i Slovenaca bit će slobodna nezavisna kraljevina sa jedinstvenim teritorijem i jedinstvenim državljanstvom. Ona će biti ustavna, demokratska, parlamentarna monarhija pod dinastijom Karađorđevića i zvat će se Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Ona će imati jedan državni grb i jednu državnu zastavu. Sva tri narodna imena bit će potpuno ravnopravna na cijelom teritoriju države. Oba pisma, latinica i cirilica, bit će potpuno ravnopravna. Sve vjeroispovijesti vršit će se slobodno i javno i bit će jednake i ravnopravne prema državi. Kalendar će biti izjednačen. Teritorij države treba da obuhvati sav onaj teritorij, na kojem živi naš troimeni narod u kompaktnoj i neprekidnoj masi. Naš narod isključuje svako djelomično rješenje svog narodnog oslobođenja i ujedinjenja. Jadransko more ima biti slobodno i otvoreno svim narodima. Svi građani bit će na cijelom teritoriju jednak i ravnopravni spram države i pred zakonom. Izborne pravo za izbore u narodno predstavništvo kao i izborne pravo za općine i druge upravne jedinice bit će opće i jednak i vršit će se neposrednim i tajnim glasanjem. Ustav, koji će se donijeti poslije zaključenja mira u Ustavotvornoj skupštini, bit će osnova cijelom državnom životu, izvor i utoka svih vlasti i prava i po njemu će se uređivati cjelokupni državni život. Ustav će biti donesen brojno kvalifikovanom većinom.

Na kraju se deklaracije kaže, da bi ujedinjeni narod Srba, Hrvata i Slovenaca sastavljao državu, koja bi brojala oko 12,000.000 državljanima. Ona bi bila garancija narodne nezavisnosti i svestranog narodno-kulturnog napretka; jak bedem protiv germanskog nadiranja, nerazlučni saveznik svih onih kulturnih naroda i država, koje su istakle princip prava i slobode naroda i princip međunarodne pravde i dostojan član međunarodne zajednice.³⁵

Krfska deklaracija imala je historijsko značenje. Njom je pravilno postavljen naš narodni program: ujedinjenje cjelokupnog naroda Slo-

^{34a} Jugoslovenski odbor osnovan je g. 1916. U odbor su ušli politički ljudi, koji su početkom rata izbjegli iz A.-U. monarhije, kao i neki politički ljudi iz Sjeverne i Južne Amerike. Sjedište je odbora bilo u Londonu. Predsjednik odbora bio je dr. Ante Trumbić.

³⁵ Šišić, *Dokumenti*, strana 96, 97, 98.

venaca, Hrvata i Srba u slobodnu, nezavisnu i suverenu državu na cijelom njegovu etnografskom teritoriju.

Politički krugovi na slovenskom jugu monarhije saznali su iz švicarskih novina o donošenju Krfske deklaracije i o njezinu sadržaju. Švicarska je u Prvom svjetskom ratu ostala neutralna, pa je tako švicarska štampa mogla slobodno dolaziti u monarhiju. Švicarski listovi donosili su političke i vojne informacije iz država obiju zaraćenih tabora. I zato su bili mnogo traženi i čitani od onih u monarhiji, čije su simpatije bile s druge strane fronta.

Mjeseca augusta 1917. otpustovao je iz Zagreba u Švicarsku profesor teološkog fakulteta zagrebačkog Univerziteta dr. Fran Barac. Ovaj je od vlasti tražio i dobio putnicu u Švicarsku pod izlikom liječenja, jer mu inače vlasti ne bi dale putnicu. Ustvari on je otišao u Švicarsku, da se što bolje informira o političkoj situaciji, nastaloj donošenjem Krfske deklaracije. Dr. Barac nije bio član nijedne stranke, ali se živo interesirao za politički život. Bio je u dobrim vezama sa vodstvom Starčevićeve stranke prava.

Po dolasku u Švicarsku sastao se dr. Barac u Lausanni sa drom Trumbićem, koji se na povratku sa Krfom zadržao u Švicarskoj. Trumbić je detaljno obavijestio Barca o toku razgovora i pregovora na Krfu i o značenju donesene deklaracije u odnosu spram država Antante i u budućem odnosu između Srbije i jugoslovenskih zemalja monarhije. Trumbić je nadalje izložio Barcu mišljenje, da bi političke stranke i grupe u zemlji, koje su prihvatile program Majske deklaracije, trebale sada da od programa ove pređu na program Krfske deklaracije.

Za vrijeme svog boravka u Švicarskoj sastao se je dr. Barac i sa drom Božom Markovićem, profesorom Beogradskog univerziteta, koji je u to vrijeme boravio u Švicarskoj kao u neku ruku nezvanični predstavnik Srpske vlade. Dr. Marković bio je član Srpske samostalne radikalne stranke. On je bio čovjek širokih političkih vidika i jugoslovenske orientacije. U svojim razgovorima sa drom Barcem interesirao se dr. Marković za političke prilike na jugu monarhije. S druge strane on je, razgovarajući sa drom Barcem o Krfskoj deklaraciji, uvjeravao ovoga, da će narod u Srbiji htjeti i željeti, da se ujedini sa braćom u Hrvatskoj i da će, kada do tog ujedinjenja dođe, Hrvati u novoj državi zauzeti onaj položaj, koji odgovara njihovoj političkoj prošlosti i današnjoj političkoj snazi.

Po povratku u Zagreb dr. Barac obavijestio je vodstvo Starčevićeve stranke prava o razgovorima, koje je u Švicarskoj vodio sa drom Trumbićem i drom Markovićem.

Valerijan Pribićević i Srdan Budisavljević poslije istupa iz Hrvatsko-srpske koalicije stupili su u Hrvatskom saboru u užu suradnju sa narodnim zastupnicima Starčevićeve stranke prava.

U jesen g. 1917. došli su u Zagreb dr. Mate Drinković, poslanik Hrvatske stranke prava u dalmatinskom saboru i dr. Ivo Krstelj, načelnik grada Šibenika. Drinković i Krstelj zastupali su još prije rata radikalnu

liniju u poljsko pitanje rata bili pr

Po dolasku nju sa vodstvom Živkovice srpske koalicije

Tako je u litičkih ljudi istim narod

Po saznanju spomenutoj do jednog p grupu u mon

Za ovakav boljševika na stvorene Sovjetove u kojoj se m revolucija u perioda nestabilne vlade, sve strane na pitanje, da na pregovore spremne. Od zimska vojna i dalje da te

Narodni zastupnik Došeň, Dragutin, dr. Petar Zastupnici Vladičićevu notu komuniciraju u kojoj iznose diti budući m smatraju svoju na pravo sami učiniti kraj stranke koji će garantirati Hrvata, Srbe i drugi spodarskog života

Kako se iz u slobodnu državu već traže potporu je stvarno znati nje programa

liniju u politici, stojeći na gledištu, da se hrvatsko odnosno jugoslovensko pitanje ima riješiti izvan okvira monarhije. Obojica su za vrijeme rata bili progonjeni od austrijskih vlasti.

Po dolasku u Zagreb Drinković i Krstelj stupili su u političku suradnju sa vodstvom Starčevićeve stranke prava (drom Antonom Pavelićem, drom Živkom Petričićem i Ivanom Peršićem) i sa disidentima Hrvatsko-srpske koalicije Budisavljevićem i Pribičevićem.

Tako je u Zagrebu, a bez nekih formalnih akata, stvorena grupa političkih ljudi, koji su počeli politički surađivati, vođeni istim idealima i istim narodnim programom.

Po saznanju o sadržini Krfiske deklaracije raspravljalo se o ovoj u spomenutoj grupi, pa se došlo do zaključka, da je potrebno, da dođe do jednog političkog akta, iz koga će se vidjeti, da političke stranke i grupe u monarhiji prihvataju program Krfiske deklaracije.

Za ovakav akt pružila se doskora prilika. Kratko vrijeme po dolasku boljševika na vlast u Rusiji uputio je komesar za vanjske poslove novo-stvorene Sovjetske vlade Lav Trocki notu svim zaraćenim državama, u kojoj se među ostalim kaže, da je pobjedosna radnička i seljačka revolucija u Rusiji stavila mirovno pitanje na prvo mjesto, da je prošla perioda nestalnosti, odgađanja i birokratizma. Zato se pozivaju sve vlade, sve stranke, sve klase zaraćenih zemalja, da kategorički odgovore na pitanje, da li su zajedno sa Sovjetskom vladom spremne, da se dadu na pregovore o bezovlačnom primirju, ili općem miru, ili nisu za to spremne. Od odgovora na ovo pitanje da ovisi, hoće li se izbjegći novazimska vojna sa svim njezinim grozotama i nevoljama, ili će Evropom i dalje da teče krv.

Narodni zastupnici Starčevićeve stranke prava Cezar Akačić, Marko Došen, Dragutin Hrvoj, Vojislav Kempf, Ivan Kovačević, Franjo Kufrin, dr. Petar Majer, dr. Živko Petričić i dr. Ante Pavelić, pa narodni zastupnici Valerijan Pribičević i dr. Srdan Budisavljević iskoristili su ovu notu komesara Lava Trockoga, pa su 3. decembra 1917. dali izjavu, u kojoj iznose svoja gledišta o temeljima, na kojima bi se imao sagraditi budući mir. U ovoj se izjavi među ostalim kaže, da potpisnici izjave smatraju svojom dužnošću, da izjave, da »čitavi naš narod – uporuči se na pravo samoodređenja naroda – energično zahtijeva, da mir, koji će učiniti kraj strahotama ovoga rata, treba da bude demokratski mir, mir, koji će garantovati svima narodima, a tako i jedinstvenom narodu Hrvata, Srba i Slovenaca, potpunu slobodu državnoga, kulturnoga i gospodarskog života i napretka.³⁶

Kako se iz ove izjave vidi, njezini potpisnici ne traže više ujedinjenje u slobodnu državu Jugoslavenu sa teritorija Austro-Ugarske monarhije, već traže potpuno slobodnu državu cijelog jugoslovenskoga naroda. To je stvarno značilo napuštanje programa Majske deklaracije i prihvatanje programa Krfiske deklaracije.

³⁶ Isto, strana 105.

U januaru 1918. došlo je u Brest-Litovsku do mirovnih pregovora između Rusije i Ukrajine s jedne i Njemačke i Austro-Ugarske s druge strane. Tim povodom uputio je 31. januara 1918. Jugoslovenski klub u Beču predsjednicima mirovnih delegacija država, koje su u Brest-Litovsku pregovarale o sklapanju mira, memorandum, u kome se među ostalim kaže, da se naš narod, iako je u toku vjekova bio potpuno potlačen od zajedničkog pritiska njemačko-mađarskog režima, iako su mu oteta ispravama utvrđena prava, ipak nikad nije odrekao svoje samostalnosti, te i sa historijsko-pravnog gledišta ima potpuno pravo, da zahtijeva pravo samoodređenja.

Nadalje se u memorandumu ističe, da je program jugoslovenskog naroda opći, demokratski mir, potpuno razoružanje, međunarodno obezbjeđenje i zaštita slobodnog razvitka svih naroda, velikih i malih, priznanje i potpuno osiguranje slobodno provedenog i potpunog prava na samoodređenje naroda, osobito u pitanju, da li hoće slobodnu državu i u kojoj će formi da je obrazuje. Naš narod ne traži za svoju državu ništa, što pripada drugom narodu. On traži za našu državu samo ono zemljište, koje je u kompaktnim masama kontinuirano naseljeno od Srba, Hrvata i Slovenaca.

Na kraju se memoranduma predlaže, neka se na pregovore o miru pripuste predstavnici izabrani od austro-ugarskih naroda, a napose Jugoslaveni, radi ugovora o neograničenom samoodređenju naroda u monarhiji, koje se ima potpuno slobodno provesti sa garancijama.³⁷

U ovom memorandumu Jugoslovenskog kluba nije samo iznesen stav Jugoslovena iz monarhije o uvjetima, pod kojima bi se imao sklopiti budući mir, već je indirektno odgovoren i na poruku predsjednika Sjedinjenih Država Amerike Wilsona, koju je 8. januara 1918. uputio Kongresu u Washingtonu i u kojoj se poruci iznose uvjeti, pod kojima bi se imao sklopiti budući mir. U točki X. svog programa kaže predsjednik Wilson, da narodima Austro-Ugarske treba pružiti »najslobodniju priliku za autonomni razvitak«, a u točki XI. programa kaže se, da »Srbiji treba priznati slobodan i siguran pristup k moru.«³⁸

Nadalje je u memorandumu Jugoslovenskog kluba dat indirektno odgovor predsjedniku britanske vlade Lloydu Georgeu, koji je u govoru, održanom u britanskom parlamentu 9. januara 1918. rekao, da bi se austro-ugarsko pitanje imalo riješiti »davanjem autonomije narodima, koji su sada potlačeni.«

»Autonomni razvitak« u okviru Austro-Ugarske, »davanje autonomije« pa »priznanje Srbiji slobodnog i sigurnog pristupa moru« – nije bio program, koji su u to vrijeme zastupali Srpska vlada, Jugoslovenski odbor i Jugoslaveni sa teritorija monarhije, koji su u zemlji vodili političku akciju za ujedinjenje cijelog naroda.³⁹

³⁷ Isto, strana 117-121.

³⁸ Isto, strana 111.

³⁹ Isto, strana 112.

Akcija, ko
integralno
na narodno
zaciјe. Take
hrvatskog se
»Nakon b
bratski »zdr
venski sokol

Prilike, ja
opustješ na
se opet oku
rad za svete

Naš je na
predznak je
svom ostvar
i najšire slo
rod Hrvata,

U radu i
sokolima je
taj jedan ne
bude apostol
Hrvata, Srb
u tom biti p

Ova brats
Zagreb, fe

Dr. Lazar
Krstelj, dr.
ko Vranjican
dr. Gajo Bu

Ova poruk
je u cijelosti
Iz svih na
dinjenju zer
slobodnu nez
kupnog narod
zavisnu držav
dođe do jed
svih jugoslo
čak, kojim s
sporazumjeli

Sastanak s
u dvorani d

⁴⁰ Poruka na
u zagrebačkim
bruara 1918., li

pregovora
ke s druge
nski klub u
Brest-Li-
e se među
otpuno po-
ako su mu
voje samo-
pravo, da
enskog na-
odno obez-
nalih, pri-
g prava na
nu državu
ju državu
samo ono
seljeno od

ore o miru
napose Ju-
oda u mo-
na.³⁷

nesen stav
ao sklopiti
edsjednika
18. uputio
od kojima
kaže pred-
najslabod-
kaže se, da
indirektno
i je u go-
kao, da bi
je narodi-

je autono-
ru – nije
oslovenski
odili poli-

Akcija, koja je koncem g. 1917. povedena na teritoriju monarhije za integralno rješenje jugoslovenskog pitanja, imala je snažnog odjeka na narodno raspoloženje. Ona je zahvatila i pojedine narodne organizacije. Tako su se početkom februara sastali u Zagrebu predstavnici hrvatskog sokolstva i izdali ovu poruku:

»Nakon blizu četiri godine duboke šutnje, primite hrvatski sokolovi bratski »zdravo«. Primite ga i vi srpska i slovenska braća i vi svi slavenski sokolovi, rasjani širom svijeta.

Prilike, jače od nas, raseliše nas i razbacaše od nemila do nedraga, opustješe naši domovi i naše dvorane. Prisiljeni na muk čekamo čas, da se opet okupimo i da ponovno pregnemo postrostručenom snagom na rad za svete sokolske ideale: jednakost, bratstvo i slobodu.

Naš je narod prošao krvave četiri godine. Ali sve što preživjesmo, predznak je samo novih i ljučih borba. Prava naroda približavaju se svom ostvarenju. Ideja slobode i samoodređenja pobedonosno zahvaća i najšire slojeve pučanstva. Udara odsudni čas i za naš jedinstveni narod Hrvata, Srba i Slovenaca.

U radu i borbi za narodno oslobođenje i samoodređenje hrvatskim sokolima je mjesto u prvim redovima. Gdje god vas ima i samo jedan, taj jedan neka bude odvažan i aktivni član narodne zajednice. Neka bude apostol misli jedinstva i ujedinjenja našeg jedinstvenog naroda Hrvata, Srba i Slovenaca. Bez straha i trepeta mi smo sokolovi dužni u tom biti prvi. U prve redove dakle hrvatski sokolovi!

Ova bratska poruka braći, da nitko ne zaboravi na svoju dužnost.

Zagreb, februara 1918.

Dr. Lazar Car, Martin Pilar, Ivan Ulčnik, Fran Sušnjić, Dr. Ivan Krstelj, dr. Grga Andelinović, dr. Juraj Vrbančić, dr. Ivan Ribar, Dinko Vranjican, dr. Dragutin Mašek, dr. Bogdan Malec, Milan Zemljak, dr. Gajo Bulat i Đuro Džamonja.³⁸

Ova poruka hrvatskog sokolstva, izašla u zagrebačkim novinama, bila je u cijelosti zaplijenjena.⁴⁰

Iz svih navedenih izjava vidi se, da se u njima ne govori više o ujedinjenju zemalja monarhije, u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi, u slobodnu nezavisnu državu, već se ističe zahtjev za ujedinjenjem cjelokupnog naroda bez obzira na dosadašnje državne granice u slobodnu nezavisnu državu. U takvom raspoloženju sazrela je odluka, da treba da dođe do jednog šireg sastanka, na kome će učestvovati predstavnici iz svih jugoslovenskih krajeva monarhije i na kojem će se donijeti zaključak, kojim se kao nacionalni program traži ono, o čemu su se na Krfu sporazumjeli Srpska vlada i Jugoslovenski odbor.

Sastanak sazvan je za dan 2. marta 1918. poslije podne, u Zagrebu u dvorani dvorišne zgrade tadanjeg hotela »Royal« u Ilici br. 44.

⁴⁰ Poruka narodu predstavnika hrvatskog sokolstva bila je u cijelosti zaplijenjena u zagrebačkim novinama. Izašla je u 42. broju dnevnika *Primorske Novine* od 19. februara 1918., lista koji je izlazio na Sušaku.

Na sastanku su učestvovali: Iz Hrvatske i Slavonije: Cezar Akačić, dr. Fran Barac, dr. Srđan Budisavljević, dr. Bogdan Bradaška, dr. Lazar Car, Dragutin Hrvoj, Vojislav Kempf, Ivica Kovačević, dr. Petar Majer, Jovo Miodragović, dr. Ante Pavelić, Ivan Peršić, dr. Živko Petričić, Valerijan Pribičević, dr. Svetozar Rittig, Ferdo Rožić, Luka Starčević, Stjepan Stepinac, dr. Janko Šimrak, dr. Nikola Winterhalter, pa izaslanici Socijalno-demokratske stranke Rudolf Antolić, Stjepan Batt i Vitomir Korać; iz Slovenije: Dr. Izidor Cankar, dr. Anton Korošec i dr. Albert Kramer; iz Bosne i Hercegovine: Danilo Dimović, Đuro Džamonja, Kosta Majkić, dr. Jozo Sunarić i Vojislav Šola; iz Dalmacije: dr. B. G. Andelinović, dr. Melko Čingrija, dr. Mate Drinković, Ivo Grisogono, dr. Ivo Krstelj, dr. Jozo Smislaka i Kerubin Šegvić; iz Istre: dr. Đuro Červar, Ivan Mandić, dr. Matko Laginja i Vjekoslav Spinčić; iz Međimurja: dr. Ivan Novak; iz Praga: Rudolf Giunio.

Odmah pri otvaranju sastanka upala je policija u dvoranu, u kojoj se je imao održati sastanak. Policijski izaslanik izjavio je, da se zabranjuje održanje sastanka i da se učesnici na njemu imadu smjesta razići.

Medutim do sastanka je ipak došlo i ovaj je održan sutradan, 3. marta prije podne, u privatnom stanu narodnog zastupnika dra Ante Pavelića u Dalmatinskoj ul. br. 2. Na ovom sastanku povedena je opširna diskusija o političkom položaju i na kraju su doneseni ovi zaključci:

»Narod Slovenaca, Hrvata i Srba, jedinstven je narod i to jedinstvo mora ostati nerazdjeljivo i bezuvjetno. Dosljedno tome, upirući se o pravo narodnog samoodređenja, kojega provedba ima biti međunarodno zajamčena:

1) Tražimo nezavisnost, ujedinjenje i slobodu u svojoj jedinstvenoj narodnoj državi, u kojoj će plemenske osobine troimenog jedinstvenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca, biti očuvane i po želji sastavnih narodnih dijelova poštovani državopravni kontinuiteti historijsko-političkih teritorija uz potpunu ravnopravnost plemena i konfesija.

2) Tražimo čitav teritorij, na kome u neprekidnom kontinuitetu živi naš jedinstveni narod, jamčeći kulturnu samoupravu i inorodnim manjinama. K tome našem narodnom teritoriju pripadaju neotuđivo obale, luke i otoci sjevernog i istočnog Jadrana.

3) Tražimo državu, uređenu na načelima potpune građanske slobode i demokratske samouprave, pa pravne i socijalne jednakosti, t. j. mogućnosti ekonomskog opstanka i potpunog kulturnog i socijalnog razvijanja svih državljana.

4) Tražimo, da narodu Slovenaca, Hrvata i Srba bude zajamčeno sudjelovanje na budućem mirovnom kongresu.«

Sa sastanka izdato je za javnost ovo saopćenje:

»Sakupljeni, nakon rasprave o općem političkom i narodnom položaju, složni su u tome, da je nužna koncentracija svih stranaka i grupa, koje, stoeći na gledištu narodnog jedinstva, pa oslanjajući se na načelo

narodnog skim temelj

Posljedn demokratsk pljenila je htjelo izraz

Donošenj sen u Majs ske deklara

19. marta radovića. Za većim gradom Glavni dio ne sebni odbor ušli prof. Krvić i intend potpredsjednik kao tajnici - lim kaže i ov

»Na dan Hrvatske Zajednice umrlom veli

Ova velika narod, sve Hrvatske svih južnoslavenskih pridruži.

Ni jedno nje za Zagrebom i dostoјno predan velikog

Tužni su naše narodne duhom i da r

⁴¹ Glas Slovaca

⁴² Isto, broj

Akačić,
dr. La-
dr. Petar
ivko Pe-
nka Star-
alter, pa
pan Batt
Korošec i
uro Dža-
almacije:
Ivo Gri-
iz Istre;
Spinčić;

kojoj se
branjuje
ići.
3. marta
Pavelića
na disku-
edinstvo
uci se o
međuna-
nstvenoj
nstvenog
vnih na-
politič-
tetu živi
nim ma-
vo obale,
slobode
t. j. mo-
nog raz-
čeno su-
m polo-
i grupa,
a načelo

narodnog samoodređenja, traže svoju narodnu, nezavisnu, na demokrat-
skim temeljima uređenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba.«⁴¹

Posljednju stavku saopćenja: »traže svoju narodnu, nezavisnu, na demokratskim temeljima uređenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba« zaplijenila je cenzura. Cenzor je dobro shvatio, što se s ovim riječima htjelo izraziti.

Donošenjem Martovske rezolucije konačno je napušten program, iznenaden u Majskoj deklaraciji, i prihvaćeni osnovni principi programa Krf-ske deklaracije.

PROSLAVA STOGODIŠNICE ROĐENJA PJESNIKA PETRA PRERADOVIĆA

19. marta 1918. navršilo se sto godina od rođenja pjesnika Petra Preradovića. Za proslavu tog dana vršene su bile velike pripreme. U svim većim gradovima Hrvatske bile su za taj dan zakazane svečane proslave. Glavni dio proslave imao se održati u Zagrebu. Ovdje je obrazovan posebni odbor za održanje proslave. Ovaj odbor, u čije su predsjedništvo ušli prof. Krsto Pavletić kao predsjednik, profesor dr. Gavro Manojlović i intendant Hrvatskog narodnog kazališta Guido Hreljanović kao potpredsjednici, pa prof. Ferdo Rožić i publicista dr. Grga Andelinović kao tajnici – izdao je 27. februara 1918. proglašenje, u kojem se među ostalim kaže i ovo:

»Na dan godišnjice rođenja velikog pjesnika spremi se glavni grad Hrvatske Zagreb, da ispred čitavog naroda iskaže dužno poštovanje nemirnom velikanu.

»Rod bo samo koj' si mrtve štuje.
Na prošlosti budućnost si snuje.«⁴²

Ova velika kulturna slava mora da zatalasa svu Hrvatsku, sav naš narod, sve Hrvate, Srbe i Slovence, te je dužnost čitavog naroda diljem svih južnoslovenskih pokrajina, da se ovoj velikoj proslavi aktivno pridruži.

Ni jedno naše mjesto, ni selo, ni grad, ne bi toga dana smjelo zaostati za Zagrebom. Zaigrajmo složno bratsko kolo, stisnimo se brat uz brata i dostoјno proslavimo ovaj veliki dan hrvatske kulturne povijesti, rođeni dan velikog Petra Preradovića.

Tužni su dani svanuli domovini našoj, oblačine su se nadvile nad naše narodno obzorje, ali pokažimo ovom prilikom, da nismo klonuli duhom i da nam je vjera u našu narodnu budućnost čvrsta i neslomiva.«

⁴¹ Glas Slovenaca, Hrvata i Srba, broj 50 od 4. marta 1918.

⁴² Isto, broj 47 od 28. februara 1918.

Za zagrebačku proslavu određen je bio ovaj program: Prvi dan, 18. marta u 4 sata poslije podne, sastanak na Mirogoju, gdje će se na pjesnikovu grobu izvršiti akt pijeteta držanjem nadgrobнog slova, pjevanjem pjevačkih društava i polaganjem cvijeća na pjesnikov grob. Drugi dan, 19. marta u 10 sati prije podne, svečana akademija u dvorani Hrvatskog glazbenog zavoda u Gundulićevoj ulici, na kojoj će se održati predavanje o značenju Petra Preradovića u hrvatskoj književnosti. Nakon održane akademije kreće u $\frac{1}{2}$ 12 sati povorka Ilicom, Praškom ulicom i Zrinjevcem do pjesnikovog spomenika na Akademskom trgu, gdje će se održati spomen govor i gdje će pjevačka društva otpjevati prigodne pjesme. Na večer istoga dana bit će svečana predstava u Hrvatskom narodnom kazalištu, gdje će se odigrati Preradovićeva drama »Kraljević Marko«.

Policija, bojeći se, da bi prigodom proslave moglo doći do političkih manifestacija, zabranila je održanje govora na Mirogoju, povorku od Glazbenog zavoda do Preradovićeva spomenika, držanje govora pred spomenikom i svečanu predstavu u Hrvatskom kazalištu.

U ponedjeljak 18. marta, oko 11 sati prije podne, okupilo se nekoliko stotina daka srednje škole pred sabornicom na Markovu trgu, pjevajući patriotske pjesme i manifestirajući za narodno jedinstvo. Sa Markova trga vratila se je omladina u Donji grad, gdje je obašla glavne ulice grada, pozivajući građanstvo, da na kućama izvjesi hrvatske zastave.

Istoga dana već rano poslije podne krenule su mnoge grupe građana na Mirogoj. Akademska omladina sakupila se pred hrvatskim Univerzitetom i svrstala u veliku povorku, u kojoj je omladina htjela poći na Mirogoj. Međutim je policija zabranila kretanje studenata u povorci, na što su ovi u omanjim grupama otišli na Mirogoj.

Oko 4 sata poslije podne okupljeno je bilo na Mirogoju više hiljada ljudi, građana i omladinaca. Pred grobom pjesnika Petra Preradovića govorili su studenti Iveković, Berislav Andelinović (ovaj u uniformi austrijskog vojnika) i Milan Kašanin. Govori omladinaca, koji su odisali revolucionarnim duhom, bili su burno pozdravljeni.

Poslije govora studenata uzeo je riječ Jaroslav Kvapil, intendant Narodnog kazališta u Pragu, koji je došao u Zagreb zajedno sa urednikom praškog lista »Narodny listi« V. Črvenkom, da učestvuje na Preradovićevi proslavi. U svom govoru Kvapil je govorio o značenju Petra Preradovića kao književnika i kao čovjeka. Svoj govor završio je ovim riječima: »Došao sam, da u ime češkog naroda položim vijenac na grob pjesnika Petra Preradovića. U današnjim danima Jugosloveni i Česi treba da složno rade. I jedni i drugi bore se za svoju slobodu. Oni će tu slobodu moći postići samo zajedničkom borbom.«⁴³

Kvapilov govor izazvao je veliko oduševljenje. Poslije njegova govora otpjevane su češka i hrvatska narodna himna. Na kraju proslave položeni su na Preradovićev grob vijenci sa hrvatskim i češkim nacionalnim trakama.

⁴³ Isto, broj 57 od 20. marta 1918.

Ovih da
zanoj za 1
predsjedni
Petra Pre
»Danas
Preradović
Za to je da
vanje u da
stveno, jer
osjeća, da
narodnog j
naših narod
sreću i ljep
polje, ni po
mogle da
dović, da u
borbu, jer je
se pjesma n
podnijeti, o
odužit će se
ispunio.«⁴⁴

Za vrijed
kovu trgu v
narodnom

Istoga d
kom na Ak
da se održe
broj vijena
patriotske p

O Prera
bačka i pro
U broju »G
vom: »Blag
rašnji dan
je to u prvo
nih program
uspomenu n
tila kao pož
valila iz nji
služi svima
nja i sloboda
narodnom bu
na Mirogoju
oduševljenja
Budućnost n

⁴⁴ Stenogra

Ovih dana zasjedao je u Zagrebu Hrvatski sabor. Na sjednici, zakazanoj za 19. marta u 10 sati prije podne, prije prijelaza na dnevni red, predsjednik sabora dr. Bogdan Medaković održao je u čast pjesnika Petra Preradovića spomen govor, u kojem je između ostalog kazao i ovo:

»Danas se navršilo stotinu godina, što se našem narodu rodio Petar Preradović, sa kojim se, kao svojim najvećim pjesnikom, ponosi narod. Za to je današnji dan – dan narodnog svetkovanja, pa, iako je svetkovanje u današnjim teškim prilikama tiho i skromno, ono je ipak veličanstveno, jer ga sav naš narod dušom svojom svetuje. Zna naš narod i osjeća, da je Petar Preradović pjesnik našeg preporoda, pjesnik našeg narodnog jedinstva i ujedinjenja, pjesnik naših narodnih idealova i vjesnik naših narodnih idealova, vjesnik slobode. Tvrda mu je bila vjera u bolju sreću i ljepšu budućnost našeg naroda. Ni spomen na Grobnik i Kosovo polje, ni pogled na mnoge nevolje i jade i žive rane našeg naroda, nisu mogli da uskolebaju njegovu tvrdnu vjeru. I tu je vjeru tražio Preradović, da unese u dušu narodnu, sokolio ga je na ustajni muški rad i borbu, jer je znao, da kao što kaže drugi naš narodni pjesnik: »Bez muke se pjesma ne ispoja, bez muke se sablja ne iskova« – treba mnoge muke podnijeti, da se dočekaju velike pobjede. Sjeni ovog velikog pjesnika odužit će se narod tek onda, kada bude mogao reći, da se njegov zavjet ispunio.«⁴⁴

Za vrijeme održavanja sjednice Hrvatskog sabora sakupio se na Markovu trgu velik broj omladine, koja je pjevala narodne pjesme i klicala narodnom jedinstvu.

Istoga dana pred večer sakupio se bio pred Preradovićevim spomenikom na Akademskom trgu veliki broj građana i omladinaca. Pokušaje, da se održe govor, policija je spriječila. Na spomenik položen je velik broj vijenaca, a oko spomenika paljene su bengalske vatre i pjevane patriotske pjesme do kasno u noć.

O Preradovićevoj proslavi u Zagrebu pisala je vrlo opširno zagrebačka i provincijska štampa, ističući njezino veliko političko značenje. U broju »Glasa SHS« od 20. marta izašao je uvodni članak pod naslovom: »Blagdan mladosti«, u kojem je među ostalim rečeno i ovo: »Jučerašnji dan od velikog je značenja za budućnost naše narodne misli. Bio je to u prvom redu blagdan naše narodne mladosti, koja je bez prethodnih programa, spontano, onako, kako to mladost dolikuje, proslavila uspomenu na pjesnika narodnog jedinstva. Velika je ova ideja obuhvatila kao požar sva srca naše mlađeži, ona je poput nabujale rijeke provala iz njihovih mlađežkih duša i ona kao veliki memento treba da služi svima onima, koji drže, da je ideja narodnog jedinstva, ujedinjenja i slobode puki fantom ili koji, slabi vjerom, očajavaju nad našom narodnom budućnosti. Tko je bacio jedan pogled na tisuće otkritih glava na Mirogoju pred pjesnikovim grobom, tko je zamijetio žar i plamen oduševljenja u tisućama mlađežkih očiju, ne može da se otme pokliku: Budućnost naša nije izgubljena ...

⁴⁴ Stenografski zapisnici Hrvatskog sabora.

I doista, dok je ideja narodnog jedinstva i ujedinjenja za naše starije generacije bila predmet teorijskih debata i prepiraka, dotle mladost čista srca prihvata tu ideju kao fakat i prelazi preko mudrovanja tjesnih i duševnih staraca na dnevni red. I upravo u tome leži veliko značenje jučerašnjeg dana i upravo to jača našu nadu, krijeći našu vjeru, da usprkos svim zaprekama i nedaćama, usprkos svim manevrima naših neprijatelja, misao našeg naroda, misao ujedinjenja troimenog naroda Slovenaca, Hrvata i Srba mora pobijediti. Na mlađima svijet ostaje!«

Preradovićeva proslava održana je i u mnogim većim mjestima Hrvatske i Dalmacije. Jednako kao u Zagrebu, i ove su proslave održane u znaku borbe za ostvarenje narodnih idea.

I tako se proslava stogodišnjice rođenja Petra Preradovića, zamišljena u početku kao kulturna proslava, pretvorila u veliku manifestaciju za narodno jedinstvo i ujedinjenje.

AKCIJA NA KONCENTRACIJI

U rezoluciji, donesenoj u Zagrebu 3. marta 1918. postavljen je zahjev, da treba izvršiti koncentraciju svih stranaka i grupa, koje traže nezavisnu državu Slovenaca, Hrvata i Srba.

Kratko vrijeme poslije donošenja ove rezolucije osnovan je u Zagrebu odbor, koji je imao zadatak, da radi na ovoj koncentraciji. U ovaj odbor su ušli u ime Starčevićeve stranke prava dr. Ante Pavelić,^{44a} dr. Živko Petrić i Ivan Peršić, u ime Socijal-demokratske stranke Vilim Bukšeg, u ime grupe oko »Glasa Slovenaca, Hrvata i Srba« dr. Srđan Budisavljević i u ime grupe oko »Novina« dr. Janko Šimrak. Poslije raskida sa Hrvatskom strankom prava u mjesecu aprilu 1918. ušao je u odbor u ime Hrvatske pučke seljačke stranke Stjepan Radić. A kada su u junu mjesecu iz Hrvatsko-srpske koalicije istupili dr. Ivan Lorković i dr. Duro Surmin i osnovali grupu oko »Malih Novina«, ušao je u odbor u ime ove grupe dr. Duro Surmin.

Odbor je održavao svoje sjednice u redakciji »Hrvatske Države« u Gundulićevoj ul. br. 29. U prvim sjednicama odbora iskrsla su dva mišljenja o tome, kako bi trebalo izvršiti narodnu koncentraciju. Predstavnici Starčevićeve stranke prava zastupali su mišljenje, da treba provesti narodnu koncentraciju na osnovu postojećih stranaka i grupa, kako se to kaže u Martovskoj rezoluciji. Predstavnik grupe oko »Glasa SHS« se to kaže u Martovskoj rezoluciji. Predstavnik grupe oko »Glasa SHS« stao je na gledište, da bi, ako se želi, da akcija za provođenje zaključka o narodnoj koncentraciji bude uspješna, trebalo provesti široku općenarodnu organizaciju bez obzira na postojeće političke stranke i grupe.

^{44a} Dr. Ante Pavelić, narodni zastupnik u Hrvatskom saboru, postao je voda Starčevićeve stranke prava nakon smrti dra Mile Starčevića. Njegova je glavna zasluga, da je stranka g. 1917. napustila politiku svehrvatstva i prihvatiла politiku jugoslovenstva. (Dr. Ante Pavelić nema nikakve veze sa ratnim zločincem drom A. Pavelićem).

Upozorio je
lovale, pred
predna stra
žene – mogu
situacija je
organizova
doratna stra
lovanje po
Srba moglo
pacija Hrv
obzir, jer
rodnog uje
prava, Hrv
ne mogu p
onaku sn
rodne poli
dosta prija
rodu. A u

Ovom n
grupe oko
mišljenje
ciju kao s
»Glasa SH
koja će ka

Na inic
1918. do š
Hercegovin

Na sasta
rajevo, Vj
Srđan Bud
Krizman, M
gomir Alaj
Sibenik, d
nica, Bran
ksimović,
boda, Var
čević, Mos
Buj, Zagra
Peroslav I
dr. Brank

Na sasta
rodne orga

Nakon s
kaže, da
Hrvata i
narod.

Upozorio je na stvarno stanje. Dok su kod Slovenaca još postojale i djelovale predratne stranke: Sveslovenska Ljudska stranka, Narodno-napredna stranka i Socijal-demokratska stranka, koje su – zajedno udružene – mogle donekle predstavljati narod u Sloveniji, kod Hrvata i Srba situacija je bila drugačija. U Bosni i Hercegovini nije ni do rata bilo organizovanih stranaka u pravom smislu te riječi, u Dalmaciji nijedna doratna stranka nije bila za to, da se obnavlja rad stranaka kojih je djelovanje početkom rata bilo obustavljeno. O strankama se kod Hrvata i Srba moglo govoriti samo u Hrvatskoj. Tu je bila najjača politička grupacija Hrvatsko-srpska koalicija, ali ona u ovom momentu ne dolazi u obzir, jer se drži po strani od političke akcije, vođene za politiku narodnog ujedinjenja. Ostale stranke u Hrvatskoj: Starčevićeva stranka prava, Hrvatska pučka seljačka stranka i Socijal-demokratska stranka ne mogu po svojoj snazi i stranačkoj organizaciji u narodu predstavljati onakvu snagu, koja je danas potrebna za stvaranje velikih ciljeva narodne politike. Grupe oko »Glasa SHS« i oko »Novina« imaju doduše dosta prijatelja i simpatizera, ali one nemaju svoje organizacije u narodu. A u Istri do rata stvarno nije bilo stranačkih grupacija.

Ovom mišljenju grupe oko »Glasa SHS« pridružio se i predstavnik grupe oko »Novina«. U odboru je došlo do kompromisa: oni, koji dijele mišljenje Starčevićeve stranke prava, neka uđu u narodnu koncentraciju kao stranačke organizacije, a oni, koji dijele mišljenje grupe oko »Glasa SHS«, mogu poraditi na stvaranju općenarodne organizacije, koja će kao takva ući u narodnu koncentraciju.

Na inicijativu grupe oko »Glasa SHS« došlo je u Zagrebu 12. maja 1918. do šireg sastanka Hrvata i Srba iz Hrvatske, Dalmacije, Bosne i Hercegovine i Istre.

Na sastanku su učestvovali: Dr. Ivo Krstelj, Šibenik, Jozo Sunarić, Sarajevo, Vjekoslav Jelavić, Sarajevo, Valerjan Pribičević, Zagreb, dr. Srđan Budislavljević, Zagreb, dr. Hinko Krizman, Varaždin, Tomislav Krizman, Zagreb, Milan Milić, Trst, dr. Roko Joković, Zagreb, dr. Tugomir Alaupović, Zagreb, Đuro Marić, Dubrovnik, dr. Mate Drinković, Šibenik, dr. Dorde Branković, Nova Gradiška, dr. Gliša Tadić, Kostajnica, Branko Petrović, Bjelovar, Vaso Erkalović, Karlovac, dr. V. Maksimović, Srijemski Karlovci, Kosta Majkić, Banjaluka, Bogdan Sloboda, Varaždin, dr. Ivo Tartaglia, Split, Oskar Tartaglia, Split, B. Žečević, Mostar, Jovo Miodragović, Zagreb, J. Stojanović, Bjelovar, Milan Buj, Zagreb, Ljubomir Mijatović, Zagreb, dr. Jure Pećarević, Opatija, Perošlav Ljubić, Sušak, dr. Ivo Orlić, Opatija, dr. Miloš Martić, Knin, dr. Branko Mrvoš, Zagreb, dr. Ivan Novak, Zagreb i R. Giunio, Prag.

Na sastanku je vođena opšira rasprava o potrebi stvaranja opće narodne organizacije za rad na narodnom ujedinjenju.

Nakon svršene rasprave donesen je jednoglasan zaključak, u kojem se kaže, da velika ideja ujedinjenja i nezavisnosti naroda Slovenaca, Hrvata i Srba, shvaćena dosljedno, zahtijeva, da se za nju založi cijeli narod.

Nijedna od današnjih političkih stranaka ne može sama svojom današnjom snagom da provede tu misao. Prvo zato, što svaka predstavlja samo jedan dio narodne snage, ograničene usko na pojedine naše pokrajine, a drugo zato, što je svaka od tih stranaka preostatak predratnoga doba sa stranačkim pogledima, programima i metodama, koji ne odgovaraju velikom duhu vremena, u kom živimo i savremenim potrebama naše politike. Zato da su svi prisutni uvjereni, da opći narodni interes bezuvjetno nalaže sakupljanje cijelog naroda u jedinstvenu političku organizaciju, u koju treba da se svrstaju svi neokaljani narodni elementi.

U zaključku je dalje naglašeno, da ispravno shvaćanje narodnog jedinstva traži jedinstveno organizovanje naroda na svim područjima narodnog života. Ovo da se smatra jedino sigurnim i uspješnim jamstvom za ostvarenje općenarodnog zahtjeva: jedinstvene nezavisne, na demokratskim temeljima uredene i socijalno pravedne države Slovenaca, Hrvata i Srba. I zato se učesnici sastanka obraćaju na novinstvo i na sve narodne ljudе, koji stoje na ovom gledištu, da ovu misao najodlučnije zastupaju i šire u narodu. Ujedno je izabran odbor od 10 lica sa zadaćom, da djeluje u označenom pravcu, te da o uspjehu rada na ponovnom sastanku donese svoj izvještaj, prema kome će se odlučiti o daljim mjerama.

Za predsjednika odbora izabran je dr. Ivo Krstelj, a za tajnika dr. Srdan Budisavljević.^{44b}

Saopćenje o ovim zaključcima zaplijenjeno je u zagrebačkim listovima, koji su ga odštampali. No cenzura je propustila štampanje saopćenja u sušačkim »Primorskim Novinama«, u osječkoj »Hrvatskoj Obrani« i osječkom »Jugu«, pulskom »Hrvatskom Listu« i u tršćanskoj »Edinstvi«. U »Glasu SHS« izašlo je saopćenje o sastanku od 12. maja istom u broju od 24. maja, dakle 12 dana poslije održanog sastanka. Da cenzura ne bi ponovno zaplijenila ovo saopćenje, »Glas SHS« je naveo, da saopćenje prenosi iz spomenutih provincijskih listova.

2. jula 1918. održan je u Splitu u dvorani kina »Karaman« veliki javni zbor Hrvata i Srba iz cijele Dalmacije. Zboru je predsjedao dr. Gajo Bulat. Na zboru je donesena rezolucija, u kojoj se kaže, da su ozbiljnost historijskog časa, koji proživljavamo, zajedništvo pretrpljenih progonstava i nevolja, bjelodane osnove naših narodnih neprijatelja, upravljene direktno proti našoj narodnoj egzistenciji – već izbrisali sve stranke i njihove razlike, te duhovno ujedinili sve pučanstvo dalmatinsko u jednoj političkoj misli, u jednom političkom cilju, da etnički jedinstveni narod Srba, Hrvata i Slovenaca ima neotuđivo pravo i dužnost, da sredstvom samoodređenja ostvari svoju jedinstvenu nezavisnu državu. Zato da učesnici na zboru smatraju, da je potreban jedinstven politički rad čitavog pučanstva dalmatinskog, dok god ne bude postignuto ili barem obezbijedeno postignuće tog vrhovnog narodnog cilja,

^{44b} Glas SHS od 24. maja 1918.

a da svako danas nisu

Na svrsetku
Hrvata i Srba
potrebe koju
vede akciju
identičnu i
nata i u dr
Dalmacije z
naca».

U upravu
Ante Anić,
Desnica, dr.
dr. Jerko M
kačić, Pavao

11. jula 1
maciju svoj
hrvatski ka
skupštini Ka
sakupljanja
narodnog z
za narodno
izjavljuju, o
jemu je svr
i Srba.^{44d}

14. jula 1
morja i Istr
za opću na
Srđan Budis

Na sastan
cilj: stvaran
ljima uredi
traži jedinst
opću »Naro
nizacija za l
nizacije« od

Sa sastan
vata i Srba
Dalmacije,
naroda.

Na kraju
nog ujedinj

^{44c} Isto, od

^{44d} Isto, od

^{44e} Isto, od

a da svako cijepanje narodnih sila zbog pitanja drugog reda ili koja danas nisu aktuelna, smatraju za narodnu stvar štetnim.

Na svršetku zbora izabrana je uprava »Narodne organizacije Srba, Hrvata i Slovenaca u Dalmaciji« od 16 lica, kojih se broj može do potrebe kooptacijom i povećati. Upravi je stavljen u dužnost, da pove akciju u Dalmaciji u smislu ovih načela, a po potrebi da pokrene identičnu i analognu akciju na okupljanju nezavisnih narodnih elemenata i u drugim našim krajevima, pa će u tu svrhu odrediti delegate Dalmacije za eventualno opće »Narodno vijeće Srba, Hrvata i Slovenaca«.

U upravu »Narodne organizacije za Dalmaciju« izabrani su: Don Ante Anić, dr. Roko Arneri, pop Jovo Bučin, dr. Gajo Bulat, dr. Uroš Desnica, dr. Mate Drinković, Ante Franić, Ivo Grisogono, dr. Ivo Krstelj, dr. Jerko Machiedo, dr. Ivan Majstrović, Milan Marušić, Dujam Mišić, Pavao Roca i dr. Roko Vuković.^{44c}

11. jula 1918. održali su u Splitu članovi Katoličkog seniorata za Dalmaciju svoj godišnji sastanak, na kojem je donesena rezolucija, da hrvatski katolički seniori u Dalmaciji, sakupljeni u Splitu na glavnoj skupštini Katoličkog seniorata 11. srpnja 1918., pozdravljaju akciju oko sakupljanja narodnih redova i jednodušno usvajaju zaključke splitskog narodnog zbora od 2. VII. 1918., nazirući u njima nužnu prepostavku za narodno samoodržanje i ostvarenje općeg narodnog programa, te izjavljuju, da će poduprijeti svaki rad na narodnoj koncentraciji, kojemu je svrha, da narod privede k ostvarenju države Slovenaca, Hrvata i Srba.^{44d}

14. jula 1918. održan je na Sušaku sastanak Hrvata iz Hrvatskog Primorja i Istre. Na sastanak su došli iz Zagreba u ime centralnog odbora za opću narodnu organizaciju predsjednik dr. Ivo Krstelj i tajnik dr. Srdan Budislavljević.^{44e}

Na sastanku je donesena rezolucija, u kojoj se kaže, da veliki narodni cilj: stvaranje jedinstvene, slobodne, nezavisne, na demokratskim temeljima uređene, socijalno pravedne države Slovenaca, Hrvata i Srba, traži jedinstveni politički rad cijelog naroda i njegovo okupljanje u opću »Narodnu organizaciju«. U tu svrhu da se stvara »Narodna organizacija za Hrvatsko Primorje i Istru« i bira se uprava »Narodne organizacije« od 12 lica sa pravom kooptacije.

Sa sastanka je pozdravljeno provedenje »Narodne organizacije Hrvata i Srba za Dalmaciju« i izrečeno uvjerenje, da će se za primjerom Dalmacije, Hrvatskog Primorja i Istre povesti i ostali krajevi našeg naroda.

Na kraju je rezolucije istaknuto, da postignuće velikog cilja narodnog ujedinjenja i oslobođenja traži, da prestanu stranačke borbe među

^{44c} Isto, od 5. jula 1918.

^{44d} Isto, od 16. jula 1918.

^{44e} Isto, od 15. jula 1918.

narodnim strankama i da se učini kraj svakom strančarenju, te da se izbjegne cijepanje narodnih sila zbog pitanja drugoga reda.

Sastanci, održani u Zagrebu, Splitu i na Sušaku i zaključci, doneseni na ovim sastanicima, imali su jak odjek u jugoslovenskoj javnosti, a naročito kod jugoslovenske omladine. No sama »Opća narodna organizacija« nije u širokim narodnim slojevima provedena onako, kako su to zamišljali i htjeli inicijatori za stvaranje ove organizacije. Kada je oktobra 1918. osnovano Narodno vijeće, jedino je Dalmacija bila jedinstveno predstavljena u Narodnom vijeću od članova »Narodne organizacije za Dalmaciju«.

Pitanje koncentracije političkih stranaka i grupa pokrenuto je među Slovincima još prije donošenja zagrebačke Martovske rezolucije. Na općem zboru Sveslovenske pučke stranke, održanom u Ljubljani 27. XII. 1917., donesen je među ostalim odlukama i zaključak, da je potrebno, da se ustanovi »Narodni svet«, koji bi imao zadatak, da u svoje ruke uzme vodenje jedinstvene narodne politike za sve Slovence, a u koji bi imale da uđu sve slovenske stranke.

Na sastanku Narodno-napredne stranke, održanom u Mariboru 13. januara 1918., donesen je zaključak, da treba povesti pregovore sa ostatim slovenskim strankama, koje stoje na gledištu jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba i narodnog samoodređenja radi stvaranja »Jugoslovenskog narodnog odbora«, koji bi odbor reprezentirao narod prema vani, a unutra bi stajao na čelu borbe za stvaranje narodne države.

Sličan zaključak donesen je i na zboru Narodno-napredne stranke, održanom u Ljubljani 2. II. 1918.

Međutim do stvaranja »Narodnog sveta« došlo je istom u mjesecu augustu 1918. U Ljubljani je za dan 16. augusta 1918. sazvan sastanak, na kom se imala provesti koncentracija stranaka u smislu zagrebačkog Martovskog zaključka. Na sastanku su učestvovali delegati Sveslovenske pučke stranke, Jugoslovenske demokratske stranke (ova je stranka osnovana 30. juna 1918. od Narodno-napredne stranke i nekih drugih naprednih grupa u Sloveniji), Slovenske socijal-demokratske stranke, političkog društva »Edinost« iz Trsta i političkog društva Hrvata i Slovaca u Istri, pa političko-gospodarskog društva za Korušku.

Na sastanak su došli u ime Hrvata i Srba: dr. Mate Drinković, dr. Ivo Krstelj, Ivo Grisogono, dr. Ivan Lorković, dr. Živko Petričić, dr. Srđan Budisavljević i dr. Jozo Sunarić.^{44f}

Nakon opće diskusije, koja je vođena 16. i 17. augusta, na sastanku je zaključeno, da se stvara »Narodni svet« kao najviša politička instanca političke organizacije naroda Istre, Kranjske, Štajerske, Koruške, Goriške i Trsta. Izabran je ujedno odbor »Narodnog sveta«, u koji su ušli kao predsjednik dr. Anton Korošec, a kao članovi dr. Lovro Pogačnik, dr. Josip Jerič i Franc Smodej, u ime Sveslovenske pučke stranke, Ivan Hribar, dr. Albert Kramer i Ivan Kejžar, u ime Jugoslovenske de-

^{44f} Isto, od 17. augusta 1918.

mokratske
i Slovenac

Nakon
načke soci
svet«, ali
nog sveta«
litiku cijel

Na sast
svet« smat
se za krat

Odbor
vezu sa o
stranaka i
treba što p
koncentra
biti ostvar

U 19. v
osnovi slo
lučnog ut
omladina
ska i slov
festacija
osnovici.
srpske om
priredila
borca za
proslavu
ovih na j
skih mani
saradnja
što snažn
kasnije.

Godine
za ujedin
Univerzit
der, Lav
i čirilicom
između H
jedinstvu

U uvo
lim: »Mj
zagriju n

mokratske stranke, pa dr. Đuro Červar u ime političkog društva Hrvata i Slovenaca u Istri i političkog društva »Edinost« u Trstu.

Nakon stvaranja »Narodnog sveta« izjavili su predstavnici Slovenske socijal-demokratske stranke, da ova zasada ne ulazi u »Narodni svet«, ali da će predstavnici stranke učestvovati na sjednicama »Narodnog sveta«, kada bude ovaj rješavao o pitanjima, koja se odnose na politiku cijelog naroda.

Na sastanku u Ljubljani istovremeno je zaključeno, da se »Narodni svet« smatra dijelom sveopćeg »Jugoslovenskog narodnog odbora«, koji se za kratko vrijeme ima osnovati u Zagrebu.

Odbor »Narodnog sveta« u Ljubljani stupio je odmah po osnutku u vezu sa odborom, koji je radio u Zagrebu na koncentraciji političkih stranaka i grupa kod Hrvata i Srba. Oba su se odbora sporazumjela, da treba što prije sazvati u Zagrebu sastanak, na kome će pitanje narodne koncentracije biti konačno riješeno. I tako se približavao dan, kada će biti ostvaren zaključak, donesen u Zagrebu 3. marta 1918.

JUGOSLOVENSKA OMLADINA

U 19. vijeku razvijala se nacionalna ideja na slovenskom jugu na osnovi slovenačkog, hrvatskog i srpskog nacionalizma, što je bilo od odlučnog utjecaja na cij politički i kulturni život. Prirodno je, da se i omladina na jugu u 19. vijeku organizirala i djelovala kao srpska, hrvatska i slovenačka. Dolazilo je doduše u to vrijeme do zajedničkih manifestacija omladinskih grupa, ali se to uvijek dešavalo na višenarodnoj osnovici. Tako je došlo i do jedne zajedničke manifestacije hrvatske i srpske omladine zagrebačkog Univerziteta. Mjeseca februara 1896. g. priredila je u Zagrebu srpska omladina proslavu 70. godišnjice života borca za narodna prava Srba u Ugarskoj Svetozara Miletića. Na ovu proslavu došli su – iako u manjem broju – i studenti Hrvati. Prisutnost ovih na jednoj srpskoj proslavi dovila je do zajedničkih srpsko-hrvatskih manifestacija. Tom prilikom dogovorili su se omladinci, da ubuduće saradnja između omladine hrvatske i srpske treba da bude stalna i da se što snažnije manifestuje. Do takve saradnje došlo je godinu dana kasnije.

Godine 1897. izašao je u Zagrebu almanah »Narodna Misao«, koji su za ujedinjenu hrvatsku i srpsku omladinu izdali studenti zagrebačkog Univerziteta Jovan Banjanin, Milan Kostić, Ivan Lorković, Dušan Mandić, Lav Mazzura i Svetozar Pribićević. Almanah je štampan latinicom i cirilicom. Osnovna je misao članaka, izašlih u almanahu bila, da odnos između Hrvata i Srba ne smije počivati na slozi, već mora da počiva na jedinstvu Hrvata i Srba.

U uvodnom članku omladinac Hrvat Dušan Mandić kaže među ostalim: »Mjesto posebnih idea hrvatskih i posebnih idea srpskih neka zagriju našu dušu, preliju se u naša srca, zajednički ideali i hrvatski i

srpski kao jedna cjelina. Riječima dakle »srpski ili hrvatski« neka je izražena odsada jedna narodna duša, jedna narodna misao.«⁴⁵

Omladinac Srbin Svetozar Pribićević u svom članku »Misao vodilja Srba i Hrvata« piše među ostalim: »Postaviti prirodne odnose između Srba i Hrvata znači otvoriti put, koji može dovesti narod naš do uglednog položaja u velikoj međunarodnoj zajednici ... Svaki narod ima neosporno pravo na samostalni život i razvitak. Jasno mora biti za svakoga, da nije nužno dokazivati narodu, kako on ima pravo na samostalnost. On ima to pravo, jer postoji kao narod, jer hoće da živi kao narod i da to svoje pravo provede ... Naše narodne potrebe, kao i ideal naše narodne budućnosti, zahtijevaju, da jedna misao spaja Beograd, Zagreb, Split, Sarajevo, Cetinje i Prizren. Sa faktičkim današnjim narodnim položajem ne možemo se nikako pomiriti, jer taj položaj ne odgovara našim narodnim i kulturnim aspiracijama. A kada bismo to htjeli učiniti, izgubili bismo pravo na časno ime naroda. Naše je najdublje uvjerenje, da su Srbi i Hrvati dijelovi jednog naroda i iz toga uvjerenja izlazi naše osnovno načelo narodnog jedinstva Hrvata i Srba.«⁴⁶

Izdavači almanaha »Narodna Misao« obratili su se na ugledne hrvatske i srpske ličnosti iz Austro-Ugarske i Srbije sa molbom, da im saopće svoja mišljenja o odnosu Hrvata i Srba. Dobili su odgovore, koji su u almanahu odštampani od ovih lica: od đakovačkog biskupa Josipa Jurja Strossmayera, mitropolita Srbije Mihajla, od političara i književnika: Koste Taušanovića, Matije Bana, dra Mihajla Polit-Desančića, Luke Zore, L. Borčića, Ljubomira Stojanovića, dra Vladimira Matijevića, Jovana Ristića, Jovana Avakumovića, Ilije Okrugića, dra Milenka Vesnića, dra Lovre Montija, Jovana Sundečića, Dinka Vitežića, dra Erasma Barčića, Valtazara Bogišića, Tadije Smičiklase, Natka Nodila, Milivoja Šrepela, dra Šime Mazzure, dr. Franka Potočnjaka, dra Lovre Vidrića, dra Ivana Zahara, dra Frana Vrbanića i dr. Marijana Derenčina. Sva ova pisma tada najuglednijih javnih radnika kod Srbija i Hrvata odišu velikom idejom bratstva i jedinstva. Ona su znatno podigla vrijednost almanaha »Narodna Misao« i snažno odjeknula u redovima omladine, i to ne samo na zagrebačkom Univerzitetu već i na drugim univerzitetima monarhije, na kojim su studirali jugoslovenski omladinci.

Kratko vrijeme poslije izdanja »Narodne Misli« pokreće omladina u Pragu časopis »Nova Borba« kao organ udružene omladine srpske, hrvatske i slovenačke. Godine 1899. omladinci Stjepan Radić i Svetozar Pribićević izdaju u Pragu list pod naslovom »Glas ujedinjene hrvatske, srpske i slovenačke omladine«.

God. 1901. prvi put na zagrebačkom Univerzitetu pojavljuje se hrvatska napredna omladina. U svom političkom programu ona je nosilac ideje hrvatsko-srpskog jedinstva. Ovu omladinu ne sačinjava više uski krug omladinaca, koji su se 1897. okupili oko almanaha »Narodna Misao«. Njezin broj ide u stotine. Prigodom izbora u upravni odbor Hrvat-

⁴⁵ Almanah *Narodna Misao*, Zagreb, 1937., strana 6.

⁴⁶ Isto, strana 56, 67, 68, 73, 74.

neka je
vodilja
između
o ugled-
ima ne-
svakoga,
stalnost.
rod i da
narodne
b, Split,
položa-
a našim
ti, izgu-
enje, da
azi naše
e hrvat-
n saopće
oji su u
pa Jurja
ževnika:
a, Luke
tijevića,
nka Ve-
ra Era-
ila, Mi-
a Lovre
Deren-
Hrvata
gla vri-
ćedovima
drugim
ladinci.
adina u
e, hrvat-
zar Pri-
rvatske,
e hrvat-
nosilac
iše uski
lna Mi-
Hrvat-

skog potpornog društva, koji su izbori imali političko obilježje, pobijeđuje lista hrvatske napredne omladine protiv liste studenata pristalica Hrvatske stranke prava, nosilaca hrvatskog separatizma.

Ova pobjeda naprednih studenata Hrvata zagrebačkog Univerziteta snažno je odjeknula kod studenata Srba i ovi u velikom broju stupaju u saradnju sa naprednim omladincima Hrvatima.

U burnoj god. 1903. u demonstracijama u Hrvatskoj, koje su bile uperene protiv nenarodnog režima bana Khuen-Héderváryja i koje su trajale mjesecima, učestvuju zajednički studenti Hrvati i Srbi.

U isto vrijeme dolazi do uže saradnje studenata Hrvata i Srba na univerzitetima u Pragu, Beču, Grazu i Innsbrucku. Početkom g. 1904. srpska omladina na beogradskom Univerzitetu osniva klub »Slovenski Jug« i pokreće list pod istim imenom, a pod devizom: »Južni Slaveni ujedinite se.«

Prigodom stogodišnjice proslave srpskog ustanka u septembru g. 1904. grupa omladinaca oko »Slovenskog Juga« sazivlje i organizuje u Beogradu prvi jugoslovenski studentski kongres. Na ovom su kongresu po red studenata iz Srbije i Crne Gore učestvovali i studenti iz monarhije i to Slovenci pod vodstvom Gregora Žerjava, Hrvati pod vodstvom Hinka Krizmana i Srbi pod vodstvom Srđana Budisavljevića. Na ovom kongresu bili su i studenti Bugari. Kongres je trajao 3 dana. Iako se u rezoluciji, donesenoj na kongresu, govorio o radu oko kulturnog jedinstva Južnih Slavena, koji rad treba postaviti na široke i plodonosne osnove uzajamnosti i jedinstva, kongres je po duhu, koji je na njemu vladao i po govorima, koji su na njemu održani, imao jasan politički jugoslovenski karakter.

Od god. 1903. pa dalje burni su se događaji odigrali na slovenskom jugu. Juna mjeseca 1903. oboren je u Srbiji dinastija Obrenovića, koja je tamo zavela vladavinu po volji odozgor. Istoga mjeseca morao je ostaviti bansku stolicu ban Khuen-Héderváry, koji je 20 godina vladao u Hrvatskoj pomoću sile. God. 1905.–1906. voden je između Srbije i Austro-Ugarske carinski rat, koji je dovršen sa povoljnim rezultatom za Srbiju. God. 1905. stvorena je u Hrvatskoj Hrvatsko-srpska koalicija, koja, stojeći na programu narodnog jedinstva, daje novi borbeni pravac politici u Hrvatskoj. U izborima, vodenim za Hrvatski sabor 1906., gubi većinu narodna stranka, koja je kroz 3 decenija vodila oportunističku politiku spram Ugarske. G. 1907. dolazi do opstrukcije hrvatskih delegata u zajedničkom saboru u Budimpešti zbog željezničke pragmatike, kojom je, protivno ugarsko-hrvatskoj nagodbi, uveden mađarski jezik na željeznicama u Hrvatskoj. G. 1908. dolazi do aneksije Bosne i Hercegovine sa strane Austro-Ugarske.⁴⁷ G. 1909. vodi se u Zagrebu

⁴⁷ Na međunarodnom kongresu, održanom u Berlinu g. 1878., donesen je zaključak, da se Austro-Ugarskoj povjeri, da okupira tada turske pokrajine Bosnu i Hercegovinu. Ovom okupacijom htjelo se na zahtjev Austro-Ugarske stati na put haotičnom stanju u ovim pokrajinama. 30 godina kasnije, Austro-Ugarska je – protivno odredbama Berlinskog ugovora – aktom od 5. oktobra 1908. jednostrano i bez saglasnosti sa svim potpisnicama članova Berlinskog kongresa – prekršila odredbu ovog ugovora, kojim

kroz 6 mjeseci glavna rasprava protiv 53 Srbina, optužena zbog zločinstva veleizdaje.⁴⁸ U decembru 1909. g. vodi se u Beču takozvani Friedjungov proces.⁴⁹ G. 1912. uveden je u Hrvatskoj komesarijat, kome je bila svrha, da slomi otpor Hrvatsko-srpske koalicije. Godine 1912. u jesen počinju balkanski ratovi, koji pobjedosno svršavaju za Srbiju i Crnu Goru.

Svi ovi, a i mnogi drugi burni politički događaji, imali su snažan odjek na raspoloženje Jugoslovena u monarhiji i digli su visoko njihovu svijest i ponos i borbeni duh.

Ovo naročito vrijedi za omladinu. Dok je ova prvih godina dvadesetog vijeka bila nosilac ideje narodnog jedinstva i naprednih ideja u kulturnim i socijalnim pitanjima, g. 1908. pojavljuje se nova omladina, nošena revolucionarnim duhom, koji iz godine u godinu raste i koji doseže

je Austro-Ugarska bila dobila ovlaštenje samo za okupaciju Bosne i Hercegovine, i izvršila aneksiju. Ovaj akt Austro-Ugarske doveo je do velikih diplomatskih zapletaja, koji su trajali pola godine. Srbija je najodlučnije protestovala protiv akta aneksije. Ona je tražila, da se sazove evropska konferencija, koja bi imala rješavati o aktu jednostrane aneksije i donijeti pravilno rješenje o pitanju Bosne i Hercegovine. Rusija je stala na stranu Srbije i snažno je podupirala njezinu diplomatsku akciju. Stvar se tako zaoštrela, da je postojala opasnost, da dođe do rata u Evropi. U martu 1909. uputila je Njemačka, koja je stala na stranu svoje saveznice Austro-Ugarske, ultimativnu notu Rusiji, tražeći od ove, da prizna akt aneksije. Rusija, želeći da izbjegne rat, na koji u to doba nije bila vojnički spremna, popustila je ovom pritisku Njemačke. Ujedno je savjetovala Srbiji, da isto učini. Ova je taj savjet poslušala, priznala akt aneksije i izjavila, da namjerava promjeniti pravac svoje politike spram Austro-Ugarske.

Time je bila završena aneksiona kriza. Srbija je izgubila političku bitku sa Austro-Ugarskom. No njezino energično i nacionalno držanje u ovoj krizi, znatno je diglo ugled Srbije u Evropi, a naročito kod onih Jugoslavena, koji su u Srbiji gledali jugosvenski Pijemont.

⁴⁸ Početkom augusta 1908. poveden je kod Okružnog suda u Zagrebu proces protiv Adama Pribićevića i drugova zbog zločinstva veleizdaje. Do pokretanja ovoga procesa došlo je iz političkih razloga. Austro-Ugarska spremala je u to vrijeme aneksiju Bosne i Hercegovine. Ona je kao jedan od razloga, zbog kojeg je trebalo izvršiti aneksiju, navodila i akciju, vođenu u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini za odcjepljenje ovih zemalja od Austro-Ugarske monarhije i njihovo pripojenje Srbiji. Da se ovoj akciji stane na put, potrebno je – kako se to isticalo s austrijske strane – provesti aneksiju Bosne i Hercegovine. Aneksijom pokazat će se Srbima čvrsta ruka i snaga monarhije, pa će se ovi morati okaniti protiva austrijske političke djelatnosti. Na ovaj način će doći, nadala se Austro-Ugarska, do smirivanja i sredivanja prilika na jugu monarhije.

⁴⁹ U broju 16018 bečkog lista »Neue Freie Presse« od 25. marta 1909. izaćao je članak profesora historije dra Heinricha Friedjunga pod naslovom »Oesterreich-Ungarn und Serbien«. U ovom članku napao je Friedjung zastupnike Hrvatsko-srpske koalicije, da pomažu akciju, koju da Srbija vodi protiv Austro-Ugarske. Zbog ovog članka podigli su narodni zastupnici Hrvatsko-srpske koalicije kod zemaljskog suda u Beču optužnicu protiv dra Friedjunga zbog klevete. Glavna rasprava počela je 9. decembra 1909. i trajala je 11 dana. Friedjung se pozvao u svojoj obrani na dokumente, za koje se na raspravi dokazalo, da su falsificirani (ove »dokumente« dobio je Friedjung iz bečkog ministarstva spoljnih poslova, po čijoj je inicijativi Friedjung napisao svoj članak u »Neue Freie Presse«).

Rasprava, vodena protiv Friedjunga, dobila je široki publicitet, i to ne samo u Austro-Ugarskoj, već i u cijeloj Evropi.

Ona je svršila velikom blamažom austro-ugarske spoljne politike.

vrhunac u revolucionar
God. 1911.
glavara Bo
je počinio
grebačkog
u Beograd,
manifestaci
za nju odsa
vanje u bor

U junu g
mesara Slav
vaja, ali pr
na smrt vje
doživotnu t
atentat na b
lakše ranjer

Ovi aten
venskih stud
Beču, Pragu
sve to borbe

Omladina
odišu revolu
piše jedan o
Giunio: »Ak
mično svoje
dinjenje, a n
ne može i ne
dinjenjem i

Revolucion
srednjoškolsk

Na Vidovd
skog prestolou
Princip.

Vidovdanski
napad Austro
rat. U ovom
svetu dužnosti
Ugarske, već

Veliki broj
godom mobili
iskoristio je H
drugi bili su z
šavši se s onu
brovoljačke j
hiljada.

vrhunac u momentu, kada je počeo Prvi svjetski rat u ljetu g. 1914. Taj revolucionarni duh dovodi i do revolucionarnih čina.

God. 1910. omladinac Bogdan Žerajić vrši u Sarajevu atentat na poglavara Bosne i Hercegovine Varešanina. Atentat nije uspio, a atentator je počinio samoubijstvo. U aprilu 1912. g. omladinci Hrvati i Srbi zagrebačkog Univerziteta i nekih drugih univerziteta monarhije odlaze u Beograd, gdje – u zajednici sa omladinom Srbije – dolazi do burnih manifestacija za narodno ujedinjenje. Omladina stvara zaključak, da za nju odsada postoji jedan program: aktivno revolucionarno učestovanje u borbi za narodno ujedinjenje.

U junu g. 1912. omladinac Luka Jukić vrši u Zagrebu atentat na komesara Slavka Cuvaja. Zbog ovog atentata, koji nije uspio protiv Cuvaja, ali prigodom kojega su poginula dva druga lica, Jukić je osuđen na smrt vješanjem (kazna smrti nije izvršena, jer je Jukić pomilovan na doživotnu tamnicu). U augustu 1913. omladinac Stjepan Dojčić vrši atentat na banskog komesara dr. Ivana Skerleca, koji je tom prilikom lakše ranjen.

Ovi atentatorski čini pojedinaca imali su jak odjek kod jugoslovenskih studentskih organizacija na univerzitetima u Zagrebu, Grazu, Beču, Pragu i Innsbrucku. Studenti, članovi ovih organizacija, postaju sve to borbeniji i revolucionarniji.

Omladina na spomenutim univerzitetima izdaje svoje časopise. I ovi odišu revolucionarnim duhom. U časopisu »Zora«, koji izlazi u Pragu, piše jedan od osnivača i glavnih voda revolucionarne omladine Rudolf Giunio: »Ako jedan rastrgani narod ima jednako da krvari za djelomično svoje ujedinjenje, a nikakvu slobodu, kao i za potpuno svoje ujedinjenje, a neograničenu slobodu, tada je više nego jasno, da taj narod ne može i ne smije da teži za djelomičnim nego za potpunim svojim ujedinjenjem i neograničenom slobodom.«

Revolucionarni duh, kojim diše akademска omladina, zahvatio je i srednjoškolsku omladinu.

Na Vidovdan, 28. juna 1914. izvršio je u Sarajevu atentat na austrijskog prestolonasljednika Franju Ferdinanda dok srednje škole Gavrilo Princip.

Vidovdanski atentat bio je povod – uzroci su bili mnogo dublji – za napad Austro-Ugarske na Srbiju, iz koga se napada razvio Prvi svjetski rat. U ovom je ratu jugoslavenska omladina u punoj mjeri izvršila svoju dužnost spram naroda. To vrijedi ne samo za omladinu Austro-Ugarske, već i za omladinu Srbije i Crne Gore.

Veliki broj omladinača, koji su bili vojni obveznici, i koji su se pri-godom mobilizacije morali javiti u vojne jedinice austro-ugarske vojske, iskoristio je prvu priliku, da prebjegne na protivničku stranu. Mnogi drugi bili su zarobljeni zajedno sa jedinicama, u kojima su služili. Našavši se s onu stranu fronte, velik broj omladinača prijavio se je u dobrovoljačke jedinice. Broj dobrovoljaca dosegao je nekoliko desetina hiljada.

Kada je riječ o omladini i njihovu doprinosu u borbi protiv zajedničkog neprijatelja, treba spomenuti i srpsku omladinu iz Srbije. Kada je mjeseca novembra 1914. srpska vojska pod teškim pritiskom nadmoćnih vojnih snaga Austro-Ugarske i zbog nedostatka artiljerijske municije, bila prisiljena na uzmak na bojištu u sjeverozapadnom dijelu Srbije – proizvedeni su vojnici đačkog bataljona, koji je početkom rata bio formiran i obučavan u Skoplju, u činove podnarednika i kaplara, upućeni na front i udijeljeni u mnogobrojne vojne jedinice. Daci podoficiri ušli su u borbene redove puni borbenog duha i oduševljenja, i podigli duh vojnih jedinica, koje su bile u odstupanju. Kada je u mjesecu decembru 1914. srpska vojska povela protuofenzivu protiv austro-ugarske vojske, koja je za ovu svršila katastrofalno, vojnici omladinci prednjačili su u borbi sa svojim hrabrim i neustrašivim nastupanjem.

Kada je početkom g. 1918. povedena u jugoslovenskim krajevima monarhije akcija za okupljanje narodnih snaga za borbu za oslobođenje i ujedinjenje, jugoslovenski omladinci, koji nisu služili u vojsci ili koji su na razne načine uspjeli, da se iz ove izvuku, snažno su podupirali ovu akciju.

24. januara 1918. zagrebačka univerzitetska omladina daje izjavu, koju je potpisalo 250 studenata. U ovoj izjavi se kaže, da jugoslovenska akademска omladina Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu naglašuje zahtjev čitavog jedinstvenog slovensko-hrvatsko-srpskog naroda, rascjepkanog u više država, da mir, koji bi imao dokrajiti ovaj strašan rat, izazvan željom za osvajanjem i podjarmljivanjem, bude demokratski mir, koji će i našem jedinstvenom narodu donijeti državno ujedinjenje i slobodu.

Jugoslavenska akademска omladina Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu traži, da narodna država Slovenaca, Hrvata i Srba bude u svojoj unutrašnjosti organizirana na širokoj demokratskoj bazi tako, da svakomu od historijskih plemena jedinstvenoga naroda budu osigurane sve historijske plemenske osobine. Očuvanje kontinuiteta historijskih područja pitanje je unutrašnjeg uređenja, te ne može da smeta narodnom ujedinjenju. Najšira upravna sloboda svih dijelova jedinstvene narodne države, kao i najšira građanska sloboda svih pojedinaca, neka bude temeljem države Slovenaca, Hrvata i Srba ...

Jugoslavenska akademска omladina Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu ne smatra se pozvanom, da ona u ovo veliko doba poduzme inicijativu, ali se osjeća dužnom, da u ime svoje i svojih kolega, koje su grozote rata već četvrtu godinu otroke od kuće i rada, pozove sav narod na okup, da preko svojih predstavnika progovori pred širokim slavenskim svijetom, pred Evropom i pred cijelim kulturnim čovječanstvom, te da naglasi naše neopozive zahtjeve za državnim ujedinjenjem i slobodom.

Na kraju izjave jugoslovenska akademска omladina Hrvatskog sveučilišta u Zagrebu izrazuje svoje simpatije svima, koji su u tom pravcu štогод stvarno učinili, u prvom redu vodstvu »Jugoslavenskog kluba« u Beču i »Starčevićeve stranke prava« u Zagrebu, za dosadašnje soli-

darno nast
i do konač

Slične po
ska akadem
brucku.

U Splitu
izdala izjav

U ovoj
i svih socij
dade jasan
sto i nepok
i razdijelje
srpsko-hrvat
čovječanstv
i žrtvovao
u svijetu i
dovskih ide

Prožeta s
nije protest
njegovom,
svog potpu
samoodređe
nezavisne J

Oduševlje
na velikom

Uvjereni
žarom plam
da neustraš
nacionalnog

Početkom
njih škola p

»Tražimo
nezavisnu d

Povodom
januara 191
rale o miru,
budu pripuš
osnovu neogr
omladina u
kaže, da jug
važne događ
kim narodim

⁵⁰ Šišić, Dok

⁵¹ »Glas SH

⁵² Isto, broj

darno nastupanje u parlamentu sa željom, da se bratskom sloganom dođe i do konačnoga cilja.⁵⁰

Slične političke izjave donijela je na svojim sastancima i jugoslovenska akademска omladina na univerzitetima u Grazu, Beču, Pragu i Innsbrucku.

U Splitu je koncem mjeseca januara 1918. jugoslovenska omladina izdala izjavu, koju je potpisalo 528 omladinaca.

U ovoj se izjavi kaže, da se jugoslovenska omladina obiju spolova i svih socijalnih razreda osjeća dužnom, da sred ovih kaotičnih prilika dade jasan izraz svoje nacionalne vjere, te ovim izjavljuje svoje čvrsto i nepokolebljivo pouzdanje u snagu naroda svojega, rascjepkanoga i razdijeljenoga na mnogo umjetnih i neprirodnih granica: naroda srpsko-hrvatsko-slovenskoga, koji je u ovoj golemoj i titanskoj borbi čovječanstva za slobodu i pravdu doprinio rijeke svoje dragocjene krvi i žrtvovao cvijet svoje najbolje djece. Jugoslovenska omladina vjeruje u svijetlu i bolju budućnost naroda. Ona vjeruje u ostvarenje pradjeovskih idea i u konačnu pobjedu slobode, jednakosti i bratstva.

Prožeta silnom i plamenom vjerom u narod naš omladina najodlučnije protestuje protiv svih zvjerstava, izvedenih na nacionalnom tijelu njegovom, te naglašava zahtjev cijelog jugoslovenstva za ostvarenje svog potpunog, neokrnjenog jedinstva, naglašava zahtjev za svojim samoodređenjem i ističe neminovnu potrebu sazdanja slobodne, jake i nezavisne Jugoslavije.

Oduševljenjem pozdravlja sve naše narodne predstavnike, koji rade na velikom djelu naše potpune narodne nezavisnosti.

Uvjerenja, da širom cijelog našeg juga srca omladinska jednakim žarom plamte, jednakako osjećaju, omladina im upravlja bratski poziv, da neustrašivo stupaju pod stijegom slobode svoga naroda i njegova nacionalnog ujedinjenja.⁵¹

Početkom februara više od 1000 daka viših razreda zagrebačkih srednjih škola potpisalo je izjavu, u kojoj se na kraju kaže:

»Tražimo ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba u jednu jedinstvenu nezavisnu državu na temelju samoodređenja naroda«.⁵²

Povodom memoranduma Jugoslovenskog kluba u Beču, upućenog 31. januara 1918. delegacijama država, koje su u Brest-Litovsku pregovarale o miru, a kojim se memorandumom traži, da na mirovne pregovore budu pripušteni i Jugosloveni radi sklapanja mirovnog ugovora na osnovu neograničenog samoodređenja naroda – jugoslovenska akademска omladina u Pragu donijela je 5. februara 1918. rezoluciju, u kojoj se kaže, da jugoslovenska akademска omladina u Pragu, prateći budno sve važne događaje u ovo veliko historijsko doba, kad se kroji sudbina tolikim narodima, zabrinuta za udes i bit našega troimenog naroda, smatra

⁵⁰ Šišić, *Dokumenti*, strana 114, 115.

⁵¹ »Glas SHS«, broj 28 od 6. februara 1918.

⁵² Isto, broj 25 od 1. februara 1918.

svojom svetom dužnošću, da Jugoslovenskom klubu u Beču pošalje pozuku, da praška jugoslovenska akademska omladina oduševljeno pozdravlja jugoslovenski memorandum, koji je Jugoslovenski klub u Beču upravio dne 31. januara 1918. Pritom izriče Jugoslovenskom klubu svoju zahvalnost, što je konačno dao narodu dugo i željno očekivani općenarodni program, oko kojeg će se sa zanosom kupiti – bez razlike imena, vjere i staleža – sav naš narod, koji kompaktno obitava teritorij sjeverno i istočno od Jadrana.⁵³

U Zagrebu je 12. maja 1918. održan sastanak Hrvata i Srba, pristaša narodnog ujedinjenja, na kojem se raspravljalo o akciji, koju treba provesti za ostvarenje programa Martovske rezolucije i donesen je zaključak, da treba stvoriti jedinstvenu općenarodnu organizaciju, koja ima da okupi cijeli narod u borbi za stvaranje nacionalne države.

Ovaj zaključak pozdravljen je živo od jugoslovenske omladine i naišao je na njezinu punu podršku.

Prva se javila omladina na Hrvatskom Primorju. Sa sastanka, održanog 20. maja 1918. na Sušaku, omladina Primorja izdala je proglaš, u kojem kaže, da sa najvećim oduševljenjem pozdravlja akciju, koju poduzeće prošle nedjelje u Zagrebu delegati iz svih krajeva jugoslovenskih zemalja, koji stoje izvan današnjih saborskih stranaka. Treba da odbacimo sve stare programe, koji nisu za novo doba, koji nose i najmanju klicu iz prošlih vremena, koja je kadra mnogoga od sebe odbiti. Treba da se klonimo svih izjava, koje se temelje na tobožnjim historijskim pravima. Treba da zabacimo sve mede i treba da nam bude zajednički cilj i zajednička želja: ujedinjenje cijelog našeg troimenog naroda bez razlike. Svaki onaj, koji radi na tim idejama, radi za spas svoga naroda. Mi ćemo takve podupirati svim žarom mladenačkim i biti pripravni žrtvovati sve svoje, spremni na žrtve, jer znamo, da nam bez žrtava nema slobode, kaže se u tome proglašu omladine Hrvatskog Primorja.

Poručuju onima, koji su se sastali u Zagrebu, da su uz njih, da odravaju njihovu izjavu do posljednjeg slova, i da su shvatili želju, što smo je odavna osjećali u našim dušama: potrebu jedne sveopće čisto demokratske organizacije sa programom narodnog ujedinjenja u nezavisnoj i slobodnoj državi.⁵⁴

24. maja 1918. poslala je varaždinska jugoslovenska omladina tajniku akcionog odbora za opću narodnu organizaciju izjavu, u kojoj se kaže, da varaždinski akademicičari oduševljeno pozdravljaju novi korak na polju rada oko stvaranja preduvjeta za slobodnu državu, učinjen na sastanku u Zagrebu od 12. maja 1918. Ideja sveopće organizacije historijski potpuno je dozrela, a tako ispravno naglašena u rezoluciji, mora doći do što brže i što potpunije realizacije. Ona znači pravovremeno uočavanje velike opasnosti, u kojoj se, pocjepkan na tolike razne načine i neorganizovan naš narod nalazi. Ona je naročito dolična protuteža

⁵³ Isto, broj 33 od 12. februara 1918.

⁵⁴ Isto, broj 100 od 24. maja 1918.

svim antiderivativima, neprijateljima, postignuće našeg oduševljenog našću, kojog

Jugosloveni
26. maja 1918.
hrvatski i srpski
grebu dne 1918.
narodnog ujedinjenja
općim životom
čvrstu, stisnuju
daju oduševljenje

Pridružujući
nište sve razne
šoj zemlji, kroz
jedničkom ratu
se otkloni svrški
grli i uzme ljudi

Ujedno on
gove akademici
sav svoj žar,

Čvrsto odlučujući
i najodlučniji
ovome pozivajući
slobodnu budućnost

7. juna 1918.
nak, na kojem

»Jugoslavenska
dicija onih gospodara
istaknuše pred
rodnu državu
zbog kojeg je
onih, koji su
govore, izjavili

Živo pozdrav
sastanka od 1918.

Svima nam
nje svih teritorija
i Slovenci u
državu SHS.

Želeći, da
međunarodni

⁵⁵ Isto, broj 100 od 24. maja 1918.

⁵⁶ Isto, broj 100 od 24. maja 1918.

svim antidemokratskim i antislavenskim tendencijama naših narodnih neprijatelja. Smatrajući sveopću narodnu organizaciju sredstvom za postignuće našeg ujedinjenja, obećava, da će se za nju založiti, ne samo oduševljenom propagandom na riječima, nego i onom ozbiljnom radnošću, kojoj nas naučiše teške godine narodnog stradanja.⁵⁵

Jugoslovenska akademска омладина у Бечу на своме састанку од 26. маја 1918. донијела је резолуцију, у којој се kaže, да slovenski, хрватски и српски академићари у Бечу, опазивши у саопштењу збора у Загребу дне 12. маја 1918. склопљених патриота жељу и волју, да мисао народног ујединjenja и слободе крене са мртве точке и заструји јаким опћим животом, да прикупи и повезе сву народну snagu, моћ и отпор у чврсту, стиснуту и кристализирану фалангу – на данашњем свом састанку дaju одушка свом веселју и одушељењу.

Pridružuju се вапају споменутог збора, да се у народном програму ниште све разлике, традиције и споредности свих досаданијих странака у највишој земљи, које жеље својим радом и организацијом постићи идеал у једнојачком раду са славенском браћом Чешима и дијелом Полјака, те да се отклони све, што нас дјели у највишем народном програму, а njega пријатељи и узме као високи идеал нашег народног и политичког живота.

Уједно омладина pozivlje sve народне ljude, у првом redu другове академићаре, да не пусте, да замре овај вапај, већ да му подаду свајаш ћар, волју и рад и тако га унесу у живот.

Čvrsto одлуčује, да ће остати уз мисао склопљења народне фаланге и најодлуčније се борити против свакога, који се у овоме случају оглашује овоме pozиву, те time ometa veliko djelo наше садањности за сретну и слободну будућност.⁵⁶

7. јуна 1918. jugoslovenska омладина у Прагу одржала је своме састанак, на којем је прихваћена изјава, у којој се међу осталим kaže ово:

»Jugoslavenska akademска омладина у Прагу, бастина славних традиција оних генерација, које прве развије стијег народног јединства и истакнуше програм ујединjenja јединственог народа у јединственој народној држави, вјерна најчелима jugoslovenskog nacionalističkog покreta, zbog којег је и прије рата stradala i прогонјена била – ту име своје и свих оних, који су из њених redova потекли, а данас нити могу нити смiju да говоре, izjavljuje:

Živo pozdravlja rodoljubivi zaključak zagrebačkog izvanstranačkog састанка од 12. svibnja 1918. u njegovu најчелном и тактичном dijelu.

Svima nam је циљ, за који треба да се читави народ заложи: ујединjenje свих територија, које у компакtnim масама nastavaju Срби, Хрвати и Словени у јединственој, самосталној, националној и социјалној праведној држави SHS. S njom стojimo i padamo!

Želeći, да живимо у једничici слободних народа svijeta, naglašujemo меđunarodni карактер jugoslovenskog pitanja, а од foruma istinskih

⁵⁵ Isto, број 108 од 4. јуна 1918.

⁵⁶ Isto, број 107 од 3. јуна 1918.

predstavnika slobodnih naroda tražimo i međunarodnu garanciju za svoju državnu samostalnost.

U borbi za ostvarenje naših nacionalnih idealova saveznici su nam svi narodi, koji teže za istim ciljem, a u prvom redu po krvi, načelima i težnjama najbliža slavenska braća Česi i Poljaci.

Apelira na sve narodne stranke i skupine, da napuste svoje uske i zastarjele stranačke okvire i da se sliju u jedinstvenu političku organizaciju, koja će obuhvatati sav narod slovenačkog, hrvatskog i srpskog imena. Velika vremena traže velike ljudi, i široke vidike!

Nalazimo se u borbi, kojoj nema ravne u historiji. I najveći narodi u nju ulažu sve svoje moralne i materijalne vrijednosti, stjecane krvljem, radom i stoljetnom civilizacijom. Momenat odluke primiče se. Velika dužnost i velika odgovornost leži na našem pokoljenju. Posljednji je čas, da mobilizujemo sve svoje sile. Organizujmo svoje redove, disciplinujmo jedinstvenu nepokolebljivu volju, da svojoj pravednoj stvari pomognemo do pobjede.

Stoga pozivamo svu mladu generaciju, a naročito one svoje starije drugove, koji su živjeli i vaspitali se u ideji jedinstva, da se baci žarom svoje mladosti u narod, da širi duboku vjeru u pobjedu ideje slobode i ujedinjenja, da budi latentne narodne energije, da pokrene pasivne, osvijesti nesvijesne i ohrabri malodušne, pa da povede zanosan i pregački narodni pokret i – držeći se visoko nad stranačkim i ličnim ambicijama – poradi na koncentraciji svih čestitih narodnih elemenata.

Naše pokoljenje nosi odgovornost za sudbinu budućih vjekova. Naša sposobnost, organizovanost, disciplina i spremnost za žrtve odlučit će o tom, da li će buduća pokoljenja našeg naroda biti srećna u ujedinjenoj i slobodnoj domovini, ili ćemo im u naslijede ostaviti bijedu i krv. Stoga je u današnje sudbonosno doba pozvano svako pleme, svaka pokrajina, svaka grupa i svaki pojedinac, da ponese teret pregalačkog rada i neograničenost žrtve i da primi krst stradanja. U ime svojih pradjedova, koji su prolili krv za slobodu i u ime budućih pokoljenja, osjećamo moralnu dužnost – potpuno svijesni o zamašnosti onoga, što kažemo – da jasno i glasno kliknemo:

*Ko ne dođe u boj na Kosovo,
Od ruke mu ništa ne rodilo
Ni u polju bjelica pšenica,
Ni u brdu vinova lozica!
Ne imao od srca poroda!
Rdom kađ'o, dok mu je koljena!«*

Iz ove izjave jugoslovenske akademске omladine u Pragu najbolje se vidi, kakvim je duhom ona odisala i sa kakvim je oduševljenjem rada u velikim danima borbe za narodno ujedinjenje.

Izjava jugo...
broju »Glas...
državnog od...

Sve, što je...
nje jugoslo...
dila i uradil...
i ovo, što je...
slobodu i u...

D R Ž...

Politička a...
aktuell u p...
venci, Hrvat...
stranka, koj...
koja bi prog...

Ali bez ob...
1918., kada...
jenjenim pri...
tanju ujedin...

To se naj...
stranaka i g...
1918.

Kada je p...
tičke stranke...
Hrvatska stra...
kratska stra...
formirale su...
kih listova, k...
grupe oko »C...

Sve politi...
prava, učestv...

⁵⁷ Za vrijem...
prve štampane...
crvenom ili pl...
Novine su mor...
pa su zaplijen...
15. juna 1918.,
omladine u Pra...

Izjava jugoslovenske akademске omladine u Pragu odštampana je u broju »Glasa Slovenaca, Hrvata i Srba« od 15. juna 1918. Cenzura državnog odvjetništva u Zagrebu u cijelosti je zaplijenila ovu izjavu.⁵⁷

Sve, što je ovdje izneseno o akciji jugoslovenske omladine za stvaranje jugoslovenske države, samo je mali dio onoga, što je omladina radila i uradila i u pozadini i na ratnim bojištima i u zarobljeništvu. Ali i ovo, što je izneseno, pokazuje i dokazuje, da je omladina u borbi za slobodu i ujedinjenje časno ispunila svoju dužnost.

DRŽANJE POLITIČKIH STRANAKA I GRUPA

Politička akcija stranaka kretala se do rata oko problema, koji su bili aktuelni u pojedinim zemljama i pokrajinama, u kojima su živjeli Slovenci, Hrvati i Srbi monarhije. Za to nije postojala i mogla postojati stranka, koja bi obuhvatala cijeli jugoslovenski nacionalni teritorij i koja bi programatski bila nosilac ujedinjenja cijelog naroda.

Ali bez obzira na to, političke su stranke i grupe u godinama 1917. i 1918., kada je vođena akcija za stvaranje nacionalne države, u promjenjenim prilikama povele novu politiku i odigrale krupnu ulogu u pitanju ujedinjenja.

To se najbolje vidi, ako se iznese držanje i politički stav pojedinih stranaka i grupa u pojedinim jugoslovenskim zemljama u god. 1917. i 1918.

HRVATSKA

Kada je počeo Prvi svjetski rat, u Hrvatskoj su djelovale ove političke stranke: Hrvatsko-srpska koalicija, Starčevićeva stranka prava, Hrvatska stranka prava, Hrvatska seljačka pučka stranka, Socijal-demokratska stranka i Srpska narodna radikalna stranka. Za vrijeme rata formirale su se u Zagrebu tečajem godine 1918. političke grupe oko nekih listova, koje su zastupale politiku narodnog ujedinjenja. To su bile grupe oko »Glasa SHS«, »Novina« i »Malih Novina«.

Sve političke stranke i grupe u Hrvatskoj, osim Hrvatske stranke prava, učestvovali su u stvaranju jugoslovenske države.

⁵⁷ Za vrijeme rata 1914.–1918. morale su sve novine, koje su izlazile u Hrvatskoj, prve štampane otiske slati na prethodnu cenzuru državnom odvjetništvu. Ovo je crvenom ili plavom olovkom precrtavalo ono, što se nije dozvoljavalo da se štampa. Novine su morale izbaciti iz sloga sve ono, što je državno odvjetništvo zaplijenilo, pa su zaplijenjena mjesta ostala prazna i bijela. Zaplijenjeni otisak »Glasa SHS« od 15. juna 1918., u kome je štampana rezolucija, prihvaćena na sastanku jugoslovenske omladine u Pragu, održanom 7. juna 1918., nalazi se u posjedu dra S. Budisavljevića.

Hrvatsko-srpska koalicija. Hrvatsko-srpska koalicija stvorena je u decembru 1905. U koaliciju su ušle ove stranke: Stranka prava (ova nije identična sa Hrvatskom strankom prava), Hrvatska napredna stranka, Srpska samostalna stranka, Srpska radikalna stranka i Socijal-demokratska stranka (ove dvije posljednje stranke poslije kratkog vremena istupile su iz koalicije).

U uvodu manifesta, kojim se koalicija po svome obrazovanju obratila na narod, kaže se i ovo: »Hrvatski i srpski rodoljubi udružiše se u jednu čvrstu vezu sa zadatkom, da našu otadžbinu Hrvatsku ujedinjenim silama i uz potporu svega hrvatskog i srpskog društva izvedu iz do sadašnjih nesnosnih i ubitačnih odnošaja. Prva im se prilika za to pruža kod nastajnih izbora za sabor kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, u koje će izbore ući zajedno i složno.«

Zatim se u manifestu o političkom dijelu programa koalicije traži opće izravno, jednako i tajno pravo glasa, sloboda zabora i dogovora, sloboda štampe, nezavisnost sudovanja, uvedenje porote, sloboda savjesti, ravнопravnost narodnosti i vjere, zaštita kućnog praga i uvođenje upravnog sudovanja.

U manifestu se nadalje kaže, da koalicija, vodeći računa o velikim narodnim idealima i odgovarajući narodnoj težnji za narodnim ujedinjenjem – traži stvarno ujedinjenje Dalmacije sa Hrvatskom.

Manifest završava riječima, da narodu našem hrvatskog i srpskog imena ljepše budućnosti, a ni samog narodnog opstanka nema bez zajedničkog i solidarnog rada obaju dijelova naroda.⁵⁸

Iz ovoga se manifesta vidi, da je koalicija stala na gledište, da Srbi i Hrvati nisu dva naroda, već dijelovi jednog istog naroda. Ova misao narodnog jedinstva Hrvata i Srba manifestovala se kroz cijeli rad Hrvatsko-srpske koalicije. Ova misao davala je snage njenoj borbi, zbog ove misli odlučujući vrhovni faktori monarhije bili su neprijateljski raspoloženi spram Hrvatsko-srpske koalicije. Vršeni su mnogi pokušaji odozgo, da se razbijje koalicija.

Kod izbora, koji su pred rat vođeni u mjesecu decembru 1913., koalicija je ušla u sabor sa 54 poslanika, što znači, da je u saboru imala apsolutnu većinu.

Kada je počeo rat, prvi su bili na udaru odozgo neki članovi Hrvatsko-srpske koalicije. Predsjednik sabora dr. Bogdan Medaković nalazio se u tom momentu u Opatiji. Bio je uhapšen i stražarno prepraćen u Zagreb. Narodni zastupnici Svetozar Pribićević i Valerjan Pribićević bili su uhapšeni i internirani u zatvoru okružnog suda u Zagrebu. Odavle je Svetozar Pribićević, po naređenju vojne vlasti, od vojne patrole prepraćen u Budimpeštu, gdje je ostao interniran u jednom vojnom magazinu više od godinu dana. Narodni zastupnici dr. Dušan Popović i dr. Srđan Budisavljević bili su odmah početkom rata optuženi zbog zločina smetanja javnog mira, a ujedno je protiv dra Budisavljevića povedena

⁵⁸ Horvat, *Politička povijest Hrvatske*, strane 37, 38.

a je u de-
(ova nije
a stranka,
demokrat-
nena istu-

aju obra-
uziše se u
ujedinje-
du iz do-
to pruža
i Dalma-

traži opće
, sloboda
jesti, ra-
uvodenje
o velikim
m ujedi-

srpskog
a bez za-

, da Srbi
va misao
rad Hr-
rbi, zbog
ljski ras-
pokušaji

3., koali-
ala apso-

i Hrvat-
ć nalazio
praćen u
ribićević
. Odavle
role pre-
m maga-
vić i dr.
g zločina
povedena

istraga zbog zločina veleizdaje. Nadalje su progonjeni bili narodni za-
stupnici Večeslav Vilder i dr. Duro Šurmin. Osim ovih vodećih ljudi
koalicije, bili su progonjeni i mnogi drugi njezini pristaše.

U ljeto god. 1917. došla je Hrvatsko-srpska koalicija na vladu u
Hrvatskoj sa banom Mihalovićem na čelu. To se desilo u momentu,
kada je vojna snaga Austro-Ugarske monarhije počela opadati, pa se
kod mjerodavnih faktora na vrhovima smatralo potrebnim, da treba
malo popuštati uzde.

Kada je poslije bečke Majske deklaracije povedena politička akcija
za stvaranje jugoslovenske države, Zagreb i Hrvatska doskora su postali
centar ove akcije.

U ovoj akciji nije učestvovala Hrvatsko-srpska koalicija. Ona je stala
na gledište, da treba sačekati svršetak rata, i onda zauzeti stav i kazati
konačnu riječ u pitanju narodnog ujedinjenja.

O ovom stavu koalicije postoje dva gledišta. Jedno, da je trebalo da
koalicija napusti vlast i kao nositeljica politike narodnog jedinstva i
kao najjača stranka u Hrvatskoj stupi na čelo akcije za narodno uje-
dinjenje. I drugo, da bi u slučaju, da je koalicija tako postupila, došlo
do neustavne vlade u Hrvatskoj, koja bi pokušavala da spriječi svaku
akciju, koja je u Zagrebu i iz Zagreba vodena za narodno ujedinjenje.

Političke stranke i grupe, koje su na osnovu zaključka, donesenog u
Zagrebu 3. marta 1918., radile na koncentraciji narodnih snaga za
akciju za narodno ujedinjenje, pobijale su politički stav i držanje
Hrvatsko-srpske koalicije.

Gledište ovih stranaka i grupa jasno je izloženo u »Glasu SHS«.
Ovaj list u broju od 6. marta 1918. u uvodnom članku pod naslovom
»Koalicija« kaže među ostalim i ovo:

»Jasno je, da se politički život jednog razvijenog naroda ne da sabiti
u jednu političku stranku i da se sve kompleksne težnje i ciljevi ne dadu
svesti u jedan stranački program. Bilo bi nepametno takvo što i poku-
šavati. Ali ova diferenciranost ne smeta, da u svakom momentu, koji je
kritičan za narodnu zajednicu (na primjer u ratu) – čitav narod ima isti
cilj i da sav tom cilju ide istim putem. U takvom času politiku ovih
stranaka poklapa jedino jedna opća zajednička nacionalna politika. Tko
tada nije uz tu politiku, tko ostaje izvan nje, ostaje izvan naroda. To vri-
jedi za narode, koji su suvereni na svom teritoriju, a dakako još više
za one, koji tek rade da to postanu.

U Hrvatskoj nije tako. Tu imamo politiku zvanične reprezentacije
naroda, koja je i po svojim proklamovanim ciljevima i po svojim meto-
dama u direktnoj protivnosti sa nacionalnim aspiracijama. Danas takva
politika ne može imati opravdanja. Ona je i kao reprezentativna jedno
zlo, jer se pred vanjskim svijetom falsificuje narodna volja, jer svi,
koji su dalje od naših prilika i koji ne znaju faktično stanje stvari kod
nas, mogu smatrati ovu politiku, koja ima za se formalni pristanak ve-
ćine naroda, narodnom politikom, njene ciljeve idealima našeg naroda
u ovom sadašnjem času. I onda naš nacionalni program postaje jedan
dio programa dualističke monarhije.

No nama ne može biti svejedno, što o našim težnjama sudi strani svijet i prijatelji i protivnici, jer kod rješavanja našeg pitanja jamačno ne će biti odlučna samo volja i interes onih, koji danas imaju posljednju riječ u zvaničnoj politici u Hrvatskoj. A bit će krivica današnjeg zvaničnog predstavništva naroda u Hrvatskoj, ako naši interesi budu identifikovani sa interesima, koje zastupa Wekerle i svi oni, koji su oko njega i za njim.

No ovo sve još nije jedino zlo. Ono, što je najgore u politici i što se po rđavim posljedicama vidi već danas, to je, što cijepa narodnu volju, demoralisce narod i ometa mu razmah svih energija u radu za veliki cilj. Mora nam biti jasno svima, da rješenje našeg nacionalnog pitanja ne će doći samo od sebe, a kako stoe stvari, apsolutno ne može biti onako, kako ga želimo, ako nam ga nature kao gotov rezultat. Moramo biti spremni, da svojim držanjem i svojim radom omogućimo rješenje, kako odgovara našim interesima i da mu, ako ustreba, svojom vlastitom snagom pokažemo ispravnost i opravdanost. Ali to je moguće samo onda, ako za takvim zahtjevima bude stajala neslomljiva i nepokolebiva volja čitavog naroda . . .»

Političko držanje Hrvatsko-srpske koalicije u tom vremenu branili su članovi koalicije i u Saboru i u svome listu »Hrvatska Riječ«.

Svetozar Pribićević, sekretar saborskoga kluba koalicije, u svom govoru, održanom u sjednici Hrvatskog sabora od 9. jula 1918. branio je politički stav koalicije. Treba biti na čisto, rekao je Pribićević, da je koncentracija stranaka i grupa samo jedna metoda i jedna taktika, ali da može da bude u našoj politici i druge taktike i druge metode, a to je metoda podjele uloga. U našoj javnosti još nije dovoljno raspravljeni pitanje, koja je taktika bolja, da li taktika koncentracije ili taktika podijeljenih uloga. Ako je dr. Lorković mišljenja, da današnju situaciju treba žrtvovati, kako bismo se svi mogli okupiti u jedinstvenoj političkoj grupi, onda je trebalo da se o tom jasno izrazi. Pitanje današnje političke situacije u Hrvatskoj nije pitanje jedne ili druge političke stranke, već je to pitanje narodno. On da je u kontaktu sa narodom, ali da nije iz tog kontakta razabrao, da narod misli, da današnju političku situaciju treba dići u zrak, a da se ne zna, kakva će nova situacija nastati. Predstavnici Hrvatske stranke prava, frankovci, jasno su kazali, da je njihov cilj uvedenje komesarijata u Hrvatskoj, koji će imati da riješi naše narodno pitanje u hrvatskom pravcu. Nema sumnje, da na ustima sviju lebdi pitanje, što će biti, ako koalicija napusti današnju situaciju u Hrvatskoj. On ne zna, sa kojim se pravom traži od koalicije, da dovede do takve situacije u Hrvatskoj, u kojoj će se vladati bez Sabora, i to još u današnjoj situaciji, kada se naše narodno pitanje još ne rješava, jer ga nitko od odlučujućih faktora ne misli da rješava, jer se svršetak rata još ne može dogledati. Nema sumnje, da je vrlo lako i komotno stajati na gledištu, koje su zauzeli oni, koji u tom pogledu nemaju nikakve odgovornosti, a koji su sigurni, da je u Hrvatskoj jedna većina, koja podržava ustavno stanje i koja omogućuje slobodno poli-

tičko kretanje
samo pitanje

Kada je
koalicija. N
potpredsjedi
od 29. oktob
ska, Slavonij
i pristupaju

Predstavn
u aktu ujedi

Starčević
zvani prava
Eugen Kvate
stalne hrvat
srednjem vij
stjecajem ra
prošlost imad
svoju slobod
Slovenci, jer
Hrvati». Kad
sabor, on je
»Cijelo puča
i Jadranskim

U jednoj
nik stavlja p
sa austrijskim
kraljem dog
nog značaja
ničke obrane

God. 1863
Napoleonu,

⁵⁹ Stenografs

⁶⁰ Mjeseca a
gradskoj univer
omladinaca pro
Jovana Skerlića
dr. Skerlić med
je to jugoslove
su jedno. Ante
su oni pravoslav
Hrvati, dakle d

Učesnik na p
pisao je u zag
naveo i razgove

Svoje glediš
opširno je dr.
Starčević», a ko

di strani
jamačno
osljednju
njeg zva-
du iden-
i su oko

i što se
nu volju,
za veliki
g pitanja
nože biti
Moramo
rješenje,
vlastitom
će samo
oklebiva

ranili su

vom go-
orano je
ć, da je
ktika, ali
e, a to je
pravljeno
ktika po-
situaciju
noj poli-
današnje
političke
narodom,
ju poli-
situacija
u kazali,
imati da
e, da na
današnju
koalicije,
i bez Sa-
je još ne
a, jer se
o lahko i
pogledu
oj jedna
lno poli-

tičko kretanje. Zato on misli, da je ovo pitanje tako važno, da ono nije samo pitanje koalicije, već je jedno opće narodno pitanje.⁵⁹

Kada je stvoreno Narodno vijeće, ušla je u nj i Hrvatsko-srpska koalicija. Njezin član Svetozar Pribićević postao je jedan od dvojice potpredsjednika Narodnog vijeća. On u Hrvatskom saboru u sjednici od 29. oktobra 1918. obrazlaže prijedlog, kojim se predlaže, da Hrvatska, Slavonija i Dalmacija prekidaju sve veze sa Austrijom i Ugarskom i pristupaju u zajedničku državu sa Srbijom i Crnom Gorom.

Predstavnici Hrvatsko-srpske koalicije učestvuju 1. decembra 1918. u aktu ujedinjenja.

Starčevićeva stranka prava. God. 1861. nastao je u Hrvatskoj takozvani pravaški pokret. Pokrenuli su ovaj pokret dr. Ante Starčević i Eugen Kvaternik. Program je pokreta bio stvaranje nezavisne, samostalne hrvatske države. Hrvatska je – naučao je Ante Starčević – u srednjem vijeku bila suverena država. Ona je svoju punu samostalnost stjecajem raznih prilika izgubila. No hrvatski narod s obzirom na svoju prošlost imade historijsko pravo, da kao slobodan narod ponovno stvari svoju slobodnu državu Hrvatsku. U tu hrvatsku državu ima da uđu i Slovenci, jer su oni »planinski Hrvati« i Srbi, jer su oni »pravoslavni Hrvati«. Kada je Ante Starčević g. 1861. prvi put izabran u Hrvatski sabor, on je u jednom svom govoru u saboru kazao među ostalim i ovo: »Cijelo pučanstvo među Makedonijom i Njemačkom, među Dunavom i Jadranskim morem, ima samo jednu narodnost i jedan život«.⁶⁰

U jednoj od sjednica Hrvatskog sabora godine 1861. Eugen Kvaternik stavlja prijedlog, da Hrvatska ne prizna nikakve pravne zajednice sa austrijskim zemljama, ni sa Ugarskom, nego da se samo jedino sa kraljem dogovara o vlastitom uređenju, a onda ugovorom međunarodnog značaja uredi odnose sa austrijskim zemljama i sklopi savez zajedničke obrane sa Ugarskom.

God. 1863. odlazi Eugen Kvaternik u Pariz i predaje princu Jeromu Napoleonu, stričeviću francuskog cara Napoleona III., memorandum,

⁵⁹ Stenografski zapisnici Hrvatskog sabora.

⁶⁰ Mjeseca aprila 1912. došlo je do posjeti zagrebačke univerzitetske omladine beogradskoj univerzitetkoj omladini. Tom prilikom posjetila je jedna grupa zagrebačkih omladinaca profesora beogradskog univerziteta i poznatog književnog kritičara dra Jovana Skerlića. U razgovoru došlo je do govorova i o Anti Starčeviću. O ovome je dr. Skerlić među ostalim kazao i ovo: »Ante Starčević bio je najveći Jugosloven. Što je to jugoslovenstvo? Tvrđnja, da su Srbi i Hrvati jedan narod i jedna cjelina, da su jedno. Ante Starčević nije priznavao Srbe, nijekao im je pravo ime, tvrdio je, da su oni pravoslavni Hrvati, ali on je time postavio tvrdnju, da su Srbi isto, što i Hrvati, dakle da su jedno.«

Učesnik na posjeti zagrebačke omladine beogradskoj omladini Janko Baričević napisao je u zagrebačkoj »Riječi« broj 6 iz 1930. g. članak, u kome je među ostalim naveo i razgovor sa dr. Skerlićem o Antu Starčeviću.

Svoje gledište o političkom stavu Ante Starčevića o pitanju narodnog jedinstva opširno je dr. Skerlić obrazložio u raspravi, koju je napisao pod naslovom »Ante Starčević«, a koja je odštampana u knjizi »Pisci i knjige«, VI, Beograd 1926.

kojim traži moralnu i materijalnu pomoć za oslobođenje Hrvata iz austro-ugarskog ropstva.

God. 1867., govoreći u Hrvatskom saboru protiv vladajućeg položaja Austrije i Ugarske, Ante Starčević kaže, da bi »prvi i najsigurniji lijek bio, da mi narod istoka osnujemo jednu državu. To jedinstvo ne može se drugačije shvatiti, nego na temelju jednakopravnosti svih plemena. Smatrajmo se dakle jednom državom. Koje ljudstvo, koje more, koje zemlje, koje rijeke! Ljepše domovine na svijetu nema! U Srbiji stanuje najplemenitiji dio hrvatskog naroda.«⁶¹

Politika, koju je zastupao Ante Starčević, negirajući formalno Srbe i srpsko ime, naišla je kod Srba na najveću osudu i na najoštlijiji protest. Koncem XIX. i početkom XX. vijeka hrvatsko-srpski odnosi bili su neobično zaoštreni. Ovome nije bio samo uzrok negacija srpska sa strane jednog dijela Hrvata, već i spor radi Bosne i Hercegovine. Hrvati su svojatali ove dvije naše zemlje kao hrvatske, a Srbi kao srpske. Hrvatsko-srpski spor došao je do vrhunca, kada su početkom septembra 1902. izbile u Zagrebu velike protusrpske demonstracije, koje su se izrodile u fizičke napadaje na pojedine Srbe i u razaranje i pljačkanje srpskih trgovачkih radnja.

Šezdesetih godina prošlog vijeka Starčevićev i Kvaternikov pokret pretvorio se u političku stranku pod imenom Hrvatska stranka prava.

U Hrvatskoj stranci prava došlo je više puta do cijepanja. U god. 1908. postojale su dvije stranke prava: Starčevićeva stranka prava pod vodstvom dra Mile Starčevića i Hrvatska stranka prava pod vodstvom dra Josipa Franka. Razlika je između ove dvije stranice bila, što je Starčevićeva stranka prava stajala iskreno na državopravnom programu dra Ante Starčevića, dok je Hrvatska stranka prava formalno stajala na istom programu, a stvarno je bila eksponent politike Beća.

Pobjede Srbije i Crne Gore u balkanskim ratovima snažno su odjeknule na cijelom jugu monarhije, i to ne samo kod Srba, već i kod Hrvata i Slovenaca. To je imalo utjecaja i na gledanje vodstva Starčevićeve stranice prava. Ono formalno i dalje zastupa politiku svehrvatsva, ali stvarno osjeća, da mora da mijenja svoju politiku u odnosu spram srpskog.

Do ove promjene dolazi za vrijeme rata. Starčevićeva stranka prava daje u sjednici Hrvatskog sabora početkom juna 1917. izjavu, u kojoj se pozdravlja deklaracija Jugoslovenskog kluba u Beču i prihvata program postavljen u ovoj deklaraciji. Ujedno stranca stupa na gledište jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba.

Nova politika Starčevićeve stranice prava omogućila je, da je došlo do suradnje između nje i predstavnika Srba. Ta suradnja najprije se pokazala u Hrvatskom saboru. Disidenti Hrvatsko-srpske koalicije Valerijan Pribićević i Srđan Budisavljević stupaju već u ljeto god. 1917. u usku suradnju sa saborskim klubom Starčevićeve stranice prava. Ova se suradnja poslije proširila i na predstavnike Srba iz Bosne i Hercegovine.

⁶¹ Viktor Novak, *Antologija jugoslovenske misli i narodnog jedinstva*, Beograd, 1930., str. 352, 353.

vine i Daljske države.

Uz grupu sastanka bi traciji svih

5. juna 1. čeve stranke ostalim kažisti narod. Starčevićevi državi Slovenci noga jedinu nultet historijskog državno pravila.

Nadalje kome u ne manjinama otuđivo priznati.

Konačno bode i dem jest moguć ljana.⁶²

Ujedno brilo rad v mitovanih dalji rad u

Starčevićev Predsjednik sjednikom 1. decembra

Nakon pr sazivlje u kojoj se »rat naroda Hrvatske osnovanu,

I tako je onoga prog - postavio

Hrvatska p

Ova stranice bili dr. Ante se među osnovnim sporazumjem vencu su Hrvatske

⁶² Šišić, D

⁶³ Isto, str.

vine i Dalmacije, koji su učestvovali u akciji za stvaranje jugoslovenske države. Sve ovo znatno je podiglo ugled Starčevićeve stranke prava.

Uz grupu oko »Glasa SHS« glavni inicijatori zagrebačkog martovskog sastanka bili su Starčevićanci. Oni živo učestvuju u radu na koncentraciji svih narodnih snaga za stvaranje narodne države.

5. juna 1918. sastalo se u Zagrebu vrhovno stranačko vijeće Starčevićeve stranke prava, na kojemu je donesena rezolucija, u kojoj se među ostalim kaže, da je narod Hrvata, Srba i Slovenaca pod tri imena jedan isti narod. Dosljedno tome, upirući se u pravo narodnog samoodređenja, Starčevićeva stranka prava traži ujedinjenje i slobodu u narodnoj državi Slovenaca, Hrvata i Srba, u kojoj će narodne osebine troimenoga jedinstvenog naroda biti očuvane i osigurani državopravni kontinuitet historičko-političkih teritorija. Upirući se napose u historijsko državno pravo, traži očuvanje kontinuiteta hrvatske državnosti.

Nadalje traži za državu Slovenaca, Srba i Hrvata čitav teritorij, na kome u neprekidnom kontinuitetu živi naš narod, jamčeći inorodnim manjinama kulturnu samoupravu. Tom našem narodnom teritoriju neotudivo pripadaju: obale, luke i otoci sjevernog i istočnog Jadrana.

Konačno traži državu, uređenu na načelima potpune građanske slobode i demokratske samouprave, pa pravne i društvene jednakosti, to jest mogućnosti potpunog prosvjetnog i društvenog razvijanja svih državljanova.⁶²

Ujedno je vijeće Starčevićeve stranke prava na ovom sastanku odobrilo rad vodstva stranke oko koncentracije svih neodvisnih i nekompromitovanih narodnih elemenata, te ovlastilo središnji odbor stranke na dalji rad u smislu zaključaka zagrebačkog sastanka od 2. i 3. marta 1918.

Starčevićeva stranka prava ulazi mjeseca oktobra u Narodno vijeće. Predsjednik saborskog kluba te stranke dr. Ante Pavelić postaje potpredsjednikom Narodnog vijeća. On u ime delegacije Narodnog vijeća čita 1. decembra 1918. adresu, upućenu regentu Aleksandru.

Nakon provedenog narodnog ujedinjenja Starčevićeva stranka prava sazivlje u Zagrebu skupštinu stranke, na kojoj se donosi rezolucija, u kojoj se »njajoduševljenje pozdravlja djelo oslobođenja i ujedinjenja naroda Hrvata, Srba i Slovenaca u jednu, na demokratskim temeljima osnovanu, državu Slovenaca, Hrvata i Srba.«⁶³

I tako je Starčevićeva stranka prava dala svoj doprinos ostvarenju onoga programa, koji je dr. Ante Starčević – iako pod drugim imenom – postavio još sedamdesetih godina prošloga vijeka.

Hrvatska pučka seljačka stranka

Ova stranka osnovana je u Zagrebu god. 1905. Osnivači su stranke bili dr. Ante i Stjepan Radić. U političkom dijelu programa stranke kaže se među ostalim: »Hrvati i Srbi jedan su narod, pa se već za to moraju sporazumjeti i u političkom radu, naročito ondje, gdje žive zajedno. Slovenci su Hrvatima tako blizu, te su zapravo i oni sa Hrvatima jedan na-

⁶² Šišić, *Dokumenti*, strana 138.

⁶³ Isto, strana 285.

rod, koji ima složno raditi za zajedničku budućnost. Svi su južni Slaveni jedna narodna gospodarstvena cjelina, te mi Hrvati držimo Srbiju, Crnu Goru i Bugarsku svojim narodnim državama.«⁶⁴

Hrvatska seljačka stranka ulazi prvi put u Hrvatski sabor g. 1908. sa tri mandata. U izborima god. 1910. dobiva 9 mandata, u izborima god. 1911. 8 mandata i u izborima god. 1913. 3 mandata.

Početkom rata 1914. Hrvatska seljačka stranka surađuje u saboru sa Hrvatskom strankom prava, iako je ova bila odlučan protivnik jugoslovenskog ujedinjenja.

U mjesecu junu 1917. došao je za predsjednika ugarske vlade grof Eszterházy. Ovaj je poveo razgovore sa predstavnicima Hrvatsko-srpske koalicije, koji su imali cilj, da koalicija preuzme u svoje ruke vladu u Hrvatskoj. To su pokušali spriječiti vođe Hrvatske stranke prava. Zastupnik ove stranke dr. Ivo Frank došao je u Budimpeštu, da tamo pokuša izraditi, da banom bude imenovan barun Pavao Rauch. U Peštu je došao i Stjepan Radić, da podupre akciju dra Franka. Ova akcija nije imala uspjeha i u Hrvatskoj je došlo do imenovanja vlade Hrvatsko-srpske koalicije.

U proljeće god. 1918. počele su u Zagreb i Prag stizati vijesti iz Beča, da su tamošnji visoki vojni i politički krugovi, zabrinuti političkom akcijom, koja se vodi na jugu monarhije, a koja je donošenjem Martovske zagrebačke rezolucije poprimila odlučan i jasan protuaustrijski pravac, odlučili, da treba što prije i što odlučnije povesti protuakciju. Prvi korak imao je biti promjena režima u Hrvatskoj, koja je bila centar političke akcije na jugu. To se imalo izvesti tako, da se obori vlast Hrvatsko-srpske koalicije i dovedu na vlast Hrvatska stranka prava. Hrvatska pučka seljačka stranka i pristaše bivših hrvatskih banova Raucha i dra Tomašića, koje su stranke odnosno grupe prvih godina rata u Hrvatskom saboru politički suradivale. Vlada, obrazovana od ovih političkih redova, imala bi kao svoju prvu zadaću, da raspisti Hrvatski sabor i da dovede u sabor – makar i silom – većinu, koja bi odgovarala interesima Beča i koja bi najradikalnijim sredstvima imala pokušati da zaustavi akciju za narodno ujedinjenje.

O ovoj namjeravanoj akciji Beča raspravljalo se i u češkoj »mafiji«⁶⁵ u Pragu. Jugoslaven Rudolf Giunio, koji je sa vodećim članovima »ma-

⁶⁴ Antun Radić, *Sabrana djela*, VII, Zagreb, 1936., strana 18.

⁶⁵ Na inicijativu profesora i narodnog poslanika u bečkom parlamentu dra Tomaša Masaryka, koji je početkom rata izbjegao iz Austro-Ugarske, počeo je profesor dr. Eduard Beneš u proljeće g. 1915. organizirati u Pragu od povjerljivih političkih prvaka češkog naroda tajni revolucionarni odbor, koji je imao zadaću, da za vrijeme rata vodi nacionalnu politiku češkog naroda. U ovaj odbor, koji je imao oko 50 članova, ušli su glavni predstavnici tadašnjeg češkog javnog života: dr. Karel Kramarž, dr. Rašin, dr. Josip Scheiner, dr. František Soukup, dr. Jaroslav Kvapil, dr. Hajn i drugi. Po odlasku dra Beneša u inostranstvo ujesen g. 1915. preuzeo je u svoje ruke vodstvo ovog nacionalnoga odbora, koji se postepeno razvio u revolucionarni odbor, dr. Premlisl Šamal.

Odbor je bio tajan i dobio je ime »mafija« po uzoru na tajnu terorističku organizaciju na otoku Siciliji, koja je bila naročito aktivna u 19. vijeku u borbi protiv državnih organa.

južni Slaveni
Srbiju, Crnu
r g. 1908. sa
zborima god.
u saboru sa
čnik jugoslo-
e vlade grof
vatsko-srpske
ruke vladu u
e prava. Za-
da tamo po-
n. U Peštu je
a akcija nije
le Hrvatsko-
jesti iz Beča,
itičkom akci-
m Martovske
rijski pravac,
u. Prvi korak
ntar političke
da Hrvatsko-
a, Hrvatska
Raucha i dra
ata u Hrvat-
ih političkih
ki sabor i da
la interesima
da zaustavi
oj »mafiji«⁶⁵
novima »ma-

fije« bio u najužoj suradnji, a naročito u pitanju odnosa Čeha i Jugoslavena, i koji je kasnije postao članom »mafije«, bio je mišljenja, da iz Praga treba poduzeti korake, da se Hrvatska pučka seljačka stranka, odnosno Stjepan Radić, istrgne iz dotadašnje suradnje sa Hrvatskom strankom prava, čime bi se oslabila, a eventualno i onemogućila akcija Beča za stvaranje novog političkog kursa u Hrvatskoj.

Giunio je predložio vodstvu »mafije«, da Česi, a u prvom redu predsjednik Češke agrarne stranke Antonin Švehla, koji je kod Seljačke stranke i Stjepana Radića uživao veliki ugled, pokušaju, da odvoje radicevce od frankovaca.

»Mafija« je prihvatala prijedlog Giuniova i riješila, da Giunio treba da što prije ode u Zagreb, da tam razgovara sa Stjepanom Radićem i da mu donese poziv, da dođe u Prag na političke razgovore sa Švehlom i sa članovima »mafije«.

Po dolasku u Zagreb Giunio je održao nekoliko sastanaka sa Radićem. Prilikom tih sastanaka Giunio je informirao Radića o političkoj akciji, koja se vodi u Pragu za stvaranje slobodne i nezavisne čehoslovačke države, nadalje o akciji, koju dr. Masaryk i dr. Beneš vode u inostranstvu za ovu politiku. Ujedno je Giunio donio poziv Antonina Švehle i vodstva »mafije«, da Radić dođe u Prag radi političkih razgovora.

Radić se ovome pozivu odazvao. U Prag je putovao u društvu Giunia i dra Budislavljevića.

Istim vlakom putovali su i neki drugi politički ljudi iz Zagreba na poziv Čeha, da učestvuju na manifestacionom zboru, koji je bio u Pragu sazvan, da odgovori grofu Czerninu na njegov izazovni govor o vjernosti većine češkoga naroda.

Giunio i Budislavljević na putu u Prag skrenuli su Radiću pažnju, da bi se u Pragu dobro primilo, kada bi odmah po dolasku u Prag izjavio, da prekida političku saradnju sa Hrvatskom strankom prava. Radić je prihvatio ovu sugestiju Giunia i Budislavljevića. Po dolasku u Prag dao je u praškom listu »Narodni Listy« od 13. aprila ovu izjavu:

»Budući da se ne samo u hrvatskoj, nego i u češkoj javnosti raširio posve krivi nazor, da Hrvatska seljačka stranka djeluje u nekakvom posebnom bloku sa strankom prava ili takozvanim frankovcima, držim potrebnim, da odmah po svom dolasku u Zlatni Prag najsnažnije nglasim i izjavim slijedeće:

Hrvatska seljačka stranka, čiji sam predsjednik od njenog osnutka god. 1905., bila je samo i isključivo u saborskoj kooperaciji sa Strankom prava, i to samo u svrhu potiskivanja mađarske nadvlade u Hrvatskoj i pobijanja prilične popustljivosti koalicijsko-unionističke saborske većine.

Budući da Stranka prava (frankovci) također u današnjem odsudnom času, kada se ministar grof Czernin najbezobraznije izjavio za neograđenu nadvladu njemačko-mađarske manjine protiv slavenske većine u ovoj monarhiji, kao i uopće u vanjskoj politici – zauzima njemačko-mađarsko stanovište, ovim časom prekidam i saborsku kooperaciju sa

njom, koju sam provodio samo u gore rečenu svrhu i samo od slučaja do slučaja.

Hrvatska seljačka stranka će kao i dosada, – samo sada bez svakog zastranjivanja i nesporazuma – provoditi politiku potpunog narodnog jedinstva Hrvata, Slovenaca i Srba, na osnovu potpune jednakopravnosti svih triju plemena u smislu temeljnih načela stranke od god. 1905. i u suglasju sa pravom demokratskog samoodređenja naroda.«⁶⁶

Radić je prisustvovao zboru, održanom u «Reprezentačnom domu» u Pragu kao član delegacije, koja je iz Zagreba došla na ovaj zbor, na kojem su Česi dali dostojan odgovor grofu Czerninu na izazov, koji je dobio češkom narodu.

Za vrijeme svog boravka u Pragu, održao je Radić prigodom javnih manifestacija nekoliko govora za politiku narodnog oslobođenja slavenskih naroda Jugoslavije i njihove što uže saradnje.

Po povratku iz Praga u Zagreb stupio je Radić kao predstavnik Hrvatske pučke seljačke stranke u saradnju sa odborom, koji je vodio akciju na provođenju Martovske rezolucije.

25. augusta 1918. održana je u Zagrebu sjednica glavnog odbora stranke, na kojoj je donesen ovaj zaključak: »U smislu svih osnovnih programnih načela u hrvatskoj pučkoj, i jugoslovenskoj i slovenskoj narodnoj politici – Hrvatska pučka seljačka stranka prihvata načelo potpunog narodnog samoodređenja te pristaje uz jugoslavensko ujedinjenje i češko-poljsko-jugoslavenski savez.«⁶⁷

Kada su se početkom oktobra 1918. sastali u Zagrebu predstavnici političkih stranaka i grupa radi osnivanja Narodnog vijeća, vodstvo Hrvatske seljačke pučke stranke uputilo je odboru za stvaranje Narodnog vijeća ovaj akt:

»U skladu sa programom Hrvatske pučke seljačke stranke od 22. prosinca 1904., a temeljem posebnog zaključka glavnog odbora Hrvatske pučke stranke od 25. kolovoza 1918. – čest nam je obavijestiti Vas, da Hrvatska pučka seljačka stranka prihvata sve zaključke narodnog sastanka od 2. i 3. ožujka 1918. kao osnov skupne narodne organizacije sveukupnog jedinstvenog našeg naroda Slovenaca, Hrvata i Srba, u svrhu, da se stvari Narodno vijeće kao vrhovni predstavnik svega našeg naroda Slovenaca, Hrvata i Srba.

U Zagrebu, dne 5. listopada 1918.

Stjepan Radić, predsjednik HPSS
Vinko Lovreković, potpredsjednik HPSS«

Kada je u oktobru 1918. stvoreno Narodno vijeće, ulaze u njega i predstavnici Seljačke stranke.

⁶⁶ Glas SHS, broj 81 od 19. aprila 1918.

⁶⁷ Isto, broj 177 od 27. augusta 1918.

od slučaja
bez svakog
narodnog
kopravno-
god. 1905.
..⁶⁶
a domu» u
j zbor, na
ov, koji je
om javnih
ja slaven-
nik Hrvat-
dio akciju
og odbora
osnovnih
slovenskoj
ća načelo
ko ujedi-
avnici po-
vo Hrvat-
Narodnog
122. pro-
Hrvatske
i Vas, da
odnog sa-
ganizacije
i Srba, u
ega našeg
IPSS
k HPSS«
njega i

Na sjednici Hrvatskog sabora od 29. oktobra 1918. narodni zastupnici Seljačke stranke glasuju za prijedlog o ujedinjenju Hrvatske, Slavonije i Dalmacije sa Srbijom i Crnom Gorom.

Desetak dana poslije ove sjednice uputio se Stjepan Radić, u društvu sa članom glavnog odbora stranke drom Vladimirom Mačekom, u jedno selo u okolini općine Vrbovec, koje se nalazi istočno od Zagreba. Svrha je ovog dolaska Stjepana Radića u selo bila, da vidi i ispita, kakav su odjek našli u duši hrvatskog seljaka veliki politički događaji, koji su se odigrali u mjesecu oktobru 1918., a naročito zaključci Hrvatskog sabora od 29. oktobra.

Iz razgovora sa seljacima Radić je razabrao, da su oni zadovoljni i sretni, što je Hrvatski sabor donio zaključak, kojim se Hrvatska, Slavonija i Dalmacija odcepljuju od Austrije i Ugarske, ali da oni nisu zadovoljni sa onim zaključkom sabora, koji govori, da se Hrvatska, Slavonija i Dalmacija ujedinjuju u jednu državu sa Srbijom i Crnom Gorom. Hrvatski seljaci govorili su Stjepanu Radiću, da su oni za to, da Hrvatska ostane samostalna država, a sa Srbijom da stupi u bratske i prijateljske odnose.

Ovo raspoloženje hrvatskog sela dade se razumjeti. Kada se u XIX. vijeku pod utjecajem francuske revolucije počela i kod nas na slavenskom jugu razvijati nacionalna svijest, ona se formirala kod Hrvata kao hrvatska, a kod Srba kao srpska nacionalna svijest. Kao dalja konzervacija ovog formirale su se u duši narodnoj i dvije državne ideje: srpska i hrvatska, pojačane sa tradicijom o srednjovjekovnim slobodnim državama srpskom i hrvatskom.

Stjepan Radić, impresioniran onim, što je čuo u razgovoru sa hrvatskim seljacima, promijenio je svoje držanje u Narodnom vijeću. On je počeo da govori, da ne treba žuriti sa stvaranjem zajedničke države. Ovo držanje Radićevo dovodilo ga je u sukobe sa većinom članova Narodnog vijeća, koji su bili protivnog mišljenja.

Radić je u sjednici Hrvatskog sabora od 29. oktobra 1918., zajedno sa zastupnicima Hrvatske seljačke stranke, glasovao za zaključak sabora o pristupu Hrvatske, Slavonije i Dalmacije u zajedničku suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba, dakle o pristupu u jednu državu.

Radić na sjednici Narodnog vijeća od 23. novembra 1918., sazvanoj, da se doneće zaključak o ujedinjenju i odlasku u Beograd radi provedenja ovog ujedinjenja, podnosi prijedlog o stvaranju savezne države. Savezna država ne znači jednu državu, već državu, u koju ulazi i koju sačinjava više država.

Na sjednici Narodnog vijeća od 24. novembra 1918. Radić glasuje protiv zaključka, kojim se proglašuje ujedinjenje države Slovenaca, Hrvata i Srba sa Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba.

25. novembra 1918. održana je u Zagrebu skupština Hrvatske seljačke stranke. Na toj skupštini Stjepan Radić napao je u svom govoru »hrvatsku, slovensku i srpsku gospodu, koja kod nas vladaju i odlučuju i hoće da stvore jedinstvenu jugoslavensku državu«.

Povodom ovoga Radićeva govora donesen je na sjednici Središnjeg odbora Narodnog vijeća, održanoj 26. novembra, zaključak, da se Seljačka stranka imade upitati, da li odobrava napadaje svoga predsjednika Radića na Narodno vijeće na skupštini seljačke stranke, održanoj 25. novembra, te da li je voljna, da mjesto Radića izabere drugog predstavnika u Narodno vijeće.⁶⁸

Seljačka stranka nije odgovorila na postavljeno pitanje o Radiću niti na poziv za odašiljanje drugog predstavnika u Središnji odbor.

I tako predstavnik Hrvatske seljačke stranke nije učestvovao u aktu proglašenja ujedinjenja od 1. decembra 1918.

Socijal-demokratska stranka. Do početka rata 1914. nije postojala jedinstvena stranka za cijeli slavenski jug monarhije, iako su svi jugoslovenski socijaliste stajali u pitanju društvenog poretku na principima Marx-Engelsovih naučanja. Razlog je bio u različitom političkom ustrojstvu monarhije sa više posebnih teritorija i posebnih političkih ustrojstava. No iako nije postojala jedinstvena stranka za cijeli jug monarhije, ipak je došlo do saradnje socijal-demokrata iz monarhije. Tako je održan u Ljubljani socijalistički sastanak 21. i 22. novembra 1909. Na ovom sastanku učestvovali su socijaliste iz Hrvatske, iz Bosne i Hercegovine i iz slovenskih krajeva monarhije. Kao gost došao je na konferenciju vođa socijalista Srbije Dimitrije Tucović. Sastanku su prisustvovali i predstavnici austrijskih i čeških socijalista.

Na ovom sastanku donesena je rezolucija, u kojoj se među ostalim kaže: »Jugoslaveni Austro-Ugarske smatraju svojim ciljem potpuno nacionalno ujedinjenje sviju Jugoslavena, bez obzira na različitost imena, vjere, načina pravopisa i jezika i konstituiranje u jedinstven narod«.⁶⁹

Socijal-demokratska stranka za Hrvatsku i Slavoniju osnovana je god. 1894. Stranka je protiv tadašnjeg režima bana Khuen-Héderváryja bila u najstrojijoj opoziciji. Ona je ostala u opoziciji i protiv daljih režima u Hrvatskoj sve do početka rata.

Kada je buknuo Prvi svjetski rat, mnogi članovi Socijal-demokratske stranke bili su progonjeni. A stranka – kao i ostale stranke u Hrvatskoj – morala je obustaviti svaku stranačko-političku djelatnost. Stranka je obnovila svoj rad istom nakon izbijanja ruske revolucije u proljeće godine 1917.

Stranka je bila član II. socijalističke internacionale. Ova se početkom rata raspala. God. 1917. socijaliste neutralnih zemalja (Holandije, Švedske, Norveške i Danske) pokrenule su akciju, da ispitaju gledišta socijalističkih stranaka obiju zaraćenih strana o njihovim pogledima na principe, na kojima bi se imao osnovati mir. Sjedište ove akcije bio je Stockholm, gdje je obrazovan posebni odbor. Ovaj odbor obratio se u ljeto god. 1917. i na jugoslavenske socijalističke stranke i tražio od ovih,

⁶⁸ Spisi Narodnog vijeća, Državni arhiv u Zagrebu.

⁶⁹ Vitomir Korać. *Povijest radničkog pokreta u Hrvatskoj i Slavoniji*, Zagreb, 1929. knjiga I, strana 216.

da pošaljete gledište svom panju budućem

Akcioni pozivu i P. Ovome se lista iz Bo pozivu sto

Mijo Radman, u vena u mo u memor Jugoslave

Radoševići stranak svoje lično po povratima socijala došlo, jer Stockholm

Socijal-demokratički delegatima su glasovali s

Od tog v. narodnog v. su u Zagreba kratske strane

»Hrvatski položaj, da vjernost so diže plame a za volju i Slavonije ovaj rat šteti. Pravedni i naravnim i gura svoju guranje ovje je prama pruženo samim državama svake nije, dosljednih socijalista

⁷⁰ Isto, stra

da pošalju svoje delegate u Stockholm, koji će pred odborom iznijeti gledište svojih stranaka o principima, koji bi imali biti osnovica u sklanju budućeg mira.

Akcioni odbor socijalističke stranke u Hrvatskoj odazvao se ovome pozivu i poslao kao svog delegata u Stockholm dra Miju Radoševića. Ovome se u Stockholmu pridružio i Franjo Markić kao delegat socijalista iz Bosne i Hercegovine, dok se slovenski socijaliste nisu odazvali pozivu stockholmskog odbora.

Mijo Radošević i Franjo Markić podnijeli su ovome odboru memorandum, u kojemu prije svega iznose težak položaj Jugoslavena i Slavena u monarhiji, u kojoj stvarno vladaju Nijemci i Mađari. Zatim su u memorandumu iznijeli zahtjeve za integralno nacionalno ujedinjenje Jugoslavena bez obzira na državne granice.⁷⁰

Radošević i Markić u svojem memorandumu nisu izložili gledište svojih stranaka, koje su ih u Stockholm delegirale, već su iznijeli samo svoje lično gledište. Bilo je zamišljeno tako, da će njihov memorandum po povratku u zemlju biti iznesen na odobrenje mjerodavnim faktorima socijalističkih stranaka. Međutim do ovog odobrenja nije nikada došlo, jer se Radošević i Markić nisu vratili u zemlju, već su otišli iz Stockholma u Rusiju, odakle su se vratili istom nakon svršetka rata.

Socijal-demokrati u Hrvatskoj i Sloveniji učestvovali su po svojim delegatima na sastancima, održanim u Zagrebu 2. i 3. marta 1918. i glasovali su za prihvatanje Martovske rezolucije.

Od tog vremena socijaliste u Hrvatskoj odlučno su zastupali program narodnog ujedinjenja izvan monarhije. Na dan 1. maja 1918. održani su u Zagrebu i u svim većim gradovima Hrvatske zborovi Socijal-demokratske stranke, na kojima je prihvaćena ova rezolucija:

»Hrvatski proletarijat po prvi put za ovog strašnog rata dolazi u položaj, da može proslavom 1. maja manifestirati svoju nepokolebljivu vjernost socijalističkim načelima i težnjama. I kao svoju prvu riječ podiže plameni prosvjed protiv strašnog rata, koji danas pustoši Evropom, a za volju raznih nezasitnih ciljeva i prohtjeva. Proletarijat Hrvatske i Slavonije, dosljedno svojem socijalističkom uvjerenju, zahtijeva, da se ovaj rat što prije završi na takav način, da mir bude trajan i osiguran. Pravedni i trajni mir smatra mogućim samo onda, kad bude udovoljeno naravnim i opravdanim težnjama svakog pojedinog naroda, da sebi osigura svoju potpunu nacionalnu slobodu, nezavisnost i suverenost. A osiguranje ovakve slobode, nezavisnosti i suverenosti drže sakupljeni, da je prama današnjem stupnju razvitka ljudskog društva najizdašnije pruženo samo u potpuno slobodnim nezavisnim i suverenim nacionalnim državama, to jest, u državama u teritorijalno-etnografskim granicama svake pojedine nacije. Prema tome proletarijat Hrvatske i Slavonije, dosljedno odlukama ranijih nadležnih nacionalnih i internacionalnih socijalističkih kongresa, a naročito jugoslavenske socijalističke kon-

⁷⁰ Isto, strana 244.

ferencije u Beogradu i Ljubljani, stoji na stanovištu, da su Slovenci, Hrvati i Srbi jedan jedinstveni narod, pa da i njih prema tome idu svi atributi jednog naroda, a naročito prema tome postoji i neutrnjivo pravo, da sebi i taj narod uredi svoju samostalnu, slobodnu i nezavisnu državu. Ovaj naravni i opravdani zahtjev svojega naroda smatra i proletarijat ove zemlje aktuelnim. S toga zahtijeva, da budući svjetski mir bude utemeljen kako na slobodi sviju, tako i na slobodi našeg troimenog naroda. Proletarijat Hrvatske i Slavonije, naglašujući i manifestirajući ovogodišnjom proslavom 1. maja za svoj najglavniji postulat budućeg trajnog svjetskog mira, naglašuje ujedno, da smatra drugim glavnim postulatom svjetskog mira prijelaz iz društva kapitalističkog u društvo socijalističko. Težnja kapitalističkih klasa i imperialističkih nacija, da neograničeno vladaju svijetom, utemeljena je u biti samog kapitalističkog društvenog poretku, pa zato ni ovih težnja ne će sasvim nestati, dok god ovaj društveni poredak uopće postoji«.⁷¹

Glavni odbor stranke za Hrvatsku i Slavoniju na svom sastanku, održanom u Zagrebu 2. augusta 1918., donio je zaključak, da stranka stoji na gledištu potpunog narodnog ujedinjenja i da to ujedinjenje ima da bude ostvareno u slobodnoj i nezavisnoj jugoslovenskoj državi.⁷²

6. oktobra 1918. održana je u Zagrebu zajednička konferencija vodstva socijal-demokratskih stranaka Hrvatske i Slavonije, Bosne i Hercegovine, Dalmacije i Slovenije. Na ovoj konferenciji stvoren je zaključak, u kome se među ostalim kaže:

»Jugoslovenska socijalistička konferencija, održavana dne 6. listopada 1918. u Zagrebu, izjavljuje, da stoji neograničeno, u suglasju sa svojim dosadanjim programatičkim izjavama o nacionalnom pitanju, na stanovištu potpunog samoodređenja naroda, pa zato zahtijeva ujedinjenje Srba, Hrvata i Slovenaca u samostalnu, demokratsku jugoslovensku državu, jer smatra nacionalnu državu kao preduvjet za uspješnu klasnu borbu.

Konferencija smatra, da je s obzirom na historijski čas, u kojem se nalazimo, u interesu kako jugoslovenskog proletarijata, tako i u interesu nužnog rješenja jugoslovenskog pitanja, da stranka, zajedno s ostatim strankama, sudjeluje u »Narodnom svetu«, odnosno u »Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba«, u svim onim točkama, koje se ne protive našim socijalističkim načelima. Zbog toga konferencija izjavljuje, da jugoslovenske socijal-demokratske stranke stupaju u pojedine »Narodne svete«, odnosno u središnje »Narodno vijeće«, pa da tamo prihvate uvaženje svojim socijalističkim načelima, u koliko se radi o rješavanju nacionalnih, političkih, gospodarskih i kulturnih pitanja, pa da prema potrebi odlučno istupe proti svemu onome, što bi se protivilo našim načelima«.⁷³

⁷¹ Glas SHS, broj 84 od 2. maja 1918.

⁷² Isto, broj 164 od 9. augusta 1918.

⁷³ Isto, broj 215 od 10. oktobra 1918.

Protiv ovih
govine.

Predstava
učestvovali
cembra 1918.

Grupa o
Po svome s
i Slovenci.
cijelog nar
dr. Mate D
Valerijan I
Prvislav Gr

Grupa je
osnovali taj
venskog uje

Gledište
krata, održa

Dr. Drin
»Ovdje, i
ratu svetu
napretka i r
sto, da se s
mi, koji trp
očeličeni sm
patnje, sam

I upravo,
tiče, ja cijel
pojedinaca
nosim sa str
vide suborca

Kako ste
vini, kada s
prava, tako
leter, ne mo
potlačeni na

Individua
se u prvom
ako je jedin
obitelji. I ta
nužno, dok
pretka i žive
pravi narod
neizrabljiva
i sposobnost

Zato smo
štinu, da va

lovenci, idu svi
atrnjivo
zavisnu i pro-
ski mir
imenog
tirajući
udućeg
lavnim
društvo
cija, da
stičkog
ok god

u, odr-
ka stoji
ima da
e
a vod-
Herce-
zaklju-

. listo-
asju sa
itanju,
ujedi-
ugoslo-
pješnu
jem se
u inte-
s osta-
odnom
ne pro-
vluje,
»Na-
no pri-
o rje-
pa da
otivilo

Protiv ovog zaključka glasali su izaslanici socijalista iz Bosne i Hercegovine.

Predstavnici Socijal-demokratske stranke za Hrvatsku i Slavoniju učestvovali su u radu Narodnog vijeća i prisustvovali u Beogradu 1. decembra 1918. aktu ujedinjenja.

Grupa oko »Glasa SHS«. Ova grupa formirana je početkom god. 1918. Po svome sastavu bila je jugoslavenska. U njoj učestvuju Hrvati, Srbi i Slovenci. U svom programu stajala je nekompromisno na ujedinjenju cijelog naroda u nezavisnu slobodnu državu. Na čelu grupe stajali su dr. Mate Drinković, dr. Ivo Krstelj, Rudolf Giunio, dr. Gregor Zerjav, Valerjan Pribićević, dr. Srđan Budisavljević, dr. Hinko Krizman, dr. Prvislav Grisogono i dr. Roko Joković.

Grupa je prozvana kao grupa oko »Glasa SHS«, jer su vođe te grupe osnovali taj list i u njemu zastupali političku liniju integralnog jugoslovenskog ujedinjenja.

Gledište grupe iznio je dr. Mate Drinković na skupštini socijal-demokrata, održanoj u Zagrebu 1. maja 1918.

Dr. Drinković u svom govoru kazao je među ostalim:

»Ovdje, na ovoj skupštini, pred vama, koji u ovom krvavom strašnom ratu svetkujete dan bratstva, jednakosti i slobode svih potlačenih, dan napretka i mira cijelog patničkog čovječanstva – najprikladnije je mjesto, da se svim tlačiteljima dovikne: Svi mi, koji smo progonjeni, svi mi, koji trpimo za pravdu, svi mi, koji znamo za žrtve i patnje, svi mi očeličeni smo i pripravni – ako treba – još na veće žrtve, još na teže patnje, samo neka se ostvari naša misao.

I upravo, jer mi možemo to i tako doviknuti svima onima, kojih se tiče, ja cijenim, da će vama, koji ste nosioci i borci misli jednakosti svih pojedinaca u čovječanstvu, biti drag iskren srdačan pozdrav, koji vam nosim sa strane svih nezavisnih demokratskih Jugoslavena, koji u vama vide suborca za oživotvorenje slobodne naše domovine.

Kako ste dokazali u prošla vremena u narodnoj borbi u našoj domovini, kada ste bili u prvim redovima za očuvanje čovječjih i narodnih prava, tako i tokom ovoga rata vi niste zaboravili, da pojedinac, proletar, ne može doći do svojih prava, nego samo ako se i veliki proletar, potlačeni narod, domogne svoje individualnosti.

Individualizam naroda ne može pak doći do potpunog izražaja, narod se u prvom naravskom razvitku ne može ni zamisliti, nego samo onda, ako je jedinstvena cjelina, ako je osoba za sebe u velikoj međunarodnoj obitelji. I tako se pojedini proletar ne može razvijati onako, kako je nužno, dok je izrabljivan i potlačen, dok mu nisu dani svi uslovi napretka i života, dostojni čovjeka. Tako ni narod ne može imati uslov za pravi narodni razvitak, dok nije na svojem zemljишtu suvereni gospodar, neizrabljivan, nepotlačen, nego u apsolutnom uživanju svih svojih sila i sposobnosti, umnih i fizičkih.

Zato smo mi, nezavisni demokratski Jugosloveni, došli na ovu skupštinu, da vam u ovoj svečanoj prigodi i za vas i za cijeli naš narod pru-

*Grupa o
sko-srpske
Šurmin. O
Zagrebu li
imenom gr
ković u sv
jula 1918.*

»Bez sun
svijeta, a t
gom i brz
samoodređ
cije tako, o
svoju držav
nadahnjuje
našem narod
hvatila je
osjećali, sv
njenja još
braća Slove

Predstava
učestvovali
dinjenja.

U Istri c
Hrvati i S
našeg narod
stupa organ
organizaciju
»Političko
u akciju za
marta na ko
ujedinjenja
inicijativu p
zbor došli s
zaključak, u
sa koje stra
plemena, te
u ostvarivan
ujedinjeni s

Zatim se
i svjetskog
borbom češki
Šivo nastupa

⁷⁶ Šišić, Do

žimo desnice i da sklopimo savez trajan i čvrst za oživotvorenje ujedinjenja našeg jedinstvenog naroda u suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba.

Taj spoj, to zajedničko djelovanje u borbi za ljudska i narodna prava, za prava proletera, pojedinca i naroda, za prava svih izrabljениh i potlačenih, mora biti iskren i bratski. Da će takav biti, jamče dosadanje vaše i naše patnje, jamče izdržane kušnje. Zato vas, drugovi, nosioci i borci misli jednakosti ponovno pozdravljamo.

Vaša crvena zastava neka se u časti i slavi vije u prvim redovima, usporedno sa zastavom naroda Slovenaca, Hrvata i Srba«.⁷⁴

Inicijatori sastanka, održanog u Zagrebu 12. maja 1918., radi stvaranja opće narodne organizacije za ujedinjenje, bili su članovi grupe oko »Glasa SHS«.

Predstavnici grupe ulaze u Narodno vijeće i učestvuju u aktu proglašenja ujedinjenja 1. decembra 1918.

Nakon ostvarenog ujedinjenja grupa se razilazi, smatrajući, da je ostvareno ono, za što se borila i ne želeći, da ulazi u političko-stranački život novostvorene države.

Grupa oko »Novina«. Godine 1915., kada je na Rijeci prestao da izlazi »Riječki Novi List«, kome je do odlaska iz zemlje bio vlasnik i glavni urednik Fran Supilo, pokrenut je na Rijeci novi dnevnik pod imenom »Novine«.

Godine 1917. list obustavlja svoje izlaženje na Rijeci i prelazi u Zagreb. Po donošenju Majske deklaracije, list zastupa politiku, izloženu u ovoj deklaraciji.

Oko lista stvorena je grupa, kojoj su stajali na čelu dr. Petar Rogulja i dr. Janko Šimrak. Grupa je stajala u uskoj vezi sa hrvatskim katoličkim senioratom.⁷⁵

U uvodnom članku »Novina« od 29. juna 1918. kaže se za grupu oko »Novina« ovo: »Mi smo samostalna grupa, koja najviše djeluje na kulturnom i socijalnom polju. Mi se bavimo politikom, koju dirigiraju opći narodni interesi. Naša je politika identična sa općim narodnim pitanjem. Kada je naša grupa prihvatala deklaraciju od 30. maja 1917. i s njom u savezu narodno jedinstvo i samoodređenje, smatrala je to narodnim, a ne političkim programom.«

Predstavnici grupe oko »Novina« ušli su u »Narodno vijeće« i učestvovali su u Beogradu 1. decembra 1918. prigodom proglašenja ujedinjenja.

⁷⁴ Isto, broj 84 od 2. maja 1918.

⁷⁵ Hrvatski katolički seniorat bio je organizacija intelektualaca sa fakultetskom spremom, koji su za vrijeme univerzitetskih studija bili učlanjeni u studentska društva, obuhvaćena hrvatskim katoličkim pokretom. Program je katoličkog seniorata bio, da u životu hrvatskog naroda treba da odlučuje katoličko gledište na cijelokupni narodni život. U godinama 1917. i 1918. katolički seniorat podupirao je akciju, vođenu za narodno ujedinjenje.

*je ujedi-
a, Hrvata
na prava,
enih i po-
dosadanje
i, nosioci
redovima,
adi stva-
ovi grupe
u progra-
či, da je
stranački
restao da
vlasnik i
vnik pod
azi u Za-
izloženu
Rogulja
n katolič-
rupu oko
e na kul-
raju opći
bitanjem.
i s njom
arodnim,
e» i uče-
jenja uje-
kultetskom
ntska dru-
orata bio,
okupni na-
ju, vođenu*

Grupa oko »Malih Novina«. U junu god. 1918. istupili su iz Hrvatsko-srpske koalicije narodni zastupnici dr. Ivan Lorković i dr. Đuro Šurmin. Oni su sa svojim prijateljima preuzeли od Dioničke tiskare u Zagrebu list »Male Novine«. Oko ovih novina formirala se grupa pod imenom grupa oko »Malih Novina«. Predstavnik grupe dr. Ivan Lorković u svom govoru održanom u Hrvatskom saboru na sjednici od 8. jula 1918. kazao je među ostalim i ovo:

»Bez sumnje jedno je pitanje od najveće važnosti za novi poredak svijeta, a to je pitanje narodno. Pod utjecajem ovog rata velikom snagom i brzinom dospijevaju nacionalna pitanja do rješenja u pravcu samoodređenja naroda. Rat će dovesti nacionalno pitanje do kulmine tako, da će poslije rata živjeti samo onaj narod, koji bude imao svoju državu. Misao narodnog ujedinjenja i samoodređenja, koja danas nadahnjuje sve malene narode kulturnog svijeta, ta je misao našla u našem narodu izražaj u misli jugoslavenskoj. Jugoslavenska ideja zahvatila je elementarnom snagom čitav narod, svi oni, koji su zdravo osjećali, svi su se toj misli poklonili. Toj su se misli narodnog ujedinjenja još dosada nikad nevidenom snagom i energijom priključili i braća Slovenci.«

Predstavnici grupe oko »Malih Novina« ušli su u Narodno vijeće i učestvovali su u Beogradu 1. decembra 1918. prigodom proglašenja ujedinjenja.

ISTRA

U Istri do rata nije bio razvijen stranačko-politički život. Tamo su Hrvati i Slovenci vodili teške borbe protiv pokušaja potalijančivanja našeg narodnog elementa. Ta borba nalagala je, da se u Istri ne pristupa organizaciji pojedinih stranaka. Ta borba nalagala je jedinstvenu organizaciju naroda u Istri. I zato je stvorena organizacija pod imenom »Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri«. Ono je kao takvo ušlo u akciju za narodno ujedinjenje. Predstavnici Istre učestvuju 2. i 3. marta na konferenciji u Zagrebu. Gledanje Istrana na pitanje narodnog ujedinjenja manifestovalo se na velikom narodnom zboru, održanom na inicijativu političkog društva za Istru, u Zametu 7. aprila 1918. Na ovaj zbor došli su predstavnici naroda iz cijele Istre. Na zboru je donesen zaključak, u kojem se protestira proti svakom pokušaju, nadošlom bilo sa koje strane, da se rascijepa jugoslavenski narod na njegova pojedina plemena, te se pozivaju svi narodni zastupnici, da najodrešitije ustaju u ostvarivanju nezavisne i samostalne države, u kojoj će biti potpuno ujedinjeni svi Slovenci, Hrvati i Srbi.

Zatim se zahtijeva od jugoslovenskih zastupnika bez razlike stranaka i svjetskog naziranja, da se u rješenju narodnih pitanja istovetuju sa borbom češkoga i drugih slavenskih naroda, u monarhiji, te da neustrašivo nastupaju rame uz rame sa njihovim predstavništvom.⁷⁶

⁷⁶ Šišić, *Dokumenti*, strana 128.

Odbor »Političkog društva za Hrvate i Slovence u Istri« na sjednici, održanoj 14. juna 1918., dao je izjavu, kojom protestuje u ime hrvatskog i slovenskog naroda Istre protiv svakog eventualnog tobožnjeg konačnog rješenja našeg narodnog pitanja, po kojem bi se samo pojedini krajevi naše domovine imali združiti, i to ne u potpuno slobodnu državu, dok bi ostali dijelovi našeg naroda imali ostati u dosadašnjoj podređenosti drugom narodu. Nadalje izjavljuje, da politička narodna i gospodarska budućnost Istre zahtijeva bezuvjetno združenje svih Slovenaca, Hrvata i Srba u jedno samostalno, od svakog gospodstva drugih naroda slobodno državno tijelo, osnovano na demokratskoj osnovi.⁷⁷

Istra je u Narodnom vijeću bila zastupana od predstavnika »Političkog društva Hrvata i Slovenaca u Istri«. Predstavnici ovog društva učestvovali su u aktu ujedinjenja 1. decembra 1918.

D A L M A C I J A

U Dalmaciji su uoči Prvog svjetskog rata djelovale ove političke stranke: Hrvatska stranka prava, Hrvatska narodna stranka, Težačka narodna stranka i Srpska stranka. Potonje dvije stranke bile su anti-austrijski orijentirane. A u pravaškoj i narodnoj stranci bilo je među starijim pristašama proaustrijski orijentiranih elemenata, no u obadvije ove stranke, mlađi ljudi, a naročito inteligencija, bili su antiaustrijski orijentirani.

Kao i u ostalim dijelovima monarhije, početkom rata obustavljen je rad sviju stranaka u Dalmaciji. Politička akcija počinje u Dalmaciji nakon donošenja Majske deklaracije, ali ne kao stranačka akcija. Vode stranaka u Dalmaciji nisu htjeli da obnove stranačke organizacije, jer su smatrali, da u velikoj borbi za stvaranje narodne države treba da učestvuje cijel narod bez obzira na doratnu stranačku pripadnost.

Na konferenciji održanoj 2. i 3. marta 1918. u Zagrebu učestvuju i predstavnici iz Dalmacije.

A kada je u maju mjesecu 1918. pokrenuta akcija za stvaranje općenarodne organizacije za narodno ujedinjenje, na čelu te akcije bili su predstavnici naroda iz Dalmacije.

U Splitu je 2. jula 1918. održana skupština pristalica narodnog jedinstva i ujedinjenja iz cijele Dalmacije, na kojoj je osnovana »Opća narodna organizacija za Dalmaciju« kao predstavnica cijelog naroda Dalmacije. Program je organizacije bio integralno ujedinjenje svih Jugoslavena u suverenu narodnu državu.

I u Narodno vijeće ne ulaze predstavnici Dalmacije kao predstavnici stranaka, nego kao predstavnici »Opće narodne organizacije za Dalmaciju«. Predstavnici ove organizacije učestvuju i kod akta proglašenja ujedinjenja u Beogradu 1. decembra 1918.

⁷⁷ Glas SHS, broj 122 od 20. juna 1918.

BOSNA I HERCEGOVINA

U Bosni i Hercegovini prije rata političko-stranački život nije bio razvijen. Tamo su se političke grupacije više formirale na nacionalnoj, odnosno vjerskoj osnovici, nego na stranačkoj (izuzetak je sačinjavala jedino socijal-demokratska stranka za Bosnu i Hercegovinu, koja je stvorena god. 1909.).

God. 1907. osnovana je Srpska narodna organizacija kao jedinstvena organizacija bosansko-hercegovačkih Srba. Kasnije se ova organizacija pocijepala i umjesto nje formirale su se pojedine političke grupe oko srpskih listova »Naroda«, »Otdažbine«, »Srpske Riječi« i »Istine«.

Hrvati Bosne i Hercegovine bili su okupljeni oko »Hrvatske narodne zajednice« i »Hrvatske katoličke udruge«.

Ogromna većina muslimana bila je organizovana u »Ujedinjenoj muslimanskoj organizaciji«, koja je imala više karakter vjerske, nego političke organizacije.

Do rata ideja narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca nije zahvatila dublji korijen u narodu Bosne i Hercegovine. Srbi su upirali svoje oči prema Beogradu, a Hrvati prema Zagrebu. Srbi su željeli ujedinjenje Bosne i Hercegovine sa Srbijom i Crnom Gorom, a Hrvati ujedinjenje sa Hrvatskom.

Kada je sredinom god. 1917. počeo da se obnavlja politički život u jugoslovenskim zemljama monarhije, ovaj se najslabije osjetio u Bosni i Hercegovini. U ovim zemljama bio je i u to vrijeme još vrlo jak politički i vojni pritisak, a naročito na bosansko-hercegovačke Srbe.⁷⁸ Do većih političkih manifestacija u Bosni i Hercegovini nije dolazilo, ne možda zato, što se nije htjelo, već zato, što se to nije smjelo. Vlasti nisu dozvoljavale održavanje političkih sastanaka ni u god. 1918. U mjesecu maju zatražilo je nekoliko vodećih političkih ljudi u Sarajevu dozvolu za održavanje političkog sastanka. Tri mjeseca nakon podnošenja ove molbe pozvao je zamjenik poglavara za Bosnu i Hercegovinu Gjurković jednog od potpisnika molbe za održanje sastanka, dra Milana Jojkića, i saopćio mu, da je ministarstvo u Beču odbilo molbu za održanje sastanka.

Početkom mjeseca septembra 1917. predstavnici bosansko-hercegovačkih Hrvata dali su izjavu, kojom prihvaćaju program Majske deklaracije. List hrvatske katoličke udruge »Hrvatski Vjesnik« podupirao je ovu politiku. Međutim je u ovom listu od 20. novembra 1917. izšla izjava, potpisana od nadbiskupa dra Josipa Štadlera, kojom ovaj »u svoje ime i u ime 51 odličnog građanina Sarajeva, koji zasada ne mogu da objelodane svoje potpis« (ovi potpisi nisu ni kasnije objelodanjeni)

⁷⁸ Pritisak vlasti na političke predstavnike u Bosni i Hercegovini i sprečavanje njihove političke akcije vidi se iz ovog slučaja: 16. jula 1918. vladin povjerenik za grad Sarajevo pozvao je u svoj ured političke pravake dra Dušana Jeftanovića, dra Jozu Sunarića i Vjekoslava Jelavića i saopćio im je u ime zemaljskog poglavara za Bosnu i Hercegovinu podmaršala Sarkotića, da se pod prijetnjom kaznenih posljedica imaju okaniti svakog rada, koji je u vezi sa akcijom za jugoslovensko ujedinjenje.

– traži rješenje državo-pravnog pitanja na jugu monarhije u hrvatskom smislu na temelju hrvatskog državnog prava i zahtjeva, da se Hrvatska, Slavonija i Dalmacija, Bosna i Hercegovina i Istra ujedine u jedno političko i finansijski autonomno, sa habsburškom monarhijom nerazdruživo spojeno državno tijelo. Na kraju se izjave kaže, da je »habsburška monarhija najbolja zaštita protiv historijskim neprijateljima, koji lakomo pružaju ruke za hrvatskim teritorijem«.

Izjava nadbiskupa Šadlera značila je napuštanje politike Majske deklaracije, koju su dotada zastupali pripadnici hrvatskih političkih grupa u Bosni i Hercegovini »Hrvatske katoličke udruge« i »Hrvatske narodne zajednice«, pa vraćanje na politiku, koju je u Hrvatskoj vodila frankovačka Hrvatska stranka prava.

Izjava dra Šadlera izazvala je veliko iznenadenje u Sarajevu i u Bosni i Hercegovini. Međutim se doskora saznalo, kako je do ove izjave došlo. Kratko vrijeme prije toga bili su u Beču advokat u Tuzli dr. Ivo Pilar, član Hrvatske stranke prava, koji je za vrijeme rata služio u Sarajevu kao rezervni natporučnik-auditor, i gradevni nadsavjetnik bosansko-hercegovačke vlade Josip Vanaš. Za vrijeme svoga boravka u Beču posjetili su Pilar i Vanaš predsjednika austrijske vlade Seidlera, a za tim su bili primljeni u audijenciju kod cara Karla. O čemu su u Beču raspravljali Pilar i Vanaš, nije poznato, no oni su po povratku u Sarajevo počeli govoriti o tome, kako treba napustiti politiku Majske deklaracije i vratiti se na politiku hrvatskog državnog prava.

Izjavu od 16. novembra, koju je potpisao nadbiskup dr. Šadler, sastavio je dr. Ivo Pilar. On je gotovu izjavu donio na potpis nadbiskupu Šadleru. Ovaj se u početku odupirao, da potpiše izjavu. A potpisao je izjavu tek nakon što je na njega, starca od 75 godina, odozgo izvršen jak pritisak, da izjavu potpiše.

Deset dana poslije objelodanjenja izjave nadbiskupa Šadlera izdali su predstavnici bosansko-hercegovačkih Hrvata: župnik Bekavac Mato, bivši urednik »Hrvatskog Dnevnika« Benković Ambrozije, nadbiskupski tajnik Cankar Karlo, posjednik i trgovac iz Vareša Crvenković Ljubomir, gradski liječnik dr. Cabrajić Luka, upravitelj župe Čelik Dragutin, kapelan Dujmušić Ante, predsjednik franjevačke bogoslovije fra Galić Ljubomir, bivši urednik »Hrvatskog Dnevnika« Gavrić Ilija, advokat dr. Jelinović Ivan, kateheta Nedić Marko, kateheta Pušić Daniel, veletrgovac Radošević Franjo, veleposjednik iz Bugojna Subašić Stjepan, potpredsjednik bosansko-hercegovačkog sabora dr. Sunarić Jozo i još 43 gradanina – izjavu, kojom izjavljuju, da nepokolebljivo stoje na programu Majske deklaracije, koja je jasni izražaj narodne deklaracije i da osuđuju svako cijepanje narodne snage.⁷⁹

Među potpisnicima izjave nalazili su se pripadnici i »Hrvatske katoličke udruge« i »Hrvatske narodne zajednice«. Njihovom izjavom suzbijen je pokušaj, da se cijepa narodna snaga i da se politika Hrvata u Bosni i Hercegovini vrati na političku liniju, vodenu prije početka rata.

⁷⁹ Šišić, *Dokumenti*, strana 104, 105.

Politički
vrijeme rata
1918. g., kada
Kada je mješavina
bosansko-hrvatskih
izjavu:

»Ovime
od marta 1918.
određenja
mokratskim

Držeći se
pojedinci, ne
davati kakve
Hrvata i Srba

Dr. Halil
Mehmed Šerif

Politički
druge polovice
i grupa, koja
dolazili u Zagreb
na sastanku
nesena Majske
u Zagrebu
i ušli su u
Kada je
i Hercegovina
i Hercegovina
1. decembra

U Vojvodini
radikalna
teške borbe
skih vlasti
rata obustavljene
jeme rata.

Predstavnici
jeća u Zagreb
Sadu 29. 12.
Vojvodine
predstavnici

Politički predstavnici muslimana iz Bosne i Hercegovine stajali su za vrijeme rata u stavu pasivnosti i iščekivanja sve do mjeseca septembra 1918. g., kada su se i oni opredijelili za politiku narodnog ujedinjenja. Kada je mjeseca oktobra 1918. stvoreno u Zagrebu Narodno vijeće, vođe bosansko-hercegovačkih muslimana poslali su Narodnom vijeću ovu izjavu:

»Ovime izjavljujemo, da pristajemo uz načela zagrebačke rezolucije od marta 1918., u kojoj je sadržano načelo bezuvjetnog narodnog samoodređenja i ujedinjenja Srba, Hrvata i Slovenaca u nezavisnu, na demokratskim temeljima izgrađenu narodnu državu.

Držeći se ovih temeljnih načela, obvezujemo se, da ne čemo ni kao pojedinci, ni kao ma kakva bilo skupina, istupati u javnom životu, niti davati kakve izjave, bez prethodnog odobrenja Narodnog vijeća Srba, Hrvata i Slovenaca.

Dr. Halidbeg Hrasnica, Zija Rizaefendić, dr. Mustafa Demišlić, dr. Mehmed Spaho, dr. Mehmedbeg Zečević, Hifzi Muftić.⁸⁰

Politički vođe Hrvata i Srba iz Bosne i Hercegovine stajali su još od druge polovine 1917. godine u vezi sa predstvincima političkih stranaka i grupa, koje su u Zagrebu vodile akciju za narodno ujedinjenje. Oni su dolazili u Zagreb na političke razgovore i dogovore. Oni su učestvovali na sastanku, održanom u Zagrebu 2. i 3. marta 1918. g., na kome je donesena Martovska rezolucija. Oni su učestvovali i na sastanku, održanom u Zagrebu 12. maja 1918. g. radi stvaranja Opće narodne organizacije i ušli su u ovu organizaciju.

Kada je stvoreno Narodno vijeće u Zagrebu, Srbi i Hrvati iz Bosne i Hercegovine ulaze u Narodno vijeće i to kao predstavnici Bosne i Hercegovine kao cjeline. Kao takvi oni učestvuju u aktu ujedinjenja 1. decembra 1918. g.

VOJVODINA

U Vojvodini su do rata postojale dvije srpske stranke: Srpska narodna radikalna i Srpska narodna liberalna stranka. Obje stranke vodile su teške borbe protiv odnarodivanja srpskog elementa, vođenog od madarskih vlasti i za očuvanje srpske narodno-crkvene autonomije. Početkom rata obustavljen je rad ovih stranaka i taj se rad nije obnavljaо za vrijeme rata. Slično je bilo i sa Bunjevcima iz Vojvodine.

Predstavnici Vojvodine učestvovali su u početku u radu Narodnog vijeća u Zagrebu. Međutim je Velika narodna skupština održana u Novom Sadu 29. novembra 1918. donijela zaključak o direktnom pripojenju Vojvodine Srbiji. Narodni poslanici ove skupštine nisu bili birani kao predstavnici stranaka, već kao predstavnici naroda.

⁸⁰ Glas SHS, od 19. oktobra broj 223.

SLOVENIJA

Do rata postojale su i politički djelovale u slovenskim krajevima monarhije ove stranke, odnosno društva: Slovenska ljudska (pučka) stranka, Slovenska narodno-napredna stranka, Katoličko političko društvo u Koruškoj, Političko društvo »Edinost« u Trstu, i Slovenska socijal-demokratska stranka.

Ove stranke i društva počele su sa življim političkim radom nakon donošenja Majske rezolucije.

Slovenska ljudska stranka. Ova stranka bila je do rata po svom političkom i kulturnom programu konzervativna. Voda stranke bio je katalički svećenik Janez Krek sve do svoje smrti (umro je 9. oktobra 1917.). Krek je bio jugoslovenski orijentiran i pod njegovim utjecajem stranka je u god. 1917. pošla jugoslovenskim pravcем.

Kada je nakon donošenja Majske deklaracije povedena među Slovenicima akcija za prihvatanje politike, izražene u Majskoj deklaraciji, stranka je vrlo živo učestvovala u toj akciji.

Na skupštini stranke, održanoj u Ljubljani 27. XII. 1917., zaključeno je, da treba raditi na tome, da se osnuje »Narodni svet«, u koji bi imale da uđu sve stranke i grupe, radi vođenja jedinstvene narodne politike za jugoslovensko ujedinjenje.

Pristalice stranke učestvovali su na martovskoj konferenciji u Zagrebu. Stranka ulazi u »Narodni svet« u Ljubljani i u Narodno vijeće u Zagrebu. Njezin član dr. Anton Korošec bio je izabran za predsjednika Narodnog vijeća. Stranka je učestvovala kod proglašenja ujedinjenja u Beogradu 1. decembra 1918.

Narodno-napredna stranka. U političkom dijelu svoga programa tražila je do rata ova stranka ujedinjenje svih slovenskih zemalja monarhije u jednu političku jedinicu. U nacionalnom pogledu bila je jugoslovenski orijentirana. Mlađi članovi stranke na čelu sa drom Gregorom Žerjavom, bili su do rata pristalice integralnog narodnog ujedinjenja.

Na sastanku pouzdanika stranke, održanom u Mariboru 13. januara 1918., donesena je rezolucija, u kojoj se među ostalim kaže: »Uvažujući, da naš narod u ovim sudbonosnim trenucima treba da ima jedinstveno priznato predstavništvo, sastanak pozivlje izvršne odbore naprednih stranaka, da sa Slovenskom ljudskom strankom kao i sa svim strankama, koje stoje na stanovištu jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba i koje u ideji samoodređenja naroda vide put u jedinstvenu narodnu državu – otpočnu pregovore, da se osnuje narodni odbor kao reprezentacija naroda prema vani i kao voditelj borbe za narodnu državu unutra.«⁸¹

Na sastanku pouzdanika stranke, održanom u Ljubljani 2. februara 1918. donesen je zaključak, sličan onome, koji je donesen na sastanku

⁸¹ Šišić, *Dokumenti*, strana 113.

u Mariboru
demokrats

30. jun
rodno-nap
zaključen
stranaka«,
slobodnu i

Predstav
vijeće u Z
1. decemb

Političke
protiv agre
22. septem
je za dan
Domu« u T
Rybarž, pr
i predsjedn
za stvaran

Jugosl
augusta m
stranka ok
jeva, već i

U politi
dištu, da A
autonomno

Na sasta
je rezolucij
Jadransko-

Stranka
slovena. Na
nesena je u
ujedinjenje
mokratsku

Stranka u
Ona učestv

Iz ovog
su gotovo s
1917. i 1918

⁸² Glas SH

⁸³ Isto, bro

⁸⁴ Isto, bro

u Mariboru uz dodatak, da treba pozvati na saradnju i Slovensku socijal-demokratsku stranku.

30. juna 1918. i 1. jula 1918. održan je u Ljubljani zbor delegata Narodno-napredne stranke iz svih slovenskih krajeva. Na ovom je sastanku zaključeno, da se stranka ubuduće zove »Jugoslovenska demokratska stranka«, koja traži ujedinjenje svih Srba, Hrvata i Slovenaca u jednu slobodnu i nezavisnu državu.

Predstavnici stranke ulaze u »Narodni svet« u Ljubljani i u Narodno vijeće u Zagrebu. Oni učestvuju u akciji proglašenja ujedinjenja na dan 1. decembra 1918.

Političko društvo »Edinost« u Trstu. Ovo društvo vodi tešku borbu protiv agresivne politike Talijana. Na sjednici odbora društva, održanoj 22. septembra 1917., prihvaćen je program Majske deklaracije. Društvo je za dan 29. maja 1918. sazvalo veliki narodni zbor u »Narodnom Domu« u Trstu. Na zboru su govorili narodni zastupnici dr. Korošec i dr. Rybarž, predstavnik Socijal-demokratske stranke Golouh, župnik Bajec i predsjednik društva »Edinost« dr. Vilfan. Svi govornici izjasnili su se za stvaranje slobodne i nezavisne jugoslovenske države.⁸²

Jugoslovenska socijal-demokratska stranka. Osnovana je u Ljubljani augusta mjeseca 1896. Uzela je ime jugoslovenska, jer se htjelo, da stranka okupi u svojim redovima ne samo socijaliste iz slovenskih krajeva, već i socijaliste iz Istre i Dalmacije.

U političkom dijelu svog programa stranka je do rata stajala na gledištu, da Austrija treba da bude savezna država, u kojoj svaki narod autonomno uređuje svoje narodne poslove.

Na sastanku, održanom u Ljubljani 26. i 27. decembra 1917., donesena je rezolucija, u kojoj se traži preustrojstvo Austro-Ugarske u federalativni Jadransko-Podunavski savez.⁸³

Stranka u god. 1918. pristupa akciji za integralno ujedinjenje Jugoslovena. Na skupštini stranke, održanoj u Ljubljani 28. jula 1918., donesena je rezolucija, u kojoj se kaže, da jugoslovensko radništvo traži ujedinjenje troimenoga naroda Slovenaca, Hrvata i Srba u vlastitu demokratsku državu.⁸⁴

Stranka ulazi u Narodni svet u Ljubljani i Narodno vijeće u Zagrebu. Ona učestvuje i u aktu izvršenja ujedinjenja 1. decembra 1918.

Iz ovog kratkog pregleda rada političkih stranaka i grupa vidi se, da su gotovo sve stranke i grupe na jugu monarhije učestvovalle u godini 1917. i 1918. u akciji na stvaranju jugoslovenske države.

⁸² Glas SHS, broj 107 od 3. juna 1918.

⁸³ Isto, broj 2 od 2. januara 1918.

⁸⁴ Isto, broj 157 od 1. augusta 1918.

Š T A M P A

Kada je počeo Prvi svjetski rat, veliki dio listova, koji su izlazili na slovenskom jugu monarhije, prestao je izlaziti. Jednom dijelu listova bilo je zabranjeno dalje izlaženje sa strane organa vlasti. A drugi su opet listovi sami obustavili svoje izlaženje, znajući i osjećajući, da u ratno doba neće moći pisati onako, kako su željeli da prema svom programatskom gledištu pišu, a ne želeći da pišu onako, kako su to vlasti, a naročito vojne vlasti htjele.

U Hrvatskoj je odmah početkom rata prestao izlaziti list srpske samostalne stranke i Hrvatsko-srpske koalicije »Novi Srbobran«, koji je izlazio u Zagrebu. Isto tako prestali su izlaziti svi srpski listovi, koji su do rata izlazili u jugoslovenskim krajevima monarhije. Nijedan srpski list nije za vrijeme rata obnovio svoje izlaženje.

U Zagrebu je obustavila svoje izlaženje i »Slobodna Riječ«, organ Socijal-demokratske stranke za Hrvatsku i Slavoniju.

List Hrvatske samostalne stranke i Hrvatsko-srpske koalicije »Hrvatski Pokret« nastavio je i u ratu svoje izlaženje, iako su vojne vlasti urednike i glavne saradnike lista odstranile iz Zagreba.

Iz pisanja lista moglo se razabrati, da njegove simpatije nisu na strani Austro-Ugarske i Njemačke, već na strani Antante. To se najbolje moglo razabrati iz stručnih vojnih pregleda, koje je donosio »Hrvatski Pokret« pod naslovom »Od našeg vojnog stručnjaka (taj vojni stručnjak bio je ustvari Milan Vuletić, student tehnike u Brnu, član jugoslovenske revolucionarne omladine i rezervni oficir u austro-ugarskoj vojsci). U svojim pregledima o situaciji na ratištima komentarisao je Vuletić na neobično vješt način vojni položaj na pojedinim ratištima. On je to radio ovako: Njemački list »Kölnische Zeitung« i talijanski list »Corriere de la Sera« (ovaj do ulaska Italije u rat na strani Antante) donosili su službene ratne izvještaje i centralnih vlasti i francuske, engleske i ruske ratne izvještaje, a ujedno i objektivne komentare o položaju na ratištima. Vuletić je u »Hrvatskom Pokretu« preštampavao ove izvještaje i komentare kako one, koji su bili povoljni, tako i one, koji nisu bili povoljni po centralne vlasti. Da ratni izvještaji država Antante i nepovoljni komentari o vojnem položaju centralnih vlasti ne bi bili od cenzure zaplijenjeni, »vojni stručnjak« Vuletić pobijao je te izvještaje. Međutim čitaocima lista bilo je jasno, da on to čini za to, da cenzura ne zaplijeni ono, što je bilo nepovoljno po ratni položaj centralnih vlasti.

Kada je Bugarska u jesen g. 1915. napala Srbiju i time stala na stranu centralnih vlasti, vojne su vlasti tražile od redakcije »Hrvatskog Pokreta«, da pozdravi ovaj korak Bugarske. Redakcija lista je to odbila, na što je vlast u novemburu 1915. naredila zabranu daljeg izlaženja lista.

Početkom god. 1916. pokrenula je Hrvatsko-srpska koalicija svoj novi list pod imenom »Hrvatska Riječ«. Ovaj je list nastavio pisanje u duhu i pravcu, kako je to činio zabranjeni »Hrvatski Pokret«.

Kada je početkom g. 1918. povedena akcija za stvaranje koncentracije za borbu za narodno ujedinjenje, onda »Hrvatska Riječ« nije podupirala

ovu akciju koalicije,

»Hrvatski njenja u m za ovu pol ske Riječ«

»Hrvatski time, što je ojača za on o našoj na nosni mom ikakve reze narodnog i narodnog p stanovište nosni čas, n vrijeme sh pogode čas, da sada sto čisto o tom diplomatizir kada je pot

U Zagreb uprave Star je list u poč država, koje su u Z njihov zaht »Hrvata«.

Starčević novi list pod naslov, da je dr. Grga An vaške omlad politiku.

»Hrvatska slijede izdanja Zato je i list

U broju od Majske deklar - međunarod

»Čim se po samoodređenje narodno pitanje se u gran jedan su narod

izlazili na listova bilo su opet u ratno programati, a naro- ske sam- oji je izla- koji su do srpski list organ So- »Hrvatski i urednike na strani bolje mo- »Hrvatski stručnjak poslovenske vojsci). U Vučetić na- je to radio riere de la ili su slu- ke i ruske na rati- zvještaje i nisu bili i nepo- li od cen- izvještaje. a cenzura nih vlasti. na stranu tskog Po- to odbila, enja lista. svoj novi je u duhu centracije podupirala

ovu akciju. Ona je postupila tako, jer je to bila politika Hrvatsko-srpske koalicije, kojoj je organ bila »Hrvatska Riječ«.

»Hrvatska Riječ« napušta svoje rezervisano držanje u pitanju ujedinjenja u mjesecu septembru 1918. g. A početkom oktobra otvoreno istupa za ovu politiku. U broju od 7. oktobra 1918. u uvodnom članku »Hrvatske Riječi« kaže se među ostalim i ovo:

»Hrvatsko-srpska koalicija motivirala je svoju dosadašnju takтику time, što je isticala potrebu, da se narodna snaga sačuva i po mogućnosti ojača za onaj momenat, u kome se bude konačno i nesumnjivo odlučivalo o našoj narodnoj sudbini. Ali je uvijek naglašavala, da se taj sudobnosni momenat ne smije propustiti, nego da u tom času treba narod bez ikakve rezerve da istupi i da se punom snagom založi za oživotvorenje narodnog idealja oslobođenja i ujedinjenja, za potpuno rješenje svog narodnog pitanja. Naš je narod shvaćao i većim dijelom odobravao ovo stanovište. Moglo je samo nastati pitanje, kada će nastupiti taj sudobnosni čas, neće li se on propustiti i hoće li odgovorni političari u pravo vrijeme shvatiti važnost događaja, koji se odigrava i hoće li znati da pogode čas, u kome treba da se razvije narodna akcija. Nama se čini, da sada stojimo pred takvom akcijom. Naši prijatelji treba da budu na čisto o tome, da svako vrijeme ima svoju takтику, da politiziranje i diplomatiziranje ne bi odgovaralo danas položaju i da je nastupio čas, kada je potreba narodne akcije neodgodiva.«

U Zagrebu je od g. 1913. izlazio list »Hrvat« kao organ vrhovne uprave Starčevićeve stranke prava. Poput »Hrvatskog Pokreta« i ovaj je list u početku rata pokazivao, da su njegove simpatije na strani onih država, koje se bore protiv Njemačke i Austro-Ugarske. Vojne su vlasti, koje su u Zagrebu strogo kontrolirale pisanje listova, to zapazile i na njihov zahtjev vlast je početkom 1915. zabranila dalje izlaženje »Hrvata«.

Starčevićeva stranka prava pokrenula je početkom septembra g. 1917. novi list pod imenom »Hrvatska Država«. Ispod imena lista bio je podnaslov, da je list »glasilo za narodno ujedinjenje«. Urednik lista bio je dr. Grga Andelinović, koji je još kao omladinac bio jedan od voda pravaške omladine i koji je još tada zastupao radikalnu antiaustrijsku politiku.

»Hrvatska Država« odlučno je zastupala politiku, koja je vođena poslije izdanja Majske deklaracije pa dalje do stvaranja Narodnog vijeća. Zato je i list bio često plijenjen.

U broju od 27. septembra 1917., dakle četiri mjeseca nakon izdanja Majske deklaracije, u uvodnom članku pod naslovom »Hrvatsko pitanje – međunarodno pitanje«, kaže se među ostalim:

»Čim se postavljamo na princip narodnog načela, državnog prava i samoodređenja naroda, tim se od hrvatskog pitanja stvara jedno međunarodno pitanje. Narodno jedinstvo Hrvata, Srba i Slovenaca ne uokviruje se u granice jedne države. Srbi, Hrvati i Slovenci u ovoj monarhiji jedan su narod sa Srbima iz Srbije i Srbima iz Crne Gore. Postavivši se

dakle na princip narodnog načela, te iz tog principa izvirućeg jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca, moramo naše narodno pitanje promatrati kao jednu cjelinu.«

U broju od 30. novembra 1917. kaže se u uvodnom članku među ostalim i ovo: »Ne smijemo zaboraviti, da mi tražimo svoju narodnu, suverenu, slobodnu i samostalnu državu – pored Austrije, a ne u Austriji.«

U uvodnom članku od 28. januara 1918. pod naslovom: »Za maksimalni narodni program« – kaže se među ostalim: »Život se naš znatno promjenio i naša općenita shvaćanja, mišljenja i čežnje nisu više onakve, kakve su bile za izdanja bečke deklaracije. Naši su se pogledi proširili i popunili, te nam je okvir bečke deklaracije postao preuzak i mi smo ga odvažno razbili. Bečka deklaracija je bila minimum naših narodnih zahtjeva, a naš narodni program je prema tome širi ... (kakav je to širi narodni program, nisu mogli čitaoci »Hrvatske Države« da pročitaju, jer je cenzura zaplijenila zadnji dio uvodnog članka, koji govori o širem narodnom programu).«

U uvodnom članku od 6. maja 1918. pod naslovom »Narodno jedinstvo« kaže se: »Naše pitanje može da se riješi jedino na principu zagrebačke Martovske rezolucije, kojoj je Majska deklaracija dala temelj i impuls.«

U uvodnom članku od 3. septembra 1918. pod naslovom Godišnjica »Hrvatske Države« kaže se: »Započesmo svoj rad u znaku Majske deklaracije. Onda je ona bila zastava, oko koje su se okupili svi, koji su narodno jedinstvo istovetovali sa narodnim ujedinjenjem, t. j. koji se nisu zadovoljavali pukim platonskim naglašavanjem narodnog jedinstva, nego koji su htjeli, da aktivno saraduju kod izgradnje slobodne narodne države. Saradjnjom svih narodnih stranaka precizirao se naknadno narodni program. Zagrebačka rezolucija postala je zajednička platforma svih neovisnih narodnih elemenata, t. j. općim narodnim programom. Dosljedno smo stajali na njemu, ne popuštajući ni lijevo ni desno i ne obazirući se, da li se to slaže s interesima naših gospodara.«

Jasno i odlučno pisanje »Hrvatske Države« mnogo je doprinijelo jačanju misli narodnog oslobođenja i ujedinjenja, i to tim više, što je iza toga lista stajala stranka sa jakim korijenom u hrvatskom dijelu naroda.

A kada je u mjesecu decembru 1918. ostvareno ono, za što se borila »Hrvatska Država«, ona kao »glasilo za narodno ujedinjenje« prestaje izlaziti, jer je njezin program u cijelosti ispunjen.

Starčevićeva stranka prava ponovno pokreće kao svoj stranački organ list »Hrvat«, koji je bio od vlasti zabranjen god. 1915.

Uz »Hrvatsku Državu« vodeću ulogu u štampi, koja je u Zagrebu zastupala politiku narodnog jedinstva i ujedinjenja, vršio je »Glas Slovenaca, Hrvata i Srba«.

Do pokretanja ovog lista došlo je ovako: U Prvom svjetskom ratu Švicarska je ostala neutralna. Zbog toga su u monarhiju mogli ulaziti listovi, koji su u Švicarskoj izlazili. A kako su ovi listovi donosili ratne izvještaje i jedne i druge zaraćene strane i objektivne ocjene stanja na rati-

štima, to su simpati

U Zagronakon dozumu, pos

Iz »Zür racije i dr glavi mis klaracije liječnika i koji je bio narodnog Dr. Jokovi kretanja o piti politič lice radika

U augustu vijeću u Be Rudolfa Grebu poklaraciji. Da je i nije na izlaženj

Prvi je H Trebalje programom

Jedan tak radio u Zag Rijeku u re

Dr. Budis da mu izlož u redakciju

Miodrag ciju lista u poznat po b dr. Budisav hvatio.

Kako je M dakciju lista manifestuje Jugoslovens je u redakc bilo riješeno

Međutim Ovaj je živi Bez dozvole

štima, to su ovi listovi bili dosta traženi i čitani u monarhiji od onih, čije su simpatije bile na strani država Antante.

U Zagreb je dolazio list »Neue Zürcher Zeitung«. Kratko vrijeme nakon donošenja Krfiske deklaracije ovaj list je donio vijest o sporazumu, postignutom na Krfu, kao i kratak sadržaj ovog sporazuma.

Iz »Zürcher Zeitunga« saznao je za izdanje i sadržaj Krfiske deklaracije i dr. Srđan Budisavljević. Po ovom saznanju rodila se u njegovoj glavi misao, da treba pokrenuti list, koji će zastupati program Krfiske deklaracije. O ovoj misli obavijestio je dr. Budisavljević svoga prijatelja liječnika i direktora zagrebačkog Sanatorija dra Roku Jokovića, čovjeka koji je bio istinski i oduševljeni pristalica ideje narodnog jedinstva i narodnog ujedinjenja i koji je strasno mrzio Austro-Ugarsku monarhiju. Dr. Joković saglasio se sa mišljenjem dra Budisavljevića o potrebi pokretanja ovakvog lista. Obojica su bili uvjereni, da će se oko lista okupiti politički ljudi, koji nisu vezani uz pojedine stranke, a koji su pristaće radikalnog rješenja jugoslovenskog pitanja.

U augustu 1917. došao je u Zagreb narodni poslanik na carevinskom vijeću u Beču dr. Ante Tresić-Pavičić i donio dru Budisavljeviću poruku Rudolfa Giunija iz Praga, kojom mu ovaj poručuje, da bi trebalo u Zagrebu pokrenuti list, koji bi zastupao program, prihvatan u Krfskoj deklaraciji. Dr. Budisavljević odgovorio je po dru Tresić-Pavičiću Giuniju, da je i njegovo mišljenje, da treba pokrenuti takav list i da on već radi na izlaženju lista.

Prvi je posao bio, da se nađu novinari, koji će ući u redakciju lista. Trebalo je naći ne samo dobre novinare, već i novinare, koji se slažu sa programom, koji će list zastupati.

Jedan takav novinar bio je Jova Miodragović. Ovaj je dulje vremena radio u Zagrebu u redakciji »Novoga Srbobrana«, odakle je prešao na Rijeku u redakciju Supilova »Riječkog Novog Lista«.

Dr. Budisavljević otisao je na Rijeku, da razgovara sa Miodragovićem, da mu izloži političku liniju, koju će list zastupati i da ga pozove, da uđe u redakciju lista.

Miodragović je ovaj poziv prihvatio. Ujedno je predložio, da u redakciju lista uđe i dr. Ivan Novak, publicista iz Međimurja, koji je bio poznat po borbi protiv madarizacije, a za hrvatski karakter Međimurja i koji je bio jugoslovenski orientiran. Po povratku u Zagreb pozvao je dr. Budisavljevića dra Novaka, da uđe u redakciju lista, što je ovaj prihvatio.

Kako je Miodragović bio Srbin, a dr. Novak Hrvat, trebalo je za redakciju lista naći jednog Slovence, da se tako jugoslovensko jedinstvo manifestuje i u samom sastavu redakcije lista. Na prijedlog sekretara Jugoslovenskog parlamentarnog kluba u Beču dr. Gregora Žerjava ušao je u redakciju lista slovenski novinar dr. Vladimir Knafljić. I tako je bilo riješeno pitanje redakcije lista.

Međutim je nastala teškoća sa dolaskom u Zagreb Jove Miodragovića. Ovaj je živio na Rijeci, a Rijeka je bila u t. zv. užem ratnom području. Bez dozvole vojnih vlasti nitko nije smio izaći iz užeg ratnog područja.

Izdanje dozvole za Jovu Miodragovića za odlazak iz Rijeke zapinjalo je. Dr. Budisavljević obratio se na Viktora Ružića, tada trgovca na Rijeci, da ovaj izradi, da Miodragović dobije dozvolu za izlazak iz Rijeke. Ružić je stvar riješio ovako: Preko svojih veza dobio je liječničko uvjerenje, da je teško bolestan i da radi liječenja treba da ide u Zagreb, da konzultira liječnike specijaliste. U istom uvjerenju bilo je dalje navedeno, da je Ružić zbog bolesti tako oslabio, da mu je potreban pratilac do Zagreba i natrag. Na osnovu ovog liječničkog uvjerenja zatražio je Ružić od vojnih vlasti, da se njemu i njegovu pratiocu izda dozvola za izlaz iz užeg ratnog područja. Kao pratioca označio je Jovu Miodragovića. Vojne vlasti izdale su tu dozvolu i tako je Miodragović mogao doći u Zagreb.

Osim redakcije trebalo je još riješiti pitanje financiranja lista. Ovaj posao uzeo je u svoje ruke dr. Roko Joković. Njemu je uspjelo, da u tu svrhu za kratko vrijeme sabere od prijatelja pokretanja novoga lista iznos od 250.000 kruna. Time je bilo osigurano izlaženje lista sa materijalne strane.

Glede imena lista odlučeno je, da list nosi ime: »Glas Slovenaca, Hrvata i Srba«. Ovim imenom htjelo se reći, da se na ono, što je na Krfu, dakle izvan zemlje, dogovoreno od predstavnika Srpske vlade i Jugoslovenskog odbora, odazivlju i daju svoj glas Slovenci, Hrvati i Srbi, koji u zemlji žive.

Početkom decembra bile su dovršene sve pripreme za izlaženje lista. Prama tada postojećim zakonskim propisima nije trebalo tražiti dozvolu za izlaženje lista, već je bilo dovoljno, da se izlaženje lista prijavi redarstvenom povjereništvu. Ova je prijava lista podnesena. Međutim je redarstveno povjereništvo donijelo odluku, da ne uzima do znanja prijavu lista. Ova je odluka bila nezakonita, jer je prema zakonskim propisima mogla vlast ne uzeti do znanja prijavu izlaženja lista samo u slučaju, ako list nije ispunio formalno za to propisane uvjete. Kako je list ove uvjete bio ispunio, vlast je morala da izlaženje lista uzme do znanja. Kako je ona donijela odluku, da ne uzima na znanje prijavu lista, uložena je žalba protiv ove odluke vlasti. Čim je žalba predana, otišao je dr. Budisavljević banu Mihaloviću, da protestira protiv nezakonitog postupka redarstvenog povjereništva i da traži, da se žalba hitno i povoljno riješi prema zakonskim propisima.

Iz razgovora sa banom razabrao je dr. Budisavljević, da je do zbrane izlaženja lista došlo na zahtjev vojnih vlasti. Na to je Budisavljević upozorio bana, da je ban kao vrhovni šef izvršne vlasti u Hrvatskoj odgovoran za nezakonita rješenja upravnih vlasti i da će on, ako ne bude ukinuto nezakonito rješenje redarstvenog povjereništva, kao narodni zastupnik podnijeti u Hrvatskom saboru interpelaciju na bana, u kojoj će ovoga napasti zbog nezakonitog postupka vlasti.

Intervencija dra Budisavljevića bila je uspješna. Redarstveno povjereništvo nije ni podnijelo žalbu višoj vlasti na rješavanje, već je samo stavilo svoje prvo rješenje izvan snage i donijelo ujedno odluku, da se prijava lista uzima do znanja.

1. januara 1918. izašao je prvi broj »Glasa SHS«. Nije prošla ni nedjelja dana od toga, došao je iz Beča u Zagreb izaslanik ministarstva spoljnih poslova, da ispita, tko je pokrenuo i tko financira »Glas SHS«. U to vrijeme kružile su u monarhiji vijesti, da engleski novinski magnat lord Northcliffe po uputi britanske vlade pokreće i financira u državama centralnih vlasti listove, koji imaju zadaću, da – koliko god je to moguće u ratnim vremenima – pišu onako, kako je to bilo u interesu zapadnih saveznika, a protiv interesa Njemačke i Austro-Ugarske.

Izaslanik ministarstva spoljnih poslova nije mogao u Zagrebu konstatovati ono, zbog čega je bio u Zagreb poslan, jer financiranje lista nije baš imalo nikakve veze sa akcijom lorda Northcliffa.

»Glas SHS« naišao je na veliko interesovanje i vrlo dobar prijem u javnosti. Broj preplatnika lista rastao je naglo, od nedjelje do nedjelje, i to ne samo u hrvatskim i srpskim krajevima monarhije, već i u Srbiji.

Prva je na ovo reagirala okupatorska vlast u Beogradu, koja je zabranila ulazak lista u Srbiju. Iza toga je zabranjeno rasturivanje lista u Ugarskoj, Bosni i Hercegovini. Konačno je austrijsko ministarstvo pošta oduzelo za zemlje austrijske polovine takozvani post-debit, povlasticu za jeftinije slanje lista preko pošte.

List je bio podyrgnut najstrožoj kontroli državnog odvjetništva u Zagrebu, koje je vršilo cenzuru.

U martu je ban, na zahtjev vojnih vlasti, izdao naredbu, kojom se povremeno na 8 dana zabranjuje štampanje i raspačavanje lista, jer da »način pisanja lista ugrožava interes ratovanja«.

Zbog ove obustave lista uložio je dr. Budisavljević u Hrvatskom saboru interpelaciju na bana, u kojoj pita bana, da li je voljan, da smjesta povuče zabranu izlaženja »Glasa SHS«. U obrazloženju ove interpelacije kazao je Budisavljević na sjednici od 15. marta 1918. među ostalim ovo: »Može biti, da politika lista ne odgovara stanovitim faktorima monarhije, koji stoje izvan našeg naroda. Može biti, da im ne konvenira, što list traži za naš narod narodnu, nezavisnu, na demokratskim temeljima uredenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba. Ali neka ne zaborave ti faktori, da politika, koju zastupa »Glas SHS«, nije samo politika toga lista, nego je to – izuzevši rijetke izuzetke – politika čitavoga naroda Slovenaca, Hrvata i Srba. Zato treba da ti faktori izvan našeg naroda, kojima je ova politika nepočudna, znadu, da se obustavom jednog ili drugog lista ništa postići ne će. Nasuprot postići će se protivno, da će naš jedinstveni narod sa još većom ljubavlji prionuti uz ovu politiku, da će se sav za nju založiti i da će se svim silama za nju boriti sve dotle, dok zahtjevi ove politike ne budu ostvareni.«⁸⁵

Na ovu interpelaciju dra Budisavljevića ban Mihalović nije dao odgovor. Ali izlaženje »Glasa SHS« nije više nikada bilo zabranjeno.

Od početka svoga izlaženja »Glas SHS« zastupao je otvoreno, odlučno i nekompromisno program prihvatanja Krfske deklaracije.

⁸⁵ Stenografski zapisnici Hrvatskog sabora.

Na čelu prvog broja lista, izašlog 1. januara 1918., program, koji će list zastupati, izložen je ovim rijećima:

»Naš list, koji složno pokreću Slovenci, Hrvati i Srbi, izazvale su potrebe odlučnih časova, u kojima živimo.

Iz principa nacionalnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca i velikih demokratskih načela, koja su oduvijek odgovarala duši i savjesti našega naroda, izlazi samo od sebe, da za ukupni naš narod kao nerazdjeљivu cjelinu moramo zahtijevati sve attribute slobodnog naroda. A takav, u slobodi ujedinjeni naš narod, hoćemo da bude član velike zajednice naroda, koja je danas ideal čitavog kulturnog svijeta i za koju toliki milioni žrtvovaše svoje živote.

I kao demokrate, i kao sinovi neslobodnog naroda, moramo biti u taboru, koji se bori protiv nasilja i ne možemo dopuštati izmirenja sa stanjem, koje za nas znači neminovnu nacionalnu smrt.

Time je jasno označen i cilj i smjer lista i određeno mu držanje u svima peripetijama sadašnje krize svijeta. On ima da bude, što mu samo ime kaže, istinski izraz težnja i shvatanja ukupnog našeg naroda u ovo doba, kad se odlučuje sudbina budućih vjekova. I to će on biti ili ga neće biti!«

U istom broju lista kaže se u uvodnom članku pod naslovom: »Jedan cilj – jedna politika«, među ostalim i ovo: »Ovi veliki dani zahtijevaju posve novu orijentaciju i u politici na slavenskom jugu. Dosada je naš narod, podijeljen i rascjepkan, vodio politiku prema potrebama, koje su iziskivali njegovi časoviti probici, i prema prilikama, kakve su bile u državama, u kojima je živio. Dalji ciljevi te politike lebdjeli su pred njim tek kao daleki ideal, a taktika mijenjala se prema momentanoj situaciji, u kojoj se nalazio, pa je prema tome bila radikalna ili kompromisna.

Danas, u doba, kad je samoodređenje naroda postalo jednim od glavnih gesala u svjetskoj politici, kad svi direktni i indirektni sudionici u ovom ratu posvuda dolaze do uvjerenja, da bi posve uzaludno bilo ovo strašno klanje, kad bi nakon njega ostali još uvijek uzroci, koji su do njega doveli, danas treba i naš narod da je svijestan velikog momenta, u kojem ima da se odluči i njegovom sudbinom i treba da vodi računa o svojoj budućnosti, koja ima da se odredi za stoljeća.

Zato i njegova politika treba da je na visini, koja odgovara važnosti današnjeg doba, treba da je u razmjeru sa velikim ciljem, koji hoće da postigne.

Nema naroda, koji ne bi težio za što ljepšom i boljom budućnosti. A naš narod došao je do spoznaje, da jedino ujedinjenje svih njegovih dijelova u jednoj jedinstvenoj, nezavisnoj, slobodnoj državi može da bude preduvjetom njegove ljepše budućnosti.«

U broju od 22. augusta 1918. kaže se u uvodnom članku pod naslovom »Naše stanovište« među ostalim i ovo:

»Mi imamo tek da izvojujemo slobodu otadžbine. A otadžbina nije domena samo nekoje stranke ili grupe, ili struje ili klase. Ona mora da bude dovoljno prostrana za život svih svojih sinova. Samo takva može

biti ili je uopće
članovi naroda
boljeg, višeg,
koje imaju svaku
jednako shva
liste, na prim
žoaziju; za b
ravno i libera

Ne radi se
pogled na sv
uđemo u zajed
hvati i da pri

U broju od
jetli dani« ka

»Ruši se sto
slobodni, još
pod ruševinam
došao. To sv
razumu, ima
danas grijeh, r

Prvi put u
naš narod da
vidi nad svoj

Sretna pok
kamo ovaj ve
slavimo. A sl
dini, spoznaju
mo ljepše, uz
njegovo budu

Nakon pro
vlade, »Glas
cembra 1918.,
ovim rijećima

»Glas Slov
katastrofalog
narodna stvar
i stvarnosti ne
u očajanje, d
u zaplašenom

U takvim p
cionalnu duž
prvom redu p
naroda, zatoč
punog, razvij
isto vrijeme i
bez razlike pl
tičku orijentac

biti ili je uopće ne će biti. A jer je takva, za nju moraju da rade svi članovi naroda. Slobodna otadžbina danas kod nas znači: mogućnost boljeg, višeg, prostranijeg života svih pokreta i struja, koje su nikle i koje imaju svoj korijen u narodu. Naravno, ne može se propisati, da svi jednako shvaćaju taj život u budućoj slobodnoj otadžbini. Za socijaliste, na primjer, sloboda znači sasvim nešto drugo, nego za krupnu buržoaziju; za bosanske kmetove opet drugo, nego za velenosjednike; naravno i liberalci je zamišljaju drugačije, nego klerikalci.

Ne radi se o tome, da svi napuste svoja dosadanja shvaćanja, svoj pogled na svijet, da prime neko novo neutralno shvaćanje, nego da svi uđemo u zajedničku akciju za zajedničku otadžbinu, koja može da obuhvati i da primi sve naše ideale.«

U broju od 22. oktobra 1918. u uvodnom članku pod naslovom »Svetli dani« kaže se među ostalim ovo:

»Ruši se stoljetna tamnica i sunce slobode dopire i do nas. Još nismo slobodni, još osjećamo silu neprijatelja; još on pokušava, da nas uguši pod ruševinama. Uzalud! Veliki čas konačnog, istinskog oslobođenja je došao. To svi osjećamo i svaki u duši i savjesti svojoj, a ne samo u razumu, ima pouzdanja, da obmanuti ne ćemo biti. Nada, koja nas danas grije, ne obmanjuje!«

Prvi put u svojoj historiji – historiji stradalnika i mučenika – čitav naš narod danas osjeća svijetu radost ulaska u slobodni život; prvi put vidi nad svojim vjekovnim mučeništvom materinski osmjeħ pobjede.

Sretna pokoljenja, koja to doživješe! Nama je dosuđeno, da dočekamo ovaj veliki praznik i pravo je, i dužnost je, da ga dostoјno proslavimo. A slaveći uskrs slobode naše otadžbine, primimo, svaki pojedini, spoznaju, da smo postali sinovi slobodnog naroda i da odsad imamo ljepše, uzvišenije, ali i veće dužnosti i prema svom narodu i prema njegovoj budućnosti!«

Nakon provedenja ujedinjenja i obrazovanja prve jugoslavenske vlade, »Glas SHS« prestaje izlaziti. U zadnjem broju, izašlom 24. decembra 1918., urednici lista javljaju čitaocima prestanak izlaženja lista ovim riječima:

»Glas Slovenaca, Hrvata i Srba« javio se u one očajne dane poslije katastrofnog sloma Rusije, kada se ne rijetkima činilo, da je i naša narodna stvar izgubljena i da je velika nacionalna misao i suviše visoka i stvarnost nedostižna; kad je uskolebana vjera u pobjedu jedne gonila u očajanje, druge na stramputice; kad je zaprijetila pometnja duhova u zaplašenom narodu.

U takvim prilikama ljudi, koji pokrenuše list, smatrali su svoju nacionalnu dužnost, da to učine. On je imao pred čitavim svijetom, u prvom redu pred neprijateljima, da bude glasnik istinske volje našeg naroda, zatočnik misli narodnog oslobođenja i ujedinjenja, pravog i potpunog, razvijena zastava, koja ne poznaće i ne priznaje opasnost. U isto vrijeme imao je zadaću, da u čitavom narodu, od Soče do Vardara, bez razlike plemena propagira jedino ispravnu i jedino usnješnu političku orijentaciju: da u svjetskom ratu moramo, odlučno i bez rezerve,

stati na stranu kulturnog svijeta protiv nepravde, protiv nasilja, protiv infamije Habsburgovaca i Hohenzollerna i da moramo napustiti i svaku pomisao na kompromisnu politiku. Ovako orijentiran narod imao se spremati za aktivran rad u stvaranju slobodne zajedničke otadžbine. Zato je list preuzeo dužnost, da potiče organizovanje naroda na novim, širim osnovama, kako bi se sve snage mogle razviti i uputiti na razbijanje okova, kojima nas je sputavala tudinska vlast. Odgovarajući toj dužnosti, upućivao je na partijsku snošljivost.

Sve to, što je prije godinu dana bio program, danas je stvarnost. Prvi put su se u našem listu našli istinski, u stalnoj suradnji Slovenci, Hrvati i Srbi, da zajednički zastupaju zajednički narodni ideal. Danas je tu država Srba, Hrvata i Slovenaca. I sva tri naša plemena podjednako su aktivna u državnom životu. Jedinstvo naroda je tu, sloboda i ujedinjenje otadžbine je svršen čin: što je lani bilo visoki cilj borbe, danas je postignuto. I zato danas završujemo »Glas Slovenaca, Hrvata i Srba« i predajemo ga uspomeni čitalaca. Vaše je, čitaoci, da ga sudite i da mu ocijenite vrijednost. Mi, lično, zadovoljni smo, što nam danas, kad gledamo ovu olujsku godinu, savjest daje pravo, da kažemo: »Glas Slovenaca, Hrvata i Srba« častan je bio! ...

Za uredništvo:

Dr. Ivan Novak, Dr. Srđan Budislavljević, Jova Miodragović.«

Na Rijeci je god. 1915. bio pokrenut list pod imenom »Riječke Novine«. God. 1917. list obustavlja svoje izlaženje na Rijeci i prelazi u Zagreb. Po donošenju Majske deklaracije list zastupa politiku, izloženu u ovoj deklaraciji.

U broju »Novina« od 31. XII. 1917., u uvodnom članku pod naslovom »Stara i Nova Godina«, kaže se među ostalim i ovo:

»Najvažniji dokument naše narodne politike u prošloj godini je svibanjska deklaracija. U njoj je počeo na našem jugu strujati novi duh života i narodne energije. Hrvati, Srbi i Slovenci proglašiše se pred forumom Evrope nerazdruživom braćom, ujedinjenom falangom u borbi protiv narodnih neprijatelja. Deklaracijska politika nalazila je u svim narodnim krugovima sve više pristaša, a danas se na svršetku godine 1917.,iza 6 mjeseci, može reći, da ogromna većina naroda stoji iza nje. Još nas čekaju možda crni dani. Ali iza tmurnih oblaka sinut će sunce slobode i samostalnosti.«

Nakon donošenja Martovske rezolucije, »Novine« zastupaju odlučno politiku ujedinjenja cjelokupnog naroda.

Kada su narodni zastupnici dr. Ivan Lorković i dr. Đuro Šurmin u junu god. 1918. istupili iz Hrvatsko-srpske koalicije, oni su sa užim krugom svojih prijatelja, koji se nisu slagali sa politikom Hrvatsko-srpske koalicije, kupili od Dioničke tiskare u Zagrebu list »Male Novine«, koji je kao vanstranački informativni list izlazio u Zagrebu od god. 1910. Prijelazom lista u vlasništvo dra Ivana Lorkovića i drugova, list dobiva politički karakter.

protiv svaku nao se e. Zato širim opijanje dužno-
t. Prvi Hrvati s je tu ako su njenje je po- srba« i da mu ad gle- Slove-
ke No- elazi u složenu naslo-
je svi vi duh e pred u borbi u svim godine za nje. e sunce dlučno
rmin u a užim vatsko- le No- ebu od ugova,

U broju od 5. jula 1918. redakcija lista donosi izjavu, u kojoj se među ostalim kaže: »Nemamo nikakvih stranačkih ni strančarskih ciljeva ni interesa, jer držimo, da je danas zadaća svih stranaka i grupa, koje stoje na stanovištu narodnog jedinstva, samo jedna; ujediniti sve sile protiv neprijatelja narodnog ujedinjenja. Događaji se razvijaju velikom brzinom, a nepripravan narod mogao bi da promaši velike časove, u kojima će padati odluke za stoljeća. Zato će list odsada zastupati ideju narodnog ujedinjenja Hrvata, Srba i Slovenaca i stajat će na principu bezuvjetnog narodnog samoodređenja.«

List »Male Novine« nastavio je pisati u duhu narodnog ujedinjenja i podupirao je ovu politiku sve do postignutog oslobođenja i ujedinjenja.

Početkom rata prestao je izlaziti list socijal-demokrata Hrvatske i Slavonije »Sloboda«. U julu 1917. počeo je list ponovno izlaziti. List je zastupao politiku samoodređenja i ujedinjenja naroda.

U broju od 27. jula 1917. kaže se u uvodnom članku među ostalim i ovo:

»Program narodnog samoodređenja naroda, kako ga je nabacila ruska revolucija, nije nikakav diplomatski krpež, nikakvo neiskreno nadmudrivanje, već duboko osjećano formuliranje novog doba – doba, što nastaje. Samoodređenje jednog naroda može se razumjeti samo tako, da cijeli narod kao jedna nerazdjeljiva i nerazlučiva cjelina ima jedno suvereno pravo, da odlučuje sa svojom sudbinom. On je jedini izvor svih prava i više njega nema i ne bi smjelo biti nikakvog faktora osim jednog, a to je interes sveljudske, općečovječanske zajednice, kojoj je on ravnopravan i istovrijedan član.«

U broju od 22. novembra 1917. odštampan je članak, u kome se među ostalim kaže i ovo:

»Mi stojimo na stanovištu, da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan jedinstveni narod. Na temelju ruske mirovne ponude ima i taj narod dobiti slobodu samoodređenja i ujedinjenja u jednu državu. Zato kod pitanja buduće jugoslavenske države za nas je pitanje republike ili monarhije stvar sekundarne prirode, to jest stvar političkog računa i razvoja priroda. Ono, što je glavno, jeste ujedinjenje Južnih Slavena u jednu jedinstvenu i nezavisnu državu. To je program, na kojem će se okupiti svi naši političari i političke stranke.«

Zbog ovakvog držanja u pitanju narodnog samoodređenja i ujedinjenja, vlast je sredinom decembra 1917. zabranila izlaženje lista. Međutim je koncem god. 1917. Socijal-demokratska stranka počela izdavati list pod imenom »Pravda«. Ovaj je list nastavio pisanje u istom pravcu, koji je zastupao list »Sloboda«.

U Zagrebu je god. 1917. i 1918. izlazila političko-kulturna revija »Hrvatska Njiva«, koja je podupirala akciju za narodno ujedinjenje. Tu je akciju podupirao i list »Jugoslovenska žena«, organ demokratskog udruženja jugoslovenskih žena.

Poslije povratka Stjepana Radića iz Praga u aprilu god. 1918. pridružio se listovima, koji su u Zagrebu zastupali jugoslavensku politiku i list Hrvatske seljačke stranke »Slobodni Dom«.

U Zagrebu su za vrijeme rata izlazila četiri vanstranačka dnevnika: »Novosti«, »Jutarnji List«, »Agramer Tagblatt« i »Obzor«. Prva tri lista podupirala su akciju za narodno ujedinjenje, dok je »Obzor« zauzimao više stav informativnog lista. No iz pisanja »Obzora« moglo se razabrati, da su njegove simpatije na strani onih, koji su vodili akciju za stvaranje jugoslavenske države.

Izvan Zagreba izlazila su dva vanstranačka dnevna lista, i to »Primorske Novine« na Sušaku i »Jug« u Osijeku. Oba lista su zastupala političku liniju, koju je u Zagrebu zastupao vanstranački »Glas Slovenaca Hrvata i Srba«. Jugoslavensku političku liniju zastupao je i osječki dnevnik »Hrvatska Obrana«.

U provinciji Hrvatske izlazili su ovi tjednici: »Narodna Volja« u Varaždinu (list je pokrenuo god. 1918. dr. Hinko Krizman, član grupe oko »Glasa SHS«); »Sisački Glas« u Sisku, »Vinkovačke Novine« u Vinkovcima, »Hrvatske Novine« u Đakovu, »Nezavisnost« u Bjelovaru, »Hrvatske Novine« u Đurđevcu.

Svi ovi listovi pomagali su akciju za narodnu koncentraciju i narodno ujedinjenje.

Kako se iz pregleda listova, koji su za vrijeme rata izlazili u Hrvatskoj vidi, gotovo svi ovi listovi podupirali su politiku narodnog jedinstva i narodnog ujedinjenja. Odlučno se je protivio ovoj politici list »Hrvatska«, glasilo Hrvatske stranke prava za sve hrvatske zemlje. No glas ovog lista bio je i suviše slab, da bi mogao da oslabi snažan glas ostalih listova.

U Istri je god. 1916. počeo u Puli izlaziti dnevnik »Hrvatski List«. Iako je Pula bila ratna luka Austro-Ugarske, list je odlučno zastupao politiku narodnog ujedinjenja.

U Dalmaciji odmah na početku rata po naredbi vlasti obustavljeni su ovi listovi: u Zadru »Srpski Glas«, organ Srpske stranke na Primorju, u Splitu »Sloboda« i »Pučka Sloboda«, organi Težačke napredne stranke, pa »Zastava«, organ Jugoslovenske revolucionarne omladine, koji je izdavao Oskar Tartaglia, u Dubrovniku »Crvena Hrvatska«, organ naprednih jugoslovenskih Hrvata, pa »Dubrovnik«, list dubrovačkih Srba.

U Šibeniku je po odluci redakcije početkom rata prestao izlaziti list »Hrvatska Riječ«, organ šibenskih antiaustrijskih pravaša, kojima su stajali na čelu dr. Ivan Krstelj i dr. Mate Drinković.

U Zadru su za vrijeme rata nastavili izlaženje listovi »Hrvatski List«, organ Hrvatske narodne stranke i »Hrvatska Kruna«, organ Hrvatske stranke prava. Nakon donošenja Majske deklaracije ovi su listovi podupirali program, iznesen u ovoj deklaraciji. Ovaj program podupirao je i »Pučki List«, vanstranački organ, koji je u Splitu izdavao Juraj Kapić.

Početkom juna 1918. počeo je u Splitu izlaziti vanstranački dnevni list »Novo Doba« pod uredništvom Vinka Kisića. List je zastupao politiku integralnog narodnog ujedinjenja. U prvom broju lista izložen je politički pravac, koji će list zastupati. Tu se kaže:

»Mi izd
vidika i za
dimo najsi
pravo, da
borba i k
tijelu«.

U Bosni
»Srpska R
listovi »Hr
pa muslima
kao i list
Slobode«.

Nastavil
organ Hrv
cegovačke
ponovno s
bode«.

Nakon o
»Hrvatska
»Hrvatskog
ovo: »Jugo
svom opse
To je volja

Međutim
skupa Štad
počeo pisat
cajem razv
slavenskom

Socijal-d
tembra 191
rodno pita
nom redu.
pitanju. Mi
stva i radili

Na javno
grebački li
njena.

U sloven
za vrijeme
»Slovenski
stranke i »

Nakon iz
gram, iznes
cije, progra

Jugoslav
gosloven«,
»Zvon«.

nevnika: a tri lista zauzimao se raza- kciiju za Primor- ala poli- slovenaca i osječki a u Va- rupe oko Vinkov- »Hrvat- narodno u Hrvat- edinstva »Hrvat- No glas s ostalih ki List». zastupao stavljeni primoru, stranke, koji je gan na- ih Srba. aziti list jima su ki List», Hrvatske tovi po- dupirao o Juraj dnevni ao poli- ložen je »Mi izdižemo interese narodne cjeline iznad svih posebnih stranačkih vidika i zastupamo misao ujedinjenog i slobodnog naroda. U tom vi- dimo najsigurniji put, kako da se našem jedinstvenom narodu izvojšti pravo, da odlučuje sam u svojoj sudbinu i da se nakon krvavih i dugih borba i krvavih žrtava uredi u slobodnom i nezavisnom državnom tijelu«.

U Bosni i Hercegovini početkom rata prestali su izlaziti srpski listovi »Srpska Riječ«, »Otdažbina«, »Narod«, »Istina« i »Zvono«, hrvatski listovi »Hrvatski Dnevnik«, »Hrvatska Zajednica« i »Hrvatska Svijest«, pa muslimanski listovi »Muslimanska Sloga«, »Zeman« i »Novi Vakat«, kao i list Socijal-demokratske stranke za Bosnu i Hercegovinu »Glas Slobode«.

Nastavili su tokom rata sa izlaženjem listovi »Hrvatski Dnevnik«, organ Hrvatske katoličke udruge, pa poluslužbeni listovi bosansko-hercegovačke vlade »Sarajevoer Tagblatt« i »Bosnische Post«. U ljetu 1917. ponovno su počeli izlaziti listovi »Hrvatska Zajednica« i »Glas Slobode«.

Nakon donošenja Majske deklaracije listovi »Hrvatski Dnevnik« i »Hrvatska Zajednica« zastupali su politiku Majske deklaracije. U broju »Hrvatskog Dnevnika« od 15. novembra 1917. kaže se među ostalim i ovo: »Jugoslovensko pitanje može se riješiti sada ili nikada u potpunom svom opsegu jedino na temelju državne slobode triju naših plemena. To je volja čitavog našeg naroda, U tom mi stojimo i padamo.«

Međutim je list u broju od 20. novembra 1917. donio izjavu nadbiskupa Šadlera. Ujedno je izmijenjena tadanja redakcija lista i list je počeo pisati u duhu izjave nadbiskupa Šadlera. Godine 1918. pod utjecajem razvijta političkih događaja list je ponovno počeo pisati u jugoslavenskom duhu.

Socijal-demokratski list »Glas Slobode« donio je u broju od 18. septembra 1917. članak, u kome se među ostalim kaže i ovo: »I naše narodno pitanje, pitanje ujedinjenja Jugoslovena, stoji danas na dnevnom redu. Poznato je gledište jugoslovenske socijal-demokracije u ovom pitanju. Mi smo od svog postanka stajali na stanovištu potpunog jedinstva i radili smo praktično na tomu jedinstvu.«

Na javno mišljenje Bosne i Hercegovine imali su znatan utjecaj zagrebački listovi, koji su zastupali politiku narodnog jedinstva i ujedinjenja.

U slovenačkim krajevima monarhije vodeću ulogu u štampi vršila su za vrijeme rata ova tri lista: »Slovenec«, list Slovenske ljudske stranke, »Slovenski Narod«, list Narodno-napredne (poslije jugoslovenske) stranke i »Naprek«, list Socijal-demokratske stranke.

Nakon izdanja Majske deklaracije sva tri lista podupirala su program, iznesen u ovoj deklaraciji, a nakon donošenja Martovske rezolucije, program integralnog jugoslavenskog ujedinjenja.

Jugoslavensku politiku zastupali su i ljubljanski tjedni listovi: »Ju- gosloven«, »Demokracija« i »Domovina« kao i ljubljanski književni list »Zvon«.

U Mariboru su izlazili tjedni listovi »Straža« i »Slovenski Gospodar«, a u Celovcu list »Mir«. I ovi su listovi zastupali jugoslavensku politiku. Ovu politiku zastupao je i list »Edinost«, koji je izlazio u Trstu.

Dr. Ivan Šušterčić pokrenuo je u julu 1918. dnevnik »Novice«, u kojem je napadao program zagrebačke Martovske rezolucije.⁸⁶ No list nije imao nikakva uspjeha ni utjecaja na javno mišljenje u slovenačkim krajevima monarhije.

Iz kratkog pregleda štampe, koja je u godinama 1917. i 1918. izlazila u jugoslavenskim krajevima monarhije, vidi se, kako je ova štampa u ogromnoj većini podupirala politiku narodnog ujedinjenja. Može se sa punim pravom ustvrditi, da je ova štampa mnogo doprinijela pobjedi ideje narodnog jedinstva i ujedinjenja.

K N J I Ž E V N I C I

Kod Jugoslavena razvijala se književnost kao srpska, hrvatska i slovenačka. Od zgode do zgode javljali su se srpski književnici u hrvatskim književnim listovima, a hrvatski u srpskim. No življe saradnje između jugoslavenskih književnika nije bilo. Dolazilo je do sastanaka između srpskih, hrvatskih i slovenskih književnika. Takav sastanak književnika održan je u Beču god. 1850. na poziv Vuka Stefanovića Karađića. Na tom sastanku donesena je rezolucija u pogledu jedinstvenoga narječja. Zaključeno je, da treba južno narječje uzeti kao književno.

Dolazilo je i kasnije do sastanaka jugoslavenskih književnika. U septembru g. 1904. u Beogradu prigodom proslave stogodišnjice srpskog ustanka i krunisanja kralja Petra došlo je do zajedničkih manifestacija književnika, a na tome je i ostalo.

Prvi pokušaj uže saradnje slovenačkih, hrvatskih i srpskih književnika učinjen je g. 1905. U novembru te godine održan je u Beogradu sastanak književnika i publicista, na koji su došli delegati iz Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Vojvodine i Srbije.

Na sastanku je pokrenuto pitanje osnivanja jugoslavenskog književnog udruženja. Književnici i publicisti složili su se u tome, da treba da se takvo udruženje osnuje, ali to nije ostvareno i do zajedničkog književnog udruženja nije došlo.

Do jače saradnje hrvatskih i srpskih književnika došlo je g. 1910. i 1911., kada je u redakciji dr. Milana Čurčina izašao u Beogradu i u Zagrebu »Srpsko-Hrvatski Almanah«, u kojem su almanahu objavljeni radovi hrvatskih i srpskih književnika.

Kada je sredinom g. 1917. u jugoslovenskim krajevima monarhije počela življa politička akcija za stvaranje narodne države, naišla je ova

⁸⁶ Dr. Ivan Šušterčić razišao se sa Slovenskom ljudskom strankom ujesen g. 1917. i osnovao Slovensku kmetijsku stranku. U julu 1918. pokrenuo je u Ljubljani dnevni list »Novice«.

ospodar», politiku.
u.
ovice», u
⁶ No list
venačkim

918. izla-
a štampa
Može se
a pobjedi

ska i slo-
u hrvat-
saradnje
sastanaka
nak knji-
ća Kara-
stvenoga
njivečno-
a. U sep-
e srpskog
ifestacija

književ-
Beogradu
Slovenije,

književ-
treba da
kog knji-
g. 1910. i
u i u Za-
bjavljeni

arhije po-
la je ova

en g. 1917.-
jani dnevni

akcija na živ odjek i kod slovenačkih, hrvatskih i srpskih književnika. Nekolicina ovih odlučili su, da u Zagrebu počnu izdavati jugoslavensku književnu reviju, u kojoj će saradivati srpski, hrvatski i slovenački književnici. Reviji je dato ime »Književni Jug«.

Prvi broj ove revije izašao je u Zagrebu 1. januara 1918. (u isto vrijeme počeo je u Zagrebu izlaziti politički dnevnik »Glas Slovenaca, Hrvata i Srba«).

U uvodnom članku pod naslovom »Zadaci vremena« kaže se među ostalim:

»Ako se pravo vidi, treba i smjelo početi; mi smo pak dosta toga pravo vidjeli, no nismo uvijek pravo poradili. Jedino Rusija može da spasi čovječanstvo, veli Šatov u »Demonima«, a Jugosloven, koji ne misli o Jugoslaviji isto, neka i ne prima to borbeno ime. Za to mi i ne govorimo ovdje o zadacima čovječanstva. Zadaci jugoslovenstva su za nas zadaci čovječanstva, a sve skupa postavljeno: zadaci pojedinca.

Mi ne tražimo nego pravicu. Ako pobijedi pravica, pobijedila je za čitav svijet, a ne samo za nas. Mi hoćemo slobodu i napredak. Ako budemo slobodni mi, bit će i silnicima bolje, već za to, što će prestati da budu silnici. Ovaj prividni egoizam je dakle zapravo veoma praktični altruizam, jer upletati se u tuđe posle, znači ometati ih, a ne izvršiti svoje.

Zadaci našega rada su različiti, a među njima su i prvom redu kulturni. Svi oni vode k jedinstvu i slobodi. Za te ciljeve ništa nije previšoko. Umjetnost je oslobođanje po sebi i u redovima boraca njeno je mjesto između prvih. Ne radi se tu o nacionalizmu kao novinarsko-patriotskoj tendenciji, već o stihiskom aktu oslobođenja snagom, istinom i ljepotom. Jugoslavenska umjetnost mora da bude uistinu jugoslavenska, ako će da postane općenita i svjetska. A za to treba iskrenosti i smjelosti. Ništa veliki umjetnik ne može da dade izvana, ako daje iz sebe, daje iz svega, što ga okružuje i rađa, dakle iz svoje rase. Ako ćemo da izgradimo književnost našu, onda moramo čitav svijet misli da pojugoslavimo, to jest da mu damo naše osvjetljenje.«

U »Književnom Jugu« nisu izlazili samo radovi književnika čisto književnog karaktera. Bilo je dosta radova i u poeziji i u prozi, koji su imali političku tendenciju i u kojima se je isticala misao oslobođenja i ujedinjenja Slovenaca, Hrvata i Srba.

U broju od 16. marta izašla je pjesma Alekse Šantića »Prolog pjesniku narodnog jedinstva«, posvećena Petru Preradoviću.

»Na vrelu bratstva oprasmo očiju vid,
I više mi nismo slijepi ...
Oprasmo mrlje, i krv, i grijeh, i stid
I sad smo ko bogovi lijepi.
Gle duše, što ih vjekovni točio crv,
U jedan splele se vijenac ...
Srb, Hrvat i Slovenac.

Sa naših njiva jedan hori poj
Uz naša rala i brâne:
Tri stara hrasta razdiru magleni sloj
I suncem ogrću grane ...
U pokajanju prošle su rane i vred
Što smo ih borbama dugim,
Kada se kobno smijao satana bled,
Zadali jedni drugim ...
S temeljom vjere sagradili smo hram,
Podigli stupove trajne
U kandilima zažegli svešteni plam
Vaskrsne misli sjajne.
Uz sveto kuge molitve diže se glas
Iz grla milijona:
Bože bratimstva, ti vječno vodi nas
I štiti od faraona!
Tamo, gdje maše lovora zlatni splet,
Sad naši brodovi brode
Svrh bijela jedra, olujni šireći lijet
Klikće oro slobode.
Na vrelu bratstva
Oprasmo očiju vid,
I više nismo slijepi ...
Oprasmo mrlje, i krv, i grijeh, i stid,
I sad smo ko bogovi lijepi.«

U broju od 1. maja 1918. donosi »Književni Jug« pjesmu Rikarda Katalinića-Jeretova: »Pred zoru«. Pjesma glasi:

»Umukle su gusle, sakrile se vile
U bezdane tavne sred vrletnih gora,
Sad se samo zrakom crne vrane krile
I krvava sviće svaka nova zora.
Opustjela sela bez pjesme i kola
Od žalosti teške djevojke su skrite
Znadu crnu pjesmu nevolje i bola
Udovice majke u crno zavite.
Samо slijepi guslar iz minulih dana
U osami pustoj novu pjesmu slaže
Kraj tolikih boli i tolikih rana
Ne zna jošte što će da svom rodu kaže.
Al u duši njegvoj pjeva pjesmu nada
I srce mu čara sve čudna znamenja
I na drevne gusle cjelov sunca pada
I gudalo vabi pjesmu vaskrsenja.«

U broju od 16. jula u pjesmi Grge Bogića »Jesmo« nalaze se na kraju ovi stihovi:

»Jesmo! I hoćemo biti! Na staroj časnoj grudi
Gdje legoše oči naši, tiki da snivaju san
Mi ćemo u ljubavi bratskoj preporođeni ljudi
Pod štitom vjere svesilne dočekat svijetli dan!
Pa kako dugo i grozno harala bijesna kuga,
Ne bojimo se! Imamo vjeru, amanet svet
Imamo ljubav! Minut će i gad i krv i tuga
I žetvu ćemo vaskrsnu slobode zlatne žet!«

U broju od 1. augusta Vladimir Čorović svoj članak »Vatroslav Jagić« završuje ovim riječima:

»Danas nije prilika, i ako je Jagičev rad u glavnem završen – on sad samo piše uspomene iz svog bogatog života – da se o njemu donosi poseban sud. Dužnost je ovih redaka bila, da odaju pažnju najvećem naučenjaku našeg plemena u XIX. vijeku, kome on pripada glavnim dijelom svog života; da istakne plodnu aktivnost pojedinaca, koji u svojoj punoj vrijednosti valjaju više »neg tri careva grada«, kad u sebi imaju pozitivnih uvjeta, i da na kraju dadu poseban izraz svoje zahvalnosti velikom učitelju i prijatelju u najtežim danima. I »Književni Jug« ima naročitog razloga, da se oduži velikom imenu. Jer od prvih dana njegove pojave Jagić je s osobitom pažnjom pratilo naš rad i davao povodom izvjesnih stvari svoje uvijek dragocjene primjedbe. U zadnjem svom pismu, pisanom na sam Ivanjdan, on je poslje mnogo drugog završio ovako: »No da se vratim ka »Književnom Jugu«: Žasadujte duboko u srca svojih čitalaca ljubav k narodnoj, trojednoj zajednici. Ne koč govorasmo o trojednoj kraljevini, a evo pod moje stare dane zavladala je krasna ideja trojednog naroda. Čuvajte je, obrađujte je!« Veliki učitelju, u toj ideologiji ima i Vašeg sjemena, u toj ljubavi i djela vaše topote!«

U broju od 16. septembra Ivo Andrić u članku »Naša književnost i rat« kaže među ostalim:

»Rat je i onima, koji to prije nisu htjeli da vide, pokazao, kako smo čvrsto vezani sa zemljom svojom, kako smo neizbjježivo odgovorni prama onima, koji su davno pomrli, isto kao i prama onima, koji se još nisu rodili. Rat je u svemu pomaknuo naglasak sa individualnog na općenito. Što je individualnost u borbi i pregaranju žrtvovala, to je dobivala cjeplina. Iz te eto činjenice polazi i glavna smjernica naše današnje književnosti.

Gotovo posve lišeni mogućnosti smirenog, većeg i trajnijeg stvaranja i tako postavljeni, po književnika individualno, u jedan težak i nesrećan položaj – imaju današnji naši književnici jedan veliki zadatak, koji ima težinu jednog zavjeta, i koji je dovoljan, da ispuni današnje doba. Glavni zadatak današnje književnosti jeste: održati kontinuitet negdašnjeg duševnog života, spasiti ideale svoje mladosti, koji evo postaju ideali cijelog naroda, i pronijeti ih kroz ovu poplavu zla i stradanja u

bolje dane. I budu li današnji književnici naši očuvali, ma i zapretanu vatu onog našeg duševnog života, koji je i prije rata bio na pravom putu, budu li očuvali slobodnu i neokaljanu stazu za srećnije i veće umjetnike, koje će donijeti bolji dani sa sobom, onda su oni ispunili svoj teški i pregorki zadatok i moći će ponijeti u našu historiju, ako ne aureolu velikih djela, a ono svakako mirno ljepotu žrtve.«

Da se vidi, kako se velik broj jugoslovenskih književnika okupio oko »Književnog Juga«, donosimo njihova imena:

Alaupović Tugomir, Albrecht Fran, Albrecht Ivan, Andelinović Danko, Andrić Ivo, Anić-Perišić Milan, Bach Josip, Bartulović Niko, dr. Bazala Albert, Bezruč Petar, Bogić Grgo, Cankar Ivan, Car Viktor Emin, Čorović Jelena, Čorović Svetozar, Čorović Vladimir, Čičić fra Augustin, Demetrović Juraj, Dobrović Antun, Domjanić Dragutin, Donadini Uldariko, Glaser Janko, Glonar dr. J. A., Glumac Đorđe, Glušac dr. Vaso, Gorančević Ivo, Grčić Jovan, Gruden Igo, Gjaja dr. Ivan, Hlapec dr. Julka, Hikec Ante, Hrvačanin Jovanka, Iljić dr. Fran, Ilijčić Stjepan, Ivakić Joza, Ivić dr. Aleksa, Jagić dr. Vatroslav, Janković J., Janković M. B., Janković Milica, Janković Vladimir, Jeftić Borivoj, Kasnar Zora, Kašanin Milan, Katalinić-Jeretov Rikard, Kolendić dr. Petar, Kondić S., Korolija Mirko, Konjović Petar, Kosanović Sava, Kosen Tone, Kostić Lazar, Kozak Ferdo, Kozak Juš, Krešeljković H., Krleža Miroslav, Kurtagić Fadil, Kveder Zofka, Lah Iyan, Lebel Paulina, Lisičar Mato, Livadić Branimir, Loboda Antun, Lovrić Božo, Magarašević Milan, Malušev Dušan, Marković dr. Zdenka, Marković dr. Željko, Marušić dr. F. D., Mašić Branko, Matavulj Simo, Meško Ksaver, Milčetić Ivan, Milković Zvonko, Milošević Momčilo, Miše Jerolim, Mitrović dr. P., Nagy dr. Josip, Nazor Vladimir, Novačanin Antun, Novak Ambroz, Novak Janše, Novaković B., Pahor J., Pavlović dr. Radivoj, Fanova Dora, Pintar Tomislav, Polić Nikola, Popović Laza, Rehar Rudo, Res, Rešetar dr. Milan, Sadić Marin, Samec Janko, Savić Anica, Savić Milan, Sekulić Isidora, Simić A. V., Skarić Vladimir, Stajić Vasa, Stojanović Mladen, Šantić Aleksa, Šimunović Dinko, Šorli Ivo, Thaler dr. Lujo, Tomašić Kuzma, Tresić-Pavičić dr. Ante, Tučan dr. Fran, Vidaković Miloš, Vodnik dr. Branko, Vojnović Ivo, Votar dr. L., Wiesner Ljubo, Žakula Stevan.

Iz gornjeg popisa vidi se ne samo, kako se velik broj jugoslovenskih književnika okupio oko »Književnog Juga«, već da su među ovim književnicima bili glavni predstavnici tadašnjeg književnog života na slovenskom jugu.

Kada je stvorena jugoslovenska država, za što su radili i jugoslovenski književnici, u broju od 15. decembra 1918. uvodni članak »Politička kultura i sloboda« završuje ovako:

»Mi, koji smo ovaj list osnovali, u prvom redu baš s namjerom, da posluži onome, što je najpreće bilo, naime slobodi i jedinstvu naroda, veselimo se uspostavi svoga i općenarodnog cilja iskrenim oduševljenjem. Mi se podajemo sa svim našim narodom djetinjskoj radosti i spontanom zanosu i klikćemo iz puna srca velikim danima pobjede, koja je sva

naša vjekova
i plemenita
njama udan
visokih etič
mena ugaon

U istom b
se na više
Vatroslava
Gjaju – sa
našeg narod

Dr. Jagić
»Ne mogu
dušu, što sam
koji zadava
onamo od v
cionalizam i
godina. Sjed
pogonič pot
su crni gavr
dajte vi, br
izgrađeni ha

Dr. Ivan
»U ovim
nom ujedinj
dogodaja. Po
ljem, pred k
drugima usu
jer braniti u
Zamišljam z
i ujedinjenje
demokraciji
odgovoran, c

U godini
drugim knjiž
podliscima, l
kojima je ist
Sa pravom
doprinos dje

Između Če
rata. Dolazil
proslavama,
tovima (slove

zapretanu
a pravom
ije i veće
ni ispunili
ju, ako ne
kupio oko

ndelinović
ović Niko,
ar Viktor
Čišić fra
gutin, Do
rđe, Glu
dr. Ivan,
dr. Fran,
v, Janko
Jeftić Bo
Kolendić
vić Sava,
ković H.,
el Pauli
Božo, Ma
ković dr.
eško Ksa
Jerolim,
n Antun,
ć dr. Ra
Laza, Re
ko, Savić
mir, Stajić
šorli Ivo,
Tučan dr.
ar dr. L.,

lovenskih
vim knji
a na slo-

slovenski
čička kul
erom, da
i naroda,
vljenjem.
ontanom
a je sva

naša vjekovna Kosova jednim mahom osvetila. Ističući uvijek veličinu i plemenitost žrtve, mi se osobito klanjam onima, koji su svojim patnjama udarili temelje našim kulama, i vidimo u našoj pobjedi trijumf visokih etičkih vrednota našeg vremena, koje treba da bude za sva vremena ugaonim kamenom naše ideologije.«

U istom broju izšla je i »Anketa o slobodi«. Redakcija lista obratila se na više književnika, među ovima na profesora bečkog univerziteta Vatroslava Jagića i na profesora beogradskog univerziteta dra Ivana Gjaju – sa pitanjem: »Koja su vaša osjećanja i vaše misli prigodom našeg narodnog oslobođenja?«

Dr. Jagić u svom odgovoru kaže:

»Ne mogu da potpuno izrečem, koliko zadovoljstvo obuhvata moju dušu, što sam pod kraj života doživio još i posljednju fazu sviju naporu, koji zadavahu toliko muke mnogim najboljim ljudima našega naroda, onamo od vremena davnog ilirizma kroz apsolutizam, lažni konstitucionalizam i nesmiljeno mađarsko tutorstvo sve do posljednjih krvavih godina. Sjeme naših sijača, uz koje sam i ja u mладим godinama kao pogonič potrčavao, urodilo je hvala bogu ipak obilatim plodom, i ako su crni gavrani oblijetali naš teg, te mnogo zrnce pozobali. Sada gledajte vi, braćo mlađa i snažnija, da unesete svu tu tečevinu u dobro izgrađeni hambar slobode.«

Dr. Ivan Gjaja u svom odgovoru iznosi ove misli:

»U ovim velikim danima oslobođenja moje misli pripadaju narodnom ujedinjenju. Ovo pak shvatam širinom duha, koja priliči veličini dogodaja. Pri našim odlukama moramo biti vođeni jedino velikim ciljem, pred kojim svi drugi razlozi i obziri isčeščavaju, moramo ići jedni drugima ususret, jer su svi posebni interesi sitni pred opštim dobrom, jer braniti u ovom slučaju uže pojmove znači ne shvatiti svoje interesu. Zamišljam za tim, kako će nauka ispunjavati veliku ulogu u slobodnom i ujedinjenom narodu: ona će dati onu svjetlost, koja je u modernoj demokraciji potrebna svakome duhu, jer je svaki njen član sloboden i odgovoran, ona će biti naša opšta vjera, jer je njen cilj istina.«

U godini 1918. javljali su se književnici Hrvati, Srbi i Slovenci i u drugim književnim listovima, koji su izlazili na jugu monarhije, kao i podliscima političkih listova, radovima sa političkom tendencijom u kojima je isticana misao narodne slobode i ujedinjenja.

Sa pravom se može reći, da su i jugoslovenski književnici dali svoj doprinos djelu ostvarenja jugoslovenskih narodnih idea.

JUGOSLOVENI I ČESI

Između Čeha i Jugoslovena postojale su veze i prije Prvog svjetskog rata. Dolazilo je do zajedničkih manifestacija na raznim kulturnim proslavama, na novinarskim kongresima, a naročito na sokolskim sletovima (slovensko, hrvatsko i srpsko sokolstvo učestvovalo je na sletovima).

vima češkog sokolstva u Pragu, a ovo opet na sokolskim sletovima u Ljubljani, Zagrebu i Beogradu). Nu sve ove manifestacije imale su karakter slavenskih manifestacija, a ne političke saradnje između Čeha i Jugoslavena.

Kada se 30. maja 1917. sastao austrijski parlament u Beču, uspostavljen je politički kontakt između poslanika Čeha i poslanika Jugoslavena, ali još uvijek nije bilo uže političke saradnje. Do ove dolazi u jesen god. 1917.

Rudolf Giunio, nekadašnji đak praškog univerziteta, jedan od osnivača i vođa jugoslavenske nacionalističke omladine, bio je početkom rata zatvoren i zajedno sa češkim poslanikom u bečkom parlamentu dr. Vaclavom Klofačem, optužen radi zločina veleizdaje. Kada je početkom mjeseca jula 1917. došlo u Austriju do amnestije, odnosno abolicije za kažnjiva djela političke prirode, pušten je 7. jula i Giunio iz zatvora. Na poziv češke »mafije« on dolazi u Prag i tamo stupa u usku saradnju sa vodećim ljudima »mafije«. On iznosi pred ovima mišljenje, da je potrebno, da što prije dođe do političke veze sa Jugoslavenima, jer je ova veza i saradnja glavna garancija za uspjeh borbe Čeha i Jugoslavena. Giunijevi mišljenje naišlo je na puno razumijevanje kod članova »mafije«. Po zaključku ove došao je Giunio početkom oktobra 1917. u Zagreb. Tu se sastao sa drom Matom Drinkovićem, poslanikom na Dalmatinskom saboru i drom Srđanom Budisavljevićem, poslanikom na Hrvatskom saboru (jedan i drugi su početkom rata bili zatvoreni i optuženi radi zločina veleizdaje) i donio im poziv članova »mafije«, da dođu u Prag na političke razgovore i dogovore.

Drinković i Budisavljević odazvali su se ovom pozivu i došli u Prag u drugoj polovici mjeseca oktobra 1917. Po Giunijevu savjetu nisu odsjeli u hotelu, jer bi tako za njihov dolazak saznala praška policija, a u tom slučaju postojala je opasnost, da će ih policija istjerati iz Praga.

Za vrijeme svog boravka u Pragu oni su se sastajali i razgovarali sa vodećim ljudima »mafije« i informirali su ove o razvoju političkih priroda na jugu monarhije, a Česi su opet informirali njih o političkim priroda u Češkoj i o informacijama, koje je »mafija« imala od dra Masařika i dra Beneša iz inozemstva. Rezultat je ovih informacija i razgovora bio dogovor, da treba da se uspostavi trajna veza između Praga i Zagreba i da treba da dođe do što jače političke saradnje između Jugoslavena i Čeha.

Po dogovoru sa Giuniom, Budisavljević se na povratku u Zagreb zaustavio u Beču i tu se sastao sa dr. Gregorom Žerjavom, tajnikom Jugoslavenskog parlamentarnog kluba u Beču.⁸⁷ Budisavljević je obavijestio

⁸⁷ Dr. Gregor Žerjav, učestvovao je kao voda naprednih slovenskih studenata na jugoslovenskom studentskom kongresu, održanom u Beogradu mjeseca septembra 1904. Bio je radikalni jugoslovenski nacionalista. Uhapšen je početkom rata 1914. i interuiran u Grazu u Stajerskoj, gdje je bio sve do mjeseca jula g. 1917. Jugoslovenski klub u Beču uzeo ga je za svog glavnog tajnika. U svojoj djelatnosti vršio je znatan politički utjecaj na pojedine članove ovoga kluba, a naročito na predsjednika kluba dra Korošca u pravcu vođenja protivaustrijske politike.

Žerjava o
mjela, da
greba u P
ljević-Zag

Po povr
su politič
u Pragu ra

Na poziv
Karela Kr
nji dra Gr
Anton Ko
ličnostima
informacij
radnje jug
mentu. Ra
govo budu

Od počet
vena i Čeh

6. januar
nika u češ
slanika u a
u Pragu up
u Beču tele
i za čehos
slavenima,
priznaju g
naroda, je
veni, osjet
roda. Mi ž
mokratskim

Na ovaj
u kome se
od 6. o. m
ševljenje.
binom tak
likom histo
po načelu

Na sasta
program p
zavisnu, su
raciji češke
tražilo pre
rezolucijom
ženo ujedi
hije – u sa

Žerjava o razgovorima u Pragu. Ujedno su se njih dvojica sporazumjela, da ubuduće povjerljive informacije iz Praga u Zagreb i iz Zagreba u Prag idu tajnim kanalom Giunio–Prag, Žerjav–Beč, Budislavljević–Zagreb.

Po povratku iz Praga u Zagreb Drinković i Budislavljević informirali su političke prijatelje, sa kojima su saradivali, o svemu onome, što su u Pragu razgovarali sa Česima.

Na poziv predsjednika Češke slobodoumne (mladočeške) stranke dra Karela Kramarža koncem mjeseca oktobra 1917. dolazi u Prag u pratnji dra Gregora Žerjava predsjednik Jugoslovenskog kluba u Beču dr. Anton Korošec. Na sastancima sa dr. Kramaržom i drugim vodećim ličnostima češkog političkog života dobio je dr. Korošec povjerljive informacije o ciljevima češke narodne politike i o potrebi što uže saradnje jugoslavenskih i čeških narodnih zastupnika u bečkom parlamentu. Razgovori u Pragu snažno su djelovali na dra Korošca i na njegovo buduće političko držanje i opredjeljenje.

Od početka g. 1918. pa do svršetka rata saradnja je između Jugoslavena i Čeha bila vrlo živa.

6. januara 1918. održan je u Pragu sastanak čeških narodnih poslanika u češkom, moravskom i šleskom pokrajinskom saboru i čeških poslanika u austrijskom parlamentu u Beču. Predsjedništvo ovog sastanka u Pragu uputio je Korošec u ime Jugoslovenskog parlamentarnog kluba u Beču telegram, u kome se među ostalim kaže i ovo: »U borbi za pravo i za čehoslovačku državu naći će čehoslovački narod saveznika u Jugoslavenima, koji će se s njime boriti rame uz rame. Ni Jugoslaveni ne priznaju grofu Czerninu pravo, da govori u ime austrijskih slavenskih naroda, jer on zastupa privilegovanu narodnu manjinu. Mi, Južni Slaveni, osjetili smo, što Austrija razumijeva pod pravom samoodluke naroda. Mi želimo mir, koji ne bazira na potlačivanju naroda, nego na demokratskim načelima, za koja se sada bore milioni ljudi.«

Na ovaj pozdravni telegram primio je dr. Korošec iz Praga odgovor, u kome se među ostalim kaže: »Tvoj bratski pozdrav našem sastanku od 6. o. mj. izazvao je kod svih poslanika češkoga naroda veliko oduševljenje. Sa dubokim zadovoljstvom vidjeli smo iz njega, da su sudbinom tako teško progonjeni narodi češki i jugoslovenski u ovom velikom historijskom momentu potpuno jedinstveni u zahtjevu, da se mora po načelu samoopredjeljenja provesti njihovo državno oslobođenje.«⁸⁸

Na sastanku u Pragu prihvaćena je rezolucija, kojom se kao narodni program postavlja ujedinjenje čehoslovačkog naroda u slobodnu, nezavisnu, suverenu državu. Time je napušten program, iznesen u deklaraciji češkog parlamentarnog kluba u Beču od 30. maja 1917., kojom se tražilo preustrojstvo monarhije, kao što je zagrebačkom Martovskom rezolucijom napušten program bečke Majske deklaracije, kojim je traženo ujedinjenje Slovenaca, Hrvata i Srba – samo sa teritorija monarhije – u samostalno nezavisno državno tijelo.

⁸⁸ Glas SHS, broj 8 od 9. januara 1918.

Mjeseca marta 1918. održana je u Zagrebu proslava stogodišnjice rođenja pjesnika Petra Preradovića. Ova proslava pretvorila se od kulturne u političku manifestaciju. Na proslavi je došao iz Praga dramaturg »Narodnog Divadla« Jaroslav Kvapil. Boravak ovoga u Zagrebu i njegov govor na proslavi doveo je do političke češko-jugoslavenske manifestacije. Po povratku u Prag Kvapil je praškom dopisniku »Slovenskoga Naroda« dao izjavu, u kojoj se među ostalim kaže:

»Dani, koje sam proživio u Zagrebu, ostat će mi u vječitoj uspomeni. Saznao sam tamo, kako oduševljene, iskrene i vjerne drugove imamo u Jugoslovenima, kako nas je sa njima nerazdvojivo vezao rat. To oduševljenje, to pouzdanje u nas Čehe, to neizmjerno srdačno poštovanje našeg naroda! Svuda i uvijek će biti svijestan, da se odsada treba obazirati na Jug i da se u današnjim odlučnim danima ne radi samo o nama, nego i o Jugoslovenima. Iznad svega mi se svidjela zagrebačka mlada generacija, jer sam u njoj video isto toliko vjere, kao i u našem narodu. Puna je oduševljenja i nebrojeno je puta dokazala, da odlučno ide za velikim ciljem narodnog ujedinjenja i slobode.«⁸⁹

2. aprila 1918. primio je grof Otokar Czernin, ministar spoljnih poslova Austro-Ugarske, deputaciju bečkog gradskog zastupstva. Na pozdrav gradskog načelnika Weisskirchnera, koji je pozdravio Czernina kao moćnog čuvara jedinstva Austro-Ugarske monarhije i u svome govoru napao politiku, koju vodi u inostranstvu dr. Masaryk, odgovorio je Czernin sa govorom, u kome je među ostalim kazao i ovo: »Dobro poznajem Češku i znam, da postoji razlika između češkog naroda i njegovih vođa. Znadem dalje, da češki narod misli lojalno kao i austrijski, ali ja optužujem one vođe češkog naroda, koji žele, da rat svrši pobedom Antante i da tako postignu svoj cilj. Kukavni, sramotni Masaryk nije jedini od ove vrste ljudi.«⁹⁰

Povodom napada grofa Czernina na Masaryka i vodstvo češkog naroda uputio je dr. Korošec u ime Jugoslovenskog parlamentarnog kluba u Beču Češkom narodnom savezu u Pragu ovaj telegram: »Češki savez može biti uvjeren, da će Jugosloveni u nepromjenljivoj vjernosti ustrajati na strani češkog naroda u borbi za njihovu čast i opstanak. Čvrsto jedni uz druge – našu zajedničku pravednu stvar dovest ćemo do pobjede.«⁹¹

Česi su brzo odgovorili na napadaj grofa Czernina. Za dan 13. aprila sazvao je Češki narodni savez veliki manifestacioni zbor, na koji su došli glavni predstavnici češkog političkog, kulturnog i privrednog života. Na ovaj zbor pozvani su od sazivača zbora, a preko Rudolfa Giunija, predstavnici Jugoslovena, da dodu u Prag i da se njihovim prisustvom manifestuje češko-jugoslavenska solidarnost.

Na zbor u Pragu došli su od Jugoslovena: nar. poslanici u austrijskom parlamentu dr. Ante Korošec i Josip Gostinčar, zastupnici Hrvatskog

sabora dr. Ante bićević i dr. Šime bljane dr. Ivan zitetski profes starješina Sav bačkih i Ijub jedinstva.

Zbor u Pragu je otvorio predsjednik predložio za predsjednika.

Jugosloveni Hrvata, Srba i Mađara bi se time mogli vornika bio je u zboru između Česima. Mi ovi Jugosloveni preostaje drugi rješiva cijelina, u kojoj se ne može. Pravo samoočuvanje tlačene naroda, uče i ubuduće budućnosti.

U ime Jugoslovena Korošec. Njegova zboru sa burnim.

Na zboru su i Gustav Huber i u svom govoru da vas nikada ne bjesna bit će i u sveci srca: Vječno.

Na zboru je »Potocima poginulih spomenika žrtve naturen vorni. Neslobodnost svjetskog rata, čovječanstvo u ništa drugo i život. Hoćemo renošću. Uzalud gova odlučnost gore i prama joj historiji.

⁸⁹ *Isto*, broj 65 od 30. marta 1918.

⁹⁰ *Isto*, broj 68 od 4. aprila 1918.

⁹¹ *Isto*, broj 73 od 10. aprila 1918.

⁹² *Hrvatska Ljetopis*

Mjeseca marta 1918. održana je u Zagrebu proslava stogodišnjice rođenja pjesnika Petra Preradovića. Ova proslava pretvorila se od kulturne u političku manifestaciju. Na proslavu je došao iz Praga dramaturg »Narodnog Divadla« Jaroslav Kvapil. Boravak ovoga u Zagrebu i njegov govor na proslavi doveo je do političke češko-jugoslavenske manifestacije. Po povratku u Prag Kvapil je praškom dopisniku »Slovenskoga Naroda« dao izjavu, u kojoj se među ostalim kaže:

»Dani, koje sam proživio u Zagrebu, ostat će mi u vječitoj uspomeni. Saznao sam tamo, kako oduševljene, iskrene i vjerne drugove imamo u Jugoslovenima, kako nas je sa njima nerazdvojivo vezao rat. To oduševljenje, to pouzdanje u nas Čehe, to neizmjerno srdično poštovanje našeg naroda! Svuda i uvijek će biti svijestan, da se odsada treba obazirati na Jug i da se u današnjim odlučnim danima ne radi samo o nama, nego i o Jugoslovenima. Iznad svega mi se svidjela zagrebačka mlada generacija, jer sam u njoj video isto toliko vjere, kao i u našem narodu. Puna je oduševljenja i nebrojeno je puta dokazala, da odlučno ide za velikim ciljem narodnog ujedinjenja i slobode.«⁸⁹

2. aprila 1918. primio je grof Otokar Czernin, ministar spoljnih poslova Austro-Ugarske, deputaciju bečkog gradskog zastupstva. Na pozdrav gradskog načelnika Weisskirchnera, koji je pozdravio Czernina kao moćnog čuvara jedinstva Austro-Ugarske monarhije i u svome govoru napao politiku, koju vodi u inostranstvu dr. Masaryk, odgovorio je Czernin sa govorom, u kome je među ostalim kazao i ovo: »Dobro poznajem Češku i znam, da postoji razlika između češkog naroda i njegovih voda. Znadem dalje, da češki narod misli lojalno kao i austrijski, ali ja optužujem one vode češkog naroda, koji žele, da rat svrši pobedom Antante i da tako postignu svoj cilj. Kukavni, sramotni Masaryk nije jedini od ove vrste ljudi.«⁹⁰

Povodom napada grofa Czernina na Masaryka i vodstvo češkog naroda uputio je dr. Korošec u ime Jugoslovenskog parlamentarnog kluba u Beču Češkom narodnom savezu u Pragu ovaj telegram: »Češki savez može biti uvjeren, da će Jugosloveni u nepromjenljivoj vjernosti ustrajati na strani češkog naroda u borbi za njihovu čast i opstanak. Čvrsto jedni uz druge – našu zajedničku pravednu stvar dovest ćemo do pobjede.«⁹¹

Česi su brzo odgovorili na napadaj grofa Czernina. Za dan 13. aprila sazvao je Češki narodni savez veliki manifestacioni zbor, na koji su došli glavni predstavnici češkog političkog, kulturnog i privrednog života. Na ovaj zbor pozvani su od sazivača zpora, a preko Rudolfa Giunija, predstavnici Jugoslovena, da dođu u Prag i da se njihovim prisustvom manifestuje češko-jugoslavenska solidarnost.

Na zbor u Pragu došli su od Jugoslovena: nar. poslanici u austrijskom parlamentu dr. Ante Korošec i Josip Gostinčar, zastupnici Hrvatskog

⁸⁹ *Isto*, broj 65 od 30. marta 1918.

⁹⁰ *Isto*, broj 68 od 4. aprila 1918.

⁹¹ *Isto*, broj 73 od 10. aprila 1918.

šnjice ro-
e od kul-
ga drama-
Zagrebu i
enske ma-
»Sloven-

uspomeni.
imamo u
To oduše-
vanje na-
seba obazi-
o o nama,
čka mleta-
m narodu.
no ide za

oljnih po-
a. Na po-
Czernina
svome go-
govorio je
Dobro po-
oda i nje-
austrijski,
rši pobje-
i Masaryk

eškog na-
nog kluba
eški savez
osti ustra-
ak. Čvrsto
no do po-

13. aprila
ji su došli
života. Na
nija, pred-
tvom ma-

ustrijskom
Hrvatskog

sabora dr. Ante Pavelić, Dragutin Hvoj, Stjepan Radić, Valerijan Pri-
bićević i dr. Srdan Budisavljević, zatim predsjednik općine grada Lju-
bljane dr. Ivan Tavčar, načelnik grada Šibenika dr. Ivo Krstelj, univer-
zitetski profesor dr. Oton Kučera, kao predstavnik Hrvatske Matice,
starješina Saveza hrvatskog sokolstva dr. Lazar Car, pa urednici zagre-
bačkih i ljudljanskih novina, koje su podupirale politiku narodnog
jedinstva.

Zbor u Pragu održan je u velikoj sali »Reprezentačnog doma«. Zbor
je otvorio predsjednik Češkog narodnog saveza František Stanjek i pred-
ložio za predsjednika nestora čeških književnika Alojza Jiraseka.

Jugosloveni, koji su došli na zbor u Pragu, zaključili su, da u ime
Hrvata, Srba i Slovenaca govori na zboru samo jedan govornik, kako
bi se time manifestovalo jugoslovensko jedinstvo. Za zajedničkog go-
vornika bio je određen dr. Ante Pavelić. Ovaj je u svom govoru na
zboru između ostalog rekao: »Grof Czernin dobacio je rukavicu vama
Česima. Mi ovim izjavljujemo, da je on time dobacio rukavicu i nama
Jugoslovenima. Mi prihvaćamo ovaj izazov grofa Czernina. Nama ne
preostaje drugo, nego da zajednički istupimo kao jedna čvrsta i neraz-
rješiva cjelina češko-jugoslavenska. Veliko pravo narodnog samoodre-
đenja ne može biti posebno riješeno za Jugoslavene, a posebno za Čehe.
Pravo samoodređenja mora biti oživotvoreno istovremeno za sve po-
tlačene narode monarhije. To naročito vrijedi za naša dva naroda, koji
će i ubuduće biti za uvijek spojeni.«⁹²

U ime Jugoslovenskog parlamentarnog kluba u Beču govorio je dr. Korošec. Njegov govor, kao i govor dr. Pavelića, pozdravljeni su na
zboru sa burnim odobravanjem.

Na zboru su u ime Čeha govorili dr. Karel Kramař, dr. Vaclav Klofač
i Gustav Huberman. Dr. Kramař pozdravio je u ime Čeha Jugoslavene
i u svom govoru kazao je među ostalim i ovo: »Svečano vam obećavamo,
da vas nikada ne ćemo ostaviti. Vaša borba i naša je borba. Vaša po-
bjeda bit će i naša pobjeda. Cijeli češki narod braći na Jugu kliče iz
svega srca: Vjernost za vjernost!«

Na zboru je donesena ova rezolucija:

»Potocima lije se na bojištima krv Čehoslovaka. Bezbrojni grobovi
poginulih spomenici su žrtava čehoslovačkog naroda. Sve te neizmjerne
žrtve naturene su nam ratom, koji mi nismo htjeli i za koji nismo odgo-
vorni. Neslomljén svim patnjama naš narod vjeruje, da će iz bure
svjetskog rata procijetati nov život i za nas i da će opći mir zaštititi
čovječanstvo od ponavljanja današnje katastrofe. Mi nikad nismo htjeli
ništa drugo i danas ne ćemo ništa drugo, nego slobodan i samostalan
život. Hoćemo da sami određujemo svoju sudbinu pod vlastitim suve-
renošću. Uzaludni će ostati pokušaji, da se narod razbijje i da se nje-
gova odlučnost slomi prijetnjama. Sastali smo se, da objavimo i prama
gore i prama dolje, da je čitav naš narod jednodušan kao nikada u svo-
joj historiji. Kao granitna stijena stoji on za sve oно, što su njegovi

⁹² Hrvatska Država od 17. aprila 1918.

predstavnici objavili u svojim historijskim deklaracijama. Mi ćemo ostati ustrajni, dok ne pobijedimo, dok ne postavimo osnove nezavisnosti svog naroda.«

Grof Czernin dobio je na svoj izazov zaslužen i dostojan odgovor češkog naroda, kome su se pridružili i Jugosloveni. Sutradan poslije održanog zbora u Pragu grof Czernin dao je ostavku na položaj ministra spoljnih poslova.

Pred zgradom, u kojoj je zbor održan, skupila se bila ogromna masa svijeta. Kada je nakon dovršenog zbora jugoslovenska delegacija pošla u hotel »Zlata Husa«, u kome je bila ukonačena, svrstala se povorka, koja je otpratila delegaciju do hotela. Sa balkona hotela govorio je na češkom jeziku Stjepan Radić. Njegov govor bio je burno pozdravljen.

Češka štampa donijela je opširne izvještaje sa ovog zbora, a češki novinari obraćali su se na jugoslovenske delegate sa molbom, da im dadu izjavu za novine. U listu »Lidový Deník« od 17. IV. 1918. izšao je razgovor urednika sa drmom Srđanom Budisavljevićem, koji je na pitanje urednika između ostalog izjavio i ovo: »Češka i jugoslovenska solidarnost ne počiva samo na simpatijama jednog slavenskog naroda prema drugome. Ona počiva i na velikim interesima, koji su jednom i drugom narodu zajednički. Današnji svjetski rat pokazao je, da Česi i Jugosloveni imaju zajedničkih neprijatelja (konfiskovano 10 redaka), a budući da imamo zajedničke neprijatelje, moramo voditi i zajedničku borbu protiv tih neprijatelja. U ovoj zajedničkoj borbi imamo najbolje jamstvo za pobjedu naše pravedne stvari. I zato naš savez ne može da bude samo privremen, nego on mora postati stalni i trajan, ovo tim više, što ćemo poslije velike borbe za potpunu našu pobjedu, u koju čvrsto vjerujemo, imati zajedničke interese i u budućnosti. Ti interesi bit će i u tome, što će trebati da sačuvamo ono, što budemo izvojevali. A spajat će nas i veliki gospodarski i kulturni interesi: kulturni stoga, jer je slavenska kultura jednom i drugom narodu bliža, nego druge kulture, a gospodarski stoga, što se Česi, koji su većinom industrijski narod i Jugosloveni kao pretežno poljodjelski narod – međusobno nadopunjaju. Iz svega toga što sam rekao, slijedi, da je isključeno, da bi itko na svijetu mogao razbiti ovu našu solidarnost, koja istovremeno počiva na obostranim simpatijama i na obostranim interesima. Uvjeren sam, da će se sa izvjesnih strana činiti pokušaji, kako bi se naša solidarnost razbila, ali neka te strane već unaprijed znadu, da će svaki takav pokušaj biti uzaludan.«

O zboru u Pragu donijeli su jugoslovenski listovi, koji su podupirali politiku akcije za narodno ujedinjenje, opširne izvještaje. »Glas SHS« u 79. broju među ostalim piše o zboru ovo: »Za Jugoslovene su dani, provedeni u Pragu, imali veliko značenje. U Pragu se pokazalo, da Jugosloveni za ostvarenje svojih nacionalnih idea imaju velikog saveznika među Česima. A to će našoj i njihovoj borbi davati još više poteta i snage.«

Početkom mjeseca maja 1918. austrijska vlada u Beču donijela je odluku o novom uređenju Austrije. Tim povodom češki i jugoslovenski

parlament
test, u ko
naredben
prilike be
jemo pro
venskih z
i Srba, ka
vamo naš
u sudbini
određenja
čitavog c
oktrojima
da ne će p
odredbu,
darno ust
skih slobod

Sredino
temeljca z
ovu prosla
veni su se
oko 120 i
nog života

Svečano
rom u pra
U svom g
slovene, »
narodne p
ovim riječ
nudi. Mi h
dinskog tu
narod pre

Na zbor
grada Zag
Tavčar i V

17. maja
roda, održa
predstavnici
sastanku g
Radić, dr.
sastanku je

»Jednodu
naši narodi
određenja n
stalnim drž

⁹³ Glas SHS
⁹⁴ Isto, bro

Mi ćemo
zavisnosti
govor če-
slije odr-
ministra

na masa
čija pošla
povorka,
rio je na
dravljen.
češki no-
im dadu
izašao je
na pita-
enska so-
g naroda
jednom i
da Česi i
redaka),
jedničku
najbolje
može da
ovo tim
, u koju
teresi bit
jevali. A
toga, jer
uge kul-
ijski na-
no nadon-
ta bi itko
o počiva-
ren sam,
lidarnost
akav po-

odupirali
as SHS«
su dani,
, da Ju-
og save-
više po-

parlamentarni klubovi u bečkom parlamentu izdali su zajednički protest, u kome se kaže: »Mi protestiramo protiv svih pokušaja vlade, da naredbenim putem uredi davno preživjele i od naroda nepriznate ustavne prilike bez sudjelovanja naših naroda i protiv njih. Odrešito prosvjeduјemo protiv istodobno naviještenog državo-pravnog odcjepljenja slovenskih zemalja od čitavog nerazdjeljivoga naroda Slovenaca, Hrvata i Srba, kao i protiv njemačke invazije na Jadransko more. Mi izražavamo našu uznemirenost zbog toga, što se vlada usuduje, da sve to čini u sudbonosnom času svjetskoga rata, te što na naš zahtjev glede samoodređenja i posvemašnje samostalnosti naših naroda, koji su zahtjev čitavog civilizovanog i demokratskog svijeta, odgovara apsolutističkim oktrojima. Zastupnici češkog i jugoslovenskog naroda izjavljuju stoga, da ne će priznati nikakav oktroj niti ikakvu jednostranu administrativnu odredbu, te da se ne će nikakvom silom dati zastrašiti, nego da će solidarno ustrajati u borbi protiv apsolutizma, pa za vladavinu demokratskih sloboda i pravo samoodređenja i političke samostalnosti.«⁹³

Sredinom maja 1918. slavili su Česi 50-godišnjicu polaganja kamena-tameljca za zgradu Narodnog pozorišta (Narodny divadlo), u Pragu. Na ovu proslavu bili su pozvani Jugosloveni, Poljaci i Ukrajinci. Jugosloveni su se u velikom broju odazvali ovom pozivu. U Prag ih je došlo oko 120 i to predstavnika političkog, kulturnog, prosvjetnog i privrednog života.

Svečanosti u Pragu počele su 16. maja velikim manifestacionim zborom u praškom »Pantheonu«. Zboru je predsjedao dr Karel Kramař. U svom govoru pozdravio je goste, a među ovima u prvom redu Jugoslovene, »vjerne pomoćnike češkog naroda u teškoj borbi za zajedničke narodne političke i kulturne ciljeve«. Svoj govor završio je dr. Kramař ovim riječima: »Ne ćemo se zadovoljiti s onim, što nam se milostivo nudi. Mi hoćemo da živimo svojim vlastitim narodnim životom. Bez tudijskog tutorstva radit ćemo za ideale slobode i pravde. Silan stoji naš narod pred svijetom, spreman na borbu za slobodu.«⁹⁴

Na zboru u »Pantheonu« govorili su u ime Jugoslovena načelnik grada Zagreba dr. Stjepan Srkulj, načelnik grada Ljubljane dr. Ivan Tavčar i Vojislav Šola, predsjednik bosanskog sabora.

17. maja prije podne održan je – po uzoru na kongres potlačenih naroda, održan u Rimu 8. aprila 1918 – sastanak, na kome su učestvovali predstavnici Čeha, Slovaka, Poljaka, Ukrajinaca i Talijana. Na ovom sastanku govorili su u ime Jugoslovena dr. Ante Tresić-Pavičić, Stjepan Radić, dr. Srđan Budisavljević, dr. Josip Sunarić i Franc Smodej. Na sastanku je donesena rezolucija, u kojoj se među ostalim kaže:

»Jednodušna je naša želja, da učinimo sve, što je u našim silama, da naši narodi u ovom strašnom ratu dođu do oslobođenja na osnovi samoodređenja naroda i da se dignu na novi slobodni život u vlastitim samostalnim državama. Mi smo svi jednodušno uvjereni, da će za naše na-

⁹³ Glas SHS, broj 88 od 8. maja 1918.

⁹⁴ Isto, broj 97 od 21. maja 1918.

rode doći dan bolje budućnosti i da će se na temeljima demokracije trajno učvrstiti prava suverenosti narodne vlasti. Svi smo odlučni, da solidarno doprinesemo sve za ovaj cilj i da se ovo djelo oživotvori ne samo u interesu naših naroda već i u interesu cijelog čovječanstva.«

Istoga dana u dva sata poslije podne održan je kongres čeških, poljskih i jugoslovenskih novinara. Na ovom kongresu prisustvovali su od jugoslovenskih novinara dr. Ivan Novak, Slavo Jutriša, dr. Albert Kramer, dr. Izidor Cankar i Anton Kristan. Na svršetku sastanka svi prisutni novinari digli su ruke i svečano su se zavjerili ovim riječima: »U Pragu povodom proslave pedesetogodišnjice Narodnog Divadla čehoslovački, jugoslovenski i poljski novinari izjavljujemo, da ćemo stajati u prvim redovima boraca za slobodu svojih naroda. Svečano se zavjetujemo svetim i neoporecivim zavjetom, da ćemo sve, što imamo i znamo, žrtvovati za sudbinu naših naroda i postignuće državne slobode naroda.«⁹⁵

U 4 sata poslije podne održan je kongres slavenskih žena, na kojem je donesena ova rezolucija: »U svečane ove dane sastale smo se ovdje žene češko-slovačke, jugoslovenske i poljske, da posvjedočimo našu pri-padnost i slavensku uzajamnost i jedinstvo. Danas, nakon 50 godina, češki narod traži potpunu samostalnost ne samo Češke, nego i svih slavenskih naroda i svih potlačenih naroda. Ovom zahtjevu pridružujemo se i mi slavenske žene i u ime svojih naroda zahtijevamo takvu slobodu koja će nam za sva vremena osigurati samostalnost. Zavjetujemo se, da ćemo zajedno sa slavenskim muževima raditi na postignuću tog cilja, jedinoga, koji će biti dostojan u ovim ratovima prolivenе krvi.«⁹⁶

10. juna 1918. uputili su iz Praga Češki parlamentarni savez, Češki narodni odbor i Odbor za proslavu jubileja pedesetogodišnjice »Narodnog divadla« ovu poruku Jugoslovenima:

»Draga braćo Jugosloveni! Na jubilarnoj svečanosti češkog »Narodnog divadla« poslali ste u Zlatni Prag toliko svojih ponajboljih sinova, koliko već odavna naša stara prijestolnica nije imala priliku da ih u svojoj sredini pozdravi. Proslavili ste sa nama našu narodnu svetkovinu srdačno i bratski. U ovim historijskim danima udružili smo se u međusobnom svetu zavjetu, tako čvrsto i nerazdruživo, da će taj dogodaj ostati za vječna vremena uklesan u kamenitim analima našeg češko-slovačkog naroda. Vaši predstavnici donijeli su u majčicu Prahu bezbroj srdačnih i vrelih pozdrava sa svih strana vaše prostrane domovine, koji su u našim srcima našli bratski odjek. Vaše novine iznijele su tom prilikom toliko krasnih i dirljivih članaka, da u tim svečanim danima biju sa nama hiljade i hiljade bratskih srdaca vašega naroda. Nije nam moguće, da se napose zahvalimo svakome od vas, koji dohrliste na naše svečanosti, kao i svima vama, koji se na domu sjetiste nas i naših zajedničkih svečanih dana. Pozdravljamo vas u vašoj krasnoj domovini i toplo vam zahvaljujemo za sve, što nas je tih nezaboravnih dana tako

⁹⁵ Isto, broj 98 od 22. maja 1918.

⁹⁶ Isto, broj 98 od 22. maja 1918.

tijesno zdr... za vaše po... vaša borba... živo za čas... sve više s... štetu, a tu... prisegli, p... koje nam je cilj. Danas... demo slož... sigurno po...

Manifest... snažno su... festacije o... ideale slob... prevarili. O... Ugarske sa...

Između ... Prvog svje... i svoju su... živjeli u m... 1917., kada... pozvani, n... 13. aprila... misao, da... ostanu sam... stavnici Po... setogodišnj...

Do dalje... je koncem... narodnog... Telču. Na... poslanika,... nog kluba... Tom prilik... govorili i K... je jedini sp... države. A o... jedničku b... onda ćemo...

⁹⁷ Isto, broj

tjesno združilo: za vašu ljubav, za sve izjave o vašem pouzdanju u nas, za vaše pozdrave i govore, za drago uvjeravanje, da je naša borba i vaša borba, da ćemo u toj borbi ustrajati čvrsto, postojano i nerazdruživo za čast i slobodu naših krasnih domovina, da ćemo svakim danom sve više savladavati prepreke, koje su nas do sada dijelile, nama na štetu, a tuđinu na korist. Čvrsto vjerujemo u vašu zakletvu, koju stě nam prisegli, pa smo uvjereni, da ćemo zajednički prebroditi i sve zamke, koje nam naš zajednički neprijatelj stavljala na našem putu za zajednički cilj. Danas znademo i mi i vi, da naš čas nije daleko i da ćemo, što budemo složniji i vjerniji jedni drugima, tim prije i tim bolje svoje ciljeve sigurno postići.⁹⁷

Manifestacije, održane u Pragu u aprilu i maju mjesecu g. 1918., snažno su odjeknule u narodu i kod Čeha i kod Jugoslovena. Te manifestacije ojačale su vjeru i jednih i drugih, da će zajednička borba za ideale slobode i nezavisnosti biti okrunjena uspjehom. Nisu se u tome prevarili. Ciljevi jednih i drugih ostvarili su se. Na ruševinama Austro-Ugarske sagrađene su slobodne države Jugoslovena i Čehoslovaka.

SLAVENSKI DANI U LJUBLJANI

Između Čeha i Jugoslovena s jedne i Poljaka s druge strane bile su do Prvog svjetskog rata vrlo slabe veze. Poljaci su se nekako držali po strani i svoju su narodnu politiku vodili odvojeno od ostalih Slavena, koji su živjeli u monarhiji. Tako su Poljaci u Austriji ostali po strani i u godini 1917., kada je došlo do življeg političkog kretanja u Austriji. Oni, iako pozvani, nisu došli na političke manifestacije, koje su održane u Pragu 13. aprila 1918., ma da je u to vrijeme i kod Poljaka počela sazrijevati misao, da je u njihovom interesu, da u borbi za samoodređenje ne ostanu sami. Ova promjena mišljenja dovela je do toga, da su i predstavnici Poljaka došli u Prag, kada su Česi u mjesecu maju slavili pedesetogodišnjicu polaganja kamena temeljca Narodnog divadla.

Do dalje zajedničke poljsko-češko-jugoslovenske manifestacije došlo je koncem jula prigodom proslave 60. godišnjice predsjednika Češkog narodnog saveza Františeka Staneka u njegovom izbornom sredu u Telču. Na ovu proslavu došli su, povrh velikog broja čeških narodnih poslanika, dr. Antun Korošec u zastupanju Jugoslovenskog parlamentarnog kluba i grof Skarbek u ime poljskog parlamentarnog kluba u Beču. Tom prilikom održan je veliki narodni zbor, na kome su među ostalima govorili i Korošec i Skarbek. Korošec je u svom govoru istakao misao, da je jedini spas i Čeha i Poljaka i Jugoslovena, da stvore svoje nacionalne države. A da do toga dođe, potrebno je, da jedni i drugi i treći vode zajedničku borbu. A kada budu stvorene naše slobodne narodne države, onda ćemo da formiramo »trojni savez« Poljaka, Čehoslovaka i Jugo-

⁹⁷ Isto, broj 126 od 25. juna 1918.

slovena. Skarbek je u svom govoru kazao, da nije daleko vrijeme, kada će cijeli poljski narod biti udružen u svojoj narodnoj državi. A budućnost i sigurnost ove samostalne države bit će u savezu sa Česima i Jugoslovenima.⁹⁸

Početkom augusta 1918. održan je u Beču sastanak poljskih, čehoslovačkih i jugoslovenskih poslanika, na kojem je donesen ovaj zaključak:

»Sjedinjeni u velikoj misli samoodređenja naroda, u želji za slobodom i nezavisnosti, slijedeći bratske solidarnosti i osvijedočeni, da ćemo naše zajedničke ciljeve postići samo zajedničkim radom – zaključuju narodni poslanici Poljaka, Čeha i Jugoslovena, da u ovom času svjetskog prevrata stvaraju trajan nerazrešiv savez triju slavenskih naroda Poljaka, Čeha i Jugoslovena.

Za 16. augusta 1918. sazvan je bio u Ljubljani politički sastanak slovenskih stranaka, na kome se imao obrazovati »Narodni svet« za Sloveniju, Istru i Trst. Tim povodom sazivači zbora pozvali su Hrvate i Srbe iz ostalih krajeva monarhije, pa Čehe i Poljake, da dodu u Ljubljjanu radi zajedničkih jugoslovensko-češko-poljskih manifestacija.

Poljaci i Česi odazvali su se u velikom broju ovom pozivu iz Ljubljane. Poljaci su došli pod vodstvom narodnih poslanika Glombinskog, Tetmajera, Skarbeka i Kaszprovicza. Česi su bili zastupani od predsjednika Češkog svaza u Beču, pa češkog Narodnog Vybora u Pragu.

Na svim većim stanicama od Maribora do Ljubljane Poljaci i Česi bili su toplo pozdravljeni od velikog broja naroda. U Ljubljani po njihovom dolasku svrstala se velika povorka naroda, koja ih je ispratila od stanice do hotela »Union«, gdje su bili odsjeli. Na zahtjev manifestanata, koji su klicali: »Živio Slavenski savez«, »Živjele nezavisne države Poljska, Čeha i Jugoslovenska« govorili su pred hotelom Čeh Stanek i Poljak Glombinski. Iz Zagreba su na sastanak došli dr. Ivo Krstelj, dr. Mate Drinković, Ivo Grisogono, dr. Ivan Lorković, dr. Živko Petrić i dr. Srđan Budislavljević.

17. augusta u 5 sati poslije podne održan je u hotelu »Union« u velikoj dvorani zajednički sastanak Poljaka, Čeha i Jugoslovena. Nakon opširne diskusije izdano je za javnost ovo saopćenje:

»U Ljubljani dne 17. augusta 1918. na političkoj konferenciji sabrani zastupnici triju naroda: Slovenaca-Hrvata-Srba, Poljaka i Čeha bavili su se sa svim kulturnim, političkim, socijalnim i ekonomskim problemima ostvarenja prava samoodređenja imenovanih triju naroda, pa uredenja trajnog medusobnog odnosa ovih naroda kao i njihova odnosa prema drugim državama. Postignut je potpuni sporazum svih delegata i u načelima i u pitanjima taktike, koja je potrebna, da se postigne zajednički konačni cilj.⁹⁹

U večer istoga dana održan je u hotelu »Union« veliki komers. Policija je zabranila, da se na ovome drže politički govori. Usprkos ovoj zabrani održano je više govora. Ovi su bili prožeti duhom zajedničke saradnje i borbe za slobodu Poljaka, Čehoslovaka i Jugoslavena.

⁹⁸ Isto, broj 157 od 1. augusta 1918.

⁹⁹ Isto, broj 171 od 18. augusta 1918.

ne, kada
a buduć-
i Jugos-
čehoslo-
ključak:
a slobo-
da ćemo
ključuju
u svjet-
naroda
nak slo-
a Slove-
te i Srbe
jubljanu
iz Lju-
binskog,
redsjed-
agu.
ci i Česi
po njii
ispratila
manife-
isne dr-
Čeh Sta-
Krstelj,
o Petri-
n u ve-
Nakon
sabrani
a bavili
proble-
oda, pa
odnosa
delegata
zigne za-
rs. Poli-
os ovoj
edničke
.

Poljak Skarbek, rekao je među ostalim u svom govoru, da Slaveni na njemačku parolu »od Hamburga do Bagdada«, treba da odgovore sa parolom od »Trsta do Gdanskog«.

Manifestacijama u Ljubljani proširen je politički front češko-jugoslvenski na Poljake. Ovaj front dao je novi polet i ulio novu snagu u borbi za ostvarenje slobodnih država Jugoslavije, Čehoslovačke i Poljske.

Kada je 19. oktobra 1918. konstituirano Narodno vijeće u Zagrebu, uputilo je ono »Narodnom Vyboru« u Pragu ovaj telegram: »Narod SHS prigodom konstituiranja Narodnog vijeća obnavlja svečani zavjet zajedničke borbe naših naroda za postignuće zajedničkih idealja: čehoslovačke i jugoslovenske države. Sa vama smo jedno u mislima i na istom djelu za iste ciljeve.«

Istovremeno poslan je predsjedniku poljskog parlamentarnog kluba u bečkom parlamentu Dr. Tertylu u Krakov ovaj telegram: »Prigodom konstituiranja Narodnog vijeća narod SHS obnavlja vam tvrdnu vjeru, danu u času zajedničke borbe. Sa vama smo u dobru i u zlu do ostvarenja naših konačnih idealja slobodnih država Poljske i Jugoslavije. Živio poljski narod.«

DESTRUKTIVNO DJELOVANJE PROTIVAUSTRIJSKE
AKCIJE U ZEMLJI I IDEJE RUSKE OKTOBARSKE
REVOLUCIJE NA AUSTRO-UGARSKU VOJSKU
I RATNU MORNARICU

Kada je otpočeo Prvi svjetski rat, vojna snaga Austro-Ugarske bila je velika. Mobilizacija vojske izvršena je brzo i uspješno. Vojne jedinice prebačene su hitno prema ratnom planu na pojedine frontove. Disciplina u vojski bila je jaka. Jednom riječi, vojna mašina austro-ugarske vojske funkcionirala je dobro.

Drugačije je bilo sa samim duhom vojske. Slaveni, koji su živjeli u dvojnoj monarhiji, znali su i osjećali, da je ova državna tvorevina njima strana i da glavnu riječ u njoj vode Nijemci i Mađari. I zato je za Slavene u monarhiji boriti se u ratu za ovu i ovaku državu značilo boriti se za tuđe interese, a protiv interesa vlastitih naroda. Povrh toga Austro-Ugarska je ušla u rat protiv slavenskih država Srbije, Crne Gore i Rusije. To su naročito osjećali Jugoslaveni monarhije. Srbija i Crna Gora bile su bratske zemlje, nastanjene narodom iste krvi i jezika. Simpatije za ove zemlje još više su bile porasle pobjedonosnim svršetkom balkanskih ratova.

Sve ovo bio je uzrok, da je još g. 1914. dolazilo do dezertacije pojedinih vojnika i oficira Jugoslavena na srpskom i ruskom frontu. Čim je rat dulje trajao, ove dezertacije bile su sve mnogobrojnije. Dezertirali su ne samo pojedinci, već i pojedine grupe vojnika Jugoslovena.

Kada je sredinom g. 1917. počela življja politička akcija na slovenskom jugu, nošena idejom narodnog jedinstva i stvaranjem jugoslovenske narodne države, ova je akcija imala jak odjek i među Jugoslovenima, koji su služili u austro-ugarskoj vojsci i mornarici. To se naročito pokazalo u ratnoj mornarici.

4. oktobra 1917. austro-ugarska torpiljarka br. 11 nalazila se na jednom vojnem zadatku na otvorenom moru. Jugoslovenski mornari – zajedno sa nekim češkim mornarima – zatvorili su oficire, koji su služili na torpiljarcu, u njihovim kabinama i zatim prešli sa torpiljarkom na talijansku obalu i tamo ovu predali talijanskim vlastima.

U Šibeniku došlo je u jesen 1917. među mornarima Jugoslovenima do osnivanja revolucionarnog odbora mornara, u koji su odbor ušla i neka građanska lica iz Šibenika. Ovaj je odbor osnovan sa zadaćom, da pokuša potopiti austro-ugarske ratne brodove, koji su se nalazili u luci, a zatim, da zauzme sam grad kao i tvrđave oko grada. Odbor je izradio planove, po kojima su se imali izvršiti postavljeni zadaci i odredio ljudi, koji su imali ovo izvršiti. Do pokušaja izvedenja ove akcije nije došlo, jer je grupa političkih ljudi u Zagrebu, kojima je stajao na čelu dr. Mate Drinković, a sa kojima je revolucionarni odbor u Šibeniku podržavao veze – savjetovala, da se akcija odgodi, dok bude moguće provesti širu revolucionarnu vojničku akciju, koja će imati više mogućnosti da uspije.

Do najkrupnije revolucionarne akcije u ratnoj mornarici došlo je mjeseca februara 1918. u Boki Kotorskoj. Pobuna je počela 1. februara. Pobunjenim mornarima uspjelo je, da na većini ratnih brodova, koji su bili usidreni u Boki Kotorskoj, razoružaju i u kabine zatvore oficire, a zatim da preuzmu komandu na brodovima. Pobuna nije uspjela. Prije svega jedinice subozemne vojske, koje su se nalazile u garnizona Boke Kotorske, nisu učestvovali u pobuni. A zatim je doplovila iz Pule u Boku Kotorsku jedna jaka eskadra ratne mornarice. Ovoj je uspjelo, da 3. februara prisili pobunjene mornare na predaju i tako je pobuna likvidirana. Došlo je do masovnog hapšenja pobunjenih mornara. Četrdesetorka, od kojih su polovica bili Jugosloveni, izvedeni su pred ratni sud. Ovaj je četvoricu osudio na smrt, a ostale na kaznu duogodišnje tamnica. Smrtnе su kazne odmah izvršene.

Pobuna mornara u Boki Kotorskoj, kako je to utvrđeno na raspravi, vođenoj pred ratnim sudom, imala je dvostruku pozadinu. Jedan dio pobunjenih mornara poveo je revolucionarnu akciju, nošen idejama ruske Oktobarske revolucije. Ovi su bili uvjereni, da će pobuna u mornarici, ako uspije, doprinijeti, da i na kopnu dode do pobjede ideja, koje je nosila Oktobarska revolucija. S druge strane jedan dio pobunjenih mornara, a među ovima su bili prvenstveno mornari Jugosloveni i Česi, nadao se, da će uspjeti, da sa ratnim brodovima, koji su se nalazili u Boki Kotorskoj, isplove iz luke i da ove prevezu preko mora i priključe ratnoj floti Antante, koja je operirala u Sredozemnom moru. Ovim aktom bio bi nanesen snažan udarac Austro-Ugarskoj monarhiji, i to ne samo vojnički, već i moralni i politički.

Iako pobuna mornara u Boki Kotorskoj nije uspjela, ona je ipak donijela političke plodove. Vijest o ovoj pobuni prodrla je i u unutrašnjost zemlje i tu je destruktivno djelovala i u suhozemnim jedinicama vojske, a i u narodnim redovima.

Slabljenju vojne snage Austro-Ugarske doprinijelo je i izvlačenje iz vojske zdravih jugoslovenskih vojnika i oficira. To je bila zasluga jugoslovenskih liječnika, koji su za vrijeme rata služili u vojnim i civilnim bolnicama u Zagrebu, Osijeku, Karlovcu i u nekim drugim gradovima. Nošeni idejom narodnog jedinstva i ujedinjenja, a istinski protivnici Austro-Ugarske monarhije, ovi su liječnici mjesecima zadržavali u bolnicama zdrave oficire i vojnike, pa tako ovi nisu kroz duže vremena odlazili na front. A mnogi su, iako zdravi, bili privremeno ili definitivno proglašeni nesposobnima za vojnu službu. Na ovaj način bio je oslabljen austro-ugarski ratni potencijal za mnogo hiljada vojnika i oficira.

Mnogo štete nanio je austro-ugarskoj vojnoj snazi i takozvani »Zeleni kadar«. Mnogi vojnici Jugosloveni, koji su dolazili na dopust svojim kućama, nisu se po isteku dopusta vraćali u svoje vojne jedinice, nego su se sakrivali, pomagani i hranjeni od okolnih sela. I tako je vrlo velik broj vojnika ostao u šumi sve do kraja rata, pa i to je nanjelo znatnu štetu austro-ugarskoj vojnoj snazi.

Da su Jugosloveni nanjeli mnogo štete vojnoj snazi Austro-Ugarske dokazuje povjerljiv izvještaj glavnog generalštabnog oficira u štabu austrijske vojne komande na fronti na Pijavi u Italiji podnesen povjereniku Narodnog vijeća za narodnu odbranu dr. Mati Drinkoviću.

Ovaj izvještaj glasi:

»Da bi se potpuno mogli razumjeti događaji, koji su se odigrali u mjesecu oktobru na jugozapadnoj fronti, treba u prvom redu istaknuti ove činjenice:

Slavenska pozadina, a naročito Jugosloveni, otpočeli su koncem 1917. i početkom 1918. energičnu borbu protiv nastavljanja rata, nastojeći, da u prvom redu materijalno, a zatim i propagandom duhovno rastroje vojsku. To se manifestovalo: a) bojkotom vojske sa živežnim namirnicama. Na čelu bojkota nalazile su se Hrvatska i Slavonija, koje su sa strane vlasti odredene da daju podavanja za frontu na Pijavi. Zbog pasivne rezistencije davana su ova podavanja samo prividno. Stvarno je zbog toga vojska gladovala cijelu godinu. U tome se išlo tako daleko, da je pojedini vojnik dobivao dnevno najviše po dva grama masti, a nedjeljno po 400 grama mesa. Rezultat je ove pasivne rezistencije bio, da je fizička snaga vojnika bila u opadanju, te da je broj bolesnika dnevno rastao, pa je zbog toga vojska do konca oktobra 1918. izgubila 50% svoga ratnog potencijala. b) Sličnim bojkotom u snabdijevanju sa obućom. c) Slovenski je jug oslabio vojsku prikrivanjem desertera vojnika, koji su dolazili na dopust, od kojih su mnogi bili razriješeni vojne dužnosti, a ogroman je broj bio proglašen nesposobnim za ratnu službu.

Prema zvaničnim vojnim statističkim podacima iznosio je broj desertera, koji su bili prozvani «Zelenim kaderom», samo u Hrvatskoj, 35 hiljada ljudi.

Istovremeno otpočela je intenzivna propaganda protiv rata na cijelom slovenskom jugu, kako u kasarnama, tako i u vojnim jedinicama, koje su se nalazile na frontu. Rezultati ove propagande bili su za vojsku osjetljiviji udarac, nego jedna izgubljena bitka.

Vojne formacije, koje su bile upućivane vojscu na frontu, stizale su na ratište sa najviše 20% momaka. Ostatak je pobjegao kući prigodom vožnje željeznicom.

A vojne jedinice, koje su stizale na područje vojske na ratištu, nastavljale su sa propagandom, tako da je već u mjesecu marta 1918. dolazilo do pobune u ovim jedinicama.

Rezimirajući može se reći, a to se može historijskim dokumentima u svako doba dokazati, da su samo slovenski jug i Česi pasivnom rezistenjom, nedavanjem sredstava za prehranu i odjeću, pa intenzivnom propagandom uništili austro-ugarsku vojsku, t. j. njezin duh i disciplinu.¹⁰⁰

Isti generalštapski oficir podnio je o bitki na Pijavi ovaj izvještaj:

»Na Pijavi su počeli prvi bojevi oko 24. oktobra. Udarac engleskih divizija izведен je u prostoru otoka Papadopoli, željeznička stanica Susegana i istočno od Montella. Može se reći, da je svagdje onđe, gdje su Talijani napadali, napadaj bio odbačen u samom početku. Talijani na Pijavi nisu osvojili ni pedalj zemlje, i bili su već tada predmet sprudnje u to vrijeme već potpuno demoralisane austro-ugarske vojske. Na mjestu proboga fronte, gdje su izvršile napadaj engleske divizije, stajala je jedna mađarska divizija, pa 39. austrijska divizija. Slavenske trupe bile su povučene iz prve linije, jer im se nije vjerovalo. U četverodnevnim bojevima, koji su trajali do 28. oktobra, uspjelo je Antantinim trupama (bez Talijana) izvršiti prodor u području Susegana i Ponte Piava i prodrijeti do potoka Montiran. Da se zatvori mjesto prodora, ubaćene su u borbu: 36. hrvatska, 21. češka i 44. slovensko-njemačka divizija kao i 12. hrvatska konjička pukovnija. Rezultat je bio, da su 30. češka, 2. slovenska, pa 16. i 116. hrvatska pukovnija, umjesto da uđu u borbu, odmarširale u pozadinu. 53. hrvatska pješadijska pukovnija, koja je bila upućena na front preko Ljubljane, napustila je front i uputila se prema Zagrebu. Sve ostale pukovnije ovih divizija: hrvatska 78. i tri češke pukovnije, kada su na bojnom polju saznale, da moraju da se bore protiv Engleza i Francuza, uskratile su poslušnost i otvorile su frontu neprijatelju. U isto vrijeme pobunile su se na južnom krilu, u prostoru kod Stina di Lirenza hrvatske pukovnije 96. i 135. pa su i one – zajedno sa češkim trupama – otvorile frontu. Slično su se pobunile u prostoru oko Udine u pozadini fronte i druge slavenske vojne formacije, koje su bile upućene na front. Rezultat je ovih pojava bio, da su mađarske i njemačke trupe – opkoljene sa sviju strana – izgubile hrabrost, pa su po naređenju nastupile uzmak.

Van svake je sumnje, da slom austro-ugarske vojske nije postignut talijanskim oružjem, već intenzivnom jugoslovenskom i češkom propagandom u pozadini i njihovom pasivnom rezistencijom spram napada Engleza i Francuza.¹⁰⁰

Činjenice, koje su ovdje iznesene, dokazuju, da su Jugosloveni vojnici, koji su se morali boriti u redovima austro-ugarske vojske također doprinijeli svoj udio u slabljenju i rušenju austro-ugarske vojske.

PUT GROFA STJEPANA TISZE U HRVATSKU,
DALMACIJU, BOSNU I HERCEGOVINU

Akcija, koja je vođena na jugu monarhije za stvaranje jugoslovenske države, sve je više zabrinjavala vodeće krugove u Beču i Pešti. Tu su pravljene tečajem god. 1918. razne kombinacije, kako da se parališe akcija Jugoslovena.

30. augusta 1918. održana je u Budimpešti konferencija, na kojoj su prisustvovali ministri predsjednici austrijske i mađarske vlade sa šefovima svojih kabinetova, pa poglavar Bosne i Hercegovine general Sarkotić. Na konferenciji je zaključeno, da bivši predsjednik ugarske vlade grof Stjepan Tisza ode u Hrvatsku, Dalmaciju i Bosnu i Hercegovinu, da se tu sastane sa političkim faktorima i da ispita njihova gledišta na rješenje jugoslovenskog pitanja. Po povratku sa ovog Tiszina puta imala se ova konferencija ponovno sastati i na osnovu Tiszina referata donijeti odluku, što treba učiniti, da se jugoslovensko pitanje riješi u okviru monarhije.

15. septembra 1918. stigao je grof Stjepan Tisza u Zagreb. Htjelo se, da dolazak Tiszin u Zagreb ostane nezapažen. Državno odvjetništvo u Zagrebu telefoniralo je redakcijama zagrebačkih listova, da ne donose vijesti o boravku Tiszinu u Zagrebu, jer u koliko to učine, vijesti će biti od cenzure zaplijenjene. Međutim o dolasku grofa Tisze u Zagreb izvijestili su peštanski i bečki listovi, pa su tako tu vijest mogli naknadno donijeti i zagrebački listovi.

U Zagrebu se grof Tisza sastao sa banom Antunom Mihalovićem, podbanom dr. Vinkom Kriškovićem, odjeljnim predstojnikom dr. Aleksandrom Badajem i narodnim zastupnicima dr. Dušanom Popovićem, članom Hrvatsko-srpske koalicije, dr. Živkom Petričićem, članom Starčevićeve stranke prava i dr. Ivom Frankom, članom Hrvatske stranke prava.

Tisza je onima, sa kojima se sastao, izjavio, da je njegov dolazak informativne prirode, i da on želi, da iz usta vladinih i opozicionih kru-

¹⁰⁰ Jedan primjerak citiranog izvještaja, podnesenog Povjereništvu Narodnog vijeća za narodnu obranu, predan je povjereniku Narodnog vijeća za ratnu mornaricu Dragutinu Prici, kod kojeg se ovaj izvještaj i danas nalazi u Opatiji, gdje Prica sada živi.

gova sazna, kakvo je političko raspoloženje u Hrvatskoj i kako se ovdje gleda na pitanje eventualnog novog uređenja Austro-Ugarske monarhije.

Iz Zagreba otišao je grof Tisza u Martijanec, da se vidi i razgovori sa svojim ličnim prijateljem bivšim hrvatskim banom baronom Pavlom Rauchom.

Nakon razgovora u Zagrebu i Martijancu otputovalo je Tisza u Dalmaciju. U Zadru se sastao i razgovarao sa narodnim zastupnicima Prodanom, Ivčevićem, Machiedom i Biakinijem. Mimošavši buntovni i borbeni Split, došao je Tisza u Dubrovnik, gdje je razgovarao sa narodnim poslanikom dr. Melkom Čingrijom, kanonikom Črncem, drom Pu-glezijem i Lukom Bonom.

O razgovorima grofa Tiske u Zagrebu, Zadru i Dubrovniku nije ništa prodrlo u javnost, jer je to Tisza naročito tražio od onih, sa kojima je razgovarao.

Iz Dubrovnika krenuo je Tisza preko Mostara u Sarajevo, kamo je stigao 20. septembra. Istoga dana pozvao je Tisza na razgovor predsjednika bosanskoga sabora Vojislava Šolu. Ovaj je, došavši Tiszi, izjavio, da su narodni prvaci Bosne i Hercegovine Srbi i Hrvati, znajući da će Tisza doći u Sarajevo, izradili memorandum, u kome je izloženo gledište bosansko-hercegovačkih Srba i Hrvata o političkoj situaciji i o narodnom programu, koji oni zastupaju. Pritom je Šola predao Tiszi spomenuti memorandum, datiran sa danom 20. septembra 1918., a potpisani od ovih lica: Risto Hadži-Damjanović, Mato Bekavac, Pero Todorović, Duro Džamonja, Jovo Pešut, Gavro Gašić, Đorđe Pejanović, dr. fra Julijan Jelenić, dr. fra Karlo Ikić, Karlo Cankar, dr. Ljubo Šimić, Gligorije Jeftanović, Vojislav Šola, dr. Jozo Sunarić, Pero Stokanović, dr. Milan Jojkić, Danilo Dimović, fra Ljubo Galić, dr. Savo Ljubibratić, dr. Luka Čabradić, dr. Vlado Andrić, Vjekoslav Jelavić, Stjepan Subašić i Marko Alaupović.

U memorandumu upućenom Tiszi, kaže se među ostalim, da je prije rata postojala u Bosni i Hercegovini bar neka sjena ustavnosti. I ono malo sudjelovanja u državnoj upravi počelo je stvarati užu vezu između naroda i države. Došao je rat. Kod nas se pokazao ne samo kao strahovita borba države protiv države, nego kao strahovita borba države protiv vlastitih državljanina. Relativna većina naših sugrađana, t. j. svi pravoslavni Srbi bili su izvragnuti najstrašnjim progonima. Izgledalo je tako, kao da svakog pravoslavnog Srbina smatraju atentatorom. Srbima je u monarhiji bio naviješten rat strašnim progonima, poduzetim od vlasti. Na početku rata uapšeno je nekoliko hiljada Srba i strpano po raznim tamnicama i kazamatama bez sudske i bez administrativne istrage ili presude. Zbog lošeg i nečovječnog postupka znatan dio tih ljudi obolio je i podlegao. U svakom selu, u svakom gradiću, uzet je veći dio talaca. To je institucija, koju ne poznaje pravo nijedne kulturne i pravne države ovoga vijeka. Po toj instituciji imali su dakle građani da plate glavom za tuđa djela, koja su često bila plod podmet-

se ovdje
ske mo-
azgovori
Pavlom

u Dal-
na Pro-
ntovni i
narod-
om Pu-

je ništa
jima je

amo je
r pred-
i Tiszi,
značajući
zloženo
ciji i o
o Tiszi
a pot-
ro To-
anović,
ško Ši-
Stoka-
. Savo
elavić,

e prije
I ono
zmeđu
o stra-
države
j. svi
alo je
rbima
im od
no po
ativne
io tih
zet je
e kul-
dakle
dmet-

nute lične osvete. Mnogi od njih ubijen je bez krivnje, a mnogi bez ikakva razloga ...

U memorandumu se dalje govori o kaznenim progonima pred vojnim i građanskim sudovima i ističe, da je to pravosude previše strogog Sudilo ne samo u pogledu kazne, nego i u pogledu kvalifikacije čina. Sudilo se na smrt, gdje za to nije bilo zakonskih osnova ...

Osim sudskih progona i justifikacija, mnoštvo je Srba ubijeno, spaljeno i obješeno bez istrage suda, i to ne samo muškaraca, nego i žena i djece. To su većinom činile – uz redovitu vojsku – one čete, što ih je, uz plaću, od svakakvih elemenata, osnovao general Potiorek. Od tih elemenata, koji su organizovani i komandovani bili, pretrpio je naš narod najužasnije patnje. Iako se razlikujemo po vjeri, svi smo sinovi jednog naroda i krv iste krvi. Ideja narodnog jedinstva Srba, Hrvata i Slovenaca prodrla je u sve narodne slojeve. Ona je postala političkom vjerom i dogmom našeg narodnog bića. Za to su muke i patnje, što ih je morao srpski dio našeg jedinstvenog naroda pretrpjeli, odjeknule duboko u srcu i duši svih Hrvata i Slovenaca. No nisu samo Srbi trpjeli zbog strahovlade u početku rata i zbog teškog pritiska vojničkog apsolutizma do danas. Svima su u Bosni i Hercegovini oduzeta ustavna prava. Vlada je radila, kako se njoj najzgodnije činilo, bez obzira na želje i potrebe naroda. Kod nas je narod zbog ogromnih ratnih žrtava i patnji propao. Slučajevi umiranja od gladi bili su obična pojавa u pojedinim krajevima Bosne i Hercegovine. Toga ne bi bilo, da je narod po svom predstavništvu mogao vršiti svoj zakonski utjecaj na državnu upravu. Nijedan narod monarchije nije morao doprinijeti razmjerno toliko žrtava u krvi, koliko ispačeni narod Bosne i Hercegovine ...

Naše narodno predstavništvo raspušteno je, autonomija gradova, kotareva, okružja, obustavljenja je. Zakonom zagarantovana vjersko-prosvjetna autonomija i uprava srpsko-pravoslavnih eparhija ukinuta je naredbenim putem. Sloboda sastajanja potpuno je ukinuta. O slobodi štampe ne može se ni govoriti. Ne dopušta se što više ni dolazak novina u Bosnu i Hercegovinu, koje stoje pod cenzurom državnog odvjetnika u monarchiji. Sloboda kretanja, iako u blizini nema ratnih operacija, ograničena je tako, da najkraći put ovisi o milosti policije i dozvoli vojničke vlasti. Svaki putnik, koji dolazi iz monarchije u Bosnu, dobiva utisak kao da dolazi još i danas u stranu državu. Politički osuđenici, za koje zakon propisuje posebno postupanje, čame još i danas kao obični osuđenici i zločinci u centralnoj kaznioni u Zenici, u gvozdenim kavezima kao životinje, uz slabu hranu i neobično strogi postupak, koji se protiv njih do u tančine provodi. U Austriji je već davno izdana opća amnestija čak i za one, za koje su sudovi pronašli, da su počinili kažnjiva djela protiv države za vrijeme rata.

Samo u kratkim crtama iznesene su patnje, muke, nevolje i poniženja, što ih je narod u Bosni i Hercegovini pretrpio, a podnosi ih još i danas. Ovo je samo blijeda slika naših prilika. Pojedine činjenice, kojih ima neizmjeran broj, tek bi je osvijetlile potpuno. Tada bi se tek mogla shvatiti tragedija našeg narodnog života.

Od strijeljanja, vješanja, paljenja i ubijanja – nesrećna subbina dovela je narod do izumiranja od gladi ...

Čitav narod Srba, Hrvata i Slovenaca pretrpio je u monarhiji veoma mnogo za vrijeme ovoga rata. Danas još stoje Dalmacija, Slovenija, Istra, Koruška bez svojih zemaljskih predstavnštva pod upravom tuđeg činovništva. U Hrvatskoj se jedino održava ustavni režim. Pa i tamo ispadaju svaki čas prijetnje sa strašilom neustavnosti i komesarijata, a jednoglasno primljene zakonske osnove ne mogu da postanu zakonom.

Narod u Bosni osjeća se jednim sa svojom istokrvnom braćom Hrvatima, Srbima i Slovincima, ma gdje oni bili. On znade, da na kugli zemaljskoj ne može izolovano živjeti, nego da ga njegov položaj upućuje na iskren i pošten sporazum sa geografski najbližim narodom kraljevine Ugarske. A da taj sporazum može iskren i pošten biti, treba da ga stvore dva ravnopravna i državno samostalna naroda. Srbi, Hrvati i Slovenci nisu danas ravnopravni sa narodom mađarskim. Oni su danas roblje nezarobljeno, koje nosi lažni naslov državljana.

Na svršetku se memoranduma kaže, da, dok se gornje pretpostavke ne ispune, dok god narod mora da živi u ovom političkom i građanskom ropolju, potpisnici memoranduma nisu u stanju dati slobodne izjave. Narodno pitanje ne može se rješavati bez naroda, ono se ne smije samo djelomično rješavati, nego u cjelini, i to na temelju prava narodnog samoodređenja.

Svako drugo rješenje, u koje se ubraja direktno i bez privole naroda namjeravano prisajedinjenje Ugarskoj, bilo bi nasilje, koje bi urođilo najgorim posljedicama za nutarnju sigurnost i spoljašnji mir. Napućena duša jedinstvenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca, ako nasiljem i nepravdom bude raskomadan, proći će mučenički put borbe, da u njemu sagori i propadne, ili da postigne jedinstvo i svoju slobodu.¹⁰¹

Sutradan u pet sati poslije podne došli su u posjet Tiszi kao delegacija potpisnika memoranduma: Vojislav Šola, dr. Jozo Sunarić, Danilo Dimović, dr. Milan Jojkić, dr. Karlo Ikić i Vjekoslav Jelavić. Tisza ih je primio obućen u uniformu husarskog pukovnika. Stojeci iza pisaćeg stola i ne ponudivši posjetioce da sjednu, Tisza je održao govor, u kojem je između ostalog kazao, da je pročitao memorandum, koji mu je predao Vojislav Šola; on da je mislio, da će sa gospodom moći govoriti o interesima, koji ih vežu zajednički i koje bi još trebalo da zajednički izgrade; on da je došao ovamo u uvjerenju, da će imati posla s ozbiljnim ljudima, prožetim čuvtvom državnog patriotizma. Međutim on iz memoranduma, koji mu je predan, razabira, da je ovaj sastavljen u tonu i na način, iz koga se vidi, da gospoda, koja su memorandum potpisala, ne vode računa o velikim zahtjevima sadašnjice.

Osvrnuvši se na sadržaj i formu memoranduma, koju je nazvao nedoličnom, Tisza je dalje rekao, da je načelo jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba u protivnosti sa državnim ustrojstvom monarhije. Naročito je napao zahtjev o samoodređenju naroda, izjavivši, da se ne može o tom

¹⁰¹ Šišić, *Dokumenti*, strana 161, 162, 163, 164.

načelu go...
može sam...
geslo, koje
novinama,
Načelo sa...
razdor, a c...
ne provodi

Prelazeč...
Ugarske, o...
osim geogr...
darske čete...
Zar Ugars...
duma da o...
i koji, svij...
telja, da n...

Udarivši...
»Možda će...
voljno sna...

U tom r...
izašli iz sob...
Tisza se...
slimana M...
cima Hrvat...

Mehmed...
mani Bosne...
dok su ovi...
sporazumje...
dinjenja, te...
svim konze...

Tako je...
austrijske i...
da riješe ju...

P O K

Velika o...
1918., imal...
će ova ofen...
saveznika i...
i odlučujuć...
da, prije no...
ratni mir sa...

¹⁰² Glas SE

načelu govoriti u državi, gdje su narodi tako izmiješani, da ovo načelo može samo da izazove zbrku u državi. Ovo načelo da je samo zvučno geslo, koje lijepo odzvanja u govorima na skupštinama i u člancima u novinama, ali ga trezveni i ozbiljni političari ne mogu ozbiljno tretirati. Načelo samoodređenja je lažni novac, koji je ubacila Engleska, da sije razdor, a da sama, kao što je to slučaj sa Irskom, načelo samoodređenja ne provodi.

Prelazeći na stavku izjave o odnosu jugoslovenskog naroda spram Ugarske, on pita gospodu, zar ove sa Ugarskom ništa drugo ne veže osim geografskog susjedstva. Gospoda kao da zaboravljuju, da su mađarske čete toliku krv prolile, da se oslobođi oydašnji kršćanski narod. Zar Ugarska ne obuhvata i Hrvatsku sa političkom moći? Iz memoranduma da odzvanju isti oni zvukovi, koji su doprli iz Praga i Ljubljane i koji, svjesno ili nesvjesno, idu paralelno sa težnjom naših neprijatelja, da nas unište.

Udarivši šakom o pisači stol, Tisza je završio svoj govor riječima: »Možda ćemo i mi propasti, ali prije nego propadnemo, imat ćemo dovoljno snage, da smrvimo one, koji imaju ovakve ciljeve.«

U tom momentu potpisnici memoranduma okrenuli su Tiszi leđa i izašli iz sobe, u kojoj ih je ovaj primio.¹⁰²

Tisza se prigodom svog boravka u Sarajevu sastao i sa vođama muslimana Mehmedom Spahom i Halidbeg Hrasnicom, te sa predstavnicima Hrvatske stranke prava dr. Ivom Pilarom i ing. Vancašem.

Mehmed Spaho i Halidbeg Hrasnica izjavili su Tiszi, da se muslimani Bosne i Hercegovine nisu htjeli priključiti ni Srbima ni Hrvatima, dok su ovi bili u političkom sukobu, a budući da su se sada Srbi i Hrvati sporazumjeli i zajednički prihvatali program narodnog jedinstva i ujedinjenja, to se i muslimani stavljuju na gledište narodnog jedinstva sa svim konzekvencama, koje iz ovoga programa izviru.

Tako je misija grofa Tisze svršila punim neuspjehom, a predsjednici austrijske i ugarske vlade nisu se više sastali, da kroje planove, kako da riješe jugoslovensko pitanje u okviru monarhije.

POKUŠAJI AUSTRO-UGARSKE ZA SKLAPANJE SEPARATNOG MIRA

Velika ofenziva saveznika na zapadnom frontu, otpočeta u augustu 1918., imala je znatne uspjehе. Iz dana u dan postajalo je jasnije, da će ova ofenziva dovesti do pobjedonosnog svršetka rata u korist velikih saveznika i malih naroda, koji su se borili uz njihov bok. To su uvidjeli i odlučujući faktori Austro-Ugarske monarhije. I zato ona pokušava, da, prije nego dode do vojničkog sloma centralnih vlasti, sklopi separatni mir sa saveznicima.

¹⁰² Glas SHS, broj 207 od 1. oktobra 1918.

14. septembra 1918. uputilo je austro-ugarsko ministarstvo spoljnih poslova notu vladama svih zaraćenih i neutralnih država, u kojoj predlaže, da izašalju delegate na konferenciju, na kojoj bi se imalo pokušati pronaći opća načela, na kojima bi se imao sklopiti mir.

Povodom ove note austro-ugarskog ministra spoljnih poslova predstavnici političkih stranaka i grupa, koje su vodile akciju za stvaranje Narodnog vijeća, dali su 24. septembra 1918. izjavu, u kojoj se kaže, da je austro-ugarska vlada upravila 14. rujna o. g. vladama svih zaraćenih i neutralnih država notu, kojom poziva sve zaraćene vlasti, da izašalju delegate na povjerljiv i neobvezatan dogovor o temeljnim načelima za sklapanje sporazuma, koji bi bio podoban, da odvratи od Evrope katastrofu samoubilačkog nastavka ovoga rata i koji bi imao iznači one smjernice, koje bi poslužile kao temelj, na kojem se ima sagraditi budući red u Evropi i u svijetu. Prema predlogu austro-ugarske vlade na takvom bi se dogovoru posebice imala osvijetliti općenita načela, koja bi poslužila kao osnova za mir i budući odnos među državama, te bi se pokušalo, da se ova načela konkretno primijene na pojedina mirovna pitanja i na taj način ostvari njihovo rješenje.

Tim povodom potpisnici izjave kažu, da im je kao predstavnicima naroda Slovenaca, Hrvata i Srba dužnost, da najprije istaknu poznatu činjenicu, da ces. i kralj austro-ugarska vlada može govoriti samo u ime onih dvaju naroda, koji u Austro-Ugarskoj gospodaju, te prema tome mirovna načela, koja bi vlada bila u mogućnosti iznijeti pred predstavnike zaraćenih država, nikako ne mogu odgovarati potreba ma potlačenih naroda monarhije. Prema tome i budući red u Evropi, koji bi se uveo pod tim načelima, ne bi bio jamstvom trajnoga potrebitoga mira, nego bi u sebi nosio klicu međunarodnog sukoba, kako se to već danas vidi iz izjava i nastojanja bilo austrijskih bilo ugarskih odgovornih državnika, koji u isti čas, kad stupaju pred cijelim svijetom kao zagovaratelji saveza ravnopravnih naroda, poduzimaju sve, da još jače upravno-politički razdrobe naš narod. Sve, što ti predstavnici vlade poduzimaju i mogu poduzeti, nosi u sebi oznaku slavensko-romanskoj većini silom nametnutoga gospodstva, te znači samo prisilni provizorij, proti kojemu se moraju boriti svi potlačeni narodi.

Utvrdivši tu okolnost i hoteći po svojoj savjeti služiti svomu narodu i općemu napretku, koji se može temeljiti jedino na jednakoj slobodi malih i velikih naroda, potpisnici izjave smatraju svojom dužnošću, da naglase ona općenita načela, koja bi, oživotvorena, poslužila sa svom sigurnošću izgradnji budućega trajnoga reda, kako u narodu Slovenaca, Hrvata i Srba, tako i u njegovim odnosima prema susjednim narodima. Oni su svjesni, da radeći tako, pospješuju ostvarenje onoga sveopćega mira, za kojim vruće čeznu svi narodi, vojevali oni na kojoj mu drago strani, jer prema njihovom najdubljem uvjerenju samo na novim načelima međunarodnoga prava, osnovanoga na istini i pravednosti, može se graditi podloga za trajni mir. Jedna od takvih istina je činjenica, da je narod Slovenaca, Hrvata i Srba etnički jedinstven narod i da to

spoljnih
joj pred-
pokušati

va pred-
stvaranje
se kaže,
vih zara-
plasti, da
njim na-
vrati od
bi imao
e ima sa-
ugarske
enita na-
du drža-
na poje-

avnicima
poznatu
samo u
te prema
jeti pred
potreba-
i Evropi,
ga potre-
kako se
ugarskih
svijetom
e, da još
ici vlade
manskoj
rovizorij,

u narodu
j slobodi
lužnošću,
sa svom
ovenaca,
arodima.
veopćega
nu dragoo
vim na-
sti, može
enica, da
i da to

jedinstvo ima ostati, prema opće poznatom nacionalnom načelu, nerazdijelivo i bezuvjetno, koliko s obzirom na njegov neprekinuti teritorij, koliko i na državnu pripadnost.

Na toj činjenici temelje se naša narodna prava i tražbine, što je u suglasju sa međunarodno priznatim načelima demokratskog poretku prosvijetljenoga čovječanstva.

Upirući se dakle na pravo – uvijek u našem narodu budno – da svaki narod ima da živi svojim vlastitim životom, izjavljuju u ime naroda Slovenaca, Hrvata i Srba, da potpuno i svestrano usvajaju misao sveopćega mira, koji se ima osloniti na pravo samoodređenja naroda u međunarodno već priznatom smislu, da sam narod ima odlučiti o svom životu i zaključiti, hoće li utemeljiti samostalnu državu ili sačinjavati državnu cjelinu u zajednici s drugim narodima. To pravo samoodređenja zahtijevaju i za narod Slovenaca, Hrvata i Srba, i traže, da slobodna provedba toga prava bude međunarodno zajamčena.

U suglasju sa zahtjevima sviju demokracija zaraćenih i nezaraćenih naroda svijeta, traže za naš narod, da mir, koji ima dokrajčiti ovaj rat, doneše i našem narodu ujedinjenje, nezavisnost i slobodu, jer samo takav mir – na najosjetljivijoj točki Evrope, otkad se zna za povijest tih krajeva – može zajamčiti mirni i samostalni razvitak našega naroda. Mir, koji bi osudio makar i jedan dio naše narodne teritorijalno-etnografski neprekinute cjeline na podložnost tuđim narodima, nosio bi u sebi klic budućih sukoba, sileći narod Slovenaca, Hrvata i Srba, da sve svoje snage upre, da sebi izvojni pravo nezavisnoga državnoga života za cijeli svoj narodni organizam.

Narod Slovenaca, Hrvata i Srba ima u sebi svijesne volje i snage, koju će on u svim prilikama razviti, da postane članom zajednice slobodnih naroda, te da se, natječući se s njima, zalaže za dobro i napredak čovječanstva i tako ispunji poslanstvo svoje u svojoj nezavisnoj državi, uređenoj na načelima potpune građanske slobode i demokratske samouprave, pa pravne i socijalne jednakosti, to jest mogućnosti ekonomskoga opstanka i potpunoga kulturnoga i socijalnoga razvijka svih državljanima.

Onim pak narodnim manjinama, koje se nalaze u našem narodu, a koje su teritorijalno odijeljene od svih etničkih cjelina, priznaju u ime cijelog naroda u državi Slovenaca, Hrvata i Srba sva prava, potrebita za njihov narodno-kulturni i gospodarsko-socijalni razvitak.

Kako god naš narod svoje težnje osniva na pravu, a ne na sili, tako isto želi on, da na temelju međunarodne pravednosti i prava budu uređeni odnosa u državi Slovenaca, Hrvata i Srba prema drugim slobodnim narodnim državama.

Luke onoga dijela Jadraninskoga mora, koji pripada po pučanstvu, potočju i svom zaleđu u narodno-gospodarsko područje i u posjed našega naroda, neka su otvorene svim narodima – dakako i svima u našem zaleđu – za potrebe njihova eventualnoga trgovačkoga prometa. Naš će

narod s njima sklopiti međunarodne ugovore, koji će tu slobodu urediti i zajamčiti.

U ime cjelokupnoga svoga naroda izjavljuju, da se nigdje, pa ni na mirovnim pregovorima, ne smije odlučivati o sudbini našega naroda bez njegova cjelokupnog sudjelovanja, i zato zahtijevaju, da u smislu samoodređenja bude narodu Slovenaca, Hrvata i Srba osigurano sudjelovanje na budućem mirovnom kongresu njegovih izričito u tu svrhu izabranih narodnih predstavnika.

Izjavu, donesenu na sastanku od 24. septembra 1918., potpisali su: za Narodni svet za Sloveniju i Istru predsjednik dr. Anton Korošec, za Narodnu organizaciju za Dalmaciju predsjednik dr. Gajo Bulat, za Starčevićevu stranku prava predsjednik dr. Ante Pavelić, za Hrvatsku pučku seljačku stranku Stjepan Radić, za Srpsku narodnu radikalnu stranku dr. Đorđe Krasojević, za Socijalno-demokratsku stranku Hrvatske i Slavonije Vilim Bukšeg, Vitomir Korać i Svetozar Delić, za izvanstranačke grupe dr. Srđan Budisavljević, dr. Ivan Lorković i dr. Janko Šimrak.¹⁰³

Za dan 2. oktobra 1918. bio je sazvan na zasjedanje bečki parlament. Na prvoj sjednici dao je predsjednik Jugoslovenskog kluba dr. Anton Korošec izjavu, u kojoj se među ostalim kaže, da se opći napredak čovječanstva može temeljiti samo na jednakoj slobodi velikih i malih naroda. Jugoslaveni su svijesni, da pospješuju stvaranje sveopćeg mira, za kojim čeznu svi narodi, ratovali oni na kojoj mu draga strani, te da se podloga za trajni mir može graditi samo na novim načelima međusobnog prava, osnovanog na istini i pravednosti. Jedna je od takvih istina činjenica, da je narod Slovenaca, Hrvata i Srba etnički jedinstven narod i da to jedinstvo imade ostati prama općem nacionalnom principu nerazdjeljivo i bezuvjetno, koliko s obzirom na njegov neprekinuti teritorij, toliko i na njegovu pripadnost. Na ovoj činjenici temelje se jugoslavenska narodna prava i zahtjevi, koji su u suglasju sa međunarodno priznatim načelima demokratskog poretku prosvijetljenog čovječanstva. Upirući se na pravo, da svaki narod živi svojim vlastitim životom, Jugosloveni potpuno i svestrano prihvaćaju misao sveopćeg mira, koji ima da bude osnovan na pravu samoodređenja naroda po međunarodno priznatom principu, da sam narod ima odlučiti o svom životu, pa zaključiti, hoće li osnovati samostalnu državu, ili sačinjavati državnu cjelinu u zajednici sa drugim narodima. Zato se nigdje, pa ni na mirovnim pregovorima, ne će smjeti odlučivati o sudbini južnih Slovaca bez njihova sudjelovanja. Zato oni traže, da u smislu samoodređenja naroda bude i narodu Slovenaca, Hrvata i Srba osigurano sudjelovanje na budućem mirovnom kongresu, njegovim narodnim predstavnicima, koji će u tu svrhu biti izabrani.¹⁰⁴

¹⁰³ Šišić, *Dokumenti*, strana 165, 166, 167.

¹⁰⁴ *Obzor od 3. oktobra 1918.*

uređiti
a ni na
oda bez
u samo-
djelova-
hu iz-

sali su:
Korošec,
ulat, za
rvatsku
dikalnu
Hrvat-
izvan-
Janko

imenat.
Anton
dak čo-
lih na-
g mira,
te da
među-
takvih
instven
n prin-
ekinuti
elje se
medu-
og čo-
astitim
eopćeg
oda po
o svom
ajavati
, pa ni
južnih
samo-
gurano
rodnim

Mirovna ponuda Austro-Ugarske ostala je bez rezultata. Do konferencije, koja je u austro-ugarskoj noti predložena, uopće nije došlo. No ova je nota dobro došla predstavnicima Jugoslovena iz monarhije, jer im je pružila priliku, da u ovim sudbonosnim danima jasno i odlučno iznesu svoje gledište o principima, na kojima ima da se osnuje budući mir, koji ima da donese i jugoslovenskom narodu slobodu i nezavisnost.

STVARANJE NARODNOG VIJEĆA

U proljeće 1918. otpočela je njemačka vojska veliku ofenzivu na zapadnom frontu u Francuskoj. Nijemci su doveli znatne vojne snage sa istočnog fronta, koje su postale raspoložive nakon mira, sklopljenog sa Rusijom i Ukrajinom u Brest-Litovsku. Oni su se nadali, da će sa svojom ofenzivom u Francuskoj moći postići barem to, da prisile zapadne saveznike na sklapanje mira, koji ne bi značio pobjedu ni jedne ni druge strane, a koji bi Njemačkoj, koja je ugovorom u Brest-Litovsku znatno proširila svoje granice prema Istoku, sačuvao na zapadu one granice, koje je Njemačka imala, kad je rat započeo.

Njemačka ofenziva postigla je u početku izvjesne uspjehe. Međutim je u augustu 1918. došlo do protuofenzive saveznika na zapadnom frontu. Ova ofenziva bila je uspješna. Nijemci su bili prisiljeni, da se, iako postepeno i polagano, povlače na zapadnom frontu. Tome su mnogo doprinijele američke vojne snage, koje su nakon ulaska Ujedinjenih Država Sjeverne Amerike u rat, izvrsno naoružane i dobro organizirane stizale u sve većem broju preko Oceana na evropsko ratište. U septembru 1918. situacija je na ratištu bila takva, da se opravdano očekivalo, da se rat bliži kraju i da će završiti sa punim porazom Njemačke i Austro-Ugarske.

U drugoj polovici septembra došlo je do prodora na solunskom frontu, pa su njemačke i bugarske vojne snage bile prisiljene, da se i na ovom frontu povlače.

Sve ovo upućivalo je političke stranke i grupe, koje su radile na izvršenju zaključka, donesenog u Zagrebu 3. marta 1918., da treba što prije dovršiti rad na koncentraciji i stvaranju zajedničkog političkog organa za vođenje narodne politike za sve jugoslovenske krajeve monarhije.

Još 3. augusta 1918. održan je bio u Zagrebu sastanak predstavnika Starčevićeve stranke prava, Hrvatske seljačke pučke stranke, pa političkih grupa oko »Glasa SHS«, »Novina« i »Malih Novina« i predstavnika opće narodne organizacije za Dalmaciju, na kome je zaključeno, da treba stupiti u vezu i dogovor sa u Ljubljani već stvorenim »Narodnim svetom« radi saziva sastanka, na kome će se formirati Narodno vijeće za sve jugoslovenske krajeve.

Između Zagreba i Ljubljane postignut je sporazum, da se za dan 24. septembra 1918. sazove u Zagrebu sastanak, na kome će se donijeti konačna odluka o stvaranju Narodnoga vijeća, pa utvrditi sve tehničke pripreme za održanje istoga.

Na ovom sastanku je prije svega donesena odluka, da treba povodom note austro-ugarskog ministra spoljnih poslova od 14. septembra 1918. dati izjavu, u kojoj će biti izneseno gledište Jugoslovena o principima, na kojima se ima sklopiti mir.

Zatim se raspravljalo o situaciji na ratištima i u unutrašnjosti zemlje.

Konačno je zaključeno, da se sastanak za osnivanje Narodnoga vijeća sazove za dan 5. oktobra 1918. u Zagrebu i utvrđeno, koje sve pripreme treba izvršiti za održanje sastanka.

Delegati, pozvani na ovaj sastanak iz svih krajeva juga monarhije, našli su se na okupu u Zagrebu već 4. oktobra. Istoga dana pozvao je Svetozar Pribićević dra S. Budisavljevića, da hitno dođe k njemu na razgovor u predsjedništvo Hrvatskog sabora. Budisavljević se odazvao pozivu i došao u 6 sati poslije podne na sastanak sa Pribićevićem, kod kojega je zatekao narodnog zastupnika Hrvatsko-srpske koalicije dra Dušana Popovića. Pribićević i Popović interesirali su se, o čemu će se sve raspravljati i što se namjerava zaključiti na sastanku, sazvanom za sutrašnji dan. Budisavljević obavijestio je Pribićevića i Popovića, da će se na sastanku donijeti rješenje o stvaranju Narodnog vijeća, pa o načinu kako se ono ima organizovati. Dodao je, da sazivači sastanka očekuju, da će i Hrvatsko-srpska koalicija ući u Narodno vijeće, pa se namjerava rezervirati izvjestan broj mjesta za članove Hrvatsko-srpske koalicije, koji će ovu zastupati u Narodnom vijeću, ukoliko mu odnosno kada mu koalicija pristupi. Na ovo je izjavio Pribićević, da bi trebalo, da se odloži odluka o stvaranju Narodnog vijeća do momenta, dok Hrvatsko-srpska koalicija ne doneše svoju odluku o eventualnom ulasku u Narodno vijeće. Budisavljević je odgovorio, da drži, da to nije moguće. On da će udesiti, da sutra prije podne posjeti Pribićevića dr. Drinković, a dra Popovića dr. Korošec. Prigodom ovog posjeta moći će oni raspraviti sva pitanja o stavu Hrvatsko-srpske koalicije spram Narodnog vijeća. Budisavljević je još dodao, da i Korošec i Drinković polažu veliku važnost na to, da koalicija uđe u Narodno vijeće.

Sutra prije podne došlo je do sastanaka Pribićević-Drinković i Popović-Korošec. Na ovima je sastancima dogovorenno, da se na poslijepodnevnoj sjednici delegata, okupljenih radi stvaranja Narodnog vijeća, stavi prijedlog, da se prije stvaranja zaključka o Narodnom vijeću pozove Hrvatsko-srpska koalicija, da pristupi u nj.

Konferencija delegata za stvaranje Narodnog vijeća održana je u dvorišnoj zgradbi Društva općinskih činovnika Hrvatske i Slavonije u Dalmatinskoj ulici br. 14.

Konferenciju je otvorio dr. Ante Pavelić u 1/211 sati prije podne. Na prijedlog dra Korošca izabran je dr. Pavelić za predsjednika konferencije.

U svom pozdravnom govoru izvijestio je dr. Pavelić, da su se nakon 3. marta 1918. pridružili radu na koncentraciji narodnih stranaka i grupa Hrvatska seljačka pučka stranka u Zagrebu, Srpska radikalna stranka i grupa oko »Malih Novina«.

povodom
bra 1918.
incipima,

ti zemlje.
ga vijeća
pripreme

onarhije,
ozvao je
njemu na
odazvao
ćem, kod
icije dra
mu će se
ranom za
ovića, da
ća, pa o
sastanka
će, pa se
ko-srpske
odnosno
trebalo,
nta, dok
m ulasku
nije mo-
dr. Drin-
či će oni
Narod-
č polažu

i Po-
poslige-
nog vi-
n vijeću

na je u
onije u

dne. Na
konfe-
e nakon
anaka i
dikalna

Nakon toga je Budisavljević izvjestio o radu na provođenju zaključaka Martovske rezolucije, a Lorković o zadaćama, radi kojih se ima osnovati Narodno vijeće i o načinu, na koji se ovo imade organizovati.

O referatu dra Lorkovića povedena je opširna diskusija. Sjednica je prekinuta u pola 1 poslije podne i nastavak sjednice zakazan za 1/24 sata poslije podne.

Na popodnevnoj sjednici nastavljena je diskusija o referatu dra Lorkovića. Nakon dovršene diskusije podnio je dr. Drinković ove prijedloge: »1. Sakupljeni, da utemeljimo Narodno vijeće SHS, složni smo u misli i u radu za oživotvorene potpuno samostalne, suverene i nezavisne slobodne države svega naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom ne-prekinutom etničkom teritoriju toga naroda. U tu svrhu već se danas zalažemo, da ni kao pojedine osobe, ni kao pojedine stranke, ni kao pojedine pokrajine, ni kao pojedine parlamentarne korporacije – ne ćemo stupati ni u kakve obvezatne dogovore ni sa kakvim faktorima izvan našeg naroda. Izjavljujemo, da ćemo, čim se Narodno vijeće konstituira, skupno raditi prema uputama i zaključcima Narodnog vijeća SHS, kao i delegacije, od Narodnog vijeća za to opunomoćene. 2. Odabira se odbor od 7 lica, koji će odmah, još danas, ili najdalje sutra stupiti u dogovore sa Hrvatsko-srpskom koalicijom u svrhu, da pod gornjim uslovima stupi i ona u Narodno vijeće SHS.«¹⁰⁵

O prijedlozima dra Drinkovića povedena je diskusija. Prijedlog dra Drinkovića prihvaćen je jednoglasno. Ujedno je izabran odbor za pregovore sa Hrvatsko-srpskom koalicijom, u koji su ušli Laginja, Korošec, Sunarić, Petričić, Drinković, Korać i Budisavljević. Nato je sjednica prekinuta i iduća sjednica zakazana za 6. oktobra prije podne.

Odbor sedmorice otiašao je sa konferencije u sabornicu u 6 sati poslije podne, da razgovara s predstavnicima Hrvatsko-srpske koalicije i da ih obavijesti o zaključku, stvorenom na sjednici delegata za stvaranje Narodnog vijeća. U predsjedničkoj sobi sabora dočekali su članove odbora narodni zastupnici Hrvatsko-srpske koalicije Svetozar Pribičević, Guido Hreljanović i Večeslav Vilder.

Dr. Korošec izložio je predstavnicima koalicije zaključak, koji je donesen na konferenciji delegata za stvaranje Narodnog vijeća. Naročito je naglasio, da je želja učesnika konferencije, da i Hrvatsko-srpska koalicija uđe u Narodno vijeće.

Pribičević je u svom odgovoru rekao, da on osjeća, da nastupaju veliki historijski dani, u kojima se imade odlučiti i sudbina našega naroda. On da je za to, da Hrvatsko-srpska koalicija uđe u Narodno vijeće, ali da o tome ne može on sam da odluči, već da odluku imade da doneše saborski klub Hrvatsko-srpske koalicije, koji će biti sazvan u najkraćem vremenu. Pribičević je dodao, da je on čvrsto uvjeren, da će Hrvatsko-srpska koalicija donijeti pozitivan zaključak na poziv, da stupi u Narodno vijeće.

¹⁰⁵ Dr. Bogdan Krizman, *Osnivanje Narodnog Vijeća*, Historijski zbornik VII, Zagreb, 1954., strana 27.

O sastanku, održanom između delegata konferencije za stvaranje Narodnog vijeća i trojice članova Hrvatsko-srpske koalicije sačinjen je sa strane odbora sedmorice ovaj zapisnik:

»1. Hrvatsko-srpska koalicija održat će sjednicu svojih zastupnika u utorak ili srijedu, da vijeća uz ostale važne stvari o predanom joj prijedlogu. 2. U srijedu ili najdalje u četvrtak pristupit će se zajedničkom dogovoru, ili eventualno predati negativan odgovor. 3. Zbog slabih prometnih prilika sakupljeni će delegati nastaviti vijećanje, pre-tresti statut i odabratи odbornike. 4. Dok koalicija ne preda odgovor, ne će se odbor konstituirati, nego se može imenovati privremeni poslovoda, koji će voditi poslove, dok se ne pristupi zajedničkom konstituiranju, što će se učiniti, čim koalicija pristupi. 5. Ako koalicija ne pristupi, – koje mnijenje nijedan prisutni ne dijeli – sudjelujući će prijeći na konstituiranje odmah nakon odgovora koalicije. 6. Dotada sve što se uradi, ostaje provizorno i pro foro interno. U novinama ne dolazi zasada ništa drugo, nego općeniti komunike, u kojem se, prema prijedlogu Leginje, ima javiti, da se raspravlja o pristupu koalicije u Narodno vijeće, a da će se konačni zaključci javiti. 7. Dr. Korošec još nadodaje, da bi u slučaju, da koalicija ne pristupi Narodnom vijeću, ipak bilo poželjno, da odnoshaji među strankama i koalicijom ostanu prijateljski«.¹⁰⁶

Sutradan prije podne nastavljena je konferencija delegata za stvaranje Narodnog vijeća. Dr. Drinković izvjestio je o razgovorima, koji su vodeni sa predstavnicima Hrvatsko-srpske koalicije. Izvještaj dra Drinkovića prihvaćen je jednoglasno.

Iza toga prešlo se na raspravu o Pravilniku Narodnog vijeća. Budući da se nije postigao sporazum po svim točkama Pravilnika, izabran je odbor četvorice, kome je stavljen u dužnost, da raspravi sporne točke Pravilnika i da o tome podnese izvještaj. U odbor četvorice su ušli dr. Mate Drinković, dr. G. Andelinović, dr. Vjekoslav Kukovec i Franc Smodej. Na to je sjednica prekinuta i nastavak zakazan za isti dan poslije podne.

Odbor četvorice odmah se sastao, raspravio sve sporne točke Pravilnika, o kojima je na kraju postignut sporazum.

Na popodnevnoj sjednici prihvaćen je Pravilnik u konačnoj stilizaciji odbora četvorice.

Prema ovom Pravilniku Narodno vijeće za narod Slovenaca, Hrvata i Srba u Zagrebu političko je predstavništvo svih Slovenaca, Hrvata i Srba, koji žive u Hrvatskoj i Slavoniji sa Rijekom, u Dalmaciji, Bosni i Hercegovini, Istri, Trstu, Kranjskoj, Goričkoj, Štajerskoj, Koruškoj, Bačkoj, Banatu, Baranji, Međimurju i po ostalim krajevima jugozapadne Ugarske.

Temeljni zajednički program Narodnog vijeća jeste ujedinjenje svih Slovenaca, Hrvata i Srba u narodnu, slobodnu, i neodvisnu državu Slovenaca, Hrvata i Srba, uređenu na demokratskim načelima. Sva pitanja,

¹⁰⁶ *Isto*, strana 28.

koja su sa tim temeljnim pitanjem u vezi, smatraju se bezuvjetno skupnim pitanjem Narodnog vijeća. Pored toga odlučuje Narodno vijeće o svim pitanjima, koja u Narodnom vijeću zastupani izaslanici priznaju za skupna.

Organizacija se Narodnog vijeća temelji na teritorijalnom principu, t. j. svaka od naših narodnih pokrajina šalje u Narodno vijeće po jednoga odaslanika na svakih 100.000 stanovnika. Kranjskoj, slovenskim dijelovima Štajerske, Goričke i Koruške i Trstu, pripada ukupno 14 odaslanika, Istri 3, Dalmaciji 7, Hrvatskoj i Slavoniji sa Rijekom 28, Bosni i Hercegovini 18, a Jugoslovenima iz Ugarske 10.

Svi izabrani članovi Hrvatskog sabora u Zagrebu, bosanskog sabora u Sarajevu, carevinskog vijeća u Beču kao i svih pokrajinskih sabora naprijed pomenutih pokrajina, koji prihvataju uslove ovog Pravilnika, a ukoliko nisu izabrani članovi Narodnog vijeća, imadu pravo sudjelovati kod skupnih sjednica vijeća. Povrh toga imadu članovi Hrvatskog sabora u Zagrebu, bosanskog sabora u Sarajevu i carevinskog vijeća u Beču kod skupnih sjednica po 5 glasova odnosno po 5 izaslanika s aktivnim i pasivnim pravom.

Organizacije, koje pristupaju Narodnom vijeću i koje zastupaju razne narodne stranke i političke skupine u pojedinim pokrajinama, obvezane su prepustiti u razmјernom broju odaslanike onim narodnim strankama, koje sada eventualno ne će pristupiti Narodnom vijeću ili će naknadno zamoliti, da se prime. Razumije se, da to vrijedi samo za one stranke, koje stoje na gledištu narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba, pa nepokolebljivo prava samoodređenja našeg naroda, kako je to označeno u Zagrebačkoj rezoluciji od 3. marta 1918. O primitu zaključuje Središnji odbor Narodnog vijeća.

Narodno vijeće djeluje u skupnim sjednicama, koje se sastaju redovito svaka tri mjeseca, i to na poziv Središnjeg odbora, ali po potrebi i na prijedlog najmanje 15 članova Narodnog vijeća. U tom posljednjem slučaju mora se sjednica sazvati najkasnije 14 dana kasnije, otkada je predsjednik primio obavijest. Plenum bira Središnji odbor (članove i zamjenike) i nadzire njegov rad.

Središnji odbor broji najviše 30 izabralih članova. Sa $\frac{2}{3}$ glasova može Središnji odbor kooptirati najviše još 10 članova s jednakim pravima. Središnji odbor saziva skupne sjednice Narodnog vijeća, vodi poslovanje Narodnog vijeća, predstavlja ga prema vani, zaključuje poslovnik i bira pododbore Narodnog vijeća, prima njihove izvještaje i raspravlja o njima, imenuje povjerenike, rješava sporove među raznim organizacijama i grupama, daje u skladu sa zastupnicima odnosnih odbora smjer držanju parlamentarnih skupina u općenarodnim pitanjima, sabira novčana sredstva i upravlja njima. Isključuje pojedine članove, kojima pristaje pravo priziva na plenum Narodnog vijeća, i to bez odgodne moći. Središnji odbor konstituirat će se poslije izbora. On će izabratи predsjedništvo, koje vodi poslove Središnjeg odbora. Predsjedništvo Središnjeg odbora podjedno je i predsjedništvo Narodnog vijeća.

U skupnim sjednicama Narodnog vijeća i njegova Središnjeg odbora stvaraju se zaključci sa dvije trećine prisutnih članova. Za Središnji odbor treba da je prisutna natpolovična većina članova ili njihovih zamjenika. Za skupnu sjednicu Narodnog vijeća dosta je, da je prisutna trećina članova s pravom glasa, no nužno je, da su članovi pravodobno pozvani. U raspravi zbog priziva protiv isključenja kog člana Središnjeg odbora ne glasuju oni članovi Središnjeg odbora, koji su sudjelovali kod glasanja o isključenju.

Pravilnik se može izmijeniti samo u skupnoj sjednici Narodnog vijeća, a u prisutnosti bar polovice članova.¹⁰⁷

Poslije prihvata Pravilnika izjavio je delegat Socijal-demokratske stranke Slovenije Anton Kristan, da su Socijal-demokratska stranka Slovenije i Socijal-demokratska stranka Hrvatske zaključile, da uđu u Narodno vijeće.

Iza toga prešlo se na izbor članova za plenum i za Središnji odbor Narodnog vijeća.

Po dovršenom izboru članova Narodnog vijeća zaključeno je, da se imena izabranih članova Narodnog vijeća zasada ne objelodanjuju, već da se sačeka rješenje Hrvatsko-srpske koalicije o pristupu u Narodno vijeće. Ako ovo rješenje bude pozitivno, a takvo se rješenje očekuje, objavit će se imena izabranih članova Narodnog vijeća zajedno sa članovima, koje bude u Narodno vijeće delegirala Hrvatsko-srpska koalicija.

Konačno je izabran poslovni odbor, kome je stavljen u dužnost, da vodi poslove Narodnog vijeća do momenta, kada Hrvatsko-srpska koalicija doneše svoju odluku o stupanju u Narodno vijeće.

U poslovni su odbor izabrani: dr. Ante Pavelić, dr. Ivan Lorković, Stjepan Radić, dr. Srđan Budisavljević, Vitomir Korać, dr. Mate Drinović, dr. Živko Petrićić i dr. Janko Šimrak.

Prije zaključka konferencije odlučeno je, da dalje pregovore sa Hrvatsko-srpskom koalicijom o pristupu ove u Narodno vijeće imade voditi odbor sedmorice, izabran na sjednici od 5. oktobra.

Saborski klub Hrvatsko-srpske koalicije sastao se na sjednicu 8. oktobra poslije podne, da raspravi pitanje o ulasku Hrvatsko-srpske koalicije u Narodno vijeće. Rasprava o ovom pitanju vodena je 8. i 9. oktobra. Na koncu je zaključeno, da Hrvatsko-srpska koalicija ima da uđe u Narodno vijeće. Sa sjednice izdano je ovo saopćenje:

»Hrvatsko-srpska koalicija priznaje potrebu, da se u današnje vrijeme osnuje Narodno vijeće, pa povjerava petorici svojih članova, da stupe u tu svrhu u pregovore sa drugim strankama i o daljem izvijestite saborski klub stranke. U odbor za pregovore izabrani su: dr. Edo Lukinić, dr. Dušan Popović, Svetozar Pribićević, dr. Ivan Ribar i Večeslav Vilder.«¹⁰⁸

¹⁰⁷ Šišić, *Dokumenti*, strana 174, 175.

¹⁰⁸ *Glas SHS*, broj 215 od 10. oktobra 1918.

Ovaj odbor petorice sastao se sutradan, 10. oktobra, sa odborom sedmice, izabranim 5. oktobra od delegata konferencije za Narodno vijeće. Oba odbora raspravila su sva pitanja, koja su bila u vezi sa ulaskom Hrvatsko-srpske koalicije u Narodno vijeće i sa konačnim formiranjem ovoga.

O načelnim pitanjima nije bilo razmimoilaženja, jer je i druga strana bila složna o programu, radi kojeg se osniva Narodno vijeće. Ne-slaganja je bilo u pitanju, koliko mesta imade da dobije u Narodnom vijeću pojedina stranka, odnosno grupa iz Hrvatske. O ovom pitanju vodena je dulja rasprava, pa je konačno postignut sporazum, da Hrvatska bude u Narodnom vijeću zastupana ovako: u plenum ulazi Hrvatsko-srpska koalicija sa 10 članova, Starčevićeva stranka prava sa 5, Socijal-demokratska stranka sa 2, Hrvatska seljačka pučka stranka sa 2, Srpska radikalna stranka sa 2 člana, a grupe oko »Glasa SHS«, oko »Novina« i oko »Malih Novina« sa po jednim članom. U Središnjem odboru imat će Hrvatsko-srpska koalicija 5, Starčevićeva stranka prava 2, a sve ostale stranke i grupe po jednog člana.

O postignutom sporazumu izašlo je u zagrebačkim novinama od 12. oktobra ovo saopćenje:

»Izaslanici stranaka i grupa, koje su držale 5. i 6. sastanak radi uređenja Narodnog vijeća, sastali su se u više mahova sa izaslanicima Hrvatsko-srpske koalicije, te je postignut sporazum o pristupu Hrvatsko-srpske koalicije u Narodno vijeće, raščišćena su sva principijelna i tekuća pitanja, pa je zbog toga sazvana prva sjednica Središnjeg odbora Narodnog vijeća.«

Ova sjednica održana je 17. oktobra, a nastavljena 18. i 19. oktobra.

O sjednicama Središnjeg odbora od 17., 18. i 19. oktobra izdato je za javnost ovo saopćenje:

»Središnji odbor – izabran dne 5. listopada od »Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba« na skupštini odaslanika svih narodnih stranaka iz Hrvatske i Slavonije sa Rijekom, Dalmacijom, Bosne i Hercegovine, Istru, Trstu, Kranjsku, Gorice, Štajersku i Korušku, pa Bačke, Banatu, Baranje, Prekomurju i Međimurju – sastao se dana 17. i 18. listopada u Zagrebu i na tom je sastanku izabrao ovo svoje predsjedništvo: dr. Anton Korošec, predsjednik, potpredsjednici: dr. Ante Pavelić i Svetozar Pribičević, tajnici: dr. Srđan Budislavljević, dr. Mate Drinković i dr. Ivan Lorković. Nadalje je izdao objavu Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, kojom se određuje stanovište o rješenju našeg narodnog pitanja. Zatim je prihvatio slijedeće prijedloge: 1) glede rada u saborskim, 2) da se dobave propusnice za Švicarsku članovima Središnjeg odbora, 3) da se Središnji odbor proglaši permanentnim. Odaslati su brzopozivni pozdravi Narodnim vijećima Čehoslovaka i Poljaka.«¹⁰⁹

¹⁰⁹ *Isto*, broj 224 od 20. oktobra 1918.

Objava Narodnog vijeća, koja se spominje u saopćenju, glasi:

»Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba objavljuje iz svoje sjednice, održane 17., 18. i 19. listopada ove godine, narodu Slovenaca, Hrvata i Srba, da od ovog časa, opunomoćeno od svih narodnih stranaka i grupa, preuzima u svoje ruke vođenje narodne politike. Odsada ne će u općim narodnim pitanjima nijedna stranka ni grupa zasebno stupiti u pregovore sa faktorima izvan naroda, nego će u svim pitanjima ubuduće jedini predstavnik i odlučni činilac biti Narodno vijeće.

Narodno vijeće, vođeno velikim idejama narodnog samoodređenja i demokracije, koje su već i prije rata prošimale čitav naš narod, a koje su razvojem rata došle do pobjede u međunarodnoj politici, postavlja za rješenje narodnog našeg pitanja ove temeljne zahtjeve:

1) Tražimo ujedinjenje cijelokupnog našeg naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom njegovom etnografskom teritoriju, bez obzira na mape koje pokrajinske i državne granice, u kojima danas živi – u jednu jedinstvenu potpuno suverenu državu, uređenu na načelima političke i ekonomske demokracije, što u sebi sadržava dokidanje svih socijalnih i ekonomskih nepravda i nejednakosti.

2) Tražimo, da na budućoj mirovnoj međunarodnoj konferenciji bude naš narod jedinstveno zastupan od svojih naročitih izaslanika.

3) Prema tome otklanja Narodno vijeće osnovu rješenja našeg narodnog pitanja, sadržanu u austrijskom carskom manifestu od 16. ovog mjeseca,^{109a} a isto tako i svaki budući prijedlog, koji bi išao za tim, da se naše narodno pitanje riješi djelomično, i da mu se oduzme njegov međunarodni značaj.

4) Narodno vijeće drži, da će se jedino ostvarenjem ovih zahtjeva i načela zajamčiti trajni mir među narodima, udruženim u slobodnim državama, a time omogućiti savez naroda i opće razoružanje.

5) Narodno vijeće izjavljuje, da će se prema općim načelima demokracije svim inorodnim manjinama u državi Slovenaca, Hrvata i Srba osigurati slobodni razvoj, a susjednim državama u zaledu omogućiti i osigurati trgovacko-prometni prilaz na more, a da to ne dira u našu teritorijalnu cijelokupnost i državnu suverenost.

Narodno vijeće poziva cijelokupni naš narod jedne krvi i jezika, jedne duše i srca, da se za oživotvorene ovih zahtjeva i načela založi s onom odanošću i samoprijegorom, koje ovo sudbonosno vrijeme traži.

Okupimo se dakle svi u jedno veliko, neslomivo narodno kolo, kojemu je pred očima samo veliki ideal narodnog ujedinjenja, slobode i nezavisnosti, da se tim pokažemo dostojni velikog vremena, u kojemu živimo i velikih zadaća, koje smo preuzeли!«¹¹⁰

^{109a} U manifestu cara Karla, upućenom »mojim vjernim austrijskim narodima«, kaže se među ostalim: »Austrija ima prama volji svojih naroda da postane savezna država, u kojoj svako pleme na svojem teritoriju tvori svoju vlastitu državnu zajednicu«. (Šišić, str. 196).

¹¹⁰ Isto, broj 224 od 20. oktobra 1918.

Hrvat
mund L
pović, S
Dušan P
Starče
zar Aka
đelinović
Hrvat
Srpska
deljković
Socija
Grupa
Grupa

dr. Ru

dr. Iv

Narod
Bulat, d
Uroš De

Politic
Grašić, C

Kosta
Šola, fra
Ljubibra
dr. Vlad
dr. Meh

9 STVARA

Istovremeno objavljen je ovaj sastav Narodnog vijeća:

1. P L E N U M

H r v a t s k a :

Hrvatsko-srpska koalicija: Dr. Ivan Paleček, dr. Živko Bertić, dr. Edmund Lukinić, Većeslav Vilder, dr. Bogdan Medaković, dr. Dušan Popović, Svetozar Pribićević, dr. Milutin Mažuranić, dr. Ivan Ribar, dr. Dušan Peleš, dr. Stevan Simeonović-Čokić, dr. Makso Rošić.

Starčevićeva stranka prava: Dr. Ante Pavelić, dr. Živko Petričić, Cesar Akačić, dr. Nikola Winterhalter, dr. Svetozar Rittig, dr. B. G. Andelinović.

Hrvatska pučka seljačka stranka: Stjepan Radić, Dragutin Kovačević.

Srpska narodna radikalna stranka: dr. Žarko Miladinović, Milan Nedeljković.

Socijal-demokratska stranka: Vitomir Korać, Vilim Bukšeg.

Grupa oko »Glasa SHS«: dr. Srđan Budisavljević.

Grupa oko »Malih Novina«: dr. Ivan Lorković.

Grupa oko »Novina«: dr. Janko Šimrak.

R i j e k a :

dr. Rudolf Lenac.

M e d i m u r j e :

dr. Ivan Novak.

D a l m a c i j a :

Narodna organizacija za Dalmaciju: dr. Mate Drinković, dr. Gajo Bulat, dr. Ivo Krstelj, dr. Prvislav Grisogono, don Stanko Banić, dr. Uroš Desnica, Milan Marušić.

I s t r a :

Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri: dr. Đuro Červar, Josip Grašić, dr. Šime Kurelić.

B o s n a i H e r c e g o v i n a :

Kosta Kujundžić, Gligorije Jeftanović, dr. Jozo Sunarić, Vojislav Šola, fra Ljubomir Galić, Šćepan Grdić, dr. Luka Čabradić, dr. Sava Ljubibratić, Vjekoslav Jelavić, dr. Milan Jojkić, dr. Tugomir Alaupović, dr. Vlado Čorović, Hamid Svrzo, fra Didak Buntić, Maksim Đurković, dr. Mehmed Spaho, proto Dušan Kecmanović, dr. Vojislav Besarović.

Slovenija:

Sveslovenska pučka stranka: dr. Antun Korošec, dr. Lovro Pogačnik, dr. Ivan Benković, Bogumil Remec, dr. Izidor Cankar, dr. Antun Kobal, dr. Josip Jarič, Fran Smodej.

Jugoslovenska demokratska stranka: dr. Vjekoslav Kukovec, Ivan Hribar, dr. Vladimir Ravnikar, dr. Albert Kramer.

Jugoslovenska socijal-demokratska stranka: Antun Kristan, Josip Peťjan i M. Čobal.

Trst:

Političko društvo »Edinost«: dr. Ivan Čok.

2. SREDIŠNJI ODBOR

Hrvatska:

Hrvatsko-srpska koalicija: dr. Ivan Paleček, dr. Edmund Lukinić, Većeslav Vilder, dr. Dušan Popović, Svetozar Pribićević.

Zamjenici: dr. Makso Rošić, dr. Dušan Peleš, dr. Živko Bertić, dr. Stevan Simeonović-Čokić, dr. Ivan Ribar.

Starčevićeva stranka prava: dr. Ante Pavelić, dr. Živko Petrićić.

Zamjenici: Cezar Akačić, dr. Nikola Winterhalter.

Hrvatska pučka seljačka stranka: Stjepan Radić.

Zamjenik: Dragutin Kovačević.

Srpska narodna radikalna stranka: dr. Žarko Miladinović.

Zamjenik: Milan Nedeljković.

Socijal-demokratska stranka: Vilim Bukšeg.

Grupa oko »Glasa SHS«: dr. Srđan Budisavljević.

Zamjenik: dr. Hinko Krizman.

Grupa oko »Malih Novina«: dr. Ivan Lorković.

Zamjenik: dr. Đuro Šurmin.

Grupa oko »Novina«: dr. Janko Šimrak.

Zamjenik: dr. Petar Rogulja.

Rijeka:

dr. Rudolf Lenac.

Međimurje:

dr. Ivan Novak.

Trst:

Političko društvo »Edinost«: dr. Ivan Čok.

Naro
Grisog
Zamj

Politi
Zamj

dr. Jo
Ljubom
Zamj

Svesla
dr. Izida
Zamje
Jugosi
Zamje
Jugosi
Zamje

Politic
Zamje

Koopti
Iz Bar
Iz Dal
Iz Istr

Stvara
ključeno
cija svih
stva, pa
narodnu
venaca, H

111 *Isto,*

Dalmacija:

Narodna organizacija za Dalmaciju: dr. Mate Drinković, dr. Prvislav Grisogono, dr. Ivo Krstelj.

Zamjenici: dr. Uroš Desnica, Milan Marušić.

Istra:

Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri: dr. Đuro Červar.
Zamjenik: Josip Grašić.

Bosna i Hercegovina:

dr. Jozo Sunarić, Vojislav Šola, dr. Milan Jojkić, Šćepan Grđić, fra Ljubomir Galić, dr. Luka Čabradić.

Zamjenici: dr. Savo Ljubibratić, Vjekoslav Jelavić.

Slovenija:

Sveslovenska pučka stranka: dr. Anton Korošec, dr. Lovro Pogačnik, dr. Izidor Cankar.

Zamjenici: dr. Ivan Benković, Bogumil Remec, dr. Josip Jerič.

Jugoslovenska demokratska stranka: Ivan Hribar, dr. Albert Kramer.

Zamjenici: dr. Vjekoslav Kukovec, dr. Slavko Fornazarić.

Jugoslovenska socijal-demokratska stranka: Antun Kristan.

Zamjenik: Josip Petejan.

Trst:

Političko društvo »Edinost«: dr. Ivan Čok.

Zamjenik: dr. Josip Vilfan.

Kooptirani članovi Središnjeg odbora:

Iz Banovine: dr. Fran Barac, Vitomir Korać.

Iz Dalmacije: dr. Božo Vukotić, dr. Josip Smislaka.

Iz Istre: dr. Matko Laginja.¹¹¹

Stvaranjem Narodnog vijeća konačno je provedeno ono, što je zaključeno na sastanku, održanom u Zagrebu 3. marta 1918.: »Koncentracija svih stranaka i grupa, koje, stajeći na stanovištu narodnog jedinstva, pa oslanjajući se o načelo narodnog samoodređenja, traže svoju narodnu nezavisnost i na demokratskim temeljima uređenu državu Slovensaca, Hrvata i Srba«,

¹¹¹ Isto, broj 224 od 20. oktobra 1918.

MANIFESTACIJE U ZAGREBU

4. oktobra obratila se austro-ugarska vlada na predsjednika Sjedinjenih Država Amerike Wilsona sa notom, kojom ovoga moli da posreduje, da dode do stvaranja mira na osnovu 14 točaka Wilsonove poruke od 8. januara 1918., u kojima se nalazila i točka, da »narodima Austro-Ugarske, kojih mjesto među narodima želimo vidjeti osigurano i jamčeno, treba pružiti najslobodniju mogućnost autonomnog razvijanja.«

Na ovu austro-ugarsku notu odgovorio je predsjednik Wilson 18. oktobra 1918. U svom odgovoru on izjavljuje, da je od vremena, kada je iznio svojih 14 točaka, vlada Sjedinjenih Država priznala, da postoji ratno stanje sa Čeho-Slovačkom i da je česko-slovačko Narodno vijeće de facto ratujuća vlada. Nadalje izjavljuje, da je američka vlada priznala, da su narodne težnje Jugoslovena za slobodom pravedne. Stoga da on ne može da prizna puku autonomiju ovih naroda kao osnovu za mir, već da je prisiljen, da zahtijeva, da budu oni, a ne on suci o tome, kakva će akcija sa strane austro-ugarske vlade zadovoljiti težnje i shvaćanja ovih naroda o njihovim pravima i o njihovoj odluci kao članova porodice naroda.¹¹²

Saznanje o sadržaju odgovora predsjednika Wilsona na austro-ugarsku notu, kao i osnutak Narodnog vijeća na programu »ujedinjenja cijelokupnog naroda Slovenaca, Hrvata i Srba u jednu jedinstvenu potpuno slobodnu državu« – izazvalo je veliko oduševljenje u svim jugoslovenskim krajevima monarhije i učvrstilo vjeru, da se približava čas ostvarenja programa, koji je Narodno vijeće postavilo.

U Zagrebu je 22. oktobra došlo do velikih manifestacija. Na trgu pred Hrvatskim narodnim kazalištem održan je veliki narodni zbor. Na zboru su govorili predstavnici univerzitetske omladine, dr. Ante Pavelić, Stjepan Radić i dr. Grga Andelinović. Nakon dovršenog zbara svrstala se povorka, koja je krenula na Markov (danasa Radićev) trg u Gornjem gradu. Tu je održan još jedan zbor, na kome su govorili Svetozar Pribićević, Dr. Izidor Cankar, Dr. Mate Drinković, Vilim Bukšeg, Stjepan Radić i Dr. Ivan Novak.

Svi govornici na zboru pred Hrvatskim narodnim kazalištem i pred Hrvatskom sabornicom isticali su u svojim govorima, da dolazi momenat, kada će se ostvariti narodni ideali slobode i ujedinjenja. Na ruševinama države, koja se raspada, stvorit će se nova slobodna narodna država.

Dok su se u Zagrebu tih dana odigravali veliki politički događaji, jedan od voda Hrvatske stranke prava i potpisnik memoranduma od 24. juna 1915. dr. Aleksandar Horvat, koji je zajedno sa drom Ivanom Frankom tražio od odlučujućih faktora Austro-Ugarske monarhije uvedenje vojnog komesarjata u Hrvatskoj, primljen je u audijenciju od cara i kralja Karla, u kojoj je tražio, da dualistička Austro-Ugarska monarhija bude pretvorena u trialističku monarhiju, u kojoj će Hrvat-

¹¹² Šišić, *Dokumenti*, strana 179.

ska uz A
vorio je
ali da j
stignuća
razgovara

Nakon
sastao s
vijestio
raspravl
tjeve dr

I tako
Ugarska
27. o
grada Z
strane g
venskim

Ujedr
se usvaj
stupstva
državu.¹¹³

Događ
kraja ov
nici Hrv

HI

Hrvat
koje je v
predstava
Hrvatski
i najutj
ona je –
vala jed
žavu. Za
caj i na
živjeli S
puta su
se smatr
se odigr
Ovaj je
zasjedan

Kako
tičko pr

ska uz Austriju i Ugarsku biti treća država monarhije. Car Karlo odgovorio je dru Horvatu, da on sa svoje strane prihvati njegove zahtjeve, ali da je za ostvarenje ovih potrebna i saglasnost Ugarske i radi postignuća ove saglasnosti treba dr. Horvat da ode u Budimpeštu i tamo razgovara sa grofom Tiszom.

Nakon ove audijencije uputio se dr. Horvat u Budimpeštu i tu se sastao sa Tiszom. Ovaj je prihvatio zahtjev dra Horvata i o tome obavijestio predsjednika ugarske vlade Aleksandra Wekerlea. Stvar je raspravljena u ugarskom ministarskom savjetu, koji je prihvatio zahtjeve dra Horvata.

I tako su u isto vrijeme vodene dvije akcije: jedna, da se Austro-Ugarska monarhija ruši, i druga, da se spasava.

27. oktobra 1918. održana je svečana sjednica gradskog zastupstva grada Zagreba. Sa ove je pozdravljeni Narodno vijeće, kojemu je i sa strane grada Zagreba priznato pravo, da – u sporazumu sa Jugoslovenskim odborom u Londonu – vodi našu narodnu politiku.

Ujedno je donesen jednoglasan zaključak gradskog zastupstva, kojim se usvajaju zaključci Narodnog vijeća od 19. oktobra i pozivaju sva zastupstva hrvatskih gradova, da se izjave za jedinstvenu narodnu državu.¹¹³

Događaji, koji su se odigrali u Zagrebu od 19. oktobra 1918. pa do kraja ovog mjeseca, bili su predigra za ono, što će se zaključiti na sjednici Hrvatskog sabora, sazvanoj za dan 29. oktobra 1918.

HISTORIJSKI ZAKLJUČCI HRVATSKOG SABORA

Hrvatski sabor bio je jedino predstavničko tijelo na jugu monarhije, koje je vršilo svoje funkcije za vrijeme Prvog svjetskog rata. Sva ostala predstavnička tijela nisu se sastala na zasjedanje cijelo vrijeme rata. Hrvatska je od svih jugoslovenskih zemalja monarhije bila najsnažniji i najutjecajniji politički faktor. U Srednjem vijeku slobodna država, ona je – usprkos velikim snagama, koje su djelovale protiv nje – sačuvala jedan dio svoje državnosti sve do svog ulaska u jugoslovensku državu. Zato je politika, koja je vodena u Hrvatskoj, imala izvjestan utjecaj i na političke prilike u ostalim zemljama monarhije, u kojima su živjeli Srbi i Hrvati. Riječi, koje su se čule u Hrvatskom saboru, često puta su snažno odjekivale u Istri, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini. I zato se smatralo potrebnim, da se o velikim političkim događajima, koji su se odigravali u mjesecu oktobru 1918., čuje i riječ Hrvatskog sabora. Ovaj je na prijedlog dvadesetorice članova sabora sazvan na izvanredno zasjedanje za 29. oktobar u 10 sati prije podne.

Kako je Narodno vijeće, obrazovano 19. oktobra 1918., postalo političko predstavništvo svih Slovenaca, Hrvata i Srba monarhije, to je na

¹¹³ *Isto*, strana 187.

ska uz Austriju i Ugarsku biti treća država monarhije. Car Karlo odgovorio je dru Horvatu, da on sa svoje strane prihvata njegove zahtjeve, ali da je za ostvarenje ovih potrebna i saglasnost Ugarske i radi postignuća ove saglasnosti treba dr. Horvat da ode u Budimpeštu i tamo razgovara sa grofom Tiszom.

Nakon ove audijencije uputio se dr. Horvat u Budimpeštu i tu se sastao sa Tiszom. Ovaj je prihvatio zahtjev dra Horvata i o tome obavijestio predsjednika ugarske vlade Aleksandra Wekerlea. Stvar je raspravljena u ugarskom ministarskom savjetu, koji je prihvatio zahtjeve dra Horvata.

I tako su u isto vrijeme vođene dvije akcije: jedna, da se Austro-Ugarska monarhija ruši, i druga, da se spasava.

27. oktobra 1918. održana je svečana sjednica gradskog zastupstva grada Zagreba. Sa ove je pozdravljeni Narodno vijeće, kojemu je i sa strane grada Zagreba priznato pravo, da – u sporazumu sa Jugoslovenskim odborom u Londonu – vodi našu narodnu politiku.

Ujedno je donesen jednoglasan zaključak gradskog zastupstva, kojim se usvajaju zaključci Narodnog vijeća od 19. oktobra i pozivaju sva zastupstva hrvatskih gradova, da se izjave za jedinstvenu narodnu državu.¹¹³

Dogadaji, koji su se odigrali u Zagrebu od 19. oktobra 1918. pa do kraja ovog mjeseca, bili su predigra za ono, što će se zaključiti na sjednici Hrvatskog sabora, sazvanoj za dan 29. oktobra 1918.

HISTORIJSKI ZAKLJUČCI HRVATSKOG SABORA

Hrvatski sabor bio je jedino predstavničko tijelo na jugu monarhije, koje je vršilo svoje funkcije za vrijeme Prvog svjetskog rata. Sva ostala predstavnička tijela nisu se sastala na zasjedanje cijelo vrijeme rata. Hrvatska je od svih jugoslovenskih zemalja monarhije bila najsnazniji i najutjecajniji politički faktor. U Srednjem vijeku slobodna država, ona je – usprkos velikim snagama, koje su djelovale protiv nje – sačuvala jedan dio svoje državnosti sve do svog ulaska u jugoslovensku državu. Zato je politika, koja je vođena u Hrvatskoj, imala izvjestan utjecaj i na političke prilike u ostalim zemljama monarhije, u kojima su živjeli Srbi i Hrvati. Riječi, koje su se čule u Hrvatskom saboru, često puta su snažno odjekivali u Istri, Dalmaciji, Bosni i Hercegovini. I zato se smatralo potrebnim, da se o velikim političkim događajima, koji su se odigravali u mjesecu oktobru 1918., čuje i riječ Hrvatskog sabora. Ovaj je na prijedlog dvadesetice članova sabora sazvan na izvanredno zasjedanje za 29. oktobar u 10 sati prije podne.

Kako je Narodno vijeće, obrazovano 19. oktobra 1918., postalo političko predstavništvo svih Slovenaca, Hrvata i Srba monarhije, to je na

¹¹³ Isto, strana 187.

sjednici Središnjeg odbora Narodnog vijeća od 28. oktobra opširno vođena diskusija o odlukama, koje treba da donese Hrvatski sabor na sjednici, zakazanoj za 29. oktobra. Diskusija je vođena cijeli dan i nastavljena je noću tako, da je sjednica završena 29. oktobra u 5 sati u jutro. Na sjednici su formulirani prešni prijedlozi, koji će se staviti na dnevni red saborske sjednice. Ujedno je određeno, tko će sve potpisati prešne prijedloge i tko će ove u saboru obrazložiti.

Sjednicu sabora otvorio je u 10^{1/2} sati prije podne predsjednik sabora dr. Bogdan Medaković sa pozdravnim govorom, u kojem je među ostalim kazao, da je sazvao današnju sjednicu, jer je to tražilo dvadeset članova sabora, a još više i zato, što su osjetili svi, a on kao predsjednik Hrvatskog sabora može biti najviše, da je došao čas, kad treba da se sastane naš sabor, jer ga baš sada čeka veliki zadatak ... Nije danas više zadatak našega sabora, da raspravlja o narodnoj politici Hrvatske. Danas se ova politika narodna ne smije više kretati u granicama Hrvatske i Slavonije, u dosadanjim teritorijalnim i državopravnim granicama. U ovim smo granicama samo tavorili, u ovim stegama smo stenjali, u ovim granicama smo životarili, ali glave dići i slobodno se razvijati nismo mogli. Ta zato su nas razdrobili, zato su nas raskomadali, da nikad svojim životom živjeti, da nikad glave dići, da se nikad slobodno kretati ne možemo.

A sada pucaju okovi, koji su stezali narodni život, a granice, koje su nas razdvajale, rastrgat ćemo mi sami.

Ovaj veliki, ovaj grozni rat krvavo je pokazao, kako je istinita ona narodna: »teško svakom svome bez svojega«. Bez toga, bez jedinstva našega, ne da se ljepša i bolja budućnost naša zamisliti. Za to predstavništvo naroda Hrvatske i Slavonije nije više samo za se zvano, da vodi politiku našega naroda. Zar bismo mogli voditi politiku narodnu bez Dalmatinaca, koji su sa nama zajedno odvijek žudili za našim ujedinjenjem, zar bez Dalmatinaca, koji su nam god. 1905–1906. onako snažno pomogli, da izvedemo preokret, za koji se mislilo, da se nikad izvesti ne će, bez Dalmatinaca, koji su kao zatočnici misli našeg narodnog jedinstva i u ovom ratu onako teško stradali? Bez naših Istrana, onih, koji su nam narodnu stražu stražili na Jadranu? Zar bez naših Bošnjaka i Hercegovaca, koji su vjekovima podnosili zulum turski, a koji su i u ovom ratu još i gore stradali, a – da bude gorka ironija još veća – baš u ono doba, kad su im braća i sinovi u redovima austro-ugarske vojske kao slijepi u boj srljali! A zar bi, kad radimo na organizaciji naše narodne snage, kad radimo na tome, da organiziramo svoju slobodnu državu, mogli na tome raditi bez Slovenaca, koji su – brojem slabiji – ipak vjekovima odoljevali silnoj germanskoj naježdi, pa je i zaustavili, da ne prodre na Jadransko more? Zar bi njih mogli ostaviti, da i dalje ostanu odsječena naša grana?

Zato nije nijedna od naših stranaka smjela sama da preuzme, da vodi našu politiku, a nisu mogle ni sve stranke u Hrvatskoj zajedno da to učine, već se moralo sabrati i udružiti iz sviju naših krajeva sve, što narodnom dušom diše, te što jedno misli i osjeća, sve što za jednim žudi.

To se svag
rodno vije
dosada mo

Misao je
cijelom na
misao usre
danasa jedv
joj se bar
više znači
narodnog ž

Pa što je
zadatak? I
od teške bo
koje smo z
spreman, v
nosom nar
mu u skuč
teško ratno
vidati teške
zatišje, u k
muke lakše

Tako sm
da kao jedi
otpočne, a z
daciјu svih
nju postaja
organizaciju

Ne zabor
to odlučna
likog narod
čovjeka, ko
dosada i po
humanost od
dima, i da n
da dobijem
jati mogao.
Austro-Uga
narode, koji
da nas smat
je izazvalo
što je krvne
bori, da oči
razorena og
čas znali af
snagu i svo
narod dalje

To se svagdje u našem narodu osjetilo i u dobri čas stvorilo se naše Narodno vijeće, koje zasada obuhvata sve dijelove našeg naroda, koji su dosada mogli u dodir doći i u ovo klupko stupiti.

Misao jedinstva našeg naroda i jedinstvene njegove organizacije na cijelom našem narodnom teritoriju u slobodnu suverenu državu, ta je misao usredotočena u Narodnom vijeću, a snaga njezina je tolika, da danas jedva da ima koga u našem narodu, koji je nije prigrlio, ili koji joj se barem poklonio nije. Vođenje naše narodne politike, a što još više znači i vođenje naših narodnih poslova u svim granama uprave i narodnog života u snažnim je i dobrim rukama.

Pa što je još ostalo Hrvatskom saboru da radi? Koji mu je najpreči zadatak? I dosada smo, od preokreta našega od god. 1906., kad god smo od teške borbe odahnuli, mislili i radili na tome, da veliki događaji, za koje smo znali, da će prije ili poslije nastupiti, ne zateku naš narod nespreman, već da ga zateku zadahnuta svijesti narodnom, osokoljena ponosom narodnim, a naoružana svima ustavnim sredstvima, koja smo mu u skućenim našim prilikama pribaviti mogli. Naš je sabor i u ovo teško ratno doba stvorio našem narodu zaklon i zatišje, u kojem je mogao vidati teške rane, koje mu je ratni bijes u prvim mjesecima rata zadao, zatišje, u kojem se mogao slobodnije kretati, u kojem je mogao teške muke lakše premučiti, a i braći oko sebe u gladu i nevolji pomoći ...

Tako smo radili dosada. A sada? Sada je posao Hrvatskog sabora, da kao jedini parlament, koji u jugoslovenskim zemljama funkcioniра, otpočne, a za Hrvatsku i Slavoniju i provede, odlučno, ali mirno, likvidaciju svih dosadašnjih naših državopravnih odnosa, koji su dosada za nju postojali, da spremi prijelaz u novu samostalnu i slobodnu državnu organizaciju.

Ne zaboravimo ni časa, da se situacija za nas promijenila. Učinila je to odlučna riječ čovjeka, koji je progovorio ne samo u ime jednog velikog naroda, već koji je progovorio i u ime velikog kulturnog svijeta, čovjeka, kojega je svaku riječ prijatelj i neprijatelj napeto slušao, a dosada i poslušao. A Wilson je još prije nekoliko mjeseci držao, da humanost od njega traži, da stvori uslove za trajan mir među svim narodima, i da mora da se zauzme za nas Slovene na jugu Austrije i Ugarske, da dobijemo što širu autonomiju, u kojoj bi nam se narodni život razvijati mogao. Ali što je Wilson rekao sada, u posljednjoj svojoj poruci Austro-Ugarskoj monarhiji? Rekao je, da i nas ubraja među kulturne narode, koji treba da sami slobodno odluče o svojoj sudbini. Izjavio je, da nas smatra za narod zrio, koji ne treba ni tutora, ni protektora. A što je izazvalo ovu korekturu u njegovu shvaćanju i pogledima? Možda to, što je krv naša, pleme naše i opet pokazalo, kako umije herojski da se bori, da očisti od neprijatelja pregaženu otadžbinu i da povrati svoja razorenna ognjišta. A možda i to, što smo i mi u posljednji, ali zgodan čas znali afirmirati svoje narodno jedinstvo, a sa jedinstvom i svoju snagu i svoju volju, da kao potpuno slobodan narod, da kao suveren narod dalim živimo ...

Nakon pozdravnog govora predsjednika sabora prešlo se na rješavanje dnevnog reda. Kao prva točka dnevnog reda bio je prijedlog Svetozara Pribićevića i drugova, koji glasi:

»I. Predlaže se visokom saboru, da zaključi: Hrvatski državni sabor na temelju potpunoga prava narodnog samoodredenja, koje je danas već priznato kod svih zaraćenih vlasti, stvara ovaj zaključak: Svi dosadašnji državnopravni odnošaji i veze između kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije s jedne strane, pa kraljevine Ugarske i carevine Austrije s druge strane razrješavaju se. Ukida se dakle i napose ništetnom proglašuje hrvatsko-ugarska nagodba, a isto se tako ukidaju i ništetnim proglašuju svi kasniji njeni dopunci ili revizije, tako da od danas Dalmacija, Hrvatska i Slavonija ne ima sa kraljevinom Ugarskom ni pravno ni faktično nikakvih zajedničkih državnih poslova.

II. Dalmacija, Hrvatska i Slavonija sa Rijekom proglašuju se posve nezavisnom državom prema Ugarskoj i Austriji, te prema modernom načelu narodnosti, a na temelju narodnog jedinstva Slovenaca, Hrvata i Srba pristupa u zajedničku narodnu suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području toga naroda, bez obzira na ma koje teritorijalne i državne granice, u kojima narod Slovenaca, Hrvata i Srba danas živi.

Sveopća narodna ustavotvorna skupština svega ujedinjenog naroda Slovenaca, Hrvata i Srba odlučit će sa unaprijed određenom kvalificiranim većinom, koja potpunoma zaštićuje od svakog majoriziranja, konačno, kako o formi vladavine tako i o unutrašnjem državnom ustrojstvu naše države, utemeljene na potpunoj ravnopravnosti Slovenaca, Hrvata i Srba.

U Zagrebu, dana 29. listopada 1918.

Svetozar Pribićević, dr. Ante Pavelić, Ivan Peršić, dr. Edmund Lukinić, Ivan Kovačević, dr. Pero Magdić, dr. Dušan Popović, dr. Živko Petričić, dr. Dušan Peleš, dr. Ivan Krnic, Cezar Akačić, dr. Ivan Lorković, dr. Đuro Šurmin.«

U obrazloženju ovog prešnog predloga kazao je Svetozar Pribićević među ostalim, da je u ovom velikom historijskom času, kada hrvatski sabor daje izraza svome oduševljenju, kada daje izraza svojem velikom zanosu nad pobjedom naše narodne stvari, kad Hrvatski sabor izjavljuje, da prekida sve one stoljetne veze, koje su ga dosada vezale sa kraljevinom Ugarskom i carevinom Austrijom, kad Hrvatski sabor izjavljuje, da smatra nagodbu, sklopljenu između kraljevine Ugarske i kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije za ništetu, kada izjavljuje, da je svaka veza između nas i tih zemalja pravno i faktično prestala – sa Hrvatskim saborom čitav narod Slovenaca, Hrvata i Srba.

Kako se vidi iz podnesenog prešnog prijedloga, nije taj prijedlog motiviran podlogom legitimite, nego je motiviran velikim načelom narodnog samoodredenja, kome se danas klanja čitav Hrvatski sabor i čitav naš narod.

se na rješa-
rijedlog Sve-

državni sabor
oje je danas
ak: Svi dosa-
rvatske, Sla-
ke i carevine
napose ništet-
ukidaju i ni-
tako da od
vinom Ugar-
poslova.

su se posve
na modernom
naca, Hrvata
naca, Hrvata
bez obzira na
d Slovenaca,

jenog naroda
om kvalifici-
najoriziranja,
vnom ustroj-
ti Slovenaca,

mund Lukinić,
ivko Petričić,
an Lorković,

ar Pribićević
kada hrvatski
ojem velikom
sabor izjav-
da vezale sa
ki sabor izja-
ne Ugarske i
da izjavljuje,
no prestala –
a.

prijedlog mo-
načelom na-
atski sabor i

Naš je narod, narod Slovenaca, Hrvata i Srba, i prije rata stajao na stanovištu načela narodnog samoodređenja, ali gruba fizička sila, koja je vladala ne samo u Austro-Ugarskoj monarhiji, nego koja je vladala čitavom centralnom Evropom, ta gruba fizička sila, prema kojoj je snaga našega naroda bila nemoćna, podržavala je ropske lance, kojima nas je sputavala. Da je naš narod prije rata imao dovoljno snage, da sve te veze razriješi, on bi to bio i prije rata učinio.

On ne govori na podlozi legitimite - on to naročito naglašava - jer je važno, da se u ovom času jasno i glasno govori i na adresu onih prema gore i onih prema dolje. Načelo narodnog samoodređenja, kao što se u samom prešnom prijedlogu kaže, priznale su danas i sve zaraćene vlasti. Na temelju toga načela izdane su i sve poruke gospodina predsjednika Sjedinjenih Američkih Država. Na tom načelu bazira i posljednji odgovor, koji je oficijelna diplomacija bivše Austro-Ugarske monarhije podnijela predsjedniku Wilsonu. Prema tome u čitavom svijetu nema danas nikoga, koji bi stajao na stanovištu legitimite, jer načelo narodnog samoodređenja ruši svaki legitimitet. Misli, da je tim jasno obrazloženo, zašto se u motivaciji ovog prijedloga postavlja na stanovište narodnog samoodređenja. U prvom redu zato, što je to jedno primarno načelo, koje je naš narod priznavao i prije rata, a s druge strane i zato, što je to jedno konstitutivno načelo, na temelju kojega se danas obrazuju države i ruše stari, nesposobni državni organizmi.

Da obrazloži prijedlog, zašto ukidamo državno-pravnu nagodbu između Ugarske i Hrvatske - on misli, da to nije potrebno. To nije potrebno obrazlagati naročito zato, što je ruši svijest našega naroda, uvjerenja danas o svojoj snazi, a ruši je i međunarodna situacija, koja zajedno sa snagom našega naroda ne može dopustiti i ne će dopustiti, da se izreka Hrvatskog sabora bilo na koji način opozove ili da se obori.

Prema tome Dalmacija, Hrvatska i Slavonija zajedno sa Rijekom proglašuju se i prema Austriji i prema Ugarskoj za nezavisnu državu, ali budući da u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji živi samo jedan dio velikoga našeg naroda, izjavljuje odmah Hrvatski sabor ovim prešnim prijedlogom, da je kraljevina Dalmacija, Hrvatska i Slavonija, zajedno sa Rijekom, voljna stupiti u zajedničku potpuno suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba.

Mi ne postavljamo granice toj našoj zajedničkoj državi. Dosada ih je postavljao tuđinac. Narod sam hoće, da izbriše sve te granice.

Da bude jasan smisao ovoga prešnoga prijedloga, nužno je, da se to jasno naglasi i prema vani i prema unutra. U smislu ovog prijedloga ima da se ta naša nezavisna i potpuno suverena država protegne na čitavom našem narodnom teritoriju od Soče do Soluna.

Nema nikakve sumnje, kada ovo govorimo o našoj potpuno suverenoj državi, da onda mi, koji smo se danas složili u jednom pokliku, kojim hoćemo da dademo izraz svojoj nadi, svome očekivanju, da će ta zajednička država biti velika, moćna i snažna, u tome momentu treba naročito da naglasimo, da u toj zajedničkoj državi Slovenci, Hrvati i

Srbi imadu da budu potpuno jednak faktor. Ne radi se o tome, i ne može i ne smije se raditi o tome, da se u tom jedinstvenom narodu pojedini dijelovi majoriziraju ili nulificiraju. Jer, kada bi u svijesti makar jednog i najmanjeg dijela našeg naroda, kada bi se u toj svijesti mogla da uvriježi bojazan ili sumnja, da u toj zajedničkoj državi svaki dio našeg naroda ne bi imao bilo jednaku zaštitu, bilo jednak suverenitet, kad bi se takva sumnja mogla uvriježiti u jednom dijelu toga naroda, onda bi ta sumnja izazvala stanje, koje bi značilo slabost naše nove države i u toj slabosti tudinski narodi, koji će nas okruživati i koji će gojiti prema nama imperijalističke težnje, našli bi snagu za sebe.

Kako se vidi iz ovog prešnog prijedloga, mi govorimo o državi Hrvata, Slovenaca i Srba. Dakako mi u ovom času to ne možemo za cijeli narod učiniti, pa se zato u ovom času ne upuštamo ni u kakvo kodificiranje. O svemu tome, o budućoj državnoj formi, nadalje o našoj unutarnjoj državnoj organizaciji, o tome kako da se urede današnji naši međusobni odnosa, o svemu tome ima da odluči opća narodna konstituanta, izabrana na temelju izbornog reda, koji se bazira na općem, jednakom, izravnom i tajnom pravu glasa.

Mi ne ćemo, jer govorimo o državi Hrvata, Slovenaca i Srba, da od ova tri narodna imena, koja su tri imena izraz za jednu našu narodnu dušu, koja su tri imena izraz za jednu našu političku i narodnu svijest, da od ta tri imena jedno zapostavimo drugome, niti ćemo da ih supstituiramo jednim četvrtim, jer ne ćemo da rješavamo dekretom pitanje, koje može rješiti samo kulturni razvoj narodni.

Misli, da su ova načela tako jasna, da su tako u osjećajnoj strani duše našega naroda uvriježena, da nije danas od potrebe o tom dalje govoriti. Današnja manifestacija, i u ovom visokom saboru i vani, treba da bude snažan izraz onih ideja, koje nas ovdje nadahnjuju, treba da bude snažna manifestacija i treba da bude jednodušna manifestacija ...

Nadalje misli, da narod Slovenaca, Hrvata i Srba ne traži ništa, što je tuđe, misli, da narod Slovenaca, Hrvata i Srba ne će voditi nikakvu imperijalističku politiku, a misli, da u zajednici naroda ne će biti naroda, koji bi bio više odan pacifizmu, nego narod Slovenaca, Hrvata i Srba.

Narod Slovenaca, Hrvata i Srba, koji stanuje na Jadranskom moru, koje otvara široke putove u kulturni svijet, taj narod ne misli na to, da zatvori put na more narodima, koji ga nemaju. Ali ono, što narod Slovenaca, Hrvata i Srba ne može dopustiti, jeste to, da se iz njegova tijela izreže komad, koji bi se stavio pod tuđi suverenitet. Drži, da je nužno, da se prema cijelom svijetu naglasi, da put na more, koji bi se izrezao iz našeg narodnog tijela, da put na more, koji bi bio stavljen pod tuđi suverenitet, i tako označen i međunarodnim ugovorima priznat, opet bi rastrgao naše narodno jedinstvo i našu narodnu cjelokupnost, cjelokupnost našeg narodnog teritorija, što je ovim ratom teškom mukom izvođeno. Ali taj put nikome nije nuždan u toj formi sa takvim prerogativima i takav put ne bi bio nikakva garancija u slučaju ratnog zapeletaja sa susjednim državama za obezbijedenost spoja sa morem, jer

ne može pojedini
akar jed-
st mogla
svaki dio
verenitet,
naroda,
aše nove
i koji će
ebe.
i Hrvata,
eli narod
ficiranje.
nutarnoj
ši među-
stituanta,
ednakom,
pa, da od
narodnu
u svijest,
ih supsti-
n pitanje,
rani duše
dalje go-
ani, treba
treba da
estacija ...
ništa, što
i nikakvu
biti na-
Hrvata i
om moru,
isli na to,
što narod
z njegova
rži, da je
koji bi se
vljen pod
znat, opet
ost, cjelo-
m mukom
im prero-
ratnog za-
norem, jer

jedan koridor, za koji se ne zna, kako bi bio širok, takav put uvijek bi se mogao našim silama lako envahirati. Najveća zaštita za ravnopravnost među narodima, najveća zaštita, da svaki narod dode do mora, koji mora nema, u Ligi je Naroda, u zajednici država u onom tribunalu, koji će se osnovati kao rezultat svjetske mirovne konferencije i koji će rješavati međunarodne razmirice. Veća zaštita ne može se naći. To je veća zaštita nego teritorijalni koridor ...

Svetozar Pribićević završio je obrazloženje prešnog prijedloga sa molbom, da sabor primi ovaj prijedlog.

Prešni prijedlog Svetozara Pribićevića i drugova prihvачen je jedno-glasno.

Iza toga prešlo se je na drugu točku dnevnog reda: raspravu o prešnom prijedlogu Ivana Peršića i drugova. Ovaj prijedlog glasi:

»Sabor kao predstavnik kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacije, smatra objavu Narodnog vijeća od 19. o. mj. za sebe obvezatnom, te izjavljuje, da priznaje Narodnom vijeću Slovenaca, Hrvata i Srba vrhovnu vlast.

U Zagrebu, 29. listopada 1918.

Ivan Peršić, dr. Dušan Popović, dr. Pero Magdić, dr. Živko Petričić, dr. Ivan Lorković, dr. Đuro Šurmin, dr. Ante Pavelić, Ivan Kovačević, dr. Edmund Lukinić, dr. Dušan Peleš, dr. Ivan Krnic, Cezar Akačić.«

U obrazloženju ovog prešnog prijedloga uzeo je riječ dr. Ante Pavelić. On je između ostaloga u svom govoru kazao, da mu, prije nego pročita objavu Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, bude dozvoljeno, da sa nekoliko riječi poprati svoj prijedlog. Uskrsnuo je danas od mnogostoljetnog ropstva i patnja patnik, sin ovih kraljevina Hrvat i Srbin. Njihov zatirač i silnik okovao ih je obojicu u lance političkog ropstva, trovao im dušu međusobnim nepovjerenjem i neslogom, da njima udobnije i sigurnije gospodari, slao ih je u ovom ratu, da za nj, a za svoje još potpunije ropstvo, ginu i izginu. Ginuli su ali izginuli nisu. Na silu, nasilja i svake ruke nečovječnosti, na tu silu zla, digla se sila pravednosti, sila dobra obara je i oborila ju je. Božja providnost preko pravednosti Wilsonove i svega čovječnog svijeta skida okove roblju. Raskinusmo evo okove kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji, padaju okovi posestrimi kraljevini Dalmaciji, padaju bratskoj Herceg-Bosni, Istri, Sloveniji, Gorici, Trstu, našoj Štajerskoj i Koruškoj. Past će Medimurju, Prekomurju, Bačkoj, Baranji i Banatu, dok mačem sebi vraćaju slobodu kraljevine Srbija i Crna Gora. I sad se diže iz lješina i krvi stotina tisuća Slovenaca, Hrvata i Srba, iz pakla patnja, čemera i izgibanja svega troimenog naroda – mir, sloboda i jedinstvo njegovo, slobodna država njegova ...

A ti patnički narode strpi se koji dan, koju nedjelju, da ti odabranici tvoji iz ruševina ropstva saždu na poštenju, na pravici, na bratstvu i na jednakosti novu domaju slobode, sreće tvoje, stoljećima željkovane, a sad dočekane. Slušaj, pouzdaj se, savjetuj, pomaži Narodno vijeće

svoje. Dokaži svijetu, da si dostojan slobode. Dokaži, da si vrijedan zaptom, razumnošću, dobrotom i sloganom u dobru, koje si itekako zavrijedio neopisivim mukama svojim.

Patnik si, pjesnik si, lako se zanosiš, lako se dadeš i smesti. Umiri one, koji su zabrinuti za hrvatstvo, za srpstvo ili za slovenaštvo. Samo u slobodnoj zajedničkoj državi Slovenaca, Hrvata i Srba zaštićeno je sve ovo troje i sveto hrvatstvo tvoje ...

Iza toga je dr. Pavelić pročitao proklamaciju Narodnog vijeća od 19. oktobra 1918. i završio, da pozivom na objavu Narodnog vijeća moli sabor, da pusti iz vida sve dosadanje razlike, pa da se u interesu budućnosti cijelog naroda, kao i ovoga dijela, koji je u ovom saboru reprezentiran, nađemo u jednom kolu i usvojimo ovu objavu Narodnog vijeća kao obvezatnu za sve nas.

Prešni prijedlog Ivana Peršića i drugova prihvaćen je jednoglasno.

Iza toga prešlo se na treću točku dnevnog reda: Prešni prijedlog Stjepana Radića i drugova.

Ovaj prijedlog glasi:

»Sabor zaključuje: ban se pozivlje, da, počevši od današnjeg dana, iz područja banske Hrvatske, t. j. kraljevine Dalmacije, Hrvatske, Slavonije sa Rijekom ne dozvoli apsolutno i ni u kojem slučaju nikakva izvoza životnih namirnica u kraljevinu Ugarsku i novo osnovanu njemačko-austrijsku državu, nego da bezodvlačno izdade sve potanje odredbe, da se svaki izvoz izvan našeg jugoslovenskog narodnog i državnog područja bezuvjetno sprijeći.

U Zagrebu, 29. listopada 1918.

Stjepan Radić, Ivan Kovačević, Marko Došen, Julije Kempf, dr. Živko Petričić, Svetozar Pribićević, dr. Edmund Lukinić, dr. Dušan Popović, Cezar Akačić, dr. Pero Magdić, dr. Ante Pavelić.«

U obrazloženju ovog prijedloga kazao je Stjepan Radić u svom govoru među ostalim, da je naš državni sabor stvorio netom prevažan zaključak o državnoj samostalnosti banske Hrvatske i o njezinom pristupu u zajedničku državu Slovenaca, Hrvata i Srba, i u taj čas držao je potrebnim, da se ovo veliko političko i narodno djelo od prvog početka popuni jednim gospodarskim i socijalnim djelom. Naš Hrvatski sabor htio je, da baš ovaj čas, kada smo rastrgali lance državo-pravne veze s Ugarskom, gdje smo skinuli okove političke, za onaj dio našeg naroda, koji je od vrijednih najvredniji, od mučeničkih najmučeničkih, a to je onaj u Sloveniji, Dalmaciji, Bosni i Istri, koji je svoju dječicu ovamo slao, a mi ju gotovo nismo smjeli ni primati, koji je k nama dolazio prosjačiti, a mi smo ga morali tjerati, koji se na nas obraćao, a mi smo se morali tek ogledavati, što će Beč i Pešta na to – taj najbolji i najvredniji, ako i najsiromašniji dio naroda, osjeti na cijelom svom biću, ne samo moralno, nego materijalno, da je došao veliki dan narodne slobode i narodne suverenosti. To treba da osjeti Slovenac, to treba da osjeti primorski Hrvat u Istri i Dalmaciji, a u Bosni i Herce-

govini i Srbin i Hrvat. Sav taj naš narod treba da odmah vidi i osjeti, da svi božji darovi, koji su osobito ove godine u banskoj Hrvatskoj obilni i preobilni, naročito u našem srednjem dijelu banske Hrvatske, budu za sada sačuvani samo tom narodu našem ...

Završuje, da je potpuno uvjeren, da ćemo, prihvativši ovaj prešni prijedlog, postaviti, ne krunu na današnja dva prijašnja zaključka, nego ćemo postaviti na njih žitni klas, koji je pokazao u ovom velikom ratu veću vrijednost, nego zlatan pâs.

I prijedlog Stjepana Radića i drugova prihvaćen je jednoglasno.¹¹⁴

Za cijelo vrijeme trajanja saborske sjednice vladalo je u sabornici neopisivo oduševljenje.

U isto vrijeme vršene su ogromne manifestacije izvan sabornice. Još prije negoli je počela sjednica sabora, sakupila se pred sabornicom ogromna masa naroda, koja je prekrila ne samo Markov trg, već i sve susjedne ulice. U toj masi bili su i građani i građanke, radnici i seljaci, univerzitetska i srednjoškolska omladina, vojnici i oficiri, koji su sa svojih kapa skinuli značke austro-ugarske vojske. Vijale su se hrvatske, srpske, slovenačke i crvene zastave.

Kada je pojedini prešni prijedlog bio u saboru prihvaćen, bio je odmah objavljen narodu sa balkona prvog kata susjedne zgrade na Markovom trgu, pa je masa burnim klicanjem i sa svoje strane odobrila objavljene zaključke Hrvatskog sabora.

Nakon dovršene sjednice sabora manifestanti na Markovom trgu po-ređali su se u povorke i uputili na tadašnji Jelačićev trg, gdje su manifestacije nastavljene.

Hrvatski sabor sa svojim historijskim zaključcima od 29. oktobra raskinuo je vjekovne veze Hrvatske sa Austrijom i Ugarskom. Hrvatska je opet postala slobodnom zemljom i kao takva je slobodnom voljom svoga sabora ušla u zajedničku državu Srba, Hrvata i Slovenaca.

RAD NARODNOG VIJEĆA

Mnogobrojna i krupna pitanja imalo je da rješava Narodno vijeće. To su bila pitanja organizacione, spoljne, vojne, privredne, finansijske i administrativne prirode.

Prvo pitanje, koje je trebalo riješiti, bilo je postavljanje privremenih vlasta za pojedine pokrajine novo stvorene države.

Još u noći od 29. na 30. oktobra predsjedništvo Narodnog vijeća imenovalo je ovu pokrajinsku vladu za Hrvatsku i Slavoniju: ban Antun Mihalović, povjerenik za bogoštovlje i nastavu Milan Rojc, povjerenik za pravosuđe dr. Aleksandar Badaj, povjerenik za unutrašnje poslove dr. Srđan Budislavljević, povjerenik za narodno gospodarstvo dr. Živko Petričić, povjerenik za financije Franjo Braum, povjerenik za prehranu Edo Marković, povjerenik za socijalnu skrb Vilim Bukšeg, povjerenik za

¹¹⁴ Stenografski zapisnici Hrvatskog sabora.

poštu, brzjav i telefon Cezar Akačić, povjerenik za željeznice Većeslav Vilder, povjerenik za trgovinu, obrt i industriju dr. Duro Šurmin, povjerenik za narodnu odbranu dr. Mato Drinković i povjerenik za Istru dr. Matko Laginja. Povjerenikom za ratnu mornaricu naknadno je imenovan kontraadmiral Dragutin Prica.

Na prijedlog »Narodnog sveta« u Ljubljani predsjedništvo Narodnog vijeća imenovalo je ovu vladu za Sloveniju: Predsjedništvo Josip Pogačnik, unutarnji poslovi dr. Janko Brejc, bogoštovlje i nastava dr. Karlo Verstovšek, poljodjelstvo prelat Kalan, prehrana dr. Ivan Tavčar, pravosude dr. Vladimir Ravnikar, socijalna skrb Antun Kristan, financije dr. Vjekoslav Kukovec, trgovina i industrija dr. Karel Triller, obrt i javne radnje ing. Vladimir Remec, narodna odbrana dr. Lovro Počačnik, promet dr. Pavel Pestotnik, zdravstvo dr. Antun Brecelj.

Na prijedlog glavnog odbora Narodnog vijeća za Bosnu i Hercegovinu predsjedništvo Narodnog vijeća imenovalo je za Bosnu i Hercegovinu ovu vladu: predsjednik Atanasije Šola, povjerenik za unutrašnje poslove dr. Jozo Sunarić, povjerenik za pravosude Danilo Dimović, povjerenik za obrt i trgovinu, poštu i brzjav dr. Mehmed Spaho, povjerenik za poljoprivredu i rudarstvo Vjekoslav Jelavić, povjerenik za javne radnje i željeznice Sabo Jelić, povjerenik za zdravstvo Uroš Krulj, povjerenik za prosvjetu i bogoštovlje dr. Tugomir Alaupović, povjerenik za prehranu Stevo Žakula, povjerenik za financije Vaso Ristić, povjerenik za organizaciju narodnih vijeća Vasilj Grdić, povjerenik za narodnu odbranu Šćepan Grdić.

Predsjedništvo Narodnog vijeća ovlastilo je Glavni odbor Narodne organizacije za Dalmaciju, da postavi vladu za Dalmaciju. Ova vlastila je sastavljena ovako: dr. Ivo Krstelj, povjerenik za vojne poslove, dr. Jozo Smislaka, povjerenik za unutrašnje poslove, dr. Vjekoslav Skarica, povjerenik za financijske poslove, dr. Uroš Desnica, povjerenik za pravosudne poslove, dr. Jerko Machiedo, povjerenik za nastavu i narodno zdravlje, dr. Prvislav Grisogono, povjerenik za socijalnu skrb, Milan Marušić, povjerenik za prehranu, dr. Gajo Bulat, povjerenik za saobraćaj i javne radnje i Šimun Rak, povjerenik za trgovinu i obrt.

Narodno vijeće u Zagrebu vodilo je preko svoga predsjedništva diplomatsku akciju u tri pravca: 1. da novostvorena država bude priznata, 2. da se stane na put nadiranju talijanske vojske na jugoslovenski nacionalni teritorij, i 3. da se ratna mornarica, koju je prigodom sloma 31. oktobra 1918. Austro-Ugarska monarhija predala Narodnom vijeću, a koju je Italija počela bezobzirno otimati, sačuva za jugoslovensku državu.

Zaključcima Hrvatskog sabora od 29. oktobra 1918. raskinute su bile sve veze sa Austrijom i Ugarskom. Ovim momentom počela je da živi samostalnim životom država Slovenaca, Hrvata i Srba, kojoj je državi stalo na čelo Narodno vijeće. Ovo je smatralo potrebnim, da odmah po osnivanju novostvorene države obavijesti zapadne saveznike. To je Narodno vijeće učinilo notom, upućenom 31. oktobra vladama Velike Britanije, Francuske, Italije i Sjeverne Amerike.

Večeslav
min, po-
za Istru
je ime-

Narod-
vo Josip
tava dr.
Tavčar,
n, finan-
ler, obrt
vro Po-

Iercego-
Iercego-
utrašnje
vić, po-
povje-
enik za
o Uroš
vić, po-
Ristić,
enik za

Narodne
vlada
poslove,
ekoslav
erenik
u i na-
u skrb,
enik za
brt.

va di-
iznata,
ki na-
sloma
vijeću,
vensku

su bile
la živi
državi
nah po
e Na-
e Bri-

U ovoj noti se kaže:

»Država Slovenaca, Hrvata i Srba, koja se konstituirala na teritoriju Južnih Slovena, koji je dosad pripadao u sastav bivše Austro-Ugarske monarhije, te koja je spremna stupiti u zajedničku državu sa Srbijom i Crnom Gorom, izjavljuje formalno, da se ne nalazi u ratnom stanju sa aliiranim državama. Ona je srećna, što može izjaviti, da aliirane države smatra prijateljskim državama i očekuje, da će one na međunarodnom kongresu u skladu sa proglašenim principima pružiti svoju moćnu potporu za zagaranovanje suverenosti ujedinjene države svih Slovenaca, Hrvata i Srba. Ovu priliku upotrebljuje, da saveznim državama saopći, da se ratna mornarica, koja se dosada nalazila u posjedu Austro-Ugarske monarhije, nalazi od danas u vlasti Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba. Ona je izvjesila narodnu hrvatsku zastavu.«¹¹⁵

O ovoj noti obavijestilo je predsjedništvo Narodnog vijeća Srpsku vladu i Jugoslovenski odbor. Ujedno je ono ovlastilo Jugoslovenski odbor, da kod savezničkih vlada zastupa Narodno vijeće.

Narodno vijeće primilo je 3. novembra 1918. od vrhovne komande austro-ugarske vojske obavještenje o uvjetima, koji su bili postavljeni ovoj komandi sa strane savezničke vojske na talijanskom frontu. U tim uvjetima označena je bila i demarkaciona linija, iza koje se imaju povući austro-ugarske vojne jedinice. S onu stranu demarkacione linije, koju su imale isprazniti ove vojne jedinice, bio je i znatan dio jugoslovenskog nacionalnog teritorija. To je bio povod, da je predsjedništvo Narodnog vijeća 3. novembra 1918. uputilo radiotelegrafskim putem vladama zapadnih saveznika notu, u kojoj se kaže, da je Narodno vijeće jedinstvenog naroda Slovenaca, Hrvata i Srba, koji živi na teritoriju bivše Austro-Ugarske monarhije, izjavilo u svom manifestu od 19. oktobra o. g., da proglašava nezavisnu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na tom teritoriju i time je prekinulo svaku vezu sa Austro-Ugarskom monarhijom i habsburškom dinastijom. Ovu izjavu usvojio je u svojoj sjednici od 29. prošlog mjeseca jednoglasno i hrvatski parlament kao predstavništvo jednog dijela našeg naroda u bivšoj Austro-Ugarskoj monarhiji. Toj je sjednici prisustvovao i Središnji odbor Narodnog vijeća, koji je vrhovna egzekutiva za sve jugoslovenske krajeve bivše Austro-Ugarske monarhije. Nadalje je Narodno vijeće saopćilo vladama Sjedinjenih Američkih Država, Francuske, Engleske i Italije, pa Srpskoj vladu i Jugoslovenskom odboru u Švicarskoj, da država Slovenaca, Hrvata i Srba (Jugoslovena) stupa u jednu državu sa Srbijom i Crnom Gorom, koja se država prema narodnom načelu ima protezati na čitav etnografski teritorij naroda Slovenaca, Hrvata i Srba. Istom notom saopćeno je i to, da se mi ne nalazimo u ratnom stanju sa aliiranim državama, nego da ih smatramo prijateljskim državama, koje se prijateljstvo povećava činjenicom, da su od početka rata naše narodne države Srbija i Crna Gora bile najvjernije saveznice Antante. Ove činjenice nisu još mogle biti poznate Antantnim vlastima, kada su po-

¹¹⁵ Glas SHS, broj 235 od 2. novembra 1918.

stavile uslove za primirje austro-ugarskoj vrhovnoj komandi, kao što nije mogla biti poznata ni ta činjenica, da se bivša Austro-Ugarska monarhija rastvorila u nekoliko nezavisnih, narodnih država. Kao vrhovno predstavništvo naroda i države Slovenaca, Hrvata i Srba Narodno vijeće smatra za dužnost, da na ove činjenice obrati pažnju visokih Antantinih vlasti i da zamoli, da se one uzmu u obzir u tom smislu, to jest, da se prizna pravo našeg narodnog samoodređenja u potpunom opsegu, da se odustane od pregovora sa službenim predstavnicima Austro-Ugarske, koja više ne postoji i da se okupiranjem jednog dijela našeg narodnog teritorija ne stvara prejudic protiv potpunog našeg narodnog i državnog ujedinjenja. Ujedno je Narodnom vijeću čast saopćiti, da je flota bivše Austro-Ugarske monarhije, kao i sve obalne utvrde, službeno predana opunomoćenim izaslanicima Narodnog vijeća i da prema tome bivša Austro-Ugarska monarhija tom flotom ne može više raspolagati. Konačno se saopćuje, da smo još prije, nego što smo saznali za uvjete primirja, postavljene austro-ugarskoj vojnoj komandi, uputili jugoslovenske čete, da idu ususret Antantnim četama i da polože oružje.¹¹⁶

Ova nota Narodnog vijeća ostala je bez ikakva efekta. 3. novembra 1918. potpisano je u Padovi primirje između predstavnika vrhovne savezničke komande i predstavnika vrhovne austro-ugarske komande. U primirju prihvaćeni su sa strane Austro-Ugarske svi uvjeti, koji su postavljeni sa strane zapadnih saveznika.

Ovo je primirje značilo težak udarac za jugoslovensku stvar, tim teži, što stvarno u momentu potpisa primirja sa strane predstavnika austro-ugarske vojske, Austro-Ugarska nije više postojala (28. oktobra proglašena je bila nezavisna država Čehoslovačka, a 29. oktobra pristup Dalmacije, Hrvatske i Slavonije u nezavisnu državu Slovenaca, Hrvata i Srba.)

Odmah po sklopljenom primirju stigle su u Zagreb vijesti, da jedinice talijanske vojske počinju zaposjediti onaj dio jugoslovenskog nacionalnog teritorija, koji su po uvjetima primirja imale pravo okupirati savezničke vojske.

Ove vijesti porazno su djelovale na narodno raspoloženje. Narodno vijeće bilo je nemoćno, da spriječi talijansku okupaciju jugoslovenskih krajeva s onu stranu demarkacione linije. Jedino što je u tom momentu Narodno vijeće moglo učiniti, bio je apel na predsjednika Sjeverne Amerike Wilsona, za koga se znalo, da će imati veliku riječ na mirovnoj konferenciji, na kojoj će se imati konačno utvrditi nove granice država Evrope, a po tome i granice Jugoslavije.

Zato je predsjedništvo Narodnog vijeća odmah po saznanju, da su talijanske čete počele zaposjediti jugoslovenske krajeve, uputilo 4. novembra 1918. predsjedniku Wilsonu telegram, kojim Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba kao vrhovna vlast države Slovenaca, Hrvata i Srba (Jugoslovena) pozdravlja najoduševljenije predsjednika Wilsona kao zastupnika prava i slobode malih i ugnjetenih naroda, kao propo-

¹¹⁶ Isto, broj 236 od 4. novembra 1918.

vjednika
među na-
velikim
narodne
rodno v-
predsjed-
tom pri-
vede, za-
njenje c-
bi u sv-
rješenje
đenja.¹¹⁷

Iako l-
ske vojs-
preko ov-
je pred-
notu, ko-
da odus-

U ovo-
manifest-
i Srba k-
austro-u-
prije, ne-
skim vr-
ključka
nim pod-
teljskom
da stvo-
pak kra-
i naše lu-
sјednuće
koja je
Hrvata
ipak pro-
uzmu u
Država
zajedno
nica, ko-
vedno n-
bini, da-
postupat-
traži drž-
od zapos-
janska v-

¹¹⁷ Šišić

¹¹⁸ Isto

di, kao što
garska mo-
ao vrhovno
odno vijeće
Antantnih
jest, da se
egu, da se
o-Ugarske,
narodnog
i državnog
flota bivše
o predana
ome bivša
agati. Ko-
uvjete pri-
ugosloven-
¹¹⁶

novembra
vhovne sa-
mande. U
koji su po-

er, tim teži,
ka austro-
tobra pro-
ra pristup
ca, Hrvata

a jedinice
nacional-
irati save-

Narodno
slovenskih
momentu
Sjeverne
mirovnoj
ce država

ju, da su
ilo 4.
no vijeće
Hrvata i
a Wilsona
ao propo-

vjednika načela narodnog samoodređenja, demokracije i trajnog mira među narodima, udruženim u ligu naroda. Budući da je, u opreci sa ovim velikim načelima, Italija sa svojim četama počela zaposjedati naše čisto narodne teritorije i svojim ratnim brodovljem ulazi u naše luke, Narodno vijeće, tumačeći osjećaje i želje cijelog našeg naroda, umoljava predsjednika velike američke republike, da nam svojom moćnom zaštitom pripomogne, da država Slovenaca, Hrvata i Srba nesmetano provede, zajedno i u suglasju sa Srbijom i Crnom Gorom, državno ujedinjenje cjelokupnog našeg naroda. Narodno vijeće moli predsjednika, da bi u svojoj pravednosti spriječio, da takvi pothvati budu prejudic za rješenje našeg narodnog pitanja u duhu načela narodnog samoodređenja.¹¹⁷

Iako Narodno vijeće nije imalo snage, da spriječi nadiranje talijanske vojske na jugoslovenski nacionalni teritorij, ono nije šutke prešlo preko ovog akta, koji je teško ugrožavao naše nacionalne interese. Zato je predsjedništvo Narodnog vijeća uputilo 8. novembra talijanskoj vladi notu, kojom protestira protiv postupka Italije i traži od talijanske vlade, da odustane od zaposjeduća jugoslovenskog područja.

U ovoj se noti Narodnog vijeća kaže, da je ono proglašilo sa svojim manifestom od 19. oktobra o. g. nezavisnost države Slovenaca, Hrvata i Srba kao slobodne i nezavisne države, nezavisne od bilo koje vlasti austro-ugarske kao i od habsburške kuće. Ta proklamacija izvršena je prije, nego što je bilo zaključeno primirje medu Italijom i austro-ugarskim vrhovnim zapovjedništvom, koje dosljedno tome nije u času zaključka primirja imalo nikakva prava, da raspolaže sa našim nacionalnim područjem. Već pri svom postanku naša se država proglašila prijateljskom i savezničkom sa Antantom, napose je izrazila svoju odluku, da stvori jedinstvenu državu sa Srbijom i Crnom Gorom. Svaki postupak kraljevine Italije, kojemu je svrha, da zaposjedne naše pokrajine i naše luke, može dakle biti samo posljedica nesporazumka, jer bi zaposjeduće područja prijateljskih nacija i država zaista značilo akciju, koja je dijametralno oprečna ideji prijateljstva. Država Slovenaca, Hrvata i Srba ne može da se silom odupre tim nastojanjima, ali ona ipak prosvjeduje proti tom postupku i moli prijatelje naše nacije, da uzmu u obzir načelo narodnosti, koje bijaše temelj ujedinjenju Italije. Država Slovenaca, Hrvata i Srba spremna je, da na mirovnom kongresu zajedno sa Srbijom i Crnom Gorom raspravi i uredi sva pitanja granica, koja bi bila sporna među njima i Italijom, uvezvi za podlogu pravedno načelo narodnosti i pravo naroda, da sami odluče o svojoj sudbini, dakle jedino načelo, na temelju kojega je Italija proglašila, da će postupati kod ujedinjenja talijanske nacije. Obzirom na ove činjenice traži država Slovenaca, Hrvata i Srba od kraljevine Italije, da odustane od zaposjeduća naših područja. Ona se nada, da će se kraljevska talijanska vlada staviti na naše stanovište.¹¹⁸

¹¹⁷ Šišić, *Dokumenti*, strana 227.

¹¹⁸ Isto, strana 231, 232.

O svojoj noti, upućenoj talijanskoj vladi, obavijestilo je predstavništvo Narodnog vijeća istog dana Nikolu Pašića kao predsjednika Srpske vlade aktom, kojim moli, da Srpska vlada sa svoje strane poduzme korake, kako bi Talijani odustali od okupacije jugoslovenskih krajeva.

U ovom se aktu kaže, da su, oslanjajući se na primirje, što ga je Italija sklopila sa bivšim austro-ugarskim glavnim zapovjedništvom, kad ovo više nije imalo prava, da raspolaže sa našim teritorijem – talijanske čete zadnjih dana počele zaposjedati naše čisto narodne krajeve i ulaziti sa svojim ratnim brodovima u naše luke. Obzirom na taj postupak kraljevine Italije, Narodno se vijeće SHS našlo prinudeno, da pošalje talijanskoj vladi brzjavni protest, kojega je tekst ovdje u prijepisu priložen. Država je SHS od prvog početka svoga postanka izjavila, da želi sa kraljevinom Srbijom i Crnom Gorom stupiti u jednu zajedničku državu. Krajevi i luke, što ih talijanske čete sada okupiraju, ulaze u sastav te države, i talijanska su presezanja uperena upravo takо protiv naših interesa, kao i protiv interesa kraljevine Srbije. Narodno se vijeće SHS obraća s toga razloga sa bratskim pouzdanjem na Srpsku vladu, moleći je usrdno, da i ona sa svoje strane odlučno podupre naš zahtjev i da poduzme što prije sve nužne korake, kako bi se sa strane Talijana odustalo od okupacije naših krajeva ...¹¹⁹

Dok su s jedne strane Talijani i talijanska vojska postupali na neprijateljski način protiv Jugoslovena, postupila je komanda savezničke vojske na istočnom balkanskom frontu, u čijem se sastavu borila srpska vojska i jugoslovenske dobrovoljačke divizije, na sasvim drugi način. Ova komanda pozdravila je oduševljeno Narodno vijeće u Zagrebu. Vrhovni komandant vojske na balkanskom frontu general Franchet d'Esperey uputio je 6. novembra 1918. Narodnom vijeću u Zagrebu telegram, u kojem se kaže, da saveznička armija na istoku s entuzijazmom pozdravlja Jugoslovensko Narodno vijeće u Zagrebu i u Ljubljani, kao i novu jugoslovensku armiju na kopnu i moru, koja stupa pod stieg saveznika za pobjedu slobode i prava. Saveznici računaju, da će jugoslovenske čete u Zagrebu i u Ljubljani bezodvlačno stupiti u tjesnu vezu sa savezničkim zapovjedništvom u Beogradu. Ta će veza biti simbolom sjedinjenja u krvi protiv zajedničkog neprijatelja svih Slovena, oslobođenih ispod habsburškog jarma.¹²⁰

Na ovaj pozdrav odgovorilo je Narodno vijeće generalu Franchet d'Espereyu telegramom, u kojem se kaže, da je ono s osjećajem najživlje radosti i duboke zahvalnosti primilo telegram, koji mu donosi bratske pozdrave Antantnih armija na Istoku. Ono nije propustilo, da već odašalje posebne delegate u Beograd, kako bi se stavili u tjesnu vezu sa Srpskom vladom i zapovjedništvom Antantnih armija, da se osigura sloboda i sama egzistencija mlade države SHS, koja je voljna stopiti se u zajedničku državu sa Srbijom i Crnom Gorom, protiv ostatka bivše austro-ugarske vojske, koja se vraća sa talijanskog i balkan-

¹¹⁹ Glas SHS, broj 242 od 11. novembra 1918.
¹²⁰ Šišić, Dokumenti, strana 230.

skog fronta. Narodno vijeće obratilo se nedavno generalisimušu maršalu Fochu sa molbom, da poradi, da čete Antante što je prije moguće uđu u jugoslovenski teritorij. Narodno vijeće uzima ovu priliku, da obavijesti zapovjedništvo Antantinih armija na Istoku, da je ono sa depešama – kojih je odaslanje i primitak sa strane naslovnika iz tehničkih razloga dosada nesigurno – svim saveznim državama notificiralo, da se 29. oktobra o. g. konstituirala nezavisna i suverena država Slovenaca, Hrvata i Srba na čitavom jugoslovenskom teritoriju bivše Austro-Ugarske monarhije. Narodno je vijeće osim toga zamolilo predsjednika Wilsona za moćnu zaštitu, da se zajamči integritet i nezavisnost ove mlade države i u isto se je doba obratilo i svima vlastima Antante, da se s uvjetima primirja, zaključenog 3. novembra o. g. između zapovjedništva talijanskog i zapovjedništva vojske bivše Austro-Ugarske monarhije, ne stvori prejudic protiv ujedinjenja u jedinstvenu državu SHS.¹²¹

Talijani su nakon sklopljenog primirja okupirali više luka na istočnoj obali Jadrana. To Talijanima nije bilo dovoljno, već su počeli stavljati zahtjeve, da one jedinice flote, koje su ostale u jugoslovenskim lukama, moraju na krmi nositi austro-ugarsku ratnu zastavu, jer da jugoslovenska ratna zastava nije međunarodno priznata. Predsjedništvo Narodnog vijeća protestovalo je protiv ovakva postupka i uputilo je 9. novembra predsjedniku talijanske vlade Orlandu protestnu notu, u kojoj se kaže, da je zapovjednik talijanskog brodovlja na Rijeci saopćio našim vlastima, da vrhovno zapovjedništvo talijanske flote zahtijeva, budući da jugoslovenska zastava od saveznika nije priznata, da ratni brodovi moraju na krmi nositi austro-ugarsku zastavu. Ovaj zahtjev dolazi u momentu, kad već predsjednik Wilson pozdravlja od austro-ugarskog jarma oslobođene narode i kad vrhovni zapovjednik savezničkih armija na Balkanu general Franchet d' Esperey sa oduševljenjem pozdravlja Jugoslovensko Narodno vijeće u Zagrebu kao i novu jugoslovensku kopnenu i pomorsku vojnu silu. Ne upuštajući se u ocjenu neobičnog zahtjeva, da naši brodovi moraju nositi boje države, koja više ne postoji, i koju je talijanski narod uvijek smatrao svojim neprijateljem, čast je Narodnom vijeću izjaviti, da ono protiv takva zahtjeva odlučno protestuje i izjavljuje, da ga ni pod kojim uvjetima ne može prihvati.¹²²

Predsjedništvo Narodnog vijeća uputilo je 10. novembra 1918. Srpskoj vladi u Beogradu akt, kojim moli, da Srpska vlada posalje svoga delegata u Zagreb radi dogovora za zajedničku akciju radi spasavanja brodovlja za buduću jugoslovensku mornaricu.

U ovom se aktu kaže, da je bivša austro-ugarska vojno-pomorska uprava predala ratnu mornaricu službeno Narodnom vijeću SHS, na što su na dan 30. oktobra izvješene na svim ratnim lađama hrvatske zastave. Za tim primjerom povela se i trgovačka mornarica, koja je

¹²¹ *Glas SHS*, broj 242 od 11. novembra 1918.

¹²² Šišić, *Dokumenti*, strana 241, 242.

također izvjesila jugoslovenske boje. Okolnost, što zapovjednik talijanske flote ne priznaje jugoslovensku zastavu međunarodnom, nego zahtjeva, da se opet izvijese austro-ugarske zastave na našim ladama, zadaje nam velike brige, jer mi toga ne ćemo. Postoji pogibao, da bi nam Talijani mogli zaplijeniti ratne i trgovačke brodove i to tim prije, što izgleda da se oni drže uvjeta primirja, sklopljenog s austro-ugarskom vojnom komandom, u kojima je ta komanda propustila izjaviti, da ona ne raspolaže više sa flotom, budući da je ista od Narodnog vijeća preuzeta. Talijani su u ratnoj luci Puli iskrcali vojsku i popisuju zajednički sa našom komisijom inventar. Obzirom na budućnost naše mornarice molimo, da bezodvlačno pošaljete vašeg delegata ovamo u Zagreb, da se dogovorimo, kako bi se s našim zajedničkim nastojanjem brodovlje za našu buduću zajedničku stvar spasilo. Javite, kada možemo delegate očekivati.¹²³

Svi protesti Narodnog vijeća protiv okupiranja jugoslovenskog nacionalnog teritorija ostali su bez uspjeha. Talijani su nastavili sa okupacijom našeg teritorija. Narodno vijeće nije imalo snage, da zadrži ovo nadiranje Talijana. U tom momentu ono je moglo samo da protestira protiv njihova postupka. Tako je i 23. novembra 1918. predsjedništvo Narodnog vijeća preko srpskog ministarstva spoljnih poslova uputilo protestnu notu vladama u Washingtonu, Londonu, Parizu i Rimu.

U ovoj se noti među ostalim kaže, da Narodno vijeće Slovenaca, Hrvata i Srba najodlučnije protestira protiv okupacije Istre, Slovenije i Hrvatskog Primorja, kao i izvjesnih točaka Dalmacije i otoka ispred naše obale od strane talijanskih četa, koje se čak ne obaziru na demarkacionu liniju, utvrđenu u primirju, zaključenom između sila Antante i bivše austro-ugarske vrhovne komande. Država Slovenaca, Hrvata i Srba ne će nikada pristati na trajnu okupaciju tih krajeva od strane talijanskih četa, krajeva, koji prema nacionalnoj pripadnosti stanovništva, njegovim osjećajima, kao i gospodarskom i geografskom položaju, sve do Soče i gorskih klanaca na sjeverozapadu od te rijeke, moraju biti pripojeni novoj jugoslovenskoj državi.

Cijela diplomatska akcija Narodnog vijeća nije imala uspjeha. Saveznici nisu priznali novo stvorenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba, niti Narodno vijeće kao njezinu vrhovnu vlast. Saveznici nisu ništa poduzeli, da Talijani odustanu od okupacije jugoslovenskog teritorija. Jedini pozitivni rezultat diplomatske akcije Narodnog vijeća bio je, da su i zapadni saveznici i cio svijet saznali, da je na Slovenskom Jugu bivše monarhije stvorena nova država Slovenaca, Hrvata i Srba, koja traži ujedinjenje ove države sa Srbijom i Crnom Gorom u jednu jedinstvenu, slobodnu, nezavisnu i suverenu jugoslovensku državu.

¹²³ Glas SHS, broj 242 od 11. novembra 1918.

Koncem rasulu. Počila sa ba... nacionallini nosili su i

Ovo je jući o ton vladu i n Focha.

U prov... dio je pos... od srpske gacije bil... sabora i c... pa major... ujedno in...

»Vojsk... u svoje k... u neuredi... timo od t... skoj vlad... istočne S... jek-Šama...

Buduć... sa bivšom tuanta sv... nadamo, se častim... slanike, d... države, Medakov... gutina P...

U Zag...

Dr. A...

Kako je za de... Pribičev...

¹²⁴ Pet... Medimur...

ULAZAK JEDINICA SRPSKE VOJSKE U HRVATSKE I SLOVENSKE KRAJEVE

Koncem mjeseca oktobra 1918. nalazila se austro-ugarska vojska u rasulu. Postojala je opasnost, da će ta vojska, koja se u neredu povlačila sa balkanskog i talijanskog ratišta, na prolazu kroz jugoslovenski nacionalni teritorij vršiti pljačku, nasilja i otimačinu. Takve vijesti donosili su i pojedini vojnici, koji su sa frontova stizali u Zagreb.

Ovo je zadavalo veliku brigu Narodnom vijeću. Ono je, raspravljući o tom pitanju, zaključilo, da se hitno obrati za pomoć na Srpsku vladu i na vrhovnog komandanta savezničkih vojnih snaga maršala Focha.

U provođenju ovog zaključka Središnji odbor Narodnog vijeća odredio je posebnu delegaciju, koja će otići u Srbiju, da od Srpske vlade i od srpske vrhovne komande zatraži vojnu pomoć. Kao članovi ove delegacije bili su određeni dr. Bogdan Medaković, predsjednik Hrvatskog sabora i dr. Laza Popović, starješina srpske fruškogorske sokolske župe, a pa major Dragutin Perko. Delegatima su izdate posebne punomoći, a ujedno im je uručen ovaj akt Narodnog vijeća, upućen Srpskoj vladai:

»Vojska bivše austro-ugarske monarhije, koja se nakon poraza vraća u svoje krajeve, po svoj će prilici biti zbog nestašice hrane pretvorena u neurednu hordu, koja će harati i pljačkati. Kako mi imademo da štimmo od tih nedača naše zapadne granice, obraćamo se kraljevskoj Srpskoj vladai, da bi nam pomogla zaštитiti zemlju i pučanstvo Srijema i istočne Slavonije i staviti svoje čete na naše raspoloženje na pruzi Osiček-Samac.

Budući da smo mi proglašili potpunu nezavisnost od bilo kojih veza sa bivšom Austro-Ugarskom monarhijom, spremni, da sveopća konstituanta svih Srba, Hrvata i Slovenaca odluči o našoj skupnoj državi, to se nadamo, da će kr. Srpska vlasta našoj bratskoj molbi udovoljiti. Ujedno se častimo, da obavijestimo vlastu Srpske države, da smo kao naše izaslanike, koji imadu u gornjem smislu stupiti u dodir sa vladom Srpske države, uputili i odaslali, i to kao građanske izaslanike dra Bogdana Medakovića i dra Lazu Popovića i kao vojnoga izaslanika majora Dragutina Perka.

U Zagrebu, 3. novembra 1918.

Za Narodno vijeće:

Dr. Ante Pavelić

Svetozar Pribičević.¹²⁴

Kako se dr. Bogdan Medaković nenadano razbolio, mjesto njega bio je za delegata određen narodni zastupnik Hrvatskog sabora Valerijan Pribičević.

¹²⁴ Petar Jelavić, *Hrvati u borbama za oslobođenje sjevernih krajeva Jugoslavije, Međimurja i Prekomurja, Koruške i Štajerske*, Zagreb 1924, strana 83, 84.

Delegacija Narodnog vijeća krenula je iz Zagreba posebnim vozom 4. novembra. Voz je stigao do Rume, a od Rume nije mogao nastaviti putovanje do Beograda, jer su u tom momentu njemačke vojne snage držale u svojim rukama prugu od Rume pa na istok spram Beograda. Zato su delegati prešli kod Šamca čamcem preko Save u Šabac, odakle su autom putovali u Beograd, kamo su stigli 8. novembra.

Istoga dana primio je delegaciju Narodnog vijeća komandant I. srpske armije vojvoda Bojović, kome su delegati izložili svrhu svoga dolaska. Ovaj je odmah telefonski stupio u vezu sa vrhovnom komandom srpske vojske, koja se u to vrijeme nalazila u sjeverozapadnom dijelu Srbije. Nakon dogovora sa srpskom vrhovnom komandom vojvoda Bojović predao je delegatima Narodnog vijeća ovaj akt:

»U odgovoru na predstavku izvještava se vlada Narodnog vijeća SHS u Zagrebu, da sam usvojio želje, koje su postavljene u gornjoj predstavci. Naredio sam, da se Srijem i istočna Slavonija odmah zaposjednu do linije, označene u predstavci i dalje, dokle interesi SHS budu zahtijevali, da naše trupe osiguraju poredak, željezničke pruge, saobraćaj po Dunavu i Savi i sve komunikacije, kao i red i poredak u tim oblastima. Ako bi Narodnom vijeću bilo potrebno još što, majora Perka primam za održavača veze i on može korespondirati usmeno i telefonski sa mojim štabom.

Vojvoda Bojović.¹²⁵

8. novembra poslije podne stigao je u Beograd regent Aleksandar. On je istoga dana uvečer primio delegate Valerijana Pribićevića i dra Lazu Popovića. Ovi su regentu Aleksandru izložili povod njihova dolaska u Beograd.

Iz razgovora sa vojvodom Bojovićem i regentom Aleksandrom razabrali su delegati Narodnog vijeća, da je srpska vrhovna komanda bila izdala naredenje, da jedinice srpske vojske imadu napredovati u Vojvodinu, pa u Bosnu i Hercegovinu, koje su sa srpske strane smatrane pretežito srpskim zemljama, a srpska vojska neće ulaziti u hrvatske i slovenske krajeve, ukoliko to ne bude sa strane Narodnog vijeća izričito zatraženo.

U isto vrijeme, kada se Narodno vijeće obratilo za vojnu pomoć Srpskoj vladu, učinila je to i pokrajinska vlada za Dalmaciju, moleći, da srpske vojne jedinice uđu u Dalmaciju, kako bi se na taj način spriječilo nadiranje talijanskih vojnih snaga na hrvatski nacionalni teritorij.

Povrh ovoga Narodno vijeće uputilo je 4. novembra 1918. akt na vrhovnog komandanta savezničke vojske maršala Focha.

Ovaj akt glasi:

»Pod pritiskom pobjedonosnih Antantnih četa, raspršena, izgladnjela i sasvim raspушtena valja se sada u potpunom rasulu sa balkanskog i talijanskog ratišta bivša austro-ugarska vojska preko jugoslovenskog teritorija nekadašnje Austro-Ugarske monarhije.

¹²⁵ Isto, strana 85, 86.

Narodno vijeće SHS, kome je povjerena vrhovna vlast jugoslovenskog naroda na ovom teritoriju, gleda sa najvećom zabrinutošću na velike opasnosti, koje prijete mlađoj slobodi i opstanku nezavisne države SHS sa strane raspuštenih masa od više stotina tisuća, koje u svom očajnom položaju, razriješene od svake discipline, bezobzirno uništavaju pred sobom sva dobra, koja su dugo potlačivanom jugoslovenskom narodu preostala u ovom ratu.

Zato se Narodno vijeće SHS u najvećem pouzdanju obraća na vrhovnog komandanta Antantinih četa, koje bi mogle svojim izravnim sudjelovanjem spriječiti kobne učinke dezorganizacije, sa molbom, da izvoli poduzeti sve potrebne korake, da Antantine čete što prije uđu u naš teritorij, kako bi omogućile, da se povratak raspršenih četa provede sa što manje štete za našu slobodu i dobra civilizacije.¹²⁶

Povodom ovog akta Narodnog vijeća vrhovna komanda savezničke vojske izdala je naređenje, da vojne jedinice balkanske vojske – a među ovima bile su i jedinice srpske vojske – imadu napredovati na zapad i preko linije Osijek-Šamac.

Kada je vijest o stvaranju Narodnog vijeća u Zagrebu i o zaključcima ovoga, kojima se zahtijeva ujedinjenje jugoslovenskih krajeva monarhije u zajedničku državu sa Srbijom i Crnom Gorom, došla do saznanja srpskoj vrhovnoj komandi, odlučila je ona, da pošalje u Zagreb svog posebnog delegata sa zadatkom, da održava vezu između Narodnog vijeća i srpske vrhovne komande. Kao delegat ove bio je određen potpukovnik Dušan Simović. Ovome je srpska vrhovna komanda izdala ovo akreditivno pismo:

»Vladi Narodnog vijeća SHS u Zagrebu.

Imam čast dostaviti do znanja vladu Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, da sam odredio djeneralstabnog potpukovnika Dušana Simovića, da održava vezu između te vlade i srpske vrhovne komande po svim pitanjima, koja se budu pojavila u našim sadanjim međusobnim odnosima. Upućujući ovog oficira, ja molim vladu Narodnog vijeća SHS, da mu izvoli pokloniti puno povjerenje i izaći mu u susret u izvršenju njegove misije.

Beograd, 10. novembra 1918.

Načelnik štaba:
Živ. P. Mišić.¹²⁷

Naknadno je od srpske vrhovne komande određen kao drugi delegat pri Narodnom vijeću artiljerijski potpukovnik Milisav Antonijević.

Simović i Antonijević stigli su u Zagreb 12. novembra. Sutradan predali su predsjedništvu Narodnog vijeća svoja akreditivna pisma.

Tako je bila uspostavljena stalna veza između Narodnog vijeća i srpske vrhovne komande.

¹²⁶ Šišić, *Dokumenti*, strana 229.

¹²⁷ Dr. Bogdan Krizman, *Izvještaj D. T. Simovića*, Historijski zbornik VIII, Zagreb, 1957., strana 123.

Po naredenju vrhovne komande savezničke vojske jedinice srpske vojske postepeno su ulazile u krajeve Slavonije i Hrvatske. One su ušle najprije u Osijek i Vinkovce, a zatim u sve veće gradove Slavonije. Koncem novembra stigao je u Zagreb treći bataljon 7. pješadijskog puka srpske vojske.

Osim jedinica redovne srpske vojske formirane su u Zagrebu i vojne jedinice od oficira i vojnika srpske vojske, koji su se preko Zagreba vraćali iz zarobljeništva i ovdje se zaustavili na izričitu molbu Narodnog vijeća. U Zagrebu je od srpskih zarobljenika obrazovan jedan pješadijski puk, jedan divizion artiljerije i jedan eskadron konjice.

U Ljubljani je od srpskih zarobljenika formiran jedan pješadijski odred pod komandom potpukovnika Stevana Švabića. Kada su talijanske vojne jedinice sredinom novembra 1918. počele u Sloveniji prelaziti demarkacionu liniju, utvrđenu primirjem sklopljenim u Padovi 3. novembra sa Austro-Ugarskom, izašao je ovima u susret potpukovnik Švabić. Na sastanku sa komandantom talijanskih jedinica, održanim u Vrhnjiki, izjavio je ovom potpukovnik Švabić, da je na osnovu ovlaštenja vrhovne komande srpske vojske izdao naredenje, da vojne jedinice, kojima on komanduje, otvore vatru i napadnu jedinice talijanske vojske, koje su prešle demarkacionu liniju. Ovaj energičan korak potpukovnika Švabića, koji stvarno nije imao ovlaštenje vrhovne komande, na koje se u razgovoru sa talijanskim komandantom pozvao, bio je uspješan. Talijanske vojne jedinice smjesta su se povukle iza demarkacione linije. A da nije bilo ovog koraka potpukovnika Švabića, vjerojatno bi talijanske vojne jedinice ušle u Ljubljana, u kojoj, osim jednog odreda, formiranog od srpskih zarobljenika, nije bilo drugih vojnih snaga.

O ulasku srpske vojske u hrvatske i slovenske krajeve stvorila su se kasnije dva mišljenja. Jedno, da su srpske vojne jedinice došle u ove krajeve kao oslobođilačka vojska, i drugo, da su došle kao okupatorska vojska. Ni jedno ni drugo nije točno. Jedinice srpske vojske došle su u hrvatske i slovenske krajeve na molbu Narodnog vijeća, da kao vojna snaga bratskog naroda pruže već slobodnim krajevima pomoći i zaštitu od opasnosti, koja im je prijetila u prvim danima oslobođenja.

ŽENEVSKA DEKLARACIJA

Na sjednici Središnjeg odbora Narodnog vijeća, održanoj 18. oktobra 1918., donesen je zaključak, da u inostranstvo ima da ode delegacija Narodnog vijeća, koja će imati zadaću, da s jedne strane o događajima, koji su se u mjesecu oktobru odigrali na jugu monarhije, a naročito o stvaranju Narodnog vijeća, informiše Srpsku vladu i Jugoslovenski odbor, kao i prijateljske savezničke vlade, a s druge strane, da obavijestiti Narodno vijeće o stavu ovih vlada spram pitanja jugoslovenskog ujedinjenja.

Kao
predsjed
dr. Greg
Delega

1918. 3.
moli, da
jugoslov
ovaj na
venskih
stranke.
vijeća u
Jugoslav
u Srbiji i
da se za
bi se im
stvori, da
donu dru
jeće kod
a naročite

O tom
odboru.

Po dol
dona u Ž
sa nekoliko
predsjedni
rodne sku

8. nove
je primio
i kojom j
Srba, Hrv
Austro-U
kao i sav
rečenog na
Nadalje s
vijeće u Z
na teritori
notu vladu
ričkih Drž
kao zakon
narhije, ka
ter ratuju
do znanja
Jugosloven
veznika sv
akciju. Na

Kao delegati Narodnog vijeća bili su određeni: dr. Anton Korošec, predsjednik Narodnog vijeća, Melko Čingrija, član Narodnog vijeća i dr. Gregor Žerjav, sekretar bivšeg Jugoslovenskog kluba u Beču.

Delegati Narodnog vijeća stigli su u Ženevu u Švicarskoj 31. oktobra 1918. 3. novembra uputio je dr. Korošec savezničkim vladama akt, kojim moli, da ove priznaju Narodno vijeće u Zagrebu kao vladu naroda sa jugoslovenskog teritorija bivše Austro-Ugarske monarhije, da priznaju ovaj narod kao saveznički, te da priznaju vojnim jedinicama jugoslovenskih dobrovoljaca, koje se bore u srpskoj vojsci, karakter ratujuće stranke. Nadalje se u aktu dra Korošca izjavljuje, da vlada Narodnog vijeća u Zagrebu smatra svojim zadatkom oslobođenje austro-ugarskih Jugoslovena od svake tuđe vladavine i njihovo ujedinjenje sa braćom u Srbiji i Crnoj Gori. Konačno se kaže, da vlada Narodnoga vijeća teži, da se za cijeli jugoslovenski narod stvori jedan zajednički organ, kome bi se imala staviti u dužnost diplomatska akcija. Dok se taj organ ne stvori, daje Narodno vijeće predsjedniku Jugoslovenskog odbora u Londonu dru Trumbiću mandat, da predstavlja jugoslovensko Narodno vijeće kod savezničkih vlasti, kod vlade Sjedinjenih Američkih Država, a naročito da ga predstavlja na konferencijama za primirje.¹²⁸

O tom aktu obavijestio je dr. Korošec Srpsku vladu i Jugoslovenski odbor.

Po dolasku delegata Narodnog vijeća u Švicarsku, došao je iz Londona u Ženevu predsjednik Jugoslovenskog odbora dr. Ante Trumbić sa nekolicinom članova ovog odbora. 6. novembra stigao je u Ženevu i predsjednik Srpske vlade Nikola Pašić sa nekoliko članova Srpske narodne skupštine.

8. novembra uputio je Pašić dru Korošcu pismo, u kojemu javlja, da je primio odluku, koja mu je dostavljena pismom od 3. novembra 1918. i kojom je izviješten, da se Narodno vijeće u Zagrebu smatra vladom Srba, Hrvata i Slovenaca, koji žive na teritoriju, koji je pripadao bivšoj Austro-Ugarskoj monarhiji i kojom se traži, da vlada kraljevine Srbije, kao i savezničke vlade priznaju Narodno vijeće kao zakonsku vladu rečenog naroda, a jugoslovenske dobrovoljačke trupe kao ratujuće snage. Nadalje se u Pašićevu pismu kaže, da Srpska vlast priznaje Narodno vijeće u Zagrebu kao zakonitu vladu Srba, Hrvata i Slovenaca, koji žive na teritoriju bivše Austro-Ugarske monarhije i da je on danas uputio notu vladama Francuske, Velike Britanije, Italije i Sjedinjenih Američkih Država, kojom ove moli, da priznaju Narodno vijeće u Zagrebu kao zakonitu vladu jugoslovenskih zemalja bivše Austro-Ugarske monarhije, kao i da priznaju dobrovoljačkim trupama ovih zemalja karakter ratujuće stranke. Konačno se u pismu kaže, da Srpska vlast prima do znanja, da je Narodno vijeće povjerilo dru Trumbiću, predsjedniku Jugoslovenskog odbora u Londonu, mandat, da ga predstavlja kod saveznika sve do tle, dok ne bude stvoren zajednički organ za diplomatsku akciju. Na kraju se kaže, da Srpska vlast sa naročitim zadovoljstvom

¹²⁸ Šišić, *Dokumenti*, strana 225, 226.

prima do znanja izjavu Narodnog vijeća u Zagrebu, kojom ono smatra, da mu je cilj, da osloboди od svake tuđe dominacije Srbe, Hrvate i Slovence iz bivše Austro-Ugarske monarhije i da ih ujedini sa njihovom braćom iz kraljevine Srbije i kraljevine Crne Gore u jednu jedinstvenu i nezavisnu državu.¹²⁹

Kada su se našli na okupu u Ženevi predstavnici Jugoslovenskog odbora, predstavnici Narodnog vijeća i predsjednik Srpske vlade, pa članovi srpskih oposicionih stranaka, povedeni su razgovori o tome, što bi trebalo učiniti, da što prije dođe do akta, kojim bi se manifestovalo naše državno ujedinjenje.

Nakon trodnevnog razgovora došlo je do sporazuma, da treba da se obrazuje zajedničko ministarstvo, koje će voditi poslove zajedničke za cijelu državu. Po ovome sporazumu vlada Srbije i vlada Narodnog vijeća imale su i dalje ostati i voditi sve poslove, koji su im bili povjereni, dok Ustavotvorna skupština ne propiše definitivno ustrojstvo države.

O postignutom sporazumu izdata je deklaracija, u kojoj se kaže, da su zajedničkim naporom savezničkih naroda i Sjedinjenih Država Sjeverne Amerike i snagom naroda Srbija, Hrvata i Slovenaca slomljene na bojnim poljima i na moru sve nasilne prepreke njegovu ujedinjenju. Predstavnici vlade kraljevine Srbije i skupštinskih političkih grupa, predstavnici Narodnog vijeća u Zagrebu i predstavnici Jugoslovenskog odbora u Londonu sretni su, da mogu jednodušno, svečano i pred cijelim svijetom konstatovati svoje ujedinjenje u državu Srbija, Hrvata i Slovenaca. Narod Crne Gore, kome je otvoren naš bratski zagrljaj, nesumnjivo će pohitati, da pozdravi i da se pridruži ovom djelu, koje je oduvijek bilo njegov najveći ideal.

Današnjim danom i ovim aktom nova se država pojavljuje i prikazuje kao jedna, nedjeljiva državna cjelina i član društva slobodnih naroda. Nema više granica, koje su nas razdvajale.

U svim spoljnim manifestacijama prava, snage i volje tu državnu zajednicu predstavljat će zajedničko ministarstvo Srbija, Hrvata i Slovenaca. Sastav te vlade objavljen je. Naknadno će se objaviti dalji djelokrug njezinā rada, jer su potpunim međusobnim priznanjem svih nacionalnih faktora i organa, konstatovanom jednodušnošću u pogledu njihovih ciljeva i metoda rada, uravnatiti putovi, kojima će se kretati javni, opšti zajednički poslovi nove države.

Vlada kraljevine Srbije i Narodno vijeće produžit će otpravljati poslove svaki u svom unutrašnjem pravnom i teritorijalnom djelokrugu, na redovan način, kakav gdje postoji, dok Velika skupština ujedinjenih Srbija, Hrvata i Slovenaca (Konstituanta), izabrana opštim, jednakim, neposrednim i tajnim glasanjem svih građana, ustavom ne propiše definitivno ustrojstvo države. Taj će ustav biti osnova cijelom državnom životu, izvor i utoka svih vlasti i prava, i po njemu će se u demokratskom duhu uređivati cijeli državni život.

¹²⁹ Isto, strana 233.

ono smatra,
Irvate i Slo-
va njihovom
jedinstvenu

oslovenskog
e vlade, pa
o tome, što
anifestovalo

treba da se
ajedničke za
arodnog vi-
li povjereni,
vo države.

se kaže, da
Država Sje-
slomljene na
ujedinjenju.
čkih grupa,
oslovenskog
i pred cije-
pa, Hrvata i
ski zagrljaj,
njem dјelu, koje

e i prikazuje
dnih naroda.

državnu za-
ata i Slove-
dalji djelok-
em svih na-
u u pogledu
će se kretati

pravljati po-
djelokrugu,
ujedinjenih
n, jednakim,
propše defi-
m državnom
u demokrat-

Granice državne prema susjednim državama povući će se po načelu prava narodnosti i prava samoodređenja svakog naroda. U neslomljivom pouzdanju i vjeri našega naroda u svoje pravo, u principima pravde, proklamovanim od naših saveznika, primljenim javnom savješću cijelog prosvijetljenog svijeta – leži to jamstvo.

Naš vjekovni san je java. Mi smo ujedinjeni u slobodi. Slavimo ove velike dane najviše narodne sreće i radosti i održavajmo red! Bez reda nema snažne države. Samo snažna država može na vrijeme obezbijediti blagostanje građana i ispuniti svoje socijalne dužnosti i svoju misiju, brinuti se o općem razvoju društva, o zaštiti slabih, o porodicama postradalih i invalidima.

Poštujmo uspomenu svih boraca, koji su pali za ostvarenje našeg narodnog i ljudskog idealja. Poklonimo se svim sa poštovanjem pred historijskim podvizima naše vojske i prenesimo na buduće naraštaje naše srećne zahvalnosti, koje imamo za plemenite narode, sa kojima smo izvojevali pobjedu u svijetu.

Jugosloveni! Neka vječito živi u časti i slavi među narodima naša lijepa, draga, mlada otadžbina!

Ovu su deklaraciju potpisali:

predsjednik ministarskog savjeta i ministar inostranih djela Nikola P. Pašić, predsjednik Narodnog vijeća u Zagrebu dr. Anton Korošec, predsjednik Jugoslovenskog odbora u Londonu dr. Ante Trumbić, predstavnici srpskih skupštinskih grupa: M. Trifković, bivši ministar-predsjednik i M. Drašković, narodni poslanik, dr. Melko Čingrija, član Narodnog vijeća u Zagrebu, dr. Gregor Žerjav, novinar i članovi Jugoslovenskog odbora u Londonu dr. Gustav Gregorin, narodni poslanik, Ivan Banjanin i dr. Nikola Stojanović, narodni poslanik.¹³⁰

Sporazumom, postignutim u Ženevi, u nadležnost zajedničke vlade pripadaju: spoljna politika, vojni poslovi, pomorstvo pa zajedničke financije, ukoliko se odnose na djelokrug zajedničke vlade.

Ujedno je u Ženevi postignut sporazum, da u zajedničku vladu ima da uđu od strane Srbije Nikola Pašić, Ljuba Davidović, Mika Gavrilović i Draža Pavlović, a sa strane države Slovenaca, Hrvata i Srba, predstavljene od Narodnog vijeća, Melko Čingrija, Dušan Vasiljević i Janko Brejc.

Članovi Srpske vlade na Krfu, obaviješteni o zaključcima, donesenim u Ženevi, nisu se složili sa onim zaključkom, po kojem bi vlade Srbije i Narodnog vijeća imale i dalje ostati i voditi, dok ustavotvorna skupština ne propiše definitivno ustrojstvo države, sve poslove, koji nisu bili povjereni zajedničkoj vladi.

Zbog ovoga je došlo do ostavke Srpske vlade.

A kada se 23. novembra 1918. sastao na zasjedanje Središnji odbor Narodnog vijeća, konstatovano je, na prvoj sjednici odbora, da su delegati Narodnog vijeća, koji su pošli u inostranstvo, imali samo ovlaštenje

¹³⁰ Isto, strana 236, 237.

da informiraju savezničke vlade o događajima, koji su se u zemlji u zadnje vrijeme odigrali i da se informiraju o stavu saveznika spram ovih dogadaja.

I tako zaključci, doneseni u Ženevi o formiranju zajedničke vlade, nisu u život provedeni.

No bez obzira na to, Ženevska deklaracija imala je svoje značenje. To je bila prva zajednička manifestacija predstavnika Srpske vlade i srpskih stranaka, predstavnika Jugoslovenskog odbora i predstavnika Narodnog vijeća, dakle prva zajednička manifestacija sva tri politička faktora, koji su vodili akciju za narodno ujedinjenje. Tom manifestacijom sva tri ova faktora pred cijelim su svijetom konstatovali, da se Srbi, Hrvati i Slovenci ujedinjuju u jednu državu, koja se pojavljuje kao »nedjeljiva državna cjelina i član društva slobodnih naroda.«

AKCIJA ZA PROVEDENJE ZAKLJUČKA NARODNOG VIJEĆA OD 19. OKTOBRA 1918.

Hrvatski sabor na svojoj sjednici, održanoj 29. oktobra 1918., donio je pored zaključka o odcjepljenju od Austrije i Ugarske i zaključak o proglašenju Hrvatske, Slavonije i Dalmacije nezavisnom državom, koja na temelju narodnog jedinstva pristupa u zajedničku narodnu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području. Ovaj zaključak odnosio se je samo na Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, a ne na cijeli teritorij, na kojem je bila obrazovana vlast Narodnog vijeća. Put za ovo vodio je preko Narodnog vijeća, koje je prema svome Pravilniku od 6. oktobra 1918. postalo političkim predstavništvom svih Slovenaca, Hrvata i Srba sa teritorija bivše Austro-Ugarske monarhije. Zato je na svojoj sjednici od 29. oktobra Hrvatski sabor donio i svoj drugi zaključak, kojim sabor smatra objavu Narodnog vijeća od 19. oktobra za sebe obaveznom, te izjavljuje, da priznaje Narodnom vijeću vrhovnu vlast.

U svojoj deklaraciji od 19. oktobra 1918. Narodno vijeće postavlja kao svoj zahtjev ujedinjenje cjelokupnog naroda Slovenaca, Hrvata i Srba na njegovu etnografskom teritoriju.

Od zahtjeva za ujedinjenjem trebalo je prijeći na djelo ujedinjenja. Ovo se moglo provesti istom nakon sloma Austro-Ugarske monarhije.

Da se provede djelo ujedinjenja, trebalo je stupiti u dogovor i postići sporazum sa mjerodavnim faktorima Srbije. Zato je na sjednici Središnjeg odbora Narodnog vijeća od 14. novembra donesen zaključak, da Predsjedništvo Narodnog vijeća ima što prije da stupa u dodir sa Srpskom vladom u Beogradu radi obrazovanja zajedničke vlade za cijeli jugoslovenski nacionalni teritorij. A 16. novembra zemaljska vlada za Dalmaciju uputila je akt Narodnom vijeću, u kojem se, među ostalim, kaže, da »životni interesi našeg naroda zahtijevaju, osobito radi odbrane od Italije i radi obezbjedenja poretka u zemlji, da se bezod-

vlačno provede ujedinjenje Srbije, Crne Gore i cijelog ostalog geografskog teritorija SHS u jednu državu, koja će se zasada zvati država Srba, Hrvata i Slovenaca, dotično, da se obrazuje zajednička vlada, zajednički parlament i regentstvo za čitavi naš narodni teritorij.«

Ovom zahtjevu pridružila se i zemaljska vlada za Bosnu i Hercegovinu u Sarajevu.

Povodom ovih zahtjeva Predsjedništvo Narodnog vijeća sazvalo je sjednicu Središnjeg odbora za dan 23. novembra 1918. poslije podne.

Na ovu sjednicu Središnjeg odbora došao je iz Beograda i član Srpske vlade dr. Momčilo Ninčić, koji je donio pozdrav Srpske vlade Narodnom vijeću i ujedno poziv Srpske vlade, da Narodno vijeće zajedno sa Srpskom vladom obrazuje što prije zajedničku vladu za cijelu državu.

Središnjem odboru Narodnog vijeća upućeno je bilo više prijedloga, u kojima su iznesena gledišta o načinu i uslovima, pod kojima bi se imalo provesti privremeno uredenje države do momenta, dok o tome ne donese odluku ustavotvorna Narodna skupština.

Spomenute su prijedloge podnijeli: 1. Zemaljska vlada za Dalmaciju, 2. dr. Edmund Lukinić, Vojislav Šola, dr. Ivo Krstelj i dr. Vjekoslav Kukovec, 3. Stjepan Radić, 4. dr. Grga Andelinović, dr. Izidor Cankar, dr. Fran Barac, dr. Lovro Pogačnik, dr. Ivan Krnić, Bogumil Remec, dr. Nikola Winterhalter, dr. Franc Smodej, Vjekoslav Spinčić i dr. Đuro Šurmin, 5. Vilim Bukšeg, Svetozar Delić i Edbin Kristan, 6. dr. Ante Tresić-Pavičić i 7. dr. Jozo Smislaka.

O ovim prijedlozima vodena je opširna rasprava na sjednici Središnjeg odbora Narodnog vijeća od 23. novembra. Sjednica je nastavljena i sutradan, 24. novembra prije podne. U 2 sata poslije podne rasprava je dovršena i donesen zaključak, da se imade izabrati odbor od 7 lica, kome se stavlja u dužnost, da na osnovu svih predloženih prijedloga načini zajednički prijedlog i ovaj podnese Središnjem odboru Narodnog vijeća na prihvrat. U odbor su ušli: dr. Ante Pavelić, Svetozar Pribićević, dr. Izidor Cankar, dr. Jozo Smislaka, dr. Mate Drinković, Vilim Bukšeg i Hamid Svrzo.

Ovaj odbor razmotrio je sve prijedloge i konačno sastavio svoj prijedlog, kojim se predlaže Središnjem odboru, da doneće zaključak, kojim Narodno vijeće SHS u skladu sa svojim dosadašnjim zaključcima i prema izjavi vlade kraljevine Srbije, proglašuje ujedinjenje države Slovenaca, Hrvata i Srba, obrazovanu na cijelom neprekinutom jugoslovenskom području bivše Austro-Ugarske monarhije, sa kraljevinama Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba, te izabira odbor od 28 lica sa punom ovlašću, da u sporazumu sa vladom kraljevine Srbije i predstavnicima sviju stranaka u Srbiji i Crnoj Gori, bezovlačno provede organizaciju jedinstvene države prema priloženim zapisnicima. Dotične zaključke ratificirat će na prvom sastanku Državno vijeće, kojemu će pripadati uz predstavnike kraljevine Srbije i Crne Gore i članovi Narodnog vijeća SHS u Zagrebu, pojačani sa predstavnicima Jugoslovenskog odbora. U odbor, koji će izvršiti gornje naloge izabrani su: dr. Fran Barac, dr. Izidor Cankar, dr. Luka Čabradić, dr.

Mate Drinković, Šćepan Grdić, dr. Halid Hrasnica, Vitomir Korać, dr. Anton Korošec, dr. Albert Kramer, Anton Kristan, dr. Matko Laginja, dr. Ivan Lorković, dr. Edo Lukinić, dr. Savo Ljubibratić, dr. Ivan Paček, dr. Ante Pavelić, dr. Živko Petričić, dr. Dušan Popović, Svetozar Pribičević, Stjepan Radić, dr. Jozo Smislaka, Vasa Stajić, dr. Jozo Sunarić, Hamid Svrzo, dr. Janko Šimrak, Vojislav Šola, dr. Ante Tresić-Pavičić i dr. Ante Trumbić.

Članovi odbora, ako su zapriječeni, ovlašteni su imenovati sebi zamjenike pismenom punomoći.¹³¹

Ujedno je odbor sedmorice predložio Središnjem odboru naputke za delegate, koji će biti izabrani radi provedenja akta ujedinjenja.

Prema ovim naputcima konačnu organizaciju nove države može odrediti samo sveopća narodna Ustavotvorna skupština svega ujedinjenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca, sa većinom od $\frac{2}{3}$ glasova. Konstituanta mora se sastati najkasnije 6 mjeseci poslije sklopljenog mira. Izrijekom pridržava se konstituanti pravo, da odredi ustav, razumijevajući ovdje naročito državnu formu (monarhija ili republika), unutarne državno ustrojstvo i osnovna prava državljanima, državnu zastavu i sjedište vlade i drugih državnih organa.

Do sastanka konstituante vršit će provizorno zakonodavnu vlast Državno vijeće. Državnom vijeću pripadaju svi članovi Narodnog vijeća u Zagrebu, koji će se nadopuniti sa 5 članova Jugoslovenskog odbora u Londonu, razmerni broj predstavnika kraljevine Srbije, koje će odabratи Narodna skupština u dogovoru sa tamošnjim političkim strankama, i razmerni broj članova Crne Gore, koје će odabratи onamošnja Narodna skupština.

Državno vijeće Srba, Hrvata i Slovenaca odredit će na prvom sastanku provizornu državnu i pomorsku zastavu.

Vladarsku vlast vršit će do odluke konstituante kralj Srbije, odnosno prestolonasljednik Aleksandar, kao regent države Srba, Hrvata i Slovenaca. Regent je odgovoran Državnom vijeću. On polaze zakletvu pred Državnim vijećem. On će po načelima parlamentarne vladavine imenovati vladu, koja uživa povjerenje Državnog vijeća. On ima pravo zakonodavne inicijative i sankcije. Državno vijeće se može odgoditi samo vlastitim zaključkom, a ne može se raspustiti prije sastanka konstituante.

Provizorno sjedište Državne vlade i Državnog vijeća odredit će se sporazumno.

Državno će vijeće biti dužno, da provede izbore za konstituantu i odmah je zatim sazvati. Izborni red za konstituantu odredit će Državno vijeće na osnovu općeg, izravnog, proporcionalnog i tajnog prava glasa sa zastupstvom manjina.

Državna vlada, odgovorna Državnom vijeću, upravljat će državnim poslovima, pa će biti sastavljena od ministra predsjednika i ministara za sve državne uprave, pa od 7 državnih tajnika, koji će imati mjesto

¹³¹ Isto, strana 255, 256.

i glas u mi
i Slavoniju,
Dalmaciju,
Državni taj
pa, predlažu
da se tim pr

Poslovi sp
izuzeti su iz
držani isklju
pokrajinske
rom državn

U autono
maljski sabo
voru strana
Državno vi
grebu na č
regent na p

Zemaljski
Državna vla
vijeća.

Na snazi
cija sudova,
zemaljskih v

Na večer
đena je rasp
je dovršena
rice, za koj
Stjepana Ra

Na sjedni
slove predsj
potpredsjedni
čevića, imad
za Hrvatsku

Zaključko
1918. učinje

Politička a

Majskom
malja Austr
u jedno sam

Program,
rezolucijom.
traži, bez obz
i na demokra

¹³² Isto, stra

Korać, dr.
Laginja,
Ivan Pa-
, Svetozar
dr. Jozo
Tresić-
zamje-
putke za
ja.
ože odre-
edjenjenog
Konstitu-
nira. Izri-
nijevajući
unutarnje
avu i sje-
nu vlast
odnog vi-
anskog od-
e, koje će
im stran-
namošnja
i sastanku

, odnosno
ta i Slo-
etvu pred
vine im-
na pravo
odgoditi
nka kon-
dit će se
ituantu i
Državno
ava glasa

državnim
ministara
ti mjesto

i glas u ministarskom vijeću, i to jedan za Srbiju, jedan za Hrvatsku i Slavoniju, jedan za Bosnu i Hercegovinu, jedan za Sloveniju, jedan za Dalmaciju, jedan za Crnu Goru i jedan za Bačku, Banat i Baranju. Državni tajnici imadu zastupati interese svoje zemlje u državnoj vladi, pa, predlažući državnoj vladi prijedloge zemaljskih vlada, imaju paziti, da se tim prijedlozima ne vrijedaju ni zakoni ni državni interesi.

Poslovi spoljašnji, vojni, pomorski, državne financije, pošte i brzojavi izuzeti su iz djelokruga zemaljskih, odnosno pokrajinskih vlada i pridržani isključivo državnoj vladi. Druge poslove vode zemaljske, odnosno pokrajinske vlade u autonomnom djelokrugu po uputama i pod nadzrom državne vlade.

U autonomnim poslovima vrše nadzor nad zemaljskom vladom zemaljski sabori, odnosno pokrajinska vijeća, koja će se sastaviti po dogovoru stranaka dotočne pokrajine. Ne postigne li se sporazum, odlučit će Državno vijeće. Na čelu pokrajinskih vlada stoje predstojnici, a u Zagrebu na čelu Zemaljske vlade ban, kojeg imenuje vladar, odnosno regent na prijedlog zemaljskih sabora, odnosno pokrajinskih vijeća.

Zemaljskim vladama doznačivat će potrebita finansijsala sredstva Državna vlast u okviru državnog proračuna, prihvaćenog od Državnog vijeća.

Na snazi ostaju svi dosadašnji zakoni i propisi, isto tako i organizacija sudova, pa dosadašnje administrativno ustrojstvo i sadašnji organi zemaljskih vlada.¹³²

Na večernjoj sjednici Središnjeg odbora, održanoj istoga dana, vođena je rasprava o prijedlogu, koji je podnio odbor sedmorice. Sjednica je dovršena u 10 i pol sati navečer prihvatom prijedloga odbora sedmorce, za koji su glasovali svi prisutni članovi Središnjeg odbora osim Stjepana Radića, koji je glasovao protiv.

Na sjednici Središnjeg odbora od 26. novembra zaključeno je, da poslove predsjedništva Narodnog vijeća za vrijeme boravka u Beogradu potpredsjednika Narodnog vijeća dra Ante Pavelića i Svetozara Pribičevića, imadu voditi ban Antun Mihalović i povjerenici zemaljske vlade za Hrvatsku i Slavoniju Vilim Bukšeg i dr. Srđan Budisavljević.

Zaključkom Središnjeg odbora Narodnog vijeća od 24. novembra 1918. učinjen je odlučan korak za provedenje akta ujedinjenja.

Politička akcija, vođena u zemlji za ujedinjenje, ovako se razvijala:

Majskom deklaracijom postavljen je zahtjev za ujedinjenje svih zemalja Austro-Ugarske monarhije u kojima žive Slovenci, Hrvati i Srbi u jedno samostalno, od svakog tuđeg gospodstva slobodno državno tijelo.

Program, postavljen Majskom deklaracijom proširen je Martovskom rezolucijom. Ovom se stvarno napušta program Majske deklaracije i traži, bez obzira na tada postojeće državne granice, »narodna nezavisnost i na demokratskim temeljima uredena država Slovenaca, Hrvata i Srba.«

¹³² Isto, strana 275, 276.

Zaključkom Narodnog vijeća, donesenim na sjednici od 19. oktobra 1918. traži se »ujedinjenje cijelokupnog našeg naroda u jednu jedinstvenu potpuno suverenu državu.«

Majskom deklaracijom, Martovskom rezolucijom i zaključkom Narodnog vijeća od 19. oktobra 1918. postavljeni su zahtjevi za narodno ujedinjenje.

Od zahtjeva trebalo je prijeći na njihovo ostvarenje.

To je djelomično postignuto zaključkom Hrvatskog sabora od 29. oktobra 1918., kojim se Dalmacija, Hrvatska i Slavonija sa Rijekom proglašuju suverenom državom, koja pristupa »u zajedničku suverenu državu Slovenaca, Hrvata i Srba na cijelom etnografskom području naroda.«

A za cijeli jugoslavenski teritorij provode se u djelo postavljeni zahtjevi zaključkom, donesenim na sjednici Narodnog vijeća od 24. novembra 1918., kojim se proglašuje »ujedinjenje države Slovenaca, Hrvata i Srba, obrazovane na području bivše Austro-Ugarske monarhije sa Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu Srba, Hrvata i Slovenaca.«

Ostao je još samo jedan akt, da se izvrši: sa mjerodavnim političkim faktorima Srbije proglašiti akt ujedinjenja i obrazovati prvu zajedničku jugoslovensku vladu. Provedenje ovog akta stavljeno je u dužnost delegacije Narodnog vijeća, izabranoj na sjednici od 24. novembra 1918.

PRIKLJUČENJE VOJVODINE SRBIJI

Na Velikoj narodnoj skupštini, održanoj 1.–3. maja 1848., u Srijemskim Karlovcima, stvoren je zaključak, da se Srijem, Banat, Bačka i Baranja proglaše Srpskom Vojvodinom, koja ubuduće ima da sačinjava zasebno političko i administrativno područje. Do ostvarenja ovog zaključka nije došlo, jer su se tome usprotivili drugi odlučujući faktori monarhije.

Centralna vlada u Budimpešti vodila je politiku odnarođivanja svih narodnosti, koje su živjele u Ugarskoj. Tu politiku teško su osjećali i Srbi i Hrvati Bunjevci u Vojvodini, koji su vodili borbu protiv asimilacije. Ta je borba bila teška, ali uspješna, naročito sa strane Srba, koji su imali svijetlu nacionalnu i kulturnu prošlost.

Srpski elemenat u Vojvodini bio je u prvim godinama rata teško proganjan. Vodeći politički listovi u Vojvodini »Zastava« i »Branik«, koji su vršili znatan politički utjecaj na život Srba u Vojvodini, bili su odmah početkom rata obustavljeni. Madarski upravni organi strogo su nadzirali svaki rad i svaku političku akciju Srba i Bunjevaca.

Kada je sredinom g. 1917. nakon donošenja Majskе deklaracije otpočeo življji politički život i kretanje u ostalim jugoslovenskim krajevima monarhije, u Vojvodini nije bilo moguće, obzirom na držanje vlasti, pokrenuti bilo kakvu političku akciju. Tamo je bilo nemoguće održavati političke zborove i sastanke. Srpske štampe, koja bi mogla utjecati na političko raspoloženje naroda, nije bilo. Usprkos tome događaji, koji su

se odigrati u Vojvodini, tak politički cionalni u zajednici. Nakon državu. Mihajlo komando vojska, prvoj točimale su sa našom.

Pojedi Tako su Novi Sad Vojvodin je izvršili sada oslo pitanju u

Po cijel rodnog o konferen je konfe velika našenje o državu.

Na sk gradskih 62 Slova održana način tre i mali di jednici s to, da se u zajedn konferen narodnoj

Narod Novom S

Na pr rezolucij Antantin na Velik samoodr tičkom i ština pos

se odigravali u ostalim jugoslovenskim pokrajinama, imali su jak odjek u Vojvodini u narodnim redovima. Politička akcija vodena je povjerljivo, takoreći od čovjeka do čovjeka i od usta do usta. Zato su krupni politički dogadaji, koji su se odigrali u jesen god. 1918., našli naš nacionalni elemenat u Vojvodini spremnim, da kaže svoju riječ o stupanju u zajedničku jugoslovensku državu.

Nakon sloma Austro-Ugarske i Madari su proglašili svoju nezavisnu državu. Novo obrazovana madarska vlada, kojoj je na čelo došao grof Mihajlo Károlyi, smatrala je svojom prvom zadaćom, da sa vrhovnom komandom Antantine istočne vojske, u čijem se sklopu nalazila i srpska vojska, sklopi primirje. Ovo je potpisano 13. novembra 1918. Prama prvoj točki ovog primirja madarske jedinice bivše austro-ugarske vojske imale su se povući na demarkacionu liniju, koja se u glavnom pokrivala sa našom nacionalnom granicom u Ugarskoj.

Pojedini odredi srpske vojske prešli su Dunav još prije ovog primirja. Tako su srpske čete ušle u Belu Crkvu još 8. novembra, u Pančevo i Novi Sad 9. novembra, a u Vršac 10. novembra. Srpske čete bile su u Vojvodini sa strane Srba oduševljeno pozdravljene. Srpska vojska brzo je izvršila okupaciju cijelog teritorija sve do demarkacione linije. Istom sada oslobođena Vojvodina mogla je da kaže svoju slobodnu riječ o pitanju ujedinjenja.

Po cijeloj Vojvodini osnovani su narodni odbori. Na inicijativu narodnog odbora u Novom Sadu sazvana je bila za dan 17. novembra konferencija predstavnika narodnih odbora iz cijele Vojvodine. Na ovoj je konferenciji donesen zaključak, da se za dan 25. novembra sazove velika narodna skupština Vojvodine, na kojoj će se imati donijeti rješenje o odcjepljenju Vojvodine i o njenom ulasku u jugoslovensku državu.

Na skupštinu je u Novom Sadu došlo 757 delegata, izabranih u 211 gradskih i seoskih općina. Među delegatima bilo je 578 Srba, 89 Hrvata, 62 Slovaka, 21 Rusin, 6 Nijemaca i 1 Mađar. Prije početka skupštine održana je pretkonferencija, na kojoj je povedena diskusija, na koji način treba da se izvrši akt ujedinjenja. Jedan dio delegata: svi Hrvati i mali dio Srba bili su za to, da se ujedinjenje sa Srbijom izvrši u zajednici sa Narodnim vijećem u Zagrebu. Velika većina Srba bila je za to, da se Vojvodina direktno ujedini sa Srbijom i da na ovaj način uđe u zajedničku jugoslovensku državu. Pošto se o ovom pitanju na pretkonferenciji nije postigao sporazum, riješeno je, da se prepusti Velikoj narodnoj skupštini, da ona o tome odluci.

Narodnoj skupštini predsjedao je potpredsjednik narodnog odbora u Novom Sadu dr. Ignjat Pavlas.

Na prijedlog Petra Konjovića skupština je jednoglasno prihvatile rezoluciju, kojom se Banat, Bačka i Baranja u granicama, koje povuče Antantina balkanska vojska, proglašuju od danas, 25. novembra 1918., na Velikoj narodnoj skupštini, na osnovu uzvišenog načela narodnog samoodređenja, odcjepljenima, kako u državopravnom tako i u političkom i privrednom pogledu od Ugarske. Zbog toga Narodna skupština postavlja Veliki narodni savjet, kojem je izvršni organ Narodna

uprava. Narodni savjet čini 50 članova, izabranih iz ove Narodne skupštine. Narodni savjet donosi potrebne uredbe i naredbe, postavlja narodnu upravu i vrši nadzor nad njom. Narodnu upravu čine ovi odsjeci: politički poslovi, unutrašnji poslovi, pravosude, prosvjeta (škola i crkva), financije, saobraćaj, privreda, prehrana i snabdijevanje, socijalne reforme, narodno zdravlje i narodna odbrana. Na čelu svakog odsjeka stoji narodni poslanik sa zamjenikom i potrebnim osobljem. Narodna uprava upravljač je označenim teritorijem na osnovu načela potpune slobode i ravnopravnosti za sve narode. Svaki građanin ima neosporno pravo, da na svom materinskom jeziku opšti sa svim vlastima. Do konačnog organizovanja naše države, Narodna uprava upravljač je, po mogućnosti prama postojećim zakonima i zakonitim naredbama. Sjedište velikog Narodnog savjeta i Narodne uprave je Novi Sad. Ako 200 članova ove Narodne skupštine, koja postavlja Narodni savjet, ma iz kojega razloga u pitanjima administracije zatraži ponovni saziv Narodne skupštine, dužan je Narodni savjet sazvati Narodnu skupštinu u roku od 14 dana.

Nakon prihvaćene rezolucije na prijedlog kandidacionog odbora izabrani su u Veliki narodni savjet: dr. Jovan Bogdanov, Petar Miloradović, dr. Dušan Bošković, dr. Ilija Ivačković, Živa Vitolić, Vojin Brkić, dr. Andrija Vasić, dr. Slavko Županski, Živko Terzin, dr. Slavko Miletić, Božidar Popović, dr. Vasa Putnik, Ilija Beleslin, dr. Svetislav Mihajlović, Kosta Šević, dr. Sava Putnik, Stojan Jakšić, Đorđe Grujić, dr. Nikola Milutinović, Stevan Mihalđić, Blaško Raić, dr. Martin Filipon, dr. Martin Matić, dr. Stipan Vojnić-Tunić, dr. Mirko Ivković, dr. Fabijan Malagurski, Aleksandar Rajčić, Vojislav Stanković, Ivan Vojnić-Tunić, dr. Ivan Abramović, dr. Jovan Petrović, Pavle Tatić, Dušan Tušanović, Bogdan Božanić, dr. Ljudevit Mičatek, Zdenko Krno, Janko Bulik, Jan Grunjik, Simon Starke, Jovan Hranilović, Georgije Vidicki, Mita Đorđević, dr. Jovan Latinčić, Mita Klicin, dr. Joca Lalošević, Petar Konjović, Stevan Maglić, dr. Vladislav Manojlović, Jovan Vujić i Dimitrije Todorović.¹³³

Na prijedlog Jaše Tomića donijela je skupština ove odluke:

»1) Molimo vladu bratske Srbije, da na kongresu mira zastupa naše interese.

2) Priključujemo se kraljevini Srbiji, koja svojim dosadašnjim radom i razvitkom vjenčava slobodu, ravnopravnost, napredak u svakom pravcu, ne samo nama nego i svima slovenskim pa i neslovenskim narodima, koji s nama zajedno žive.

3) Ovaj naš zahtjev hoće da pomogne ujedno i težnju svih Jugoslovena, jer je i naša iskrena želja, da Srpska vlada, udružena sa Narodnim vijećem u Zagrebu, učini sve, da dođe do ostvarenja jedinstvene države Srba, Hrvata i Slovenaca, pod vodstvom kralja Petra i njegove dinastije.

4) I zato, da bi ova skupština pomogla sa svoje strane ostvariti jedinstvenu državu Jugoslovena (Srba, Hrvata i Slovenaca), bira dva člana,

¹³³ Petar Pekić, *Povijest oslobođenja Vojvodine*, strana 313, 314.

koja će stajati na usluzi Srpskoj vladi: Jašu Tomića i Blašku Raiću i bira dva člana, koji će stajati na usluzi Narodnom vijeću u Zagrebu: dra Jovana Manojlovića i Vasu Stajića.«¹³⁴

Poslije prihvata ovih odluka predložio je Blaško Raić ovu nadopunu prijedloga Jaše Tomića:

»Nesrpskim i neslovenskim narodima, koji ostaju u našim granicama, obezbjeduje se svako pravo, kojim žele da kao manjina očuvaju i razvijaju svoje narodno biće. A tako isto zahtijeva ova skupština, da se onim Srbima, Bunjevcima i Šokcima, koji i dalje ostaju izvan naših granica u drugim državama, obezbijedi pravo zaštite manjine, njihov narodni opstanak i razvitak kao i pravo, da se ti Srbi od Srpske države mogu slobodno kulturno i ekonomski potpomagati i uopće se strogo držati načina uzajamnosti. Ovo naročito važi za Srbe u Budimskoj eparhiji i za Bunjevce i Šoke izvan granica naše države, koji će ostati izvan okvira srpske zemlje i kojima svima treba obezbijediti potreban dio narodno-crkvenog imetka, odnosno prihoda dosadašnje Karlovačke mitropolije.«¹³⁵

Prijedlog Blaška Raića prihvaćen je u cijelosti.

Narodna skupština nastavila je svoj rad 26. i 27. novembra. Na sjednici od 26. novembra donesen je zaključak, da je Veliki narodni savjet i zakonodavno tijelo i najviša političko-administrativna vlast na području Vojvodine. Ujedno je izabранo ovo predsjedništvo Narodnog savjeta: dr. Slavko Miletić, predsjednik, dr. Jovan Latinčić i Pavle Tatić, potpredsjednici, Mita Đorđević i dr. Ilija Ivačković, tajnici.

Na sjednici Narodne skupštine od 27. novembra delegati skupštine Jaše Tomić i Blaško Raić podnijeli su izvještaj o svom putu u Beograd, gdje su se sastali sa članovima Srpske vlade. Prama tome izvještaju, Srpska je vlada prihvatile zaključak Narodne skupštine o ujedinjenju Vojvodine sa Srbijom.

Veliki narodni savjet vršio je svoje funkcije sve do obrazovanja prve zajedničke vlade u Beogradu 20. decembra 1918.

I tako je Vojvodina ušla u zajedničku državu direktnim ujedinjenjem sa Srbijom. Time je ostvarena misao, koja je u duši Srba Vojvodana bila trajno živa, ali kojoj tuđinska vlast nije dala mogućnosti da se manifestuje i da bude u život provedena.

ODLUKA CRNE GORE O UJEDINJENJU

Pitanje ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom nije se rodilo istom za vrijeme Prvog svjetskog rata. I u Srbiji i u Crnoj Gori postojala je u narodu želja i volja za ujedinjenjem ovih dviju država još u XIX. vijeku. Samo od volje do ostvarenja bio je dalek put. Sve do balkanskih ratova nije bilo ni moguće provesti ujedinjenje Crne Gore i Srbije. Do god.

¹³⁴ *Isto*, strana 311.

¹³⁵ *Isto*, strana 313.

1912. nije postojala zajednička granica između Crne Gore i Srbije. Djelio ih je Novopazarski Sandžak, u kome je do g. 1878. bila državna i vojna vlast u rukama Turaka, a od ove godine nakon berlinskog konгресa vojna vlast prešla je bila u ruke Austrijanaca.

Za vrijeme balkanskih ratova borile su se zajedno crnogorska i srpska vojska. Rezultat te borbe bio je među ostalim i taj, da je došlo do zajedničke srpsko-crnogorske granice. A kada je Austro-Ugarska monarhija koncem jula 1914. vojnički napala Srbiju, Crna Gora 5. augusta 1914. navijestila rat Austro-Ugarskoj.

Ofenziva austro-ugarske vojske svršila je u god. 1914. sa njezinim punim porazom. Međutim je u jesen g. 1915. nakon velike njemačko-austrijsko-bugarske ofenzive došlo do vojničkog sloma Srbije i Crne Gore. I jedna i druga bile su od neprijatelja okupirane. Vlade obiju država morale su izbjegići iz zemlje. Izbjeglička vlada Srbije smjestila se na Krfu, a izbjeglička vlada Crne Gore u Neillyu kraj Pariza. Prvu vladu Crne Gore u izbjeglištvu obrazovao je Andrija Radović, koji je već i prije toga bio predsjednik vlade u Crnoj Gori. Vlada Andrije Radovića pokreće u jesen 1916. pitanje ujedinjenja Crne Gore sa Srbijom. Kako se s ovom akcijom nije složio crnogorski kralj Nikola, došlo je do ostavke Radovićeve vlade.

Početkom god. 1917. osniva se u Parizu crnogorski odbor za narodno ujedinjenje, u koji su ušli kao predsjednik Andrija Radović, a kao članovi Janko Spasojević, Miloš Ivanović, Danilo Gatalo, Luka Pišteljić i Jovan Đurašković.

Crnogorski odbor za narodno ujedinjenje izdao je 27. marta 1917. proglaš, u kojem se među ostalim kaže, da je od dolaska srpskog naroda na Balkansko poluostrvo, onaj njegov dio, koji se nastanio u predjelima Crne Gore, igrao važnu ulogu u cijeloj historiji Srba. Tu se razvila i napredna srpska država Zeta, koja je i u sjajnom dobu Srpstva, po ulasku u veliku staru srpsku državu, kao njen sastavni dio, imala ugledno mjesto među srpskim oblastima.

Poslije propasti srpskog carstva u neprekidnoj borbi sa osvajačima, ovaj dio srpskog naroda, predano čuvajući narodne svetinje i amanet, i u najtežim danima nikad nije napuštao misao o oslobođenju cijelog našeg plemena i o povratku stare srpske slave i veličine.

Stvaranjem pak nove srpske države Srbije, živi plamen slobode obuhvatio je srpsko pleme i od tog doba obadvije srpske države, Srbija i Crna Gora, rame uz rame, vodile su borbu za oslobođenje svoje porobljene braće ...

Ostvarenje te misli, osvitak tog dana blizu je. Zahvaljujući našim moćnim i hrabrim saveznicima i nepobjedivoj srpskoj vojsci, čija se zastava danas na Bitolju ponosno vije, nade na oslobođenje i ujedinjenje nikad nisu bile veće.

Na dan tog oslobođenja Srbija i Crna Gora postižu cilj, za koji su se vjekovima borile i treba da stupe u jednu državnu cjelinu, kojoj se imaju, pored ostalih srpskih pokrajina, pridružiti prema zajedničkim težnjama i željama hrvatske i slovenačke zemlje.

Takva narodna država dat će najbolju garanciju za svoje demokratisko uređenje, slobodu i ravnopravnost. Na taj način bit će zadovoljeno načelo narodnosti, ta najčovječnija i najpravilnija osnova za stvaranje država. Samo takva zajednica moći će da očuva svoju samostalnost i da po svom geografskom položaju bude brana germanskom prodiranju na Istok, važan faktor evropske ravnoteže, elemenat reda i uslov trajnog mira na Balkanu. Tako će se izbjegći novi sukobi, omogućiti će se prema savremenim potrebama slobodan i pravilan ekonomski i kulturni razvitak toga naroda, bitni uslov za njegov opstanak i napredak, ostvarljiv samo u jednoj većoj zajednici.

Stvaranjem samo ovakve države već jednom će se ispuniti ideali našeg naroda. Jedino tako naši će moćni saveznici postići plemeniti cilj, koji su sebi postavili, ukoliko se našeg plemena tiče i na vječita ga vremena obavezati.

Ponovno cijepanje jednog istog naroda poslije ovog oslobođilačkog rata u više državica, i ako su one prije postojale, bilo bi jedino u interesu njegovih zakletih neprijatelja, neosporno štetno po njegove životne interese, stalani povod za stvaranje međusobnog trivenja i spoljnih intrig i izvor budućih potresa.

Crna Gora, koja je, srazmjerno svojoj snazi, najviše žrtava podnijela na oltar narodnog ujedinjenja, i koja bi na prvi pogled imala izvjesno pravo na dalji samostalni život, ne smije da bude lišena bitne blagodati, koju joj pruža ulazak u jaču narodnu zajednicu. Ona je jedino i imala razloga da postoji i uživala je, iako mala, toliko uvaženja i bila od Rusije moćno podržavana samo zato, što je težila narodnom ujedinjenju.

Odvajati Crnogorca od jednokrvne braće, s kojom ga vežu muke i patnje, sjajne tradicije i sveti amaneti, značilo bi pogaziti njegove ideale, ne ispuniti snove nestalih pokoljenja i izvršiti nečuvenu kaznu nad najvećim mučenikom mučeničkog plemena ...

Poslije pak ovog rata za oslobođenje, s pogledom na dobro, volju i životne interese naroda, kojima treba da se podčine svi drugi obziri, ne bi moglo biti ni govora ni o čemu drugome, osim o potpunom ujedinjenju Crne Gore sa Srbijom u jednoj jedinoj narodnoj državi. Ali vjekovni pak naš ideal bit će potpuno ostvaren tek oslobođenjem i ujedinjenjem cjelokupnog našeg naroda. To zahtijeva pravda i vrijeme, u kojem živimo. To je živa i zdrava misao, kojom je opijen cijeli narod i za koju je podnio, i gotov je podnijeti najveće žrtve.

Potoci prolivene krvi i stotinе hiljada grobova svjedoče o neodoljivom poletu jednog naroda ka svome idealu. Ovi sveti spomenici slavnih pokojnika opominju nas, da žrtve njihovih života ne smiju biti uzaludne. Živi imaju najsvetiju dužnost, da ovoga puta ostvare narodni ideal.

Rukovodeći se željama cjelokupnog našeg naroda i njegovim neizmjernim žrtvama u prošlosti i sadašnjosti, i tvrdo vjerujući u konačnu pobjedu saveznika, a s pogledom na uzvišeni cilj, koji su oni sebi postavili, vodeći ovaj strašni rat – Crnogorski odbor za narodno ujedinjenje, svijestan, da je rad zvaničnih predstavnika Crne Gore uperen protiv zavjetnih idea te zemlje i ubijeden, da izražava želje i vjekovne te-

žnje naroda u Crnoj Gori – dosljedno motivima i razlozima ostavke vlade g. Radovića – traži, da se Crna Gora ujedini sa Srbijom i ostatim srpskim, hrvatskim i slovenačkim zemljama u jednu nezavisnu državu.¹³⁶

U Krfskoj deklaraciji od 20. jula spominje se i Crna Gora u stavci, u kojoj se kaže: »Naš narod postavlja kao jednu nerazdvojnu cjelinu problem svog oslobođenja od Austro-Ugarske i njegova ujedinjenja sa Srbijom i Crnom Gorom.«

Crnogorski odbor za ujedinjenje povodom donošenja Krfske deklaracije, izdaje 11. augusta 1917. deklaraciju, u kojoj se kaže, da Crnogorski odbor za narodno ujedinjenje, svijestan svojih nacionalnih dužnosti i onih amaneta historijske Crne Gore, koji su oličeni u njegovoj neprekidnoj borbi za narodno oslobođenje i ujedinjenje – nalazeći, da Crna Gora ovim ratom završuje svoju ulogu kao zasebna srpska država i da joj kao takvoj dosljedno svemu, predstoji samo ulazak u kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, prihvata u cjelini deklaraciju predsjednika Srpske vlade Nikole Pašića i predsjednika Jugoslovenskog odbora dr. Ante Trumbića, ovlašćeno donesenu po jednodušnom sporazumu 20. jula 1917. na Krfu.

Potpuno solidaran sa Krfskom deklaracijom, a uvjeren, da izražava želje srpskog naroda u Crnoj Gori, Crnogorski odbor za narodno ujedinjenje produžit će rad na ujedinjenju Srba, Hrvata i Slovenaca.¹³⁷

Tečajem mjeseca oktobra 1918. oslobođena je i Crna Gora od neprijateljske okupacije. Po primjeru osnivanja narodnih vijeća na teritoriju bivše Austro-Ugarske, osnovano je i na Cetinju Narodno vijeće za Crnu Goru. U ovo su Narodno vijeće ušli: Gavrilo Dožić, Spasoje Piletić, Ljubo Glomazić, dr. Neško Radović, Aleksa Matanović i Milan Atanasijević. Ovo Narodno vijeće izdalo je proglašenje crnogorskom narodu, u kome među ostalim kaže, da će Narodno vijeće imati kao svoj najglavniji zadatok ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom.

U isto vrijeme, kada je na Cetinju osnovano Narodno vijeće, predstavnici triju okruga Crne Gore: pećkog, dakovičkog i bjelopoljskog, sazvali su u Andrijevici zbor, sa koga je izdan proglašenje narodu, kojim se pozivlje, da »bez ikakvog odugovlačenja izglaša ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom.«

Ujedno je u Andrijevici obrazovan »Privremeni centralni odbor za ujedinjenje«. Ovaj odbor poveo je akciju, da se sazove u Podgorici skupština, na kojoj ima da se doneše odluka o ujedinjenju Crne Gore sa Srbijom.

Privremeni centralni odbor izabrao je izvršni centralni odbor, u koji su ušli: Janko Spasojević, Svetozar Tomić, Petar Kosović i Milosav Raičević. Ovaj odbor donio je Pravilnik o načinu izbora u Narodnu skupštinu. Po ovom Pravilniku izbori su imali da se vrše na ovaj način: Svaka kapetanija bira po 10 povjerenika, svaki rez po 15 povjerenika, gradske

¹³⁶ Šišić, *Dokumenti*, strana 88, 89, 90, 91.

¹³⁷ Isto, strana 100.

ozima ostavke
rbijom i osta-
dnu nezavisnu

Gora u stavci,
ivojnu cjelinu
ujedinjenja sa

rske deklara-
da Crnogorski
nih dužnosti i
egovoj nepre-
zeći, da Crna
a država i da
u kraljevinu
predsjednika
g odbora dr.
zumu 20. jula

, da izražava
narodno uje-
Slovenaca.¹³⁷
ora od nepri-
ća na terito-
dno vijeće za
Spasoje Pile-
i Milan Ata-
kom narodu,
ao svoj naj-

vijeće, pred-
jelopolskog,
du, kojim se
e Crne Gore

ini odbor za
u Podgorici
Crne Gore
bor, u koji su
dosav Raiče-
rođnu skup-
način: Svaka
ika, gradske

općine ispod 5000 stanovnika po 5 povjerenika, a iznad 5000 stanovnika po 10 povjerenika. Izbor povjerenika ima se održati 19. novembra na javnim zborovima. Tako izabrani povjerenici imadu da se 21. novembra sastanu u okružnim mjestima i tu na zajedničkim sjednicama između sebe izaberu poslanike za cio okrug.

Na ovaj način izabran je ukupno 176 narodnih poslanika, koji su se sastali na zasjedanje u Podgorici na dan 24. novembra 1918. u zgradи monopola duhana.

Narodnu skupštinu otvorio je najstariji po godinama poslanik pop Nikola Simović-Sekulović. Zatim je za predsjednika skupštine izabran Savo Cerović. Skupština je izabrala odbor od 12 članova sa zadatkom, da izradi nacrt odluke za ujedinjenje.

Medu narodnim poslanicima nije bilo razlike u mišljenju, da Crna Gora treba da se ujedini sa Srbijom i sa ostalim jugoslovenskim krajevima bivše Austro-Ugarske monarhije. Postojala je samo razlika u mišljenju, na koji način da se ovo provede. Jedan dio poslanika zastupao je mišljenje, da se prije svega ponovno uspostavi Crna Gora kao samostalna država i kao takva da stupi u pregovore sa Srpskom vladom o načinu, na koji se imade riješiti pitanje ujedinjenja. Druga je grupa poslanika smatrala, da je obzirom na međunarodnu situaciju i obzirom na prodiranje talijanske vojske na jugoslovenski nacionalni teritorij i preko granica, predviđenih Londonskim ugovorom, potrebno, da se hitno i bez odlaganja provede ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom i novo stvorenom državom Slovenaca, Hrvata i Srba.

Velika većina narodnih poslanika bila je ovog drugog mišljenja.

Odbor dvanaestorice izradio je nacrt odluke o ujedinjenju, koji je predložen skupštini. Na sjednici, održanoj 26. novembra 1918. skupština je jednoglasno prihvatile od odbora sastavljenu odluku.

U ovoj se odluci kaže, da na osnovu načela samoodređenja naroda, koje je prihvatio i proklamovao kao uslov budućeg svjetskog mira apostol čovječanstva predsjednik Sjedinjenih Sjeveroameričkih Država Wilson, a usvojile ga naše velike saveznice i prijateljice Engleska, Francuska i Italija – Velika narodna skupština srpskog naroda u Crnoj Gori, izabrana slobodnom voljom narodnom i okupljena u Podgorici 26. novembra t. g., da se u pitanju svoje zemlje opredijeli, izjavljuje, da je srpski narod u Crnoj Gori jedne krvi, jednoga jezika i jednih težnji, jedne vjere i običaja sa narodom, koji živi u Srbiji i drugim srpskim krajevima; zajednička im je slavna prošlost, kojom se oduševljavaju; zajednički ideali, zajednički narodni junaci, zajednička patnja, zajedničko sve, što jedan narod čini narodom.

Kad je u Srednjem vijeku formirana srpska država pod dinastijom slavnih Nemanjića, odmah u početku njenog stvaranja srpski narod, u granicama današnje Crne Gore, ušao je u njen sastav i za sve vrijeme njenog trajanja (oko 200 godina) igrao u njoj važnu ulogu.

Pred najezdom turskom pala je ta naša država i srpski narod dopao ropstva. Za vrijeme robovanja činjeni su očajni pokušaji u narodu, da se ropstva oslobođi i dizani su radi toga više puta narodni ustanci, koji

su u krvi ugušivani. U tome je srpski narod u Crnoj Gori prednjačio i uspio, da u ovim krševima zasnuje gniaze do slobode i oslobođi se turskog ropstva. I od tada njegove težnje i njegovi ideali bili su oslobođenje i ujedinjenje cijelog srpskog plemena. To je bio njegov vjekovni san.

Početkom XIX. vijeka ustaju Srbi u Srbiji pod viteškim Karađordjem, oslobođaju se turskog jarma i udaraju temelj današnjoj Srbiji. Od tada Srbi iz Srbije i Srbi iz Crne Gore rade uvijek zajednički na zajedničkom idealu: oslobođenju i ujedinjenju srpskog naroda. Vodeni su radi toga idealu oslobođilački ratovi, proliveno je more srpske krvи uvijek zajednički. Ali uspjeh je svakad bio mali. Turska je još uvijek bila toliko moćna, da sama osuđeti naše oslobođenje i ujedinjenje, a uz to je u tom poslu imala iskrenog pomagača vjekovnog neprijatelja našeg naroda podmuklu Austro-Ugarsku, koja je svagda gledala u našem uspjehu svoj neuspjeh, u našoj sreći svoju nesreću, u našem jedinstvu svoj raspad.

Na Berlinskom kongresu, poslije krvavog rata, koji su vodile Srbija i Crna Gora, pomagane bratskom Rusijom, za oslobođenje i ujedinjenje svojih suplemenika, Austro-Ugarska je uspjela, da im osuđeti i oduzme sve plodove te borbe, i prigrabi sebi dvije klasične srpske oblasti Bosnu i Hercegovinu, u kojima je pukla prva puška za oslobođenje, i da između Srbije i Crne Gore u Novopazarskom Sandžaku, naseljenom kompaktnom masom srpskog življa, ostane i dalje turska vlast a uz nju austrijski garnizoni, te da Austrija i Turska zajednički čuvaju, da se Srbija i Crna Gora ne ujedine, te da i pokušaj za to onemoguće.

Balkanski rat imao je također cilj oslobođenje i ujedinjenje Srpskog. Srbija i Crna Gora kao dvije sestre ušle su zajednički u rat, prolile dosta krvi i postigle znatne rezultate: veliki dio našeg naroda bio je oslobođen turske vlasti i prisajedinjen Srbiji i Crnoj Gori. Nestalo je tada i onog pojasa, koji ih je dotle razdvajao, i narod je živo nastojao, da ostvari svoju zavjetnu misao: ujedinjenje. Ali tome su stali na put dinastički interesi i naš vjekovni neprijatelj Austro-Ugarska, koja je bila riješena, da čak i mačem spriječi naše ujedinjenje. S toga nas je napala i time izazvala svjetski rat, uvezvi kao izgovor za taj rat ubijstvo austro-ugarskog prestolonasljednika u Sarajevu. Cio naš narod zna, da bi nas Austro-Ugarska napala i da nije bilo tog ubijstva i da se ona za taj napad još prije tog ubijstva žurno spremala.

Ekonomski interesi Crne Gore nerazdvojeno su vezani za Srbiju i ostale srpske krajeve. Odvojena od njih, a pritome po samoj prirodi zemljista najsirošniji kraj, možda u cijelom svijetu, ona ne bi imala nikakvih uslova za samostalni život, ona bi unaprijed bila osuđena na smrt. Nama je dobro poznato, kako je i do ropstva austro-ugarskog bilo teško živjeti u Crnoj Gori i da je veliki dio naše radne snage bio prinuđen, da odlazi u Ameriku, da u teškim radovima tamo zaraduje nasušni hljeb i šalje svojima na domu. Poslije ovoga rata, u kome je neprijatelj opljačkao i oduzeo sve našem narodu do gole duše, ostavio ga bez igdje ičega, opstanak Crne Gore kao zasebne države postao je još više nemoguć.

prednjačio i
li se turskog
slobodenje i
ovni san.

arađordem,
iji. Od tada
ajedničkom
u radi toga
rijek zajed-
bila toliko
to je u tom
šeg naroda
em uspjehu
instvu svoj

dile Srbija
ujedinjenje
i oduzme
lasti Bosnu
da između
mpaktnom
rijski gar-
ija i Crna

je Srpska.
olile dosta
osloboden
ada i onog
da ostvari
dinastički
a riješena,
ala i time
stro-ugars-
da bi nas
na za taj

ju i ostale
zemljišta
nikakvih
art. Nama
ko živjeti
da odlazi
eb i šalje
opljačkao
je ičega,
oguć.

Dakle i ekonomski interes srpskog naroda u Crnoj Gori imperativno traži ujedinjenje sa braćom u Srbiji i ostalim našim krajevima.

Politički interesi također iziskuju ujedinjenje. Pored velike ujedinjene Jugoslavije kakav bi bijedan politički značaj imala malena, slaba, sirotna Crna Gora, mislimo da nije potrebno naročito isticati.

Dakle svi navedeni razlozi rječito govore, da je jedini spas našeg naroda u ujedinjenju. Ujedinjenje ili smrt danas je opšti poklič, koji odjekuje širom naše zemlje. Ujedinjenje traži cijelokupni srpski narod u Crnoj Gori. To ujedinjenje ne želi i ne će jedino dosadašnja crnogorska dinastija. Ona smatra, da je to ujedinjenje protivno njenim interesima, a oni su joj uvjek bili preći od interesa cijelog našeg naroda. Pokušavalo se, da se i ona skloni, da u ovom velikom pitanju narodne budućnosti izade na susret želji svoga naroda, predočivano joj je, da bi joj tu žrtvu narod obilato nagradio, ali to nije pomoglo! Sadašnji predstavnik te dinastije kralj Nikola najizrazitiji je tip krutog apsolutizma. Za sve vrijeme njegove duge vladavine za njega, kao i za Luja XIV., važila je dogma, od koje nikad odstupio nije, izražena u poznatoj rečenici: »l'état - c'est moi! - država sam ja!«

I kapitulacija Crne Gore, kojom je bačena ljaga na vjekovima slavom ovjenčano crnogorsko oružje, djelo je njegovo. Predao je svoj narod u ropstvo protiv njegove volje, gore i sramnije, nego što je bilo tursko. I sve učinio, da osim njega, niko ne umakne tome ropstvu. Ne znajući, tko će biti pobjedilac u ovom velikom ratu, ostavio je u ropstvu jednog svog sina, da pomoći njega održava veze sa centralnim silama i time se osigura u slučaju njihove pobjede, a sam pobjegao, napravio se mučenik, koga je - kako je to sam izrično govorio - cij narod napustio, izdao i predao ga neprijatelju, a on jedini vjeran saveznicima uspio da izbjegne! To bi mu valjalo u slučaju pobjede naših saveznika nad centralnim silama. Međutim u nas je dobro poznato, da on ovaj rat nikad nije ni vodio iskreno, o čemu postoji dovoljno dokaza.

Kad je poslije okupacije kod Crnogoraca u zemlji i van nje nastavljen pokret za oslobođenje i ujedinjenje, austro-ugarske su vlasti odlučno ustale protiv toga, javno su agitovale za kralja Nikolu, širile i rasprostirale listove, koji su o njegovom trošku izlazili u Francuskoj i Svajcarskoj, dakle svim sredstvima radile su za separatizam Crne Gore i interesu kralja Nikole.

Dok su Crnogorci patili i stradali u najstrašnjem ropstvu, za koje historija zna, dok su mučeni, ubijani, vješani i sramoćeni na sve moguće načine, kakve je jedna perfidna i pokvarena država mogla da izmisli, dotle je kralj ugodno živio u Parizu. On nikad ništa nije učinio, da našem mučeničkom narodu olakša sudbinu. On nikad nije u javnosti podizao glas i protestovao protiv nečovječnog postupanja i istrebljenja, koje je Austro-Ugarska vršila u našoj zemlji. On se očevidno čuvao, da se ne bi zamjerio svojoj prijateljici Austro-Ugarskoj, da time ne bi što lično izgubio, dok o narodu nije ni mislio ni vodio računa.

Na osnovu svega izloženog srpska Velika narodna skupština u Crnoj Gori kao vjeran tumač želja i volje cijelokupnog srpskog naroda u njoj,

vjerna historijskim predanjima i zavjetima svojih predaka, koji su se za njih vjekovima herojski borili, jednoglasno i poimeničnim glasanjem odlučuje:

- 1) Da se kralj Nikola I. Petrović Njegoš i njegova dinastija zbaci sa crnogorskog prijestolja.
- 2) Da se Crna Gora sa bratskom Srbijom ujedini u jednu jedinu državu pod dinastijom Karadorđevića, te tako ujedinjena stupi u zajedničku otadžbinu našeg troplemenog naroda Srba, Hrvata i Slovenaca.
- 3) Da se izabere Izvršni narodni odbor od 5 lica, koji će rukovoditi poslovima, dok se ujedinjenje Srbije i Crne Gore ne privede kraju, i
- 4) Da se o ovoj skupštinskoj odluci izvijeste: bivši kralj Crne Gore Nikola I. Petrović, vlada kraljevine Srbije, prijateljske Sporazumne sile i sve neutralne države.¹³⁸

Poslije prihvaćene odluke o ujedinjenju izabran je na skupštini odbor petorice narodnih poslanika, kojima je stavljen u dužnost, da rukovode sa državnim poslovima do momenta, kada se izvrši potpuno ujedinjenje Crne Gore sa Srbijom. U ovaj su odbor ušli: Vojvoda Stevo Vukotić, Marko Daković, Spasoje Piletić, Lazar Damjanović i Risto Jojić.

Konačno je na skupštini izabrana delegacija od 12 članova, kojoj je stavljen u dužnost, da ode u Beograd i da Srpsku vladu obavijesti o zaključcima, donesenim na Velikoj narodnoj skupštini u Podgorici 26. novembra 1918.

Ova je delegacija na čelu sa mitropolitom Dožićem otputovala u Beograd i tu se sastala sa članovima Srpske vlade i predala odluku Narodne skupštine u Podgorici.

I tako se Crna Gora ujedinila sa Srbijom i, ovako sa Srbijom ujedinjena, ušla u zajedničku državu Srba, Hrvata i Slovenaca.

PROGLAŠENJE U JEDINJENJA 1. DECEMBRA 1918.

Delegacija Narodnog vijeća, izabrana na sjednici Središnjeg odbora od 24. novembra 1918., kojoj je bilo povjereno, da u sporazumu sa vladom kraljevine Srbije i predstavnicima svih stranaka u Srbiji proveđe organizaciju zajedničke države – krenula je iz Zagreba u Beograd 27. novembra prije podne. Članovi delegacije prenoćili su u Zemunu, a sutradan, 28. novembra, prije podne prešli su lađom u Beograd.

Na savskom pristaništu u Beogradu dočekala je delegaciju masa Beograđana. U ime grada Beograda pozdravio je delegate predsjednik opštine Marjanović. On je u svom govoru rekao, da su izmučenoj Srbiji i iskrvavljenom Beogradu svršali novi srećni dani. Ali danas zaboravljaju se sva zla i sve patnje, jer ono, što se događa u ovom momentu, prelazi sve nade i sve snove naroda. U jednu državnu zajednicu ulazi cijeli naš narod istoga jezika i iste krvi. U ime grada Beograda toplo

¹³⁸ *Isto*, strana 258, 259, 260, 261.

pozdravljen
Mostar,
čima,
misao,

Na godišnju
Narodnu
grad Beograd
stradanju
koje smo
grad kaže
da stvorimo
vensku
slobodu.

Po dolasku
sa predstavnicima
riješiti državu
na i druga

Odlučujući
strana de
Stojan P
rodnog v

Odbor
njenja. I
svoje stra
gacijom
moguće
u tom m

Kako
potrebno
se akt uj
vijeća up
Narodno
Slovenac
adresu o
ujedinjenju

O ovu
legaciju
povjereno

Odbor
članovi S
prije po
zajednički
odgovor
gog akta
čani akt

pozdravlja bratske gradove Zagreb, Ljubljani, Rijeku, Split, Sarajevo, Mostar, Novi Sad, Pančevo i sve ostale naše gradove. Završuje sa riječima, da u gradu Beogradu od danas ne može vladati ni jedna druga misao, do li misao jugoslovenskog bratstva i jedinstva.

Na govor predsjednika grada Beograda odgovorio je potpredsjednik Narodnog vijeća dr. Ante Pavelić. U svom govoru pozdravio je slobodni grad Beograd i dalje rekao: »Kao što mi razumijemo sve vaše patnje i stradanja, tako treba da i vi razumijete i nas i sve naše muke i nevolje, koje smo kroz vjekove trpjeli pod tudinskom vlašću. Došli smo u Beograd kao predstavnici nove slobodne države Slovenaca, Hrvata i Srba, da stvorimo sa predstavnicima Srbije i Crne Gore zajedničku jugoslovensku državu, u kojoj će svakom plemenu biti zajamčena jednakost i sloboda.«¹³⁹

Po dolasku u Beograd stupili su delegati Narodnog vijeća u pregovore sa predstavnicima Srpske vlade i srpskih političkih stranaka. Trebalo je riješiti dva pitanja: prvo, na koji se način ima proglašiti akt ujedinjenja i drugo, kako se ima obrazovati prva zajednička jugoslovenska vlada.

Odlučeno je da se izabere odbor od šest lica, u koji će odbor svaka strana delegirati trojicu. U odbor šestorice ušli su sa strane Srpske vlade Stojan Protić, Ljuba Jovanović i dr. Momčilo Ninčić, a sa strane Narodnog vijeća dr. Ante Pavelić, Svetozar Pribićević i dr. Josip Smislaka.

Odbor šestorice raspravio je pitanje, kako treba proglašiti akt ujedinjenja. Bilo bi najpravilnije rješenje, da Srpska narodna skupština sa svoje strane izabere delegaciju, koja će u zajedničkoj sjednici sa delegacijom Narodnog vijeća proglašiti akt ujedinjenja. No ovo nije bilo moguće provesti, jer se velik dio poslanika Srpske narodne skupštine u tom momentu nalazio izvan zemlje.

Kako se osjećalo, da akt ujedinjenja nije moguće odlagati i da je potrebno da se ovaj što hitnije provede, odbor šestorice složio se, da se akt ujedinjenja imade proglašiti na ovaj način: delegacija Narodnog vijeća uputit će adresu regentu Aleksandru, kojom saopćava zaključak Narodnog vijeća, kojim je proglašeno ujedinjenje novo stvorene države Slovenaca, Hrvata i Srba sa državama Srbijom i Crnom Gorom. Na ovu adresu odgovorit će regent Aleksandar i u svom govoru proglašit će ujedinjenje Srbije sa državom Slovenaca, Hrvata i Srba.

O ovom sporazumu obavijestili su Pribićević, Pavelić i Smislaka delegaciju Narodnog vijeća. Ova je izabrala odbor od pet lica, kojem je povjerenio, da sastavi adresu, koja će se uputiti regentu Aleksandru.

Odbor je sastavio adresu. Odgovor regentov na adresu sastavili su članovi Srpske vlade Protić, Jovanović i Ninčić. Ovi su se 1. decembra prije podne sastali sa odborom petorice delegata Narodnog vijeća na zajedničku sjednicu, na kojoj je pročitana adresa Narodnog vijeća, odgovor regentov na adresu i izvršena konačna stilizacija jednog i drugog akta. Ujedno je dogovoren, da će u 8 sati na večer biti izvršen svečani akt proglašenja ujedinjenja.

¹³⁹ Glas SHS, broj 259 od 30. novembra 1918.

U 8 sati navečer došla je delegacija Narodnog vijeća u Krsmanovićevu kuću na Terazijama, gdje je privremeno stanovao regent Aleksandar. Ovaj je dočekao delegaciju u prisutnosti članova Srpske vlade Stojana Protića, Ljube Jovanovića i dra Momčila Ninića, pa vojvode srpske vojske Živojina Mišića.

U ime delegacije Narodnog vijeća pročitao je potpredsjednik Vijeća dr. Ante Pavelić ovu adresu:

»Osjećamo se sretnima, što u ime Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba možemo da pozdravimo vaše kraljevsko visočanstvo u prijestolnici oslobođene Srbije kao vrhovnoga komandanta pobjedonosne narodne vojske, koja je u zajedničkoj borbi sa vojskama moćnih saveznika stvorila uvjete za izvršenje velikoga djela našega narodnog ujedinjenja. Slovenci, Hrvati i Srbi, koji su na teritoriju bivše Austro-Ugarske monarhije izveli prevrat i privremeno konstituirali nezavisnu narodnu državu, prožeti idejom narodnog jedinstva i oslanjajući se na veliko načelo demokracije, koje traži, da svaki narod ima sam da odluči o svojoj sudbini – izjavili su već u objavi Narodnog vijeća od 19. oktobra, da žele, i hoće, da se ujedine sa Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu narodnu državu Srba, Hrvata i Slovenaca, koja bi obuhvatala sav neprekinuti etnografski teritorij Južnih Slovaca. Da se ova misao provede u djelu, zaključilo je Narodno vijeće u svojoj sjednici od 24. novembra, da proglašava ujedinjenje države Slovenaca, Hrvata i Srba sa Srbijom i Crnom Gorom u jedinstvenu državu i izabralo je svoje odaslanstvo, koje stupa pred vaše kraljevsko visočanstvo, da vam ovaj zaključak Narodnog vijeća zvanično i u svečanoj formi saopći.

Zaključak je Narodnog vijeća, da vladarsku vlast na čitavom teritoriju sada jedinstvene države Srba, Hrvata i Slovenaca vrši njegovo veličanstvo kralj Petar, odnosno u njegovo zamjeni kao regent vaše kraljevsko visočanstvo, a ujedno bi se, u sporazumu sa vladom vašega kraljevskog visočanstva i predstavnicima svih narodnih stranaka u Srbiji i Crnoj Gori, imala da obrazuje jedinstvena parlamentarna vlada na području Jugoslovenske države uz jedinstveno narodno predstavništvo.

Zelja bi Narodnoga vijeća bila, da se s obzirom na provizorno stanje ovo privremeno narodno predstavništvo obrazuje sporazumom između Narodnoga vijeća i predstavnika naroda kraljevine Srbije i da se ustavni odgovornost državne vlade prema modernim parlamentarnim načelima ovom narodnom predstavništvu, koje bi trebalo da ostane na okupu sve do konstituante, te da princip ustavnosti i parlamentarne odgovornosti vlade dode do potpunoga izražaja. Iz istoga razloga ostali bi na snazi pod kontrolom državne vlade dosadanji autonomni administrativni organi, koji će za svoje uredovanje biti odgovorni i autonomnim predstavništvima.

U ovo prelazno doba trebalo bi po našem mišljenju stvoriti preduvjete za konačnu organizaciju naše jedinstvene države. Naša državna vlada trebalo bi u tu svrhu posebice da pripravi konstituantu, koja bi prema iznesenom prijedlogu Narodnog vijeća bila izabrana na temelju općeg,

jednakog, izravnog i proporcionalnog prava glasa, a sastala bi se najkasnije šest mjeseci poslije sklopljenog mira.

U ovom historijskom času, kad stupamo pred vaše kraljevsko visočanstvo, kao predstavnici naroda sa cijelog teritorija Južnih Slovena u bivšoj Austro-Ugarskoj monarhiji, duboko smo ožalošćeni, što moramo konstatovati, da su veliki i dragocjeni dijelovi našeg narodnog područja okupirani od četa kraljevine Italije, koja je doduše saveznica sa silama Sporazuma i s kojom želimo živjeti u dobrim prijateljskim odnosima, ali nismo pripravni priznati opravdanost bilo kakvih ugovora, pa ni Londonskoga, po kojem bismo uz povredu nacionalnoga načela i principa samoodređenja bili prisiljeni, da dio našega naroda odstupimo u sastav tuđe države. Posebno upozoravamo vaše kraljevsko visočanstvo, da talijanska okupaciona uprava prelazi granice i ovlasti, određene i samim uvjetima primirja; sklopljenog sa glavnim zapovjedništvom bivše austro-ugarske vojske, poslije nego što se taj teritorij proglašio nezavisnim i integralnim dijelom države SHS, o čemu ćemo vladiti vašeg kraljevskog visočanstva podnijeti potrebite dokaze. Ipak, punim uvjerenjem dajemo izraza svojoj nadi, da će se vaše kraljevsko visočanstvo zajedno sa cijelim našim narodom zauzeti, da se definitivne granice naše države označe tako, da budu u skladu sa etnografskim našim granicama, a primjenom načela narodnoga samoodređenja, proklamiranog od predsjednika Američkih Država Wilsona i od svih sila Sporazuma.¹⁴⁰

Na ovu adresu odgovorio je regent Aleksandar:

»Gospodo odaslanici!

Vaš dolazak u ime Narodnog vijeća Slovenaca, Hrvata i Srba, dostoјnog predstavnika široke naše narodne misli, vaše saopćenje njegove misli i vaše saopćenje njegove historijske odluke od 24. novembra, kojom se proglašava državno ujedinjenje svega naroda i sve naše mile, namučene, ali slavne otadžbine, ispunilo me dubokom radošću.

Primajući to saopćenje, uvjeren sam, da ovim činom ispunjavam svoju vladalačku dužnost, jer njim samo privodim konačno u djelo ono, što su najbolji sinovi naše krvi, sve tri vjere, sva tri imena, s obje strane Dunava, Save i Drine, počeli pripremati još za vlade blažene uspomene moga djeda kneza Aleksandra I. i kneza Mihajla, ono, što odgovara željama i pogledima moga naroda, te u ime njegova veličanstva kralja Petra I. proglašavam ujedinjenje Srbije sa zemljama nezavisne države Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstveno kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca.

Ovaj veliki historijski čin neka bude najbolja nagrada, kako pregnuću vašem i vaših čestitih drugova u Narodnom vijeću i svih vaših suradnika, koji smjelim prevratom stresoste sa sebe tuđinski jaram, tako i visoko razvijenoj svijesti i podnesenim velikim žrtvama svih dijelova naroda, koje vijeće predstavlja. Isto tako neka današnji čin bude najljepši

¹⁴⁰ Isto, broj 261 od 3. decembra 1918.

vijenac na slavnim grobovima mojih oficira i vojnika, palih za slobodu i najdivnija kita na grudima njihovih srećnih ratnih drugova, koji sa mnom doživješe, da izvojuju pobjedu nad silnim neprijateljem, uz veliku i plemenitu pomoć naših moćnih saveznika.

Slavu zadobivenih pobjeda dijele sa mojim starim ratnicima dični vojnici jugoslovenskih jedinica u mojoj vojsci. Svi su oni k vama hitali, a vi ste ih dočekali onako, kako se samo braća dočekuju. Hvala na takvom dočeku u ime moje vojske, hvala vam na poletu, s kojim iskazuјete povjerenje kraljevini Srbiji i njenom narodu, mome uzvišenom ocu njegovom veličanstvu kralju Petru I. i meni. Ja mogu uvjeriti vas i Narodno vijeće, čiji ste punomoćnici, mogu uvjeriti svu vašu, svu moju braću slovenačku, hrvatsku i srpsku, čiju volju i misli predstavljate, da će se i ja i moja vlada, sa svim onim, što predstavlja Srbiju i njen narod, uvijek i svuda rukovoditi samo dubokom nepomučenom ljubavlju bratskoga srca prema svakom interesu, prema svim svetinjama, milim duši onih, u čije ste ime došli k meni. U smislu želja i pogleda, koje ste mi izvoljeli izložiti i koje ja i moja vlada potpuno prihvaćamo, vlada će odmah preduzeti, da se što prije ostvari sve ono, što ste iskazali, kako u pogledu prelazne periode do sastanka i kraja rada velike ustavotvorne skupštine, tako i za izbor i sastav ove. Vjeran primjeru i savjetu, kojeg imam od svog uzvišenog roditelja, ja će biti kralj samo slobodnim građanima države Srbija, Hrvata i Slovenaca, ostati uvijek vjeran velikim ustavnim, parlamentarnim i široko-demokratskim načelima, zasnovanim na općem pravu glasanja. Toga radi ja će potražiti vašu suradnju za obrazovanje vlade, koja će predstavljati cijelu ujedinjenu otadžbinu, pa će ta vlada biti u stalnoj vezi najprije sa vama, potom sa narodnim predstavništvom, s njim raditi i njemu odgovarati.

S njim i cijelim narodom ova će vlada imati kao prvi zadatak postići se, da se granice naše države podudaraju s etnografskim granicama cjelokupnog našeg naroda. Zajedno s vama imam pravo nadati se i nadam se, da će naši veliki prijatelji i saveznici pravedno procijeniti naše gledište, jer ono odgovara načelima, koja su sami proglašili i za čiju su pobjedu prolili toliko skupe svoje krvi, te sam uvjeren, da se djelo oslobođenja svijeta ne će okrnjiti predavanjem pod tuđu vlast tolike naše čestite, napredne i prosvjećene braće. Isto se tako nadam, da će ti pogledi dobiti izraza i u odlukama same vlade kraljevine Italije, jer ona imade da postanak svoga bića zahvali tim istim načelima, koja su onako sjajno tumačili perom i djelom njeni veliki sinovi prošloga stoljeća. Smijemo slobodno reći, da će u poštovanju tih načela i predanja, u osjećajima našega prijateljstva i dobrog susjedstva, talijanski narod naći više pravoga dobra i bezbjednosti, nego u ostvarenju Londonskog ugovora, potpisanih bez nas i od nas nikad nepriznatoga, a u prilikama, kad se nije predvidjela propast Austro-Ugarske, te je odonda mnogi nekadašnji obzir postao bespredmetan.

U tome i svem ostalom radu ja se nadam, da će naš narod ostati do kraja složan i moćan, da će u nov život ući vedra i ponosita čela, do stojan postignute veličine i sreće, koja ga očekuje. Ja vas, poštovana

gospodo mojoj mi

Može s
bio sa f
koji su Š
Slovenac
koja je i
roda izab
novi Srps

No ovi
redovito
stvaranje

Delega
nicu, sa
ključku Š
sebno oda
večer u sv
ujedinjen
jugoslove
stolonaslj
organizov
ničko nar
okupu sve
ostaju, uk
Prestolona
genstvo i

Ovim a
rene vlast

Sa kon
funkcija,
zumu sa Š

Sa dano
jedinstven

Aktom
čelu sporaz
što je zakl
prigodom
jeno kao re
sabora od
vijeća od

1. decem
proglašeno
vom Slov
državu.

¹⁴¹ Isto, b

¹⁴² Sišić,

slobodu
, koji sa
, uz ve-

na dični
na hitali,
Ivala na
im iska-
višenom
eriti vas
vu moju
ljate, da
njen na-
jubavlju-
a, milim
koje ste
vlada će
, kako u
otvorne
u, kojeg
nim gra-
velikim
novanim
dnju za
adžbinu,
arodnim

k posta-
anicama
se i na-
miti naše
čiju su
elo oslo-
like naše
e ti po-
jer ona
u onako
stoljeća.
u osje-
rod naći
og ugo-
ma, kad
gi neka-

stati do
ela, do-
štovana

gospodo odaslanici, molim, da moju vladarsku riječ i pozdrav odnesete
mojoj miloj braći širom naše slobodne i ujedinjene Jugoslavije.«¹⁴¹

Može se prigovoriti, da akt o stvaranju i proglašenju nove države nije bio sa formalne strane pravilno proveden. Članovi Narodnog vijeća, koji su 24. novembra 1918. donijeli zaključak o ujedinjenju države Slovenaca, Hrvata i Srba sa Srbijom i Crnom Gorom i izabrali delegaciju, koja je išla u Beograd radi proglašenja ujedinjenja – nisu bili od naroda izabrani. S druge strane u aktu ujedinjenja nisu učestvovali članovi Srpske narodne skupštine, odnosno od nje izabrana delegacija.

No ovi prigovori nisu opravdani. Kako historija pokazuje, države se redovito nisu stvarale redovnim legitimnim putevima. Tako je bilo i sa stvaranjem jugoslovenske države.

Delegacija Narodnog vijeća održala je u Beogradu 3. decembra sjednicu, sa koje je izdato saopćenje, u kojem se kaže, da je prema zaključku Središnjeg odbora Narodnog vijeća od 24. novembra 1918., posebno odaslanstvo Narodnoga vijeća dne 1. decembra 1918. u 8 sati na večer u svečanoj adresi na prestolonasljednika Aleksandra proklamiralo ujedinjenje cijelokupnog naroda Slovenaca, Hrvata i Srba u jedinstvenu jugoslovensku državu, pod vladavinom kralja Petra I., odnosno prestolonasljednika Aleksandra kao regenta. U novoj državi ima se odmah organizovati ministarstvo za sve grane javne uprave i sastaviti zajedničko narodno predstavništvo kao provizorna legislativa, koja ostaje na okupu sve do konstituante, do saziva koje i današnje zemaljske vlade ostaju, ukoliko pojedini resori ne prelaze u jedinstvenu kompetenciju. Prestolonasljednik je preuzeo u svom svečanom prestolnom govoru rezenstvo i obrazovat će jedinstvenu vladu.

Ovim aktom prestala je funkcija Narodnog vijeća kao vrhovne suverene vlasti države SHS na teritoriju bivše Austro-Ugarske.

Sa konstituiranjem ministarstva prestat će i njegova administrativna funkcija, koju će dотле voditi predsjedništvo Narodnog vijeća u sporazumu sa Srpskom vladom.

Sa danom 1. decembra tvori čitav naš narod slovensko-hrvatsko-srpski jedinstvenu državu.¹⁴²

Aktom od 1. decembra ostvareno je ono, o čemu su se na Krfu u načelu sporazumjeli članovi Srpske vlade i Jugoslovenskog odbora, ono, što je zaključeno u Zagrebu na sastanku od 3. marta 1918., ono, što je prigodom osnivanja Narodnog vijeća u Zagrebu 19. oktobra 1918. usvojeno kao narodni program, ono, što je zaključeno na sjednici Hrvatskog sabora od 29. oktobra 1918. i ono, što je odlučeno na sjednici Narodnog vijeća od 24. novembra 1918.

1. decembra 1918. velik je dan u historiji Južnih Slovaca. Toga dana proglašeno je i narodu i cijelom svijetu, da se Srbija ujedinila sa državom Slovenaca, Hrvata i Srba u jednu jedinstvenu jugoslovensku državu.

¹⁴¹ Isto, broj 261 od 3. decembra 1918.

¹⁴² Šišić, *Dokumenti*, strana 284.

KRVAVI DOGAĐAJI U ZAGREBU 5. DECEMBRA 1918.

U Zagrebu su se do Prvog svjetskog rata i za vrijeme ovog rata nalazile ove jedinice austro-ugarske vojske: 53. pješadijska pukovnija zajedničke vojske, koja je bila nastanjena u kasarni u tadašnjoj Kolodvorškoj, a današnjoj Braće Oreški ulici, 25. domobranska pješadijska pukovnija u Gornjoj Ilici, jedan artiljerijski puk i jedna vozarska četa u Gornjoj Ilici.

Nakon sloma austro-ugarske vojske nalazilo se u ovim kasarnama nekoliko hiljada vojnika, većinom rezervista. Vojna disciplina, koja je već za vrijeme rata znatno oslabila, postala je nakon svršetka rata još slabijom. Oficiri Hrvati i Srbi, od kojih su većina bili rezervni oficiri i koji su prisegli vjernost Narodnom vijeću, pokušavali su da uvedu red i disciplinu među vojnicima, ali im to nije uspijevalo. Gotovo svaki dan napuštale su grupe vojnika svoje vojne jedinice, i to jedne uz odobrenje svojih vojnih starješina, a druge bez ovakvog odobrenja.

Povjerenik Narodnog vijeća za narodnu odbranu dr. Mate Drinković poduzeo je mnoge korake, da do momenta, kada će se stvoriti zajednička vojska za cijelu državu, organizuje privremenu vojsku na teritoriju privremeno stvorene države SHS. U tu svrhu izdao je dr. Drinković među ostalim odredbama vojnog karaktera i poziv za mobilizaciju mlađića starih 19, 20, 21, 22 i 23 godine. Ovaj poziv nije imao karakter prisilne mobilizacije. Pozivu na vojnu službu odazvao se vrlo mali broj pozvanih lica.

Povrh vojnih redovitih jedinica obrazovana je u Zagrebu na dobrovoljnoj osnovi Narodna garda Narodnog vijeća. Ovu su gardu sačinjavali: odred mornara (koji su do sloma austro-ugarske vojske služili u austro-ugarskoj ratnoj mornarici, a nakon sloma došli u Zagreb i tu se dobrovoljno stavili na raspolažanje Narodnom vijeću), sokolska četa, koja se obrazovala od članova zagrebačkog hrvatskog i srpskog Sokola i studentska garda (u koju su ušli studenti, koji su za vrijeme rata bili prisiljeni služiti u austro-ugarskoj vojsci, a slom ove vojske zatekao ih je na službi u Zagrebu).

Ukupni broj Narodne garde Narodnog vijeća iznosio je tek nekoliko stotina ljudi. No njezina snaga nije bila u broju, već u odanosti novostvorenom stanju u zemlji.

Kratko vrijeme poslije sjednice Hrvatskog sabora od 29. oktobra došlo je u Narodnom vijeću do rasprave o unutrašnjem uređenju i o formi vladavine buduće ujedinjenje države. Ova rasprava znala je biti vrlo burna. Sve to nije ostalo iza vrata Narodnog vijeća. Vijesti o nesporazumima i sukobima u Narodnom vijeću prodrale su brzo u javnost. O tom je počela pisati i štampa. Povodom pisanja štampe stavio je dr. Ivan Lorković u sjednici Središnjeg odbora Narodnog vijeća od 11. novembra prijedlog, da predsjedništvo Narodnog vijeća stupi u što užu vezu sa dobro organizovanim novinskim odsjekom Narodnog vijeća i da preko ovoga djeluje na štampu, kako bi ova svojim pisanjem pokušala odstraniti ili barem ublažiti zatrovana atmosferu, koja se naglo stvarala

u Zagrebu prihvaćen

U ovo v
vojnicu, ko
su u zemlj

Agitaci
žave, nije
vojnika, k
u krugu k
države. K
agitacija z

Koncem
su na kapu
jeći: »Živi
bivše austri

22. nove
Lipovščak
hapšenju c
skog odsje
»ušlo u tra

Iako se
urota, vije
i nesigurno

U sjedni
nik saborski
Prebeg, da
prava ima
je vodstvo
se vrši agi
28. novem
stranka ne
čak Hrvat
panje Hrv
slabosti on

U ovakvih
krvavih d
Zagrebu.

Prema i
dana i pre
skog vojn
ovako:

Toga da
oveća gru
ovih razg
U tom ča
uzbunu (k
utvrditi).

u Zagrebu i u unutrašnjosti zemlje. Prijedlog je dra Lorkovića doduše prihvaćen u Narodnom vijeću, ali do njegova izvršenja nije došlo.

U ovo vrijeme vraćali su se u većem broju iz ruskog zarobljeništva vojnici, koji su bili zagrijani idejama ruske revolucije. Ovi vojnici širili su u zemljii ideje, donesene iz Rusije.

Agitacija, vođena u Zagrebu i u zemljii za republikansko uređenje države, nije se zaustavila pred vratima kasarna, već je ušla i među redove vojnika, koji su se nalazili u kasarnama. Vojnici počeli su raspravljati u krugu kasarne o politici, a naročito o republikanskoj formi buduće države. K tome su u kasarne iz grada ubacivani letci, kojima se vršila agitacija za republikansku formu države.

Koncem novembra 1918. mogli su se vidati u Zagrebu vojnici, koji su na kapama imali prišivene vrpce, na kojima su bile odštampane riječi: »Živila republika«. A bilo je i vojnika, koji su sa kapa skinuli bivše austrijske kokarde i mjesto ovih stavili na te kape crvene kokarde.

22. novembra 1918. uapšen je u Zagrebu bivši austro-ugarski general Lipovščak sa još nekolicinom bivših austro-ugarskih oficira. O ovom hapšenju donijele su zagrebačke novine 23. novembra saopćenje novinskog odsjeka Narodnog vijeća, u kome se među ostalim kaže, da se »ušlo u trag velikoj uroti bivših austro-ugarskih oficira«.

Iako se brzo pokazalo, da stvarno nije postojala nikakva ozbiljna urota, vijesti o hapšenju ovih oficira još su više pojačale uznenirenost i nesigurnost, koja je u Zagrebu vladala.

U sjednici Hrvatskog sabora od 29. oktobra 1918. izjavio je predsjednik saborskog kluba Hrvatske stranke prava (frankovaca) dr. Vladimir Prebeg, da će saborski klub predložiti poslovnom vijeću, da se stranka prava ima raziči. Međutim do raspusta ove stranke nije došlo. Kada je vodstvo stranke zapazilo, da opada autoritet Narodnog vijeća i da se vrši agitacija protiv provedenja akta ujedinjenja, sazvalo je ono za 28. novembra poslovno vijeće stranke radi donošenja zaključka, da se stranka nema da razide, već da ima da nastavi sa radom. Ovaj zaključak Hrvatske stranke prava objavljen je u novinama. Ponovno istupanje Hrvatske stranke prava protumačeno je bilo u javnosti kao znak slabosti onih, koji su radili na ujedinjenju.

U ovakvoj situaciji i u ovakovom raspoloženju došlo je 5. decembra do krvavih dogadaja na Jelačićevom trgu (sada Trgu Republike) u Zagrebu.

Prema izjavama, objavljenim kasnije od očevidaca dogadaja toga dana i prema sudskom kaznenom postupku, koji je voden od domobraninskog vojnog suda u Zagrebu, događaji od 5. decembra razvijali su se ovako:

Toga dana okupila se u krugu kasarne bivše 53. pješadijske pukovnije oveća grupa vojnika, koji su poveli razgovore o politici. Za vrijeme ovih razgovora počeli su pojedini vojnici klicati: »Živila republika!«. U tom času nenadano je trubač pukovnije zasvirao trubom poziv na uzbunu (ko je dao nalog trubaču, da zasvira na uzbunu, nije se moglo utvrditi). Prema vojnim propisima na ovakav znak trube imali su se

povorka
zika za

Pram
bili su
je smje
kuće br
noj stra

Povor
bili razv
govor, v
države,
od neki
Kada je
izašlo jo
da ne p
zahtjev

Poslij
tražili, o
nara izaz
umiri. U
nike, jed
opće pu
nici, koj
trgu br.
rili vojn
počeli na
sa trga p
i 6, i u
jali na t
pokrajnj
zatim se
drugi su

Rezult
lakše što

Povod
nog don
žnica, k
vodnik,
vodnik,
pukovni
pukovni
Andrija
šparac F

¹⁴³ Pod
osnivaju s
Narodnog

vojnici sakupiti na već unaprijed određenom mjestu u kasarni i tu sačekati odredbe svojih vojnih starješina. Povodom danog znaka za uzbunu okupilo se na određenom mjestu oko 150 vojnika, jedni sa puškama, a drugi i bez pušaka.

Nekoliko vojnika provalilo je u vojni magazin i iz ovoga iznijelo 2 mašinske puške. Na to je narednik Martin Murk, koji je došao iz domobranske kasarne u kasarnu 53. pješ. pukovnije, a za koga se kasnije govorilo, da je prije dva dana došao iz krajeva, okupiranih od talijanske vojske – izdao naredenje, da se vojnici postroje u redove i izadu iz kasarne. Pritom je vojnicima rečeno, da ne smiju pucati iz pušaka.

Ovako pred kasarnom postrojena četa vojnika otputila se pod vodstvom narednika Murka u domobransku kasarnu u Gornjoj Ilici. Murk je sa desetak vojnika ušao u krug domobranske kasarne i pozvao trubača, da zasvira trubom poziv na uzbunu. Na ovaj poziv okupilo se u krugu kasarne oko 100 vojnika. Ovima je, kao i vojnoj muzici pukovnije naređeno da izadu na ulicu.

Pred kasarnom svrstani su vojnici u redove i zajedno su sa vojnicima 53. pješ. pukovnije krenuli Ilicom prema središtu grada. Na čelu povorce stupao je jedan narednik, a uz njega su dva vojnika nosila hrvatske zastave. Iza njih išla je domobranska muzika, koja je svirala razne vojničke marševe. Iza muzike išli su vojnici 25. domobranske pukovnije, a iza ovih vojnici 53. pješačke pukovnije.

Iz povorce padali su razni poklici vojnika. Klicalo se »Živjela republika«, »Živila hrvatska republika«, »Živila republika SHS«, »Živila boljševička republika«, »Živio Stjepan Radić«, »Dolje kralj Petar« i slični drugi poklici. Kada je povorka, idući Ilicom, sretala srpske oficire ili vojnike, padali su iz povorce poklici: »Živili braća Srbi«, na što su ovi odgovarali: »Živila braća Hrvati!«.

Do ovako različitih i protuslovnih poklika moglo je doći samo zato, što su u povorcima učestvovali vojnici, sabrani u kasarnama u zbor znakom trube na uzbunu, pa je tako među ovim vojnicima bilo vojnika različitog političkog naziranja, a bilo je i takvih, koji nisu imali nikakvo političko uvjerenje.

Kada je povorka došla pred redakciju socijalističkog lista »Sloboda« u Ilici br. 55, ona se zaustavila i jedna je grupa vojnika ušla u redakciju lista i zatražila od lica, prisutnih u redakciji, da im se dade crvena zastava. Ovom zahtjevu nije bilo udovoljeno.

Poslije toga povorka je krenula dalje prema Jelačićevom trgu.

Povjerenik Narodnog vijeća za javnu sigurnost dr. Grga Andelinović bio je pravovremeno obaviješten o događajima, koji su se odigrali u kasarnama i o kretanju vojne povorce prema sredini grada. Ovoj je poslat u susret jedan odred konjičke policije. Ovaj se je međutim, kada se sa vojnom povorkom sreo kod Iličkoga trga, povukao pred jačom silom.

Na ulazu Frankopanske ulice u Ilicu dočekao je povorku jedan mali odred Akademске garde. Ovu su vojnici bez borbe razoružali. Vojna

i tu sače-
za uzbunu
uskama, a
a iznijelo
došao iz
ga se ka-
iranih od
redove i
pučati iz
pod vod-
ici. Murk
zvao tru-
pilo se u
ci pukov-
vojnicima
čelu po-
ila hrvat-
ala razne
ukovnije,
ela repu-
, »Živila
Petar« i
pske ofi-
«, na što
amo zato,
er znakom
a različi-
akvo po-
Sloboda«
u redak-
le crvena
gu.
đelinović
digrali u
Ovoj je
im, kada
ed jačom
dan mali
i. Vojna

povorka stigla je na Jelačićev trg oko 2 sata poslije podne. Vojna mu-
zika zasvirala je u tom momentu himnu »Lijepa naša domovina«.

Prama odredbi povjerenika dra Andelinovića odredi mornara i sokola bili su razmješteni u tri zgrade na Jelačićevom trgu. Jedan odred bio je smješten u prvom katu kuće na trgu br. 4, drugi odred u prvom katu kuće br. 6 (tu je bio i dr. Andelinović), a treći u II. katu kuće na istočnoj strani trga, u t. zv. Elsa-Fluid-domu.

Povorka vojnika zaustavila se na Jelačićevom trgu, gdje su vojnici bili razvrstani po grupama. Jedan narednik održao je vojnicima kratak govor, u kome je rekao, da će ustavotvorna skupština odrediti formu države, a Hrvati su za republiku. Poslije ovog govora uputila se grupa od nekih 10 vojnika pod vodstvom jednog narednika pred kuću br. 4. Kada je silom provalila zatvorena vrata kuće i ušla u hodnik, vojnicima izašlo je u susret nekoliko mornara i sokola. Narednik je pozvao ove, da ne pučaju u braću i da predadu vojnicima strojnu pušku. Ovom je zahtjevu nakon duljeg pregovaranja udovoljeno.

Poslije toga je ista grupa vojnika ušla u kuću br. 6. I ovdje su vojnici tražili, da im se izruči strojna puška. Pred vojниke je sa nekoliko mornara izašao član hrvatskoga sokola Marcel Tićak i pokušao je, da ih umiri. U tom momentu opalio je nenadano narednik, koji je vodio vojnike, jedan hitac iz revolvera i ovim ubio Tićaka. Na to je došlo do opće pucnjave. O tome tko je prvi otvorio vatru, da li su to učinili vojnici, koji su stajali na Jelačićevom trgu, ili mornari i sokoli iz kuće na trgu br. 6, postoje protuslovne tvrdnje. Po jednima, vatru su prvi otvorili vojnici, koji su stajali na Jelačićevom trgu, a po drugima, prvi su počeli na vojnike na trgu pucati sokoli i mornari iz kuće broj 6. Vojnici sa trga pucali su na mornare i sokole, smještene u kućama na trgu br. 4 i 6, i u Elsa-Fluid-domu, a ovi su opet pucali na vojnike, koji su stajali na trgu. Nakon oduljeg puškaranja povukli su se vojnici sa trga u pokrajne ulice, odakle su još neko vrijeme nastavili sa pucanjem, a zatim se razišli na sve strane. Jedan dio vojnika vratio se u kasarnu, a drugi su nestali netragom.

Rezultat borbe na Jelačićevom trgu bio je 15 mrtvih i preko 20, što lakše što teže ranjenih.¹⁴³

Povodom ovih krvavih događaja poveden je kazneni postupak od vojnog domobranskog suda. Nakon dovršene istrage podignuta je optužnica, kojom su bili optuženi: Švarc Adolf desetnik, Šimunović Josip vodnik, Perečić Ivan vodnik, Mort Dragutin vodnik, Herceg Janko razvodnik, Drobac Mirko pješak, Pomjan Janko pješak, – svi od 53. pješ. pukovnije, Abasagić Mustafa vojnik 2. bosansko-hercegovačke pješ. pukovnije, Cecelja Rudolf vodnik, Kovačić Franjo razvodnik, Fijan Andrija razvodnik, Babić Ivan desetnik, Milošak Mirko pješak, Gašparac Franjo pješak, Majsl Marko pješak, Vragović Mirko pješak, Ša-

¹⁴³ Podaci o krvavim događajima, koji su se odigrali u Zagrebu 5. decembra 1918., osnivaju se na pismenim i usmenim izvještajima, koji su bili podneseni povjereniku Narodnog vijeća za unutrašnje poslove dru S. Budisavljeviću.

rac Blaž pješak, Potlaček Tomo pješak, Škreblin Konrad pješak, Trsoglavac Stjepan pješak, Crnčec Stjepan pješak, Ruklić Josip pješak i Koren Marko pješak – svi od 25. domobranske pukovnije.

Optužba protiv ovih vojnika glasila je, da su »kao vojna lica zaprisegнута на ratне војне прописе, 5. XII. 1918., premda je naredbom povjerenika za Narodnu odbranu за злочин буне bio određen postupak по prijekom суду, nakon prethodnog dogovora, да ће manifestirati градом за републику, сastavili povorku од 150 momaka od 53. пјешачке пуковније и 100 momaka od 25. domobranske пуковније, te пошли, оборужани puškama i dvjema strojnim puškama, kroz Ilicu prema Jelačićevom trgu, gdje su postavili strojne puške protiv od vlasti poslanih četa, te ih napadajem принудили na predaju jedne strojne puške, a zatim poduzeli strojopuščanom vatrom navalu, pri čem je poginulo 15 ljudi, od kojih dvojica od momčadi, koja je bila protiv njih poslana i što jače, što slabije, ranjeno preko 20 ljudi.«

Istom optužnicom bio je optužen natporučnik Josip Jarouš, »da nije, premda je znao za ovaj buntovni izazov i sporazum momčadi, nastojao isti spriječiti, već se tome i pridružio, dopustiv, da momčad iznese dvije strojne puške i 4 škrinje oštih naboja, a ujedno da je poticao neke vojnike, da od pješачkih satnija uzmu puške i da se pridruže buntovnicima.«

Za desetoricu optuženih stavljen je u optužnici predlog, da budu osuđeni na kaznu smrti strijeljanjem.

Rasprava protiv optuženih vojnika otpočela je pred domobranskim vojnim sudom u Ilici br. 114 dana 27. decembra 1918. Raspravi je predsjedao potpukovnik Kasumović, raspravu je vodio major Burkhardt, optužbu je zastupao vojni odvjetnik Ivo Stožir, a optužene su branili odvjetnici dr. Radivoj Walter i dr. Lavoslav Šik, branitelj Sporčić, pa vojni auditori Vranković i Ugrinov.

Optuženi vojnici odlučno su poricali, da su oni počinili djelo, zbog koga su optuženi. Iza toga preslušan je velik broj svjedoka. Svjedok Kućak iskazao je, da su vojnici, idući u grad u povorci, na jednom kraju povorce klicali kralju Petru, a na drugom protiv njega. Svjedok Petrović iskazao je, da se zapožalo, da je momčad, koja se vraćala sa bojišta, bila manje više boljševički raspoložena, i to više boljševizmom, nego republikanstvom. Svjedok Kovačević iskazao je, da su vojnici u povorci klicali, da idu braći Srbima u pomoć, jer da su oni za republiku. Svjedok Mateljić iskazao je, da je već nekoliko dana prije 5. decembra opazio, da među momčadi u kasarni postoji republikanski pokret. Svjedok Mihaljević iskazao je, da je doznao, da se u kasarnama dijele vrpce, na kojima je ispisano: »Živila republika SHS«. Slično su svjedočili i ostali svjedoci.

Nakon dovršene rasprave vojni sud donio je presudu, koja je proglašena 6. januara 1919., a kojom su osuđeni: natporučnik Josip Jarouš na 4 mjeseca zatvora, desetnik Adolf Švarc na 4 godine zatvora, vodnik Josip Šimunović na 7 godina zatvora, vodnik Ivan Perečić na 6 godina zatvora, vodnik Dragutin Mort na 3 i pol godine zatvora, pješak Mirko Drobac na 2 godine zatvora, vodnik Rudolf Cecelja na 7 godina zatvora,

razvodnik
lošak na
zatvora,
Gašparac
zatvora,
na 2 godi
Konrad Š
godine za
Ruklić na
Pješak Ja
gića sud s

Protiv
rješenja
u Hrvats
nih sudova
lazio se u

Stvar je
stija, kojo

Krvavi
događaja.
stavnici ma

OBR

U odgo
je među o
ujedinjenu
vijeća izab
sa članovi
zajedničke
Pavelić, Š
Grđić, Ha
Barac, dr.
Narodnog

U među
koju su u
odborom I
vlada, a za
da će vlad
ministara i
ući 10 pre

¹⁴⁴ Podaci
protiv optuž
opširni izvje

šak, Trsos-
ješak i Ko-
lica zapri-
edbom po-
ostupak po-
ati gradom
čačke pu-
šli, oboru-
elačićevom
ih četa, te
atim podu-
ljudi, od
i što jače,
, »da nije,
i, nastojao
zne dvije
neke voj-
ovnicima.
budu osu-
obranskim
i je pred-
Burkhardt,
su branili
porčić, pa
jelo, zbog
l. Svjedok
nom kraju
jedok Pe-
ala sa bo-
ševizmom,
vojnici u
republiku.
decembra
kret. Svje-
jele vrpce,
jedočili i
je progra-
Jarouš na
ra, vodnik
6 godina
šak Mirko
a zatvora,

razvodnik Franjo Kovačić na 3 i pol godine zatvora, pješak Mirko Mi-
lošak na 2 godine zatvora, razvodnik Andrija Fijan na 1 i pol godinu
zatvora, desetnik Ivan Babić na 3 i pol godine zatvora, pješak Franjo
Gašparac na 2 godine zatvora, pješak Marko Majsl na 1 i pol godinu
zatvora, pješak Mirko Vragović na 2 godine zatvora, pješak Blaž Šarac
na 2 godine zatvora, pješak Tomo Potlaček na 1 godinu zatvora, pješak
Konrad Škreblin na 2 godine zatvora, pješak Stjepan Trsoglavac na 2
godine zatvora, pješak Stjepan Crnčec na 2 godine zatvora, pješak Josip
Ruklić na 2 godine zatvora i pješak Marko Koren na 2 godine zatvora.
Pješak Janko Pomjan riješen od optužbe, a za vodnika Mustafu Abasa-
gića sud se proglašio nenađežnim.¹⁴⁴

Protiv ove presude uložili su branitelji osuđenih žalbe. Međutim do
rješenja ovih žalbi nije uopće došlo, jer u tom momentu nije postojao
u Hrvatskoj viši vojni sud, koji je imao rješavati žalbe protiv nižih voj-
nih sudova (do sloma Austro-Ugarske viši vojni domobranski sud na-
lazio se u Budimpešti).

Stvar je konačno riješena tako, da je u toku god. 1919. izdata amne-
stija, kojom su pomilovani i pušteni na slobodu svi osuđenici.

Krvavi događaji u Zagrebu od 5. decembra nisu utjecali na dalji tok
događaja. Delegati Narodnog vijeća u Beogradu nastavili su sa pred-
stavnicima Srpske vlade pregovore o sastavu prve jugoslovenske vlade.

OBRAZOVANJE PRVE JUGOSLOVENSKE VLADE

U odgovoru regenta Aleksandra na adresu Narodnog vijeća rečeno
je među ostalim, da se ima obrazovati vlada, koja će predstavljati cijelu
ujedinjenu otadžbinu. Radi obrazovanja ove vlade delegacija Narodnog
vijeća izabrala je odbor od 12 lica, kome je povjeroeno, da u sporazumu
sa članovima Srpske vlade učini sve, što je potrebno za obrazovanje
zajedničke vlade. U odbor su izabrani: dr. Anton Korošec, dr. Ante
Pavelić, Svetozar Pribićević, dr. Mate Drinković, Vitomir Korać, Šćepan
Grdić, Hamid Svrzo, dr. Josip Smislaka, dr. Edo Lukinić, dr. Fran
Barac, dr. Albert Kramer i dr. Janko Šimrak. Ostali članovi delegacije
Narodnog vijeća vratili su se u Zagreb.

U međuvremenu obrazovana je koncentraciona vlada za Srbiju, u
koju su ušle sve građanske stranke. Ova vlada imala je zajedno sa
odborom Narodnog vijeća da utvrdi, koja će sva ministarstva imati
vlada, a zatim, koje će sve ličnosti ući u vladu. Postignut je sporazum,
da će vladu sačinjavati predsjednik vlade, potpredsjednik, 17 resornih
ministara i 1 ministar bez lisnice. Nadalje je dogovoren, da će u vladu
ući 10 predstavnika sa teritorija Narodnog vijeća, 9 predstavnika sa

¹⁴⁴ Podaci o glavnoj raspravi, vođenoj od domobranskog vojnog suda u Zagrebu
protiv optuženih vojnika, uzeti su iz zagrebačkog dnevnika »Obzor«, koji je donosio
opširni izvještaj sa rasprave.

teritorija Srbije i 1 predstavnik sa teritorija Crne Gore. Ujedno su određena lica, koja će ući u vladu. Za predsjednika vlade određen je bio Nikola Pašić, a kao ministri van stranaka dr. Ante Trumbić i general Mihajlo Rašić. Kao predstavnik Crne Gore određen je bio Miroslav Raičević.

Kada je ministarska lista uvečer 15. decembra bila predložena na potpis regentu Aleksandru, ovaj je odbio da listu potpiše.

Sutradan je Svetozar Pribičević bio kod regenta i iz razgovora s ovim razabrao, da je on odbio da potpiše listu vlade zato, što je za predsjednika vlade bio određen Nikola Pašić. Regent da je izgubio povjerenje u Pašića, jer da je ovaj nakon potpisa Ženevske deklaracije neistinito izvijestio predstavnike srpske opozicije, da je regent protiv Ženevske deklaracije, a povrh toga, da je Pašić zadržao i nije predao regentu jedan brzovaj, koji mu je poslao iz Londona Joca Jovanović, tadašnji diplomatski predstavnik Srbije kod britanske vlade.

Članovi Srpske vlade i članovi odbora Narodnog vijeća našli su se u teškom položaju ovim aktom regenta. No oni su prešli preko ovog akta regenta Aleksandra, jer su smatrali, da tek ujedinjena zemlja treba hitno dobiti vladu. Došlo je do sporazuma, da Stojan Protić postane predsjednikom vlade.

20. decembra 1918. izašao je ukaz o imenovanju prve jugoslovenske vlade. Ova je vlada bila ovako sastavljena:

Predsjednik Stojan Protić, narodni poslanik i državni savjetnik, potpredsjednik dr. Anton Korošec, predsjednik Narodnog vijeća i narodni poslanik, ministar pravde Marko Trifković, narodni poslanik, ministar inostranih poslova dr. Ante Trumbić, advokat i narodni poslanik, ministar trgovine i industrije Stojan Ribarac, narodni poslanik, ministar prosvjete Ljubomir Davidović, narodni poslanik, ministar željeznica Velisav Vulović, narodni poslanik, ministar građevina Milan Kapetanović, narodni poslanik, ministar unutrašnjih poslova Svetozar Pribičević, potpredsjednik Narodnog vijeća i narodni poslanik, ministar finansija dr. Momčilo Ninčić, narodni poslanik, ministar pošta i telegraфа dr. Edo Lukinić, potpredsjednik Hrvatskog sabora, ministar vojni i mornarice Mihajlo Rašić, general, ministar poljoprivrede dr. Živko Petričić, advokat i narodni poslanik, ministar vjera dr. Tugomir Alaupović, povjerenik bosanske vlade za prehranu, ministar bez linsnice Miroslav Raičević, bivši ministar u Crnoj Gori, ministar ishrane i obnove Miloje Jovanović, narodni poslanik, ministar za socijalnu politiku Vitomir Korać, bivši narodni poslanik, ministar za šume i rude dr. Mehmed Spaho, bivši narodni poslanik, ministar priprema za ustavotvornu skupštinu i izjednačenje zakona dr. Albert Kramer, urednik »Slovenskog Naroda«, ministar za narodno zdravlje dr. Uroš Krulj, povjerenik bosanske vlade za prosvjetu.¹⁴⁵

Imenovanjem prve jugoslovenske vlade počela je da živi i da radi Jugoslovenska država.

¹⁴⁵ Glas SHS, broj 287 od 21. decembra 1918.

Ujedno su
određen je
mbić i ge-
bio Miro-
lložena na
ora s ovim
predsjed-
povjerenje
neistinito
Ženevske
uo regentu
ić, tadanji
našli su se
reko ovog
mlja treba
ić postane
oslovenske
etnik, pot-
i narodni
t, ministar
lanik, mi-
, ministar
željeznica
n Kapeta-
zar Pribi-
inistar fi-
telegrafa
jni i mor-
o Petričić,
pović, po-
oslav Rai-
Miloje Jo-
mir Korač,
aho, bivši
i izjed-
oda», mi-
ske vlade
i da radi

SRPSKA NARODNA SKUPŠTINA DONOSI ODLUKU
KOJOM POTVRĐUJE AKT O UJEDINJENJU

Za vrijeme Prvog svjetskog rata prvu riječ o narodnom ujedinjenju kazala je Srpska narodna skupština, kada je jednoglasno odobrila izjavu Srpske vlade, danu na sjednici Srpske narodne skupštine, održanoj u Nišu 7. decembra 1914., u kojoj se izjavi među ostalim kaže:

»Uvjereni u riješenost cijelog srpskog naroda, da istraje u svetoj borbi za odbranu svoga svetog ognjišta i slobode, vlada kraljevine smatra kao svoj najglavniji i u ovim sudbonosnim trenucima jedini zadatok, da obezbijedi uspješan svršetak ovog velikog vojevanja, koje je u trenucima, kad je započeto, postalo ujedno borbom za oslobođenje i ujedinjenje sve naše neslobodne braće Srba, Hrvata i Slovenaca.«

Nakon propasti Austro-Ugarske monarhije kazali su svoju konačnu riječ o ujedinjenju: Hrvatski sabor u sjednici od 29. oktobra 1918., Narodno vijeće u svojoj sjednici od 24. novembra 1918., Narodna skupština u Novom Sadu na svom zasjedanju od 25. novembra 1918. i Narodna skupština u Podgorici na svom zasjedanju od 26. novembra 1918.

Mjerodavni faktori Srbije smatrali su potrebnim, da o aktu provedenog ujedinjenja kaže svoju riječ i Srpska narodna skupština.

Ova je sazvana na zasjedanje za dan 28. decembra 1918. Na sjednici od 29. decembra uzeo je riječ predsjednik novostvorene jugoslovenske vlade Stojan Protić, koji je u svom govoru kazao, među ostalim, kako se kineskim zidom razdvojeni i silom raštrkani dijelovi našeg naroda spajaju sa svojom jasnom i nesumnjivo izraženom voljom u jednu nerazdvojnu narodnu i državnu cjelinu, u jednu kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca, za to žudno željeno i toliko davno očekivano naše narodno i državno jedinstvo. Kad ovo govori, mi već imamo novu zajedničku jedinstvenu državu Kraljevstvo Srba, Hrvata i Slovenaca, kojemu istina još nisu međunarodnim ugovorom utvrđene teritorijalne granice, ali koje su granice obilježila velika načela, svečano proglašena od naših velikih saveznika. Naša hrabri i viteška vojska, koja je u svojim redovima brojila već vojnike i oficire iz krajeva iz svih dijelova našeg naroda, dala je ovim granicama pouzdanu podlogu oslobođenjem tih teritorija od neprijatelja, a naša viteška vjernost svojim velikim saveznicima i zajedničkoj svetoj stvari i u najtežim i u najkritičnijim časovima ovog velikog svjetskog okršaja od početka do kraja, – još je ojačala naše pravo i našu vjeru. Granice našeg novog kraljevstva poklapat će se sa granicama prostora u kojima naš narod živi u neprekinutom redu. 1. decembra proklamovao je prestolonasljednik Aleksandar narodno i državno jedinstvo Srba, Hrvata i Slovenaca u odgovoru na adresu Narodnog vijeća iz Zagreba, koje je sa svoje strane donijelo odluku o ujedinjenju Srba, Hrvata i Slovenaca sa Srbijom za sve dijelove našeg naroda, koje je ono predstavljalo, i koje je tu odluku na svečani način saopćilo i predalo predstavniku krune u adresi od istoga dana. Skoro jednovremeno su istu želu bile izrazile u naročitim odlukama svojim i bratska Crna Gora i naša dična Vojvodina, prva 26., a druga 25. no-

vembra. Ovaj veliki historijski čin svršen je bez vašega formalnog učešća, postupak diktovan političkom situacijom i brzim razvojem događaja. Ali, kad smo mi savjetovali krunu, da ovaj historijski čin izvrši spomenutog dana, mi smo bili uvjereni, da ste vi bili sa nama, mi smo znali za sva vaša tajna i javna raspoloženja, mi smo znali za sve vaše odluke i manifestacije na Krfu i za sve vaše odluke i manifestacije u Nišu, kada smo, neprijateljem nagnani, primili obijesno nam nametnutu krvavu borbu. Zato vam mi s punim povjerenjem i uvjerenjem podnosimo ova dva velika i važna historijska akta, koja će imati čast sada odmah pročitati vam, da ih primite na povoljno znanje ...

Na koncu svog govora stavio je Stojan Protić prijedlog, da Srpska narodna skupština donese ovu odluku:

Narodna skupština kraljevine Srbije sretna je, što može ovim datim sa svoje strane političku potvrdu o svršenom djelu ujedinjenja Srbija, Hrvata i Slovenaca. Ona vjeruje, da će granice države biti povučene, a da se ne povredi našem narodu pravo, da se sam opredijeli i očekuje, da vlada do kraja brani to pravo. Ona očekuje takoder, da će, kako treba, biti netaknuto branjeno i priznato pravo našeg naroda na naknadu šteta, koje su nam protupravno učinjene i na kaznu lica, odgovornih za strašna djela i zločine, počinjene nad njim u toku rata.

Ovaj prijedlog prihvatala je Srpska narodna skupština jednoglasno uz burno odobravanje.¹⁴⁶

I tako je Srpska narodna skupština, koja je u pitanju ujedinjenja kazala prvu svoju riječ, bila ona, koja je nakon postignutog ujedinjenja kazala i zadnja svoju riječ.

Težak i trnovit bio je put, kroz koji je prošla Srbija od početka rata pa do njegova svršetka. Težak i trnovit je bio put, koji su za vrijeme rata prošli i Crna Gora i jugoslovenski krajevi bivše Austro-Ugarske monarhije. Ali iza dana patnje došli su svijetli dani radosti, kada je konačno stvorena slobodna, nezavisna, suverena država Srbija, Hrvata i Slovenaca.

**Knjižnica »Vladimir Nazor«
ŠPANSKO SJEVER
ZAGREB — Trg Ivana Kokuljevića br. 4**

¹⁴⁶ Stenografski zapisnici Srpske narodne skupštine.

- Abasagić 180, 181
Abramović 162
Akačić 37, 40, 112
142
Alaupović Marko
Alaupović Tugomir
182
Albrecht Fran 98
Albrecht Ivan 98
Aleksandar knez
Aleksandar regent
173, 175, 182
Alfirević 31
Andrić Ivo 97, 98
Andrić Vlado 114
Andrijević 19, 33
Anić Ante 47
Anić Perišić 98
Antolić 40
Antonijević 151
Arneri 47
Atanasijević 166
Avakumović 50
Andelinović Berislav
Andelinović Danko
Andelinović Grga
121, 124, 129, 130

Babić 180, 181
Badaj 113, 141
Bach 98
Bajec 81
Baljak 33
Ban 50
Banić 129
Banjanin 49, 155
Barac Fran 36, 40
Baraćić 50
Barićević 63
Bartulović 14, 98
Batt 40

INDEKS IMENA

- Abasagić 180, 181
Abramović 162
Akačić 37, 40, 129, 130, 136, 139, 140, 142
Alaupović Marko 114
Alaupović Tugomir 45, 98, 129, 142, 182
Albrecht Fran 98
Albrecht Ivan 98
Aleksandar knez 173
Aleksandar regent 65, 150, 171, 172, 173, 175, 182
Alfirević 31
Andrić Ivo 97, 98
Andrić Vlado 114
Andrijičić 19, 33
Anić Ante 47
Anić Perišić 98
Antolić 40
Antonijević 151
Arneni 47
Atanasijević 166
Avakumović 50
Andelinović Berislav 18, 42
Andelinović Danko 98
Andelinović Grga 14, 39, 40, 41, 83, 121, 124, 129, 132, 157, 179

Babić 180, 181
Badaj 113, 141
Bach 98
Bajec 81
Baljak 33
Ban 50
Banić 129
Banjanin 49, 155
Barac Fran 36, 40, 131, 157, 182
Baraćić 50
Barićević 63
Bartulović 14, 98
Batt 40

Bazala 98
Bekavac 78, 114
Beleslin 162
Benković Ambrozije 78
Benković Juraj 27, 130, 131
Beneš 66, 67, 100
Berthold 7
Bertić 129, 130
Besarović 129
Bethman-Hollweg 7
Bezruč 98
Biankini 27, 114
Bilinski 7
Bogdanov 162
Bogić 97, 98
Bogišić 50
Bojović 150
Bona 114
Borčić 50
Bošković 18, 162
Božanić 162
Bradaška 40
Branković 45
Braum 141
Brećić 27
Brecelj 142
Brejc 142, 155
Brkić 162
Bučin 47
Budisavljević 16, 17, 33, 36, 37, 40, 46, 47, 48, 51, 59, 60, 64, 67, 73, 85, 86, 87, 90, 100, 101, 103, 104, 105, 108, 120, 122, 123, 126, 127, 129, 130, 141, 179
Buj 45
Bukšeg 44, 120, 129, 130, 132, 141, 157, 158
Bulat 39, 47, 120, 129, 142
Bulik 162
Buntić 129
Burkhardt 180

- Cankar Ivan 21, 98
 Cankar Izidor 40, 106, 130, 131, 132, 157
 Cankar Karlo 78, 114
 Car Lazar 39, 40, 103
 Car Viktor Emin 98
 Cecelja 180, 181
 Cerović 167
 Ciganović 9
 Crnac 114
 Crnčec 180, 181
 Crvenković 78
 Cuvaj 53
 Czernin 67, 101, 102, 103, 104
 Čorović Jelena 98
 Čorović Svetozar 98
 Čorović Vladimir 13, 97, 98, 129
 Čurčin 94
 Čabradić 78, 114, 129, 131, 157
 Čabrinović Nedeljko 13
 Čelik 78
 Červar Đuro 19, 20, 33, 40, 49, 129, 131
 Červar Šime 19, 33
 Čičić 98
 Čingrija 14, 27, 40, 114, 153, 155
 Čobal 130
 Čok 130, 131
 Črvenka 42
 Čubrilović Vaso 13
 Čubrilović Veljko 13
 Daković 170
 Damjanović 170
 Davidović 34, 155, 182
 Delić 120, 157
 Demarin 19
 Demetrović 98
 Demišlić 79
 Demšar 27
 Derenčin 50
 Desnica 47, 129, 131, 142
 Dimović 40, 114, 116, 142
 Dobronić 98
 Dojčić 53
 Domjanić 98
 Donadini 98
 Došen 37, 140
 Dožić 166, 170
 Drakulić 19
 Drašković 34, 145, 155
 Drinković 14, 36, 40, 45, 47, 48, 73, 92, 100, 101, 108, 110, 122, 123, 124, 126, 127, 129, 131, 132, 142, 157, 158, 176, 181
 Drobac 180, 181
 Dujmušić 78
 Dulibić 27
 Dvorničić 19
 Đamonja 39, 40, 114
 Đorđević 162, 163
 Đukić 13
 Đurašković 164
 Đurković 129
 Đurica 13
 Endlicher 20
 Erkalović 45
 Esterhazy 76
 Fanova 98
 Farčić 14
 Fijan 180, 181
 Filipon 162
 Foche 149, 150
 Fon 27
 Fornazarić 131
 Franchet d'Esperey 146, 147
 Frančić 47
 Franjo Ferdinand 7, 53
 Franjo Josip 26, 55
 Frank Ivo 24, 66, 113, 132
 Frank Josip 24, 64
 Friedjung 52
 Frlić 19
 Gaboršek 21
 Galić 78, 114, 129, 131
 Gašić 114
 Gašparac 180, 181
 Gatalo 164
 Gavrić 78
 Gavrilović Đorđe 15, 17
 Gavrilović Mika 155
 Giesl 8
 Giunio 40, 53, 66, 67, 73, 85, 100, 101, 102
 Glaser 98
 Glomazić 166
 Glombinski 108
 Glonar 98
 Glumac 98
 Glušac 98
 Golouh 81
 Gorančević 98
 Gostinčar 27, 102
 Grabež 13
 Gradnik 21
 Grafenauer Bogo 21
 Grafenauer Franjo 20
 Grašić 33, 129, 131
 Grčić 98
 Grdić Šćepan 129, 131, 142, 158, 182
 Grđić Vasilije
 Gregorčić 27
 Gregorin 1
 Grisogono 1
 Grisogono 1
 Gruden 98
 Grujić 162
 Grunjik 162
 Gjaja 98,
 Gjurković 1
 Hadži Danilo
 Hajn 66
 Herceg 180
 Hikec 98
 Hinković 3
 Hladnik 27
 Hlapec 98
 Horvat Alfon
 Horvat Josip
 Horvatin 1
 Hötzendorf 1
 Hranilović 1
 Hrasnica 7
 Hribar 20,
 Hreljanović 1
 Hrvaćanin 1
 Hrvatin 1
 Hrvoj 37,
 Huberman 1
 Ilješić 20
 Ilić Danilo
 Ilić Todor 98
 Ilijić 98
 Ikić 114, 1
 Iskruljev 1
 Ivačković 1
 Ivanović 1
 Ivčević 27,
 Iveković 42
 Iveša Božidar
 Iveša Josip
 Ivešić 98
 Ivić 98
 Ivković 162
 Jagić 97, 98
 Jakil 21
 Jaklič 27
 Jakšić 162
 Janković 1
 Janković 1
 Janković 1
 Janković 1
 Janković 1
 Janković 1
 Jaraus 180

- Grdić Vasilj 13, 142
 Gregorčić 27
 Gregorin 155
 Grisogono Ivo 40, 47, 48, 108
 Grisogono Prvislav 14, 73, 129, 131, 142
 Gruden 98
 Grujić 162
 Grunjik 162
 Gjaja 98, 99
 Gjurković 77
 Hadži Damjanović 114
 Hajn 66
 Herceg 180
 Hikec 98
 Hinković 34
 Hladnik 27
 Hlapec 98
 Horvat Aleksandar 24, 132, 133
 Horvat Josip 30
 Horvatin 19
 Hötzendorf 22, 23
 Hranilović 162
 Hrasnica 79, 117, 158
 Hribar 20, 21, 48, 130, 131
 Hreljanović 41, 123
 Hrvačanin 98
 Hrvatin Ivan 19
 Hroj 37, 40, 103
 Huberman 103
 Ilešić 20
 Ilić Danilo 13
 Ilić Todor 13
 Ilijic 98
 Ikić 114, 116
 Iskruljev 18
 Ivačković 162, 163
 Ivanović 164
 Ivčević 27, 114
 Iveković 42
 Iveša Božo 19
 Iveša Josip 19
 Ivešić 98
 Ivić 98
 Ivković 162
 Jagić 97, 98, 99
 Jakil 21
 Jaklić 27
 Jakšić 162
 Janković F. 27
 Janković J. 98
 Janković M. B. 98
 Janković Milica 98
 Janković Vladimir 98
 Jarauš 180, 181
 Jarc 27
 Jardas 21
 Jarić 130
 Jeftanović Dušan 27
 Jeftanović Gligorije 114, 129
 Jeftić 98
 Jeglić 29, 31
 Jelavić Vjekoslav 45, 77, 114, 116, 129,
     131, 142
 Jelavić Petar 149
 Jelenić 114
 Jelinović 78
 Jerić 48, 130, 131
 Jerković 13
 Jirasek 103
 Jojić 170
 Jojkić 77, 114, 116, 129, 131
 Joković 45, 73, 85, 86
 Jovanović Joca 182
 Jovanović Ljuba 171, 172
 Jovanović Miloje 182
 Jovanović Milutin 18
 Jovanović Uroš 19
 Jukić 53
 Jutriša 106
 Kalan 142
 Kapetanović 182
 Kardelj 31
 Karlo 26, 78, 132, 133
 Karolyi 161
 Kasnar 98
 Kaszprovicz 108
 Kasumović 180
 Kašanin 42, 98
 Kašiković Nikola 13
 Kašiković Predrag 13
 Kašiković Stoja 13
 Katalinić-Jeretov 96, 98
 Kecmanović 129
 Kejžar 48
 Kempf 37, 40, 140
 Kerović 13
 Kirac Ivan 19
 Kirac Josip 19
 Kirac Luka 19, 33
 Kisić 92
 Klincin 162
 Klofač 14, 100, 103
 Knaflič 21, 85
 Kobal 130
 Kolendić 98
 Kondić 98
 Konjović 98, 161, 162
 Korać 40, 70, 120, 123, 126, 129, 131,
     158, 181, 183
 Koren 180, 181
 Korolija 98

- Korošec 27, 31, 40, 48, 80, 81, 101, 102,
 107, 120, 122, 123, 124, 127, 130, 131,
 153, 155, 158, 181, 182
 Kosanović 98
 Kosen 98
 Kosović 166
 Kostić Lazar 98
 Kostić Milena 49
 Kovačević Dragutin 129, 130
 Kovačević Ivan 37, 40, 136, 139, 140
 Kovačić Franjo 180
 Kovačić Nikola 19
 Kozak Ferdo 98
 Kozak Juš 98
 Kramarž 66, 101, 103, 105
 Kramer 40, 48, 106, 130, 131, 158, 183
 Kranjčević 18
 Krasojević 33, 120
 Krek 27, 80
 Krešeljković 98
 Kristan Anton 106, 126, 130, 131, 142,
 158
 Kristan Edbin 157
 Krišković 113
 Krizman Bogdan 123, 151
 Krizman Hinko 45, 51, 73, 92, 130
 Krizman Tomislav 45
 Krleža 98
 Krnici 136, 139, 157
 Krno 162
 Krobatin 7
 Krstelj 14, 36, 39, 40, 45, 46, 47, 48,
 73, 92, 103, 108, 129, 131, 142, 157
 Krucinčanin 19
 Krulj 142, 183
 Kućak 180
 Kučera 103
 Kufrin 37
 Kujundžić 129
 Kukovec 124, 130, 131, 142, 157
 Kurelić 33, 129
 Kurtagić 98
 Kvaternik 63, 64
 Kvapil 42, 66, 102
 Kveder 98
 Lach 21, 98
 Laginja 27, 33, 40, 123, 124, 131, 142,
 158
 Laković 19
 Lalošević 162
 Latinčić 162, 163
 Lebel 98
 Lenac 129, 180
 Lipovšćak 177
 Lisičar 98
 Livadić 98
 Lloyd 38
 Loboda 98
 Lorković 44, 48, 49, 75, 90, 108, 120,
 123, 126, 127, 129, 130, 136, 139, 158,
 176, 177
 Lovreković 68
 Lovrić 98
 Lukinić 126, 129, 130, 136, 139, 140,
 157, 158, 182
 Lupis Vukić 14
 Ljubibratić 114, 129, 131, 158
 Ljubić 45
 Macan 20
 Machiedo 47, 114, 142
 Maček 69
 Magarašević 98
 Magašić Vladimir 20
 Magdić 26, 136, 139, 140
 Maglič 162
 Mahnič 31
 Majer 37, 40
 Majkić 40, 45
 Majsl 180, 181
 Majstrović 47
 Maksimović 45
 Maksin 18
 Malagurski 162
 Malec 39
 Malušev 98
 Mandić Ante 5
 Mandić Ivan 40
 Mandjer 49
 Manojlović Jovan 163
 Manojlović Gavro 41
 Manojlović Vladislav 162
 Marić 45
 Marinković 34
 Marjanović Milan 20
 Marjanović, predsjednik općine Beo-
 grad 170
 Markić 71
 Marković Božo 36
 Marković Edo 141
 Marković Zdenka 98
 Marković Željko 98
 Martić 45
 Marušić F. Đ. 98
 Marušić Milan 47, 129, 131, 142
 Masaryk 66, 67, 100, 102, 129
 Maselj 20
 Mašek 39
 Mašić 98
 Matanović 166
 Matavulj 98
 Mateljić 180
 Matić 162
 Matijević 50
 Mazzura Lav
 Mazzura Šime
 Mažuranić 129
 Medaković 43,
 Meško 98
 Metikoš 15, 17
 Mezulić Petar
 Mezulic Tone
 Mičatek 162
 Mihajlo knez 1
 Mihajlo mitrop.
 Mihajlović 162
 Mihalđić 162
 Mihalović 25,
 Mijatović 45
 Mikačić 47
 Miladinović 12
 Milčetić 98
 Miletić Slavko
 Miletić Svetozar
 Miletić Živa 18
 Milić Ivo 33
 Milić Milan 45
 Milković 98
 Miloradović 162
 Milošek 180, 18
 Milošević 98
 Milović 18
 Milutinović 162
 Miodragović 40
 Mirković 20
 Miša 98
 Mišić 151, 172
 Mitrović 98
 Monti 50
 Mort 180, 181
 Mraović 15
 Mrvoš 45
 Muftić 79
 Murk 178
 Nagy 98
 Napoleon Jerom
 Nazor 98
 Nedeljković 129
 Nedić 78
 Ničić 157, 171,
 Nižetić Čulić 14
 Nodilo 50
 Northcliffe 87
 Novačanin 98
 Novak Ambroz 9
 Novak Ivan 40,
 130, 132
 Novak Janše 5,
 Novak Viktor 3

108, 120,
139, 158,

139, 140,

Matijević 50
Mazzura Lav 49
Mazzura Šime 50
Mažuranić 129
Medaković 43, 60, 129, 134, 149
Meško 98
Metikoš 15, 17
Mezulić Petar 19
Mezulić Tone 19
Mičatek 162
Mihajlo knez 173
Mihajlo mitropolit 50
Mihajlović 162
Mihalđić 162
Mihalović 25, 61, 86, 87, 113, 141
Mijatović 45
Mikačić 47
Miladinović 129, 130
Milčetić 98
Miletić Slavko 162, 163
Miletić Svetozar 16, 49
Miletić Živa 18
Milić Ivo 33
Milić Milan 45
Milković 98
Miloradović 162
Milošek 180, 181
Milošević 98
Milović 13
Milutinović 162
Miodragović 40, 45, 85, 86, 90
Mirković 20
Miše 98
Mišić 151, 172
Mitrović 98
Monti 50
Mort 180, 181
Mraović 15
Mrvoš 45
Muftić 79
Murk 178

Nagy 98
Napoleon Jerom 63
Nazor 98
Nedeljković 129, 130
Nedić 78
Ninčić 157, 171, 172, 182
Nižetić Čulić 14
Nodilo 50
Northcliffe 87
Novačanin 98
Novak Ambroz 98
Novak Ivan 40, 45, 85, 90, 106, 129,
130, 132
Novak Janše 5, 98
Novak Viktor 31, 64

Novaković B. 98
Novaković Radomir 13

Okrugić 50
Orlić 19, 20, 45

Pahor 98
Paleček 129, 130, 158
Pašić 34, 35, 146, 153, 155, 166, 182
Paulova 23
Pavelić 32, 37, 40, 44, 65, 103, 120, 122,
126, 127, 129, 130, 132, 136, 139, 140,
149, 157, 158, 171, 181

Pavlos 161
Pavletić 41
Pavlović Draža 155
Pavlović Radivoj 98
Pećarević 45
Pejanović 114
Pekić 19, 162
Peleš 129, 130, 136, 139
Percan 19
Perčić 20
Perečić 180, 181
Perić 27, 40
Perin 13
Perko 149, 150
Peršić 37, 44, 136, 137
Perušić 20
Pestotnik 142
Pešut 114
Petar I. 173
Petejan 130, 131
Petković 18
Petričić 37, 40, 44, 48, 108, 113, 123,
126, 129, 130, 136, 139, 140, 141, 158,
182

Petrović Branko 45
Petrović Ilija 13
Petrović Jovan 162
Petrović Mihajlo 13
Petrović Njegoš 170
Pilar 39, 78, 117
Piletić 166, 170
Pintar 98
Pišek 27
Pišteljić 164
Pogačnik Josip 27, 48, 130, 131, 142
Pogačnik Lovro 131, 142, 157
Polić 98
Polit Desančić 50
Pomjan 180, 181
Popović Božidar 162
Popović Cvetko 13
Popović Dušan 60, 113, 122, 126, 129,
130, 136, 139, 140, 158
Popović Laza 15, 17, 98, 149, 150

- Pošćić 38
 Potlaček 180, 181
 Potočnjak 50
 Prebeg 25, 177
 Preradović 41, 42, 43, 102
 Pribićević Adam 52
 Pribićević Svetozar 25, 49, 50, 60, 62,
     63, 122, 123, 126, 127, 129, 130, 132,
     136, 137, 140, 149, 157, 158, 171, 181,
     182
 Pribićević Valerijan 33, 36, 37, 40, 45,
     60, 64, 73, 103, 149, 150
 Prica 113, 142
 Princip 7, 13, 53
 Prodan 27, 114
 Protić 171, 172, 182, 183, 184
 Puc 21
 Pugliezi 114
 Pustoslemšek 21
 Pušić 78
 Putnik Sava 162
 Putnik Vasa 162

 Radić Ante 65, 66
 Radić Stjepan 44, 50, 65, 66, 67, 68, 69,
     91, 103, 104, 105, 120, 126, 129, 130,
     132, 140, 141, 157, 158
 Radosavljević 19
 Radošević Franjo 78
 Radošević Miško 71
 Radović Andrija 164, 166
 Radović Neško 166
 Raičević 166, 182
 Raić Blaško 162, 163
 Rajić 162
 Rajić Lovro 19
 Rak 142
 Rašić 182
 Rašin 66
 Ravnikar 130, 142
 Rauch 25, 66, 114
 Rehar 98
 Remec 130, 131, 142, 157
 Res 98
 Rešetar 98
 Ribar 39, 126, 129, 130
 Ribarac 182
 Ribarić 33
 Ristić Jovan 50
 Ristić Vaso 142
 Rittig 40, 129
 Rizaefendić 79
 Roca 47
 Rodić 20
 Rogulja 74, 130
 Rojc 141
 Roler 19

 Rošić 129, 130
 Roškar 27
 Rožić 40, 41
 Ruklić 180, 184
 Rybarž 27, 81
 Ružić 86

 Sadić 98
 Samec 98
 Sancin 33
 Sarkotić 113
 Savić Anica 98
 Savić Milan 98
 Scheiner 66
 Seidler 78
 Sekulić 98
 Sekulović 167
 Semelić 20
 Sesardić 27
 Seton Watson 8
 Simeonović Čokić 129, 130
 Simić 98
 Simović 151
 Skarbek 107, 108, 109
 Skarić 98
 Skerlecz 15
 Skerlić 63
 Skrbec 53
 Smičiklas 50
 Smodej 48, 105, 124, 130, 157
 Smodlaka 14, 27, 40, 131, 142, 157, 158,
     171, 182
 Soukup 66
 Spaho 79, 117, 129, 142, 183
 Spasojević 164, 166
 Spinčić 27, 33, 40, 157
 Sporčić 180
 Srkulj 105, 142
 Stajić Vasa 18, 98, 158, 163
 Stanjek 103, 107, 108
 Stanković 162
 Stanojević 18
 Starčević Ante 63, 64, 65
 Starčević Luka 40
 Starčević Mile 44, 64
 Starke 62
 Stepanović 13
 Stepinac 40
 Stojanović J. 45
 Stojanović Ljubomir 50
 Stojanović Mladen 98
 Stojanović Nikola 155
 Stokanović 114
 Stožir 180
 Strossmayer 50
 Stürgh 7
 Subašić 78, 114

- Pošćić 38
 Potlaček 180, 181
 Potočnjak 50
 Prebeg 25, 177
 Preradović 41, 42, 43, 102
 Pribićević Adam 52
 Pribićević Svetozar 25, 49, 50, 60, 62,
     63, 122, 123, 126, 127, 129, 130, 132,
     136, 137, 140, 149, 157, 158, 171, 181,
     182
 Pribićević Valerijan 33, 36, 37, 40, 45,
     60, 64, 73, 103, 149, 150
 Prica 113, 142
 Princip 7, 13, 53
 Prodan 27, 114
 Protić 171, 172, 182, 183, 184
 Puc 21
 Pugliezi 114
 Pustoslemček 21
 Pušić 78
 Putnik Sava 162
 Putnik Vasa 162

 Radić Ante 65, 66
 Radić Stjepan 44, 50, 65, 66, 67, 68, 69,
     91, 103, 104, 105, 120, 126, 129, 130,
     132, 140, 141, 157, 158
 Radosavljević 19
 Radošević Franjo 78
 Radošević Miško 71
 Radović Andrija 164, 166
 Radović Neško 166
 Raičević 166, 182
 Raić Blaško 162, 163
 Rajčić 162
 Rajić Lovro 19
 Rak 142
 Rašić 182
 Rašin 66
 Ravnikar 130, 142
 Rauch 25, 66, 114
 Rehar 98
 Remec 130, 131, 142, 157
 Res 98
 Rešetar 98
 Ribar 39, 126, 129, 130
 Ribarac 182
 Ribarić 33
 Ristić Jovan 50
 Ristić Vaso 142
 Rittig 40, 129
 Rizaefendić 79
 Roca 47
 Rodić 20
 Rogulja 74, 130
 Rojc 141
 Roler 19

 Rošić 129, 130
 Roškar 27
 Rožić 40, 41
 Ruklić 180, 184
 Rybarž 27, 81
 Ružić 86

 Sadić 98
 Samec 98
 Sancin 33
 Sarkotić 113
 Savić Anica 98
 Savić Milan 98
 Scheiner 66
 Seidler 78
 Sekulić 98
 Sekulović 167
 Semelić 20
 Sesardić 27
 Seton Watson 8
 Simeonović Čokić 129, 130
 Simić 98
 Simović 151
 Skarbek 107, 108, 109
 Skarić 98
 Skerlecz 15
 Skerlić 63
 Skrbec 53
 Smičiklas 50
 Smodej 48, 105, 124, 130, 157
 Smoldlaka 14, 27, 40, 131, 142, 157, 158,
     171, 182
 Soukup 66
 Spaho 79, 117, 129, 142, 183
 Spasojević 164, 166
 Spinčić 27, 33, 40, 157
 Sporčić 180
 Srkulj 105, 142
 Stajić Vasa 18, 98, 158, 163
 Stanjek 103, 107, 108
 Stanković 162
 Stanojević 18
 Starčević Ante 63, 64, 65
 Starčević Luka 40
 Starčević Mile 44, 64
 Starke 62
 Stepanović 13
 Stepinac 40
 Stojanović J. 45
 Stojanović Ljubomir 50
 Stojanović Mladen 98
 Stojanović Nikola 155
 Stokanović 114
 Stožir 180
 Strossmayer 50
 Stürgh 7
 Subašić 78, 114

 Sunarić 40
     123, 129
 Sundečić 5
 Supilo 74
 Sušnjić 39
 Svoboda 4
 Svrzo 129,

 Šamal 66
 Šambrek 1
 Šantić Alek
 Šantić Per
 Šarac 180,
 Šatov 95
 Šegvić 40
 Šević 19, 1
 Šik 180
 Šimić 114
 Šimrak 40,
     158
 Šimunović
 Šimunović
 Šišić 5, 6,
     116, 120,
     153, 166,
 Škarica 149
 Škreblin 18
 Šola 40, 10
     157, 158
 Šorli 98
 Šrepl 50
 Štadler 77,
 Štanger 20
 Šurmin 44,
     142, 157
 Šušteršić 27
 Švabić 152
 Švarc 180,
 Švehla 67

 Tadić 45
 Thaler 98
 Tankosić 9
 Tartaglia I
 Tartaglia O
 Tatčić 162
 Taušanović
 Tavčar 103
 Teodorović
 Tetmajer 1
 Tertyl 109
 Terzin 162
 Tićak 179
 Tisza 7, 16
 Todorović
 Todorović
 Tomandl 1

- 158,
 Sunarić 40, 45, 48, 77, 78, 105, 114, 116,
     123, 129, 131, 142, 158
 Sundečić 50
 Supilo 74
 Sušnjić 39
 Svoboda 45
 Svrzo 129, 157, 158, 182
 Šamal 66
 Šambrek 18
 Santić Alekса 95, 98
 Santić Pero 19
 Šarac 180, 181
 Satov 95
 Šegvić 40
 Šević 19, 162
 Šik 180
 Šimić 114
 Šimrak 40, 44, 74, 120, 126, 129, 130,
     158
 Šimunović Josip 180, 181
 Šimunović Dinko 98
 Šišić 5, 6, 27, 29, 33, 55, 65, 75, 78, 80,
     116, 120, 126, 132, 145, 146, 147, 151,
     153, 166, 175
 Škarica 142
 Škreblin 180, 181
 Šola 40, 105, 114, 116, 129, 131, 142,
     157, 158
 Šorli 98
 Šrepl 50
 Štadler 77, 78, 93
 Štanger 20
 Šurmin 44, 61, 75, 90, 130, 136, 139,
     142, 157
 Šušteršić 27, 31, 94
 Švabić 152
 Švarc 180, 181
 Švehla 67
 Tadić 45
 Thaler 98
 Tankosić 9
 Tartaglia Ivo 45
 Tartaglia Oskar 14, 45, 92
 Tatčić 162, 163
 Taušanović 50
 Tavčar 103, 105, 142
 Teodorović Milan 15, 17
 Tetmajer 108
 Tertyl 109
 Terzin 162
 Tićak 179
 Tisza 7, 16, 25, 113, 114, 116, 117, 133
 Todorović Dimitrije 162
 Todorović Pero 114
 Tomandl 19
 Tomašević Kuzma 98
 Tomašević Nikola 25, 66
 Tomić Jaša 19, 162, 163
 Tomić Svetozar 166
 Tresić Pavićić 14, 27, 85, 98, 105, 157,
     158
 Trifković 155, 182
 Triller 142
 Trinajstić 34
 Trocki 37
 Trsoglavac 180, 181
 Trumbić 34, 35, 36, 153, 155, 158, 166,
     182
 Tucović 70
 Trunk 21
 Tućan 98
 Tušanović 162
 Ugrinov 180
 Ujčić 19, 20
 Ulčnik 39
 Ušeničnik 31
 Vallenčić 33
 Vancaš 78, 117
 Varešanin 53
 Vasić 162
 Vasiljević 155
 Verstovšek 27, 142
 Vesnić 50
 Vidaković 98
 Vidicki 162
 Vidrić 50
 Vilder 25, 61, 123, 126, 129, 130, 142
 Vilfan 81, 131
 Vilim 7
 Vinodolac 19, 20
 Vitezić 50
 Vitolić 162
 Vodnik 98
 Vojnić Tunić Ivan 162
 Vojnić Tunić Stipan 162
 Vojnović Ivo 14, 98
 Volarić 19
 Vošnjak 34
 Votar 98
 Vragović 180, 181
 Vranjican 39
 Vranković 180
 Urbanić Fran 50
 Urbanić Juraj 39
 Vujić 162
 Vuk Stefanović Karadžić 94
 Vukotić Božo 14, 131
 Vukotić Stevo 170
 Vuković 47
 Vuletić 82
 Vulović 75, 182

Walter 180
Weisskirchner 102
Wekerle 62, 133
Wilson 38, 132, 135, 137, 144, 147, 167,
173
Wiesner 8
Wiesner Ljubo 98
Winterhalter 129, 130, 157

Zagorac 13
Zahar 50
Zalar 21

Zečević B. 45
Zečević Mehmedbeg 79
Zemljak 39
Zore 50
Zuccon 33

Žakula 98, 142
Žerajić 53
Žerjav 19, 21, 51, 73, 85, 100, 101, 153,
155
Žmak 19
Županski 162

Knjižnica »Vladimir Nazor«
ŠPANSKA ZEMLJA
ZAGREB — Trg Ivana Kukuljevića br. 4

Predgovor
Napomena
Od sarajev
Progoni Ju
područ
Stav austri
Politika Hr
Majska dek
Krfska dek
Proslava st
Akcija na l
Jugoslovens
Držanje po
Stampa
Književni
Jugosloveni
Slavenski d
Destruktivne
ske revol
Put grofa T
Pokušaji Au
Stvaranje N
Manifestacija
Historijski z
Rad Narodn
Ulazak jedin
Zenewska de
Akcija za pr
Priklučenje
Odluka Crne
Proglašenje
Krvavi doga
Obrazovanje
Srpska Narod
Indeks imena

S A D R Ž A J

Predgovor	5
Napomena urednika	6
Od sarajevskog atentata do napadaja Austro-Ugarske na Srbiju	7
Progoni Jugoslovena od austro-ugarskih vojnih i gradanskih vlasti na cijelom području monarhije	11
Stav austrijskih generala	21
Politika Hrvatske stranke prava	24
Majska deklaracija	25
Krfska deklaracija i Martovska rezolucija	34
Proslava stogodišnjice rođenja pjesnika Petra Preradovića	41
Akcija na koncentraciji	44
Jugoslovenska omladina	49
Držanje političkih stranaka i grupa	59
Štampa	82
Književnici	94
Jugosloveni i Česi	99
Slavenski dani u Ljubljani	107
Destruktivno djelovanje protiva austrijske akcije u zemlji i ideje ruske Oktobarske revolucije na austro-ugarsku vojsku i ratnu mornaricu	109
Put grofa Tisze u Hrvatsku, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu	113
Pokušaji Austro-Ugarske za sklapanje separatnog mira	117
Stvaranje Narodnog vijeća	121
Manifestacije u Zagrebu	132
Historijski zaključci Hrvatskog sabora	133
Rad Narodnog vijeća	141
Ulazak jedinica srpske vojske u hrvatske i slovenske krajeve	149
Zenevska deklaracija	152
Akcija za provedenje zaključka Narodnog vijeća od 19. oktobra 1918.	156
Priključenje Vojvodine Srbiji	160
Odluka Crne Gore o ujedinjenju	163
Proglašenje ujedinjenja 1. decembra 1918.	170
Krvavi dogadaji u Zagrebu 5. decembra 1918.	176
Obrazovanje prve jugoslovenske vlade	181
Srpska Narodna skupština donosi odluku kojom potvrđuje akt ujedinjenja	183
Indeks imena	185